

შ ი ნ ბ ა რ ს ი

I ცოლ-ქმარი.—მოთხრობა იასონ-ნიკოლაიშვილისა.	ბი 1
II ფ. . . . . ს.—ლექსი ახალგაზრდა ქართველისა.	13
III ფირალი დავლაძე.—მოთხრობა ლადიონისა (დასასრული).	17
IV ხევსურული ლექსები.—თქმული ვაჟიკა ანაბულისაგან	4
V ცაცხლითა და მახვილითა.—რომანი გენრიკ სენკევიჩისა, თარგმანი გ. ე.—ძისა (გაგრძელება).	48
VI არა, არ ვსტირი. . . —ლექსი განდევნილისა	9
VII ბანთიადი.—მოთხრობა ევისა, თარგმანი თ. სახუკიასა (გაგრძელება)	94
VIII მთიულეთი 1804 წელსა.—ისტორიული ამბავი აღფრთხელისა (გაგრძელება)	1
IX სახალხო ვოევიდა და მისი საპედაგოგიო, საეხთბიკო და სამეცნიერო მნიშვნელობა.—VII—მ. კელ—სა.	2
X შენიშვნა.—გასტანგ თულაშვილისა	44
XI ზომიერთი წინაჩვეულება ქორწინების დროს კახეთში.—თ. მ—სა.	54
XII ჩვენი ისტორია.—ნ. მთვარელიშვილისა	63
XIII ბიბლიოგრაფია.—«არი მოთხრობა» ეგ. ნინოშვილისა (ინგოროყვასი), ავტორის სურათით და მისი ბიოგრაფია, შედგენილი გ. წერეთლის მიერ, ტფილისი 1895 წ.—G.— <i>Очерки по Истории Грузинской словесности. Выпускъ первый. Народный эпосъ и апокрифы. А. С. Хаханова. Москва 1895 годъ.</i> —მ. კელ—სა.	93

ე. შიხიაშვილი

8(05)

280

მ ო ა მ ბ ე

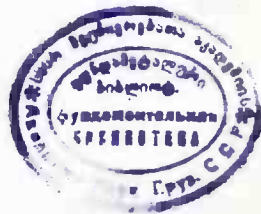
თ ვ ი უ რ ი ქ უ რ ნ ა ლ ი

წელიწადი მეორე

საქართველოს მედიკამენტალური საზოგადოება

№ 5

მ ა ი ს ი, 1895

ტფილისი

საქართველოს მედიკამენტალური საზოგადოება

1895

1-2000

Дозволено цензурою. Тифлисъ, 29 Мая 1895 года.

შ ი ნ ა პ რ ს ი

	ბმ.
I ცოლ-ჰმარი.—მოთხრობა იასონ ნიკოლაიშვილისა.	1
II უ . . . . ს.—ლექსი ახალგაზდა ქართველისა.	13
III ფირალი დავლაძე.—მოთხრობა ჯაფარიანისა (დასასრული).	17
IV ხევისკარული ლექსები.—თქმული გაუიკა ანახულისაგან	45
V ცეცხლითა და მახვილითა.—რომანი გენრიკ სენკევიჩასა, თარგმანი გრ. ყ—მისა (გაგრძელება).	46
VI არა, არ ვსტირი...—ლექსი განდევნილისა	92
VII განთიადრი.—მოთხრობა ეუასა, თარგმანი თ. სასოკიასა (გაგრძელება)	94
VIII მთიულეთი 1804 წელსა.—ისტორიული ამბავი ალ. ფრანკელისა (გაგრძელება)	1
IX სახალხო ვოეზია და მისი საკადავოგო, სამხატვრო და სამეცნიერო მნიშვნელობა.—VII—მ. კელ—სა	24
X მნიშვნა.—კასტანგ თულაშვილისა	44
XI ზოგიერთი ზნე-ჩვეულება პორციანების დროს კახეთში.—თ. მ—სა	54
XII ჩვენი ისტორია.—ნ. მთვარელიაშვილისა	63
XIII ბიბლიოგრაფია.—« <i>რა მოთხრობა</i> » ეგ. ნინოშვილისა (ინგოროვესი), ავტორის სურათით და მისი ბიოგრაფია, შედგენილი გ. წერეთლის მიერ, ტფილისი 1895 წ.—G.— <i>Очерки по Исторіи Грузинской словесности. Выпускъ первый. Народный эпосъ и апокрифы. А. С. Хаханова. Москва 1895 годъ.</i> —მ. კელ—სა	93

XIV რძე და მისი სხვა-და-სხვა გვარად გამოყენება.—

III.— რისი გამოსაკვლეკი სუშულებსი.—IV—საღების მო-
გროვება და მოსდა.—პროფესორის ვ. შეტრიაშვილი-
სა (გაგრძელება).

XV განცხადებანი.

დამატება:

XVI საქართველო სიხველენი. 1

წმლ-ქმარო

მთხრობა

⚡

აღდგომის მეორე დღეა. გაზაფხული თავის ძალაში შესულა და საკაიდლისოდ კეკლუც ქალივით მოურთავე-მოუკაზმავს საჯაფახოს. ისედაც მშვენიერი ბუნება. მაღლიდან რომ გადაჰხედოთ იქაურობას, თქვენს თვალს საუცხოვო სურათი წარმოუდგება: ლურჯი, მწვანე, ვარდის-ფერი და სხვა ათასი ფერადი ყვავილი ისეა ერთმანეთზე შეწყობილ-შეხამებული, რომ გგონია, ხელოვნურად შეკრული თაიგულიაო. მაგრამ სად ხელოვნება და სად ეს სურათი! ასეთს თაიგულებს მხოლოდ ბუნება სწნავსა და ჰკრავს. ჩიტები ათასფეროვან პეპელებივით დაცქრიანებენ ამ ბუნების დიდებულის თაიგულში და გაისმის მათი მწყობრი სტვენა-ქიკიკი, თითქო ქება-დიდებას უგალობენ შემოქმედსაო. ჰაერი გაჟენთილია მრავალგვარ ყვავილთა და ბალახთ სურნელებით... სტკბები ამ სურათით და გაგონდება პოეტის სიტყვები:

„შვენიერი ხარ-მეტად ბუნება,
შენში ცხადთ სჩანს ღვთის ძლიერება!
ნეტავ თუ იყო სადმე, ქმნილება,
გქვრეტდეს, არ იგრძნოს მან ნეტარება?!“

გიჟმაჟ ხევის-წყალას კიდევ ეკლესიის მახლობი მიწდორი გადაქრელებულია სადღესასწაულოდ მორთულ ქალითა და ვაჟით. რა გასართობი გრნდა, აქ არა ჰნახო?! აგერ ოცამდე

კვერტუა ჩოხაში გამოკვანწულ ყმაწვილ ბიჭებს ერთმანერთისათვის ხელი-ხელს ჩაუვლიათ და დღლის ხმაზედ თათრულ ფერხულ „ცაი ცა-ცაის“ თამაშობენ; ეგერ ქალიშვილები „დაი-რა-ბუზიკას“ აქყობინებენ; აგერ ჩრდილოში სოფლის პირველ მომდერალს მოხუცს გვერდით ყმაწვილები მოსხდომიან და საამოდ ღიღინებენ; იქ პატარა ბიჭები ბრეკიდან კვერცხებს აგორებენ, ზოგიც ჭაკუნებით ბურთს თამაშობს. ერთის სიტყვით, სიცოცხლე სდულს და გადმოდის.

— ბატონები მობძანდებიან! — წამოიძახა ვიღამაც.

თითქო ჩიტებს ალაღმა დაჭქროლაო, ისე მიჩუმდა და მიწყნარდა ამდენი მომხიარულე ხალხის ხმა. პატარა ბიჭებმაც კი შეაჩერეს ჭაკუნი.

მოსახვევში გამოჩნდა თავადი შაშილი და იმისი კნენა კატო. კატოს გვერდით მოსდევდნენ ხუთიოდე თავზე-ხელადგებული ყმაწვილი კაცი და ელაზღანდარებოდნენ. კნენა გულიანად იცინოდა.

ასეთი სტუმრები გამოუღეველია თავადი შაშილის ოჯახში. შაშილი კარგი მემამულე კაცია. აგერ ცამეტი-თოთხმეტი წელიწადია, რაც კატოსთან შეუღლებულია და ჯერ შვილი არ მისცემია. თუმცა ორივე ცოლქმარი ჯერ ახალგაზღანი არიან, მაგრამ სიყმაწვილის ცოდვის წყალობით შვილის ყოლის იმედი აღარა აქვთ და ამდენ მამულს, აბა, ოხრად ხომ არ დააგდებენ?! ქეიფობენ, ბატონო, ქეიფობენ. ქეიფობენ დღისით, ქეიფობენ ღამით... თავიანთ სიცოცხლეს ქეიფში ატარებენ. ათი თუ თხუთმეტი სტუმარი გამოუღეველია იმათსა. „თავლი იყოს, თორემ ბუზი ბაღდადიდან მოგვაო“, ნათქვამია. მოდიან იმერეთ-სამეგრელოდან „კუდაბზიკა“ თავად-აზნაურნი და ხარბად ეწაფებიან ღვინოს და კნენასთან არშიყობას.

კატოს მამა, გოჯასპირი, პირველი მემამულე იყო რაქაში, მაგრამ... თავადიშვილი იყო და ქეიფი უყვარდა. სანამ გლეხებს ჩამოართმევდნენ, მოგეცათ ღვთის წყალობა, ჩვენი თავადი განცხრომაში იყო, მაგრამ ბატონყმობის გადავარდნის შემდეგ გაქირდა საქეიფო ფულის შოვნა. უწინ რომ ყოველივე

მზა-მზარეულად მოსდოდა, ახლა ყველაფერში ფული უნდა ეძლია. ბიჭი უჯამაგიროდ არ უდგებოდა და გოგო. მეტი რა გზა ჰქონდა, მიჰყო ნელ-ნელა ხელი მამულების ყიდვას. ამა-სობაში ბანკიც დაარსდა ქუთაისში. გოჯასპირმაც აიღო და მთელი თავისი მამული რავდენსამე ათას მანეთად დაუგირავა ბანკს. მაგრამ ეს ფული მალე „ჩაადნა“ ხელში, სარგებელი ვა-დაზედ ველარ შეიტანა და ბანკმა მამულები ვალში გაუყიდა.

დარჩა ჩვენი თავადი პირს ჩალა-გამოვლემული. რა უქირ-და გოჯასპირს, მაშინ რომ ეს დრო ყოფილიყო! დაიწყებდა წანწალს აქეთ-იქით, დღეს ერთისას გამოძღებოდა, ხვალ მეო-რისას და, ასე თუ ისე, გააჩანჩალებდა ამ უმაღურს წუთი-სო-ფელს, მაგრამ მაშინ სხვა დრო იყო. წინად მხოლოდ სტუმარ-ი უყვარდათ, მაწანწალა მუქთა-ხორანი კი ძალიან ეჯავრე-ბოდათ. ამას გარდა გოჯასპირს ერთი მძიმე ტვირთი აწვა კი-სერზე, რომელიც საქმეს ძლიერ უქირვებდა. ეს გახლდათ თერთ-მეტ-თორმეტი წლის კატო. გოჯასპირმა დიდის ფაქრისა და თავის ტების შემდეგ გადასწყვიტა კატო ქუთაისში თავის დი-სათვის მიებარებინა. შეჯდა ერთს „ჯახრიკა“ ცხენზე, კატო უკან შემოისევა და ქუთაისისაკენ გამოსწია. აქ მან კატო თა-ვის დას, გულქანას, მიუგდო, თვითონ კი ბედის საცდელად ოდიშისაკენ გაემგზავრა. საქირო კაცებიც მალე იშოვა. დაუ-მეგობრდა გამოჩენილს ქურდებსა და ავაზაკებს; გამოართვა აფხაზეთში დაპარული ცხენები და რაჭის გზით ოსეთისაკენ გაირეკა. ოსეთში ზოგი გაჰყიდა, ზოგი ისევ ნაპარავ ცხენებზე გადასცვალა, თვითონაც რავდენიმე ცხენი ასწაპნა ოსებს და ოდიშისაკენ გამოლალა. ამ ნაირად ორი-სამი გზობა ბედნიე-რად გამოიარა, მაგრამ მეოთხედ... მოგეხსენებათ, „კოკა წყალ-ზე გატყდებო!“ მეოთხედ დაედევნენ გოჯასპირს ცხენების პა-ტრონები თოფებითა და მიიმწყვდიეს ცხენის წყლის პირად. უკან დაბრუნება მოუხერხებელი იყო. ერთის წუთის ყოყმანის შემდეგ გოჯასპირმა ცხენს ქუსლი ჰკრა და აღიდებულს წყალ-ში შეაგდო. დიდ ხანს ებრძოლა ცხენი ტალღებს, მაგრამ ველარ გაუძლო. ამ უკუღმართის წყლის სიმაგრემ მალე სადინარისა-

კენ გაიტაცა და რავდენისაჲ წუთის განმავლობაში, უძირკა მორევმა შთანთქა ჩვენი ბრწყინვალე თავადი.

შეიტყო გულქანამ გოჯასპირის ამბავი, მაგრამ მაინცა და მაინც თავი არ გაუტეხია. კატომ ცოტა ხანს კი იტირა, მაგრამ იმ თავბრუ-დამხვევმა ცხოვრებამ, რომელშიაც ბედმა ჩაადლო, მალე შეაშრო თვალეზზე ცრემლი. მამის საგლოვად ახლა სად ეცალა! ყოველ საღამოს მამიდა-მისის სახლი სხვა-დასხვა ჯურის ახალგაზდებით ივსებოდა. ზოგს მათგანს კატოსათვის კამფეტები მოჰქონდა, ზოგიც კამფეტებზე არა ნაკლებ ტკბილი საარშიყო სიტყვებით იქცევედა თავს და მგლურის თვალეზით უცქეროდა, მაგრამ მათი დაფარული, გარყენილი აზრი კატოსათვის ჯერ გაუგებარი იყო. ის ნამდვილის ბავშვურის გულუბრყვილობით ეხვეოდა და ჰკოცნიდა ხან ერთსა და ხან მეორეს; ისინიც ამ ხვევნა-კოცნაში იკლავდენ მხეცურს ნდომას. თუ ასეთი „უმანკო ცელქობა“, როგორც მამიდა გულქანა ამბობდა, ხან-და-ხან ზომას გადააჭარბებდა, მაშინ კატოს ჩუმად გამოაპარებდა და დასაძინებლად ისტუმრებდა.

კნენა გულქანას ოჯახი... მაგრამ არა. უკეთესია, ავეხეოთ გვერდი მის აწერას, თორემ ზნეობის ტალახისა და სიბინძურის მეტს იქ ვერასა ვნახავთ. საკმაოა, მოვიხსენიოთ მხოლოდ ისა, რომ იქ თავს იფარავდნენ „მიზეზებისა გამო სხვისა და სხვისა“ ქმრებისაგან გამოქცეული მანდილოსანნი, რომელნიც გულქანას საფარველ ქვეშე დავისუფლად ეძლეოდნენ დროს-გატარებას. ადვილი მისახვედრია, თუ რისთვის იკრიბებოდა კნენა გულქანას სახლში ეს ჩვენი ბრწყინვალე ახალგაზდობა... აი, ასეთს ზნეობის დამამხობელს გარემოებაში იზრდებოდა პატარა კატო. მან თავის უფროს ამხანაგებისაგან ზედმიწევნით შეისწავლა კობტა მიხერა-მოხერა, თვალეზის ვნებათ აღმძვრელი გადატრიალებ-გადანარგვა, ემპაკური. სიცილ-კასკასი, მოხდენილი ჩაცმა-დახურვა, გავლა-გამოვლა, სიტყვა-პასუხი და ყოველივე ის, რაც კი შეადგენს ყველა საეჭვო ყოფაქცევის ქალის ღირსეულს სამკაულს.

საკვირველია, რომ ამ უზნეო, დახავსებულ დედაკაცის, გულქანას, გულში ჯერ კიდევ ოდნავ ბეუტავდა კეთილშობილური ნაბერწკალი, ნათესავური გრძნობა. მართალია, კატო სტუმრებთან გამოჰყავდა, მაგრამ მხოლოდ გასართობად. გარნა ამავე დროს მკაცრი თვალყური ეჭირა, რომ ქალი არავის არ აპყროლოდა. მიუხედავად ამისა, კატომ ძლიერ აღრე იგემბ აღკრძალული ნაყოფი. ჯერ კიდევ თექვსმეტის წლისა არ იყო, რომ ერთმა არამზადა სტუმართაგანმა საწოლის ოთახის ფანჯრიდან გადაიტყუა მახლობელს დუქანში. მას შემდეგ ყოველ დამ, როცა გულქანა გულის ძილში იყო, კატო ფრთხილად გადაცოცდებოდა ფანჯარაში და თავის მიჯნურთან მიდიოდა პაემანზე. გულქანამ ეს ამბავი მხოლოდ მაშინ გაიგო, როცა კატოს ფეხმძიმობის უტყუარი ნიშნები, გულის რევა და ხასიათის გამოცვლა გამოაჩნდა. გაბრაზებულმა „დავარმა“ ჩაავლო კატოს ხელი ნაწნავებში და მინამ სცემა, სანამ მთლად არ დააძვალრბილა. მაგრამ მარტო ცემით აბა რას გაამთვლებდა! მეტი გზა არ იყო, კატოსათვის უნდა ეშველნა რამე, რაც შეიძლება მალე, სანამ ეს ამბავი მთლად არ გამოაშკარავებულიყო, როგორმე საქმრო ეშოკვა და თავიდან მოეშორებინა.

შემთხვევამაც არ დაიგვიანა. ერთს მშვენიერს საღამოს ერთს მუდმივს სტუმართაგანს ვიღაც უცხო ყმაწვილი მოჰყვა. ეს გახლდათ გიმნაზიის მეოთხე კლასიდან ახლად გამოგდებული თავადი შამილი. გულქანამ რომ მისი ვინაობა შეიტყო, კატოს თვალი უყო და წასჩურჩულა, ამ ყმაწვილს გვერდიდან არ მოშორდებ და აღერსით თავბრუ დაახვიო. კატომაც პირველ საღამოსვე თავისის თილისმებით ისე შეჰბოჰა ეს ყმაწვილი, რომ იმის ხელიდან დასხლტომა შეუძლებელი იყო. სიყვარულ-მოღებული შამილი მეორე დღესაც მივიდა თავის სატრფოსთან, მესამესაც და მალე ისე დაუახლოვდა, რომ ხშირად ლამითაც კი რჩებოდა. თუ როგორმე ვერ მივიდოდა ერთს დღეს, მეორე დღეს კატო თვალე-დაწითლებული დაჰხედებოდა. დაუწყებდა

საყვედურს: „აღბად აღარ გიყვარვარ, უთუოდ სხვა საყვარელს აიჩენდი. ერთს წუთსაც არ შემიძლია უშენოდ გაძლებოა“ და სხვა და სხვა... გულქანაც კვებს დაუკრავდა: „მთელი დღე სტიროდა. იმის საცოდაობით დავიწვია“. შამილსაც ყოველივე ეს ხალას ოქროდ მიაჩნდა და ამ თვალთმაქცი ქალის სიყვარული თან-და-თან უძლიერდებოდა. რაღა ბევრი გავაგძელოთ, შამილმა მამის დაუკითხავად კატრზედ ჩუმად ჯვარი დაიწვია და გულქანასას დაბინავდა.

კარგა ხანი გავიდა, სანამ შამილის მამა ამ საიდუმლომწიფეიტყობდა. შამილი საშობაოდ მუნდირში გამოქიმული მამასთან ჩავიდა, ვითომ გიმნაზიიდან საღვესასწაულოდ დათხოვნილი. ბილეთის მაგიერ რაღაც რუსული ნაბეჭდი ქალაღი უჩვენა და დაარწმუნა, რომ ახლა მეხუთე კლასში გადამიყვანეს და კარგადაც ვსწავლობო. დღესასწაულები რომ გათავდა, მამას კარგა ძალი ფული გამოსტყუა, ზოგი სახარჯოდ, ზოგიც ვითომც კერძო მასწავლებლისათვის, რომელიც ბერძნულსა და დათინურს ასწავლიდა და ქუთაისს გაბრუნდა. თითქმის მთელი წელიწადი ატყუა ამგვარად მამა. მაგრამ ბოლოს მამამ საიდგანლაც ყველაფერი დაწვრილებით შეიტყო. ერთადერთის საყვარელის შვილისაგან მიყონებული შეურაცხყოფა ისე ძლიერი იყო, რომ საბრალო მოხუცი დამბლად დაეცა. ეს ამბავი მაშინვე შამილს აცნობეს. ისიც გაეშურა სოფელში და ავადმყოფთან მივიდა. დაინახა თუ არა მომაკვდავმა თვისი უძღები შვილი, ერთი ნადირივით საზარლად შექლმეფლა, ხელმოვრედ დამბლა დაეცა და სული განუტევა.

მამის სიკვდილი, სული კოდეილო, შამილს კიდევ გაეხარდა, რადგანაც მით ბორკილი მოეხსნა და თავის გემოზედ ცხოვრების მოწყობა თავისუფლად შეეძლო. გლოვით, რასაკვირველია, იგლოვა საპირფეროდ და დიდი ალაპიკ გაღიხადა.

საუცხოვო სანახავი იყო შავით-მოსილი ოჯახის ახალი დიასახლისი კატა. თვისის მშვენიერებით მან მრთელი იქ

დამსწრე ახალგაზღვრა მოჰხიბლა. ყოველი მათგანი კნენას ეშხით შამილის დაახლოვებას მოწადინებული იყო. აღაპის შემდეგ ერთი კვირაც გავიდა და შამილმა ჩვეულებისამებრ მიცვალებულის სულის ახსნაზედაც მოიწვია სტუმრები. დალიეს მიცვალებულის სულის შესანდობარი, ამას სამშვიდობო მოჰყვა და შემდეგ კი გაიმართა სადღეგრძელო თვითულისა ცალ-ცალკე. ცოტა რომ შეზარხოზდნენ, თითო ქიქის მაგიერ ექეს-ექესი ქიქა ჩამოატარეს თევზით, შემდეგ ცხრა-ცხრა და ბოლოს ყანწებზედაც გადავიდნენ. ასე რომ ამ სადილს სულის ახსნა მართო სახელად გრქვა, ნამდვილად კი პატარა ქორწილს უფრო ჰგავდა. ეს იყო მხოლოდ, რომ ქორწილის დამამშვენებელი სიმღერა-გალობა არ ისმოდა; მართალია, აქა-იქ ღვინისიგან ტვინ-შეხურებული სტუმარი უცებ წაიზმუილებდა რაღაც სიმღერის მსაგვს ხმას, მაგრამ უცებვე ჩაჩუმდებოდა, რადგანაც ან თვითონვე მოაგონდებოდა, მგლოვიარე ოჯახში ვიმყოფები მიცვალებულის სულის ახსნაზედაო, ან არა და მესობული წაჰკრავდა მუჯლუფუნს და ისე ჩაჩუმდებდა. როგორც იყო ამ მიცვალებულის „გასაპატიოსნებელ“ სმასაც ბოლო მოელო და ღვინისაგან გაბრუებული სტუმრები ბარბაცით შინისაკენ წავიდ-წამოვიდნენ. სულის ახსნას ორმოცი ანუ, როგორც ჩვენში ეძახიან, გამოტირილი მოჰყვა. დიად, გამოტირილი! ამით ანგარიში და წესი მიცვალებულისა და საზოგადოების წინაშე მოიხადეს, გამოიტირეს განსვენებული და მიივიწყეს.

ორმოცს შემდეგ ყურთამდე გაიღო ყოველგვარ მაწანწალა, „თავზე-ხელაღებული“ ყმაწვილებისთვის თავადი შამილის სასახლის კარები. კნენას ეშხათ მოხიბლოელი ახალგაზღვრა თავადის შამილის მუდმივი სტუმარი შეიქნა. ძალიან შორს გაიუქვა შამილის პურმარილის სახელი. ყველა და ყოველგან, პირში თუ პირს უკან, უფრო კი, რასაკვირველია, პირში, შამილის ქებაში იყო. „უცხოუნდა მამის სული, ნამდვილი ძველი თავადიშვილიაო!“ გაიძახოდნენ ყველა მისი ნაცობ-მეგობრები. შამილიც, ამ ქე-

ბით წაქეზებული, ერთი-ორად უმატებდა მასპინძლობას. ძვირად გავიდოდა დღე, რომ მისას საკლავი რამ, ცხვარი ან ძროხა, არ დაკლულიყო. სტუმრების რიცხვიც ისე როგორ შემცირდებოდა, სამზე დამდგარიყო! ასეთს იშვიათს შემთხვევაში კნენინა მთქნარებით გაიძახოდა: „უხ, რა „სკუჩნაობააო“.

„ძველის თავადის“ ღირსეული სახელი რომ ღირსეულად ეტარებინა, შამილმა საჭიროდ დაინახა სულ სხვანაირი ელფერი-დაელო თავისის ოჯახისთვის და ისე მოეწყო, როგორც ნამდვილს ძველს თავადიშვილს შეჰფეროდა. გაიჩინა ბლომად მწვეარ-მეძებრები და ქორ-მიმინოები, საუკეთესო ჯიშის ცხენები, მეძალღებ-ბაზიერები, მომღერლები, ტაკიმასხარები და სხვა თრმოცამდე მსახურ-მოახლეები...

უქმი და საქმი შამილის ჯალაბს არ გააჩნდა. მისის ოჯახიდან განუწყვეტლივ სიმღერისა და დაირა-მუზიკის ხმა მოისმოდა. სტუმარი და მასპინძელი დღეს მიზანში სროლით ირობოდა თავს, ხვალ ნადირობით, ზაფხულში—მწყერაობით, ზამთარში—ხოხბაობით... ნადირობის შემდეგ, გაიმართებოდა „სმა ქამა, დიდად შესარგი“ და ყანწების ტრიალი... სტუმარი სუფრიდან მთვრალი თუ არა, კარგა შეზარხოშებული უნდა ამდგარიყო, თორემ მასპინძლებს დიდად აწყენინებდა. ამიტომაც იშვიათად მოხდებოდა, რომ ვინმე სადილ-ვანშამს შემდეგ ფხიზელი დარჩენილიყო. ღვინისაგან გახურებული, ნამუს-დაკარგული ვაჟბატონები ღამითაც აღარ ისვენებდნენ. მიწყნარდებოდა თუ არა ფეხის ხმა, აირვეოდა მონასტერი... თავხედს სტუმრებს აღარც სირცხვილი გააჩნდათ და აღარც მორიდება ჰქონდათ. სტუმარ-მასპინძელნი თითქო ერთმანერთს ეჯიბრებოდნენ და აღარ იყო დაზოგვა აღარავისი... აღარც შინაურისა და აღარც გარეშესი. უფრო კი შამილი პირველობდა. შემოადგამდა თუარა ახალი მოახლე ოჯახში ფეხს, კნენინა თვისი მოთაფლულის სიტყვებით ისე მოჰხიბლავდა, რომ, როგორც უნდოდა, ისე ატრიალებდა მერვ! ხან თვისის გამონაცვალის ჩითის კაბით

ინადირებდა საწყალის, გამოუცდელის მოახლის გულსა და ხან ტკბილის სასმელებით კარგა გაბრუებულს აქეზებდა თვის ძვირფას მეუღლესთან სალაღობოდ. დიად, კატო პირველი ეხმარებოდა თავისს ქმარსა. კარგა ხანია, რაც მათ შორის გარიგება მოხდა. ამ გარიგების შემდეგ კნენია შამილს ეხმარება შამილი ქალბატონს არას უშლის. ძვირად დაუჯდა კნენიას ამ თავისუფლების მოპოვება. შამილმა რომ პირველად კატოს ღალატი გაიგო, საშინლად გაბრაზდა. გამძვინვებული დათვივით ეცა მოღალატე ცოლს, ქვეშ ამოიდო და დაუწყო თელვა. არ ვიცი, რას არ დაჰმართებდა, ცოცხალ-მკვდარი ქალი რომ ბიჭებს ხელიდან არ გამოეგლიჯათ. ამ შემთხვევის შემდეგ მრთელის ორი თვის განმავლობაში ამათი ოჯახის კარები სტუმრებისათვის დაიხშო და ცოლქმარს შუა ასტყდა განუწყვეტელი ცხარე ბრძოლა.

ნაცვლად მხიარულის მრავალჟამიერისა სასახლიდან კივილი და უშვერი ლანძღვა-გინება მოისმოდა. ყოველ დღით მოახლეებს დარბაზიდან ახალ-ახალი ამბები გამოჰქონდათ და ფარეშებიც მთელს სოფელში ავრცელებდნენ. შამილს იმდენად ცოლის ღალატი არ აწუხებდა, რამდენადაც თვისის თავმოყვარეობის შებღალღა და დამცირება. „სხვას კიდევ ჰო, მარამ მე?!" შე უნდა მიღალატოს ცოლმა და ლუკმა-ლულკმა არ ავკეპო?“ ფიქრობდა შამილი და რამდენჯერმე კიდევაც მიბეგვა, მაგრამ არც კატოს დაუყრია იმისთვის ხეირი: ყოველთვის მედგრად ეომებოდა ხან ბრჭვალეებით, ხან კბილებით და ერთხელ მაკრატლით კინალამ გამოფუშა კიდევცა. როგორც მოგეხსენებათ, ქვეყანაზედ დაუსრულებელი არა არიხ-რა. რასაკვირველია, ამათ ბრძოლასაც ბოლო მოეღო და უხასიათო თავადი იძლია, ანუ უკეთა ვთქვათ, ორივენი გამარჯვებულნი გამოვიდნენ. პირობა დასდეს სასრყვარულო საქმედში ერთმანეთისათვის ხელი მოეწყოთ. რასაკვირველია, ეს პირობა არც წერილობითი იყო და არც სიტყვიერი, ისე, აზრით მიუხვდნენ ერთმანეთს, ზეპირად, და კარგადაც მიუხვდნენ. ამას შემდეგ ყველაფერი

ძველს კვალში ჩადგა და ცოლქმარს შუა გარეგნობით ტკბილი ურთიერთობა დამკვიდრდა. ამათმა გარიგებამ მრავალს უმისოდაც ბედისაგან დაჩაგრულს, ბეჩავს მუშაკს დაურღვია მყუდროება და ბევრს პატიოსანსა და უმწიკველო ოჯახს საფუძველი შეუტყუა. კნენა კატოს ხერხიანობის წყალობით, თვით საჯავახოში და მის ახლო-მახლო სოფლებში არც ერთს სანდომიანს ქალს აღარ გაუტყუანია, რომ შამილს არ ჩავარდნოდეს ტორებში. შეავლებდა თუ არა შამილი თვალს რომელსამე სოფლის დედაკაცს და რითიმე მოეწონებოდა, კნენას ეტყუოდა: „ამა და ამ ყაძახის ცოლი ვნახე და ძალიან მომეწონაო“. ეს სიტყვები სრულიად საკმაო იყო, რომ კნენა დაბადებულყო და დასახლებული დედაკაცი შამილისათვის გაერიგებინა. ამ ნაირად შამილი ძლიერ ხშირად იცვლიდა სატრფიალო საგანს. ანკი რატომაც არ გამოიცვლიდა, როდესაც ასე ადვილად უხერხდებოდა.

დხალ, ძლიერ ადვილად ახერხებდა კნენა ამგვარ საქმეებს, მაგრამ ბასილა უდრეკაშვილის ცოლს, მაიას, მაინც კი ტერა მოუხერხა-რა. კნენას რომ მაიასთან არაფერი გაუვიდა, იმის დედამთილს, მარიკას შეუჩნდა და დიდძალს საჩუქარს დაჰპირდა, ოღონდ კი დახმარება გამიწიეო. მაგრამ იმნაც რომ უარი უთხრა, კნენა შურისძიების გზას დაადგა. დააჭერინა საძოვარზე ბასილას ძროხა და „საბალახო“ ერთი-ორად გადაახდევინა; მოაკვლევინა იმისი ღორი და თავის ძაღლებს შეაქმა; მოაჭრევინა ბასილას ხარისთვის კუდი და, სანამ ამაშიაც „საბალახო“ არ გადაახდევინა, თავაკრული ჰყავდა ეზოში... ერთის სიტყვით, გაუჭირა საწყალს ბასილას საქმე.

ბატონები რომ დაემწყალობებია, ბასილამ ძღვენი „გამოაწყო“ და თვისის ხელით მიართვა. კნენას ძღვენი ისე ვერ მოალობდა, მაგრამ მაიას ბრწყალებში მოსაგდებად ახალი პლანი ჰქონდა მოგონილი, და ეს პლანი რომ არ ჩაშლოდა, ბასილას

ისე აჩვენა თავი, ვითომ ძალიან მესიამოვნაო და საყვედურით უთხრა:

— აა, მადლობა ღმერთს, რომ გავგისხენე!

— რას მიბძანებთ, ქალბატონო! თქვენ თუ არა, აბა ვინ უნდა მახსოვდეს? მახსოვხართ და ძალიანაც მახსოვხართ. მარამოგვხსენებთ, ბატონო, ღარიბი კაცი ვარ, ხელის დასამშვენებელი ვეფერი ვიშონე და იმიზა ვერ გიახელი ამტოლხანს. ახლაც, თქვენი საკადრისი არაა, მარა, ნუ გამიწყრებით, გაქირვებამ გამაბედვია. მე რა, ერთი ქიანქველა ვარ, ფეხს დამდგამთ და გამსრესთ. ჩემი დაჩაგვრა რა უნდა იყოს. მარა გეკადრებათ კი თქვენისთანა დიდკაცს? ღმერთმა კი იცის, არაფერი დამეშავებოის. სულ-განათლებული ბატონის ერთგული მოსამსახურე ვიყავი, არც თქვენთვის ვიქნები ორგული, თუ კი რამე გამოვა. მტრის ენას ნუ აყოლიხართ, ბატონო! მტერი ბევრს რამეს იტყვის; მარა ყველაფერი მართალი კი არ იქნება.

— არა, ჩემო ბასილა, მტერი რა შვაშია? რაც ჩვენ შორის უსიამოვნება იყო, სულ იმ კუდიანი დედაშენის ბარია. ამას წინად საყდრიდან მოვდიოდი და თავი არ დამიკრა. მეც მეწყინა და მივაძახე, ძვირად დაგიჯენ ამ აგდებას-მეთქი და კიდევ გადავუხადე. ბატონს პატივის-ცემა უნდა.

— რასაკვირველია, ბატონო, მარა მოხუცებულობისაგან საწყალი მთლა გამოჩერჩეტდა. ვერ გიცნობდათ, თვარა რავა გაგიბედავდათ!

— მეც იმას არ გეუბნები, რომ ბატონს ცნობა უნდა, პატივის-ცემა უნდა-მეთქი. თქვე დალოცვილო, საყანე ჩემო გაქვთ და საბაღჩე, და თავის დაკვრაც კი ვემძიმებათ? მაგრამ რაც იყო, იყო! დავიფიწყოთ. ღღის იქით გახსოვდეთ უმცროს-უფროსი. ბატონისათვის კიდევ არ გამიმხელია, თორემ, ხომ იცი მისი ამბავი, უარესს ღღეს დაგაყენებდათ.

ბასილა რომ სასახლიდან დაბრუნდა, დედაბერს საყვედური უთხრა ქალბატონის გაჯავრებისათვის. დედაბერს ძალიან

ეუცხოვა ეს ამბავი, მაგრამ, მიხვდა რა ქალბატონის ოინს, ამანაც აღარ უთხრა თავის შვილს ნამდვილი მიზეზი. მარიკამ კარგად იცოდა თავის რძლის პატიოსნება და დარწმუნებული იყო, რომ ის არას დროს არ გაჰყიდიდა თავისს ნამუსს. ამიტომ აღარ შეუშფოთა შვილს მყუდროება და თავი ისე აჩვენა, თითქო კნენის მოქორილი ამბავი მართალი ყოფილიყოს.

ასან ნიკოლაიშვილი

(დასასრული იქნება)

შ.....ს

II

აჭა, უღერს ჩანგი...
მას გულის ჭანგი
იდუძალ სმებად ენარნარება
და ესრე ტანჯულს
სუელსა დახაგრულს
უთინათინებს კვლავ ნეტარება....

რა რიგ დაკუდერო,
რით დაკამდერო
ჭოი, ქალწულო, შენი შეკნება!
მოციმციმარე
სასე მდიმარე
თუაღს მოშორებად რად ენანება?!...

ამზრზინებელი
ეშსი მსიბღელი
შაკსა თუაღებში ახლად ნთებულა,
მათზე წამწამნი
ტრფივალთ საწამნი
წო, რა სინაზით მიძინებულა!

თითქო სუშუელი
წალკოტში ბმული
ღაღი ტუჩები მორცხვად გაშლილას;

ძოაძბე

მათ სურნელება
და ელვარება
გრძნობის აღმკვრელად ნაზ-ნაზად შლიდა,

შაკ თმთა ზილთნი
ოდნაკ ფურჩქენილნი
მსრებს ვით მიჯნური ელამუნება,
სურვილ-შემკრთალი
გულის ფანტქალი
კოკოთ ტებელს აშებს ეტიტინება.

სარაკ მსქეფარე,
შმაგად მგზებარე
ნორნი სიტაცსლე ათქვირებულა,
ტელქი დიმილი
ბაკესე შლილი
რას სამაცდუროდ დაკიდებულა!

კმხერ... სკადიან გულს
მიმტებაარუნებულს
შარბათ - ამული ევიფთქარება;
ფრინაკს ოცნება,
ეციალება
სსვა ნეტარება, სულ სსვა ცსოვრება...

II

სუ, სუ!... ჩანგური
წენარ-საამური
სსვა რამ ჭანტებით აზირობს უღერას:
სულის შვენება
გრძნობიერება
სჯობსო სიტურთვეს და თვით ვენერას.

ის არის ქალი,
ვის მადლის ალი
გულში მარადის ჩასასვებია;
ვის სათხოვს,
ღმობიერება
კათ კელამტარი გაბჭყინებია.

ის არის ქალი,
ვის გნების ძალი
ვერა თილისმით ვერ მოჭრებია,
ცნობიერებას,
გაცმოყვარებას
ქვენა გრძობასი დაუძლევა.

იგია ქალი,
გონების თვალი
ვის დიდი სწავლათ ანილებია,
ტეშმარიტება,
მეცნიერება
თუ გულის წმინდით შეჭყვარებია.

იგია ქალი,
როს მისი ვალი
სამშობლოსადმი აღსრულებულა;
როს საქართველოს
ტანჯული გული
მისი ცრემლებით დაამებულა.

იგია ქალი,
ვისით დამშრალი
მშობლური ენა აღდგინებულა,
ურისა წულული,
შხამ-დაგესლული
საღბუნ-ნექტარით განკურნებულა.

მას ერქმის ქალი,
ვის სიუვარული
მხოლოდ ერთისთვის გაღვიძებულა,
გრძნობათაგანა
ტრფობისა ნანა
ქმრის საფეუფუნოდ დამღერებულა.

—

მას ერქმის ქალი,
თუ სულის ძალი
შვილს ტვბილ ძუძუსთან აწოკებინა,
მტკიცე ზნეობით
და ხასიათით
იგი შემკული მამულს შესძინა.

—

მებადვის რწმენა...
მესიკობს ენა,
ეს-ური განკარგობა კვალად გალობა,
მაგრამ უწყდება
ჩანტს სიმნი... დეკება
გულის ტანჯული, — გრძნო დაღლილობა.

ახალგაზრდა ქართველი

ფირალი ღავლაჲ

მოთხრობა

ვ *

P-23824

სამსონმა დიდი კავშირი დაიჭირა ნიკოსთან. ნათლიამ მიიპატიჟა მოყვრები ბათუმში, კარგად გაუმასპინძლდა მათ და შემდეგ პატივისცემით გამოისტუმრა შინ. მაკრინეს ძალიან მოეწონა ბათუმი; „ვისაც იგი არ უნახავს, იმას ცოცხალი ვარო არ ეთქმის სწორედ: რა და რა სანახავეები იქინეთა, იმას ენა და პირი რაფა გამოთქვამს“, ამბობდა ის კმაყოფილებით. გავიდა ორი თვე. ივანე სატუსალოში იჯდა. ერთს საღამოს ტარაძეებს ნიკო ეწვია. სამსონ შინ არ იყო.

— რაა ასეი ძვირი სტუმარი რომ ხარ ჩვენი? ასე უნდა მოყვრობა? — უსაყვედურა ნიკოს ნათლის-დედამ.

— რა ვქნა, მე კი მინდა სულ აქანაი ვიყო, მარა რომ არ მცალია, რა ვქნა?

— ოჯო! გული-გულობდეს, თვარა მოცლა აფერია! — განაგრძო მაკრინემ.

— რომ ვერ ვახერხებ! ახლაც აგერ ტფილისიდან გამევიარე, თვარა სადაა მოცლა!

ჩაის შემდეგ ნიკომ დაიწყო.

— ჩვენ რომ რაცხა ვიცით, იმის რა ქენი შენ დასტურ?

— რა ვიცი, — სთქვა მაკრინემ და ეშმაკურად ჩაიცინა, — ჯერ აფერი, მარა იმას კი მუაწყობთ ჩვენ რავარც იქნება.

*) „მოამბე“ № IV.

— ახლა იმაზე ხომ არაა. ქალი ათასი მეძღვევა მე აზნაურის და თავადისაც, ერთი-ერთმანეთზე უკეთესი, მაგრამ მაი რაცხა უფრო ჩამივარდა გულში. არც შენ რომ არ გეთქვა მე მაგას არ ვიფიქრებდი...

— აბა მე გეტყვი შენ, ნიკო! ოღონდ ღარიბია, ღარიბია, გვზითი არაფერი აქ, თვარა მაგისთანაი ქალი არაა ახლა ამ გურიაში. იგი არ ვიცი სწორედ, ეგება ქე გეიპაიჯონ, მარა ისეი უნდა მუვაწყით საქმე, რომ უარის თქმაი აღარ მოხერხდეს. სხვებს რომ დევეითანხმებდეთ რამე ნაირათ, მარტუაი ციცი ვეფერს გახდება.

— აბა შენ იცი ახლა, ჩემი ლაპარაკი რალათ გინდა! ეგება ფული დარჩეს საქირო და შემატყობიე, ნუ მომერიდები. სხვაფერ ახლა რა ვიცი, თუ თლა აბდალი არაა ქალი, რეიზა უნდა თქვას უარი; ეის წაყოზა იმისთანას, რომ ჩემსავით არჩინოს იგი?

— ასეა, მარა ხომ იცი, პაწაი ნასტავლი ქალია და, თუ გაჯინიანდა, არაფერს დეიჯერებს. მარა რაც უნდა ქნას, მე იმისთანა საქმეს მუუხერხებ, რომ მერე თვითონ შამომეხვეწოს.

მაკრინემ მეორე დღესვე გაუზზაენა კაცი ნინოს და შეუთვალა: „ჩემო ნინო, საჩქარო საკერავი მაქ და ხვალ რაცხაფერაი მომეხმარეო“.

ნინო მოვიდა. მაკრინე მოეხვია მას, ჩაჰკოცნა და აღერსით უთხრა:

— შენ დაგაცალა ღმერთმა, ჩემო ნინო! შენ რომ ახლა არ მოსულიყავი საკერავი ქე დამირჩებოდა.

— ოჯო რა დიდი საქმეა მაი, დეიდა, მეტი რა სიკეთე შემიძლია აბა, რა გაქ საკერავი?

— რაცხა სამსონის ახალოხი მაქ; ბათუმში აპირობს კვირიზა და მეჩქარება.

კერვა დაიწყეს.

— ერთ რაცხას გკითხავ, ნინო, და, თუ ღმერთი გწამს, მართალი მითხარი, — დაიწყო მაკრინემ სადილის შემდეგ, როცა ორივენი მარტოდ დარჩნენ. — მე ნუფერს დამიძალავ, ღმე-

რთმა კი იცის, მე რომ შენდა სიკეთე მინდა, ჩემ შეილებში არ გამომერჩევი!

— რა იყო, დედა, თქვი, რაღა დაგიმალოვ, თუ კი სათქმელია.

— რა ვიცი, ბალანაი ქალი ხარ, ეგება შეგრცხვეს.

— თქვი, ბატონო, რაცხაა და...

— გათხოვას არ აპირობ აწი?

ნინო ჭარხალივით წამოწითლდა.

— დამეთხუე, ჩემი დეიდაი...

— დედავ, შენი ჭირიმე, აბა რას შობი, ბატონო? რა გიჭირს, ვითომ დრო არაა თუ? მამა-შენი ღარიბი კაცია, შეილები, ღმერთის წყალობა, სხვაიც ბევრი ყავს, ყვალას, გაზდა და პატრონობა უნდა. ხომ იცი რა ძნელია ახლანდელ დროში გასათხოვარი ქალის შენახვა. მოვნახოთ ერთი კაი კაცი, პატროსნად რომ თავი გერჩინებოდეს განათლებულ ადგილზე, იმისთანაი. მე მყავს ეგერ ერთი კაცი გამორჩეული და მაი საქმე რომ მოხერხდებოდეს, შენ მერე ჩემი ლოცვის მეტს აფერს არ იზამ სწორედ!

— ვინ არის, მაინც შევიტყო?

— ხომ იცი, რომ შენდა გლახას აფერს ვიფიქრებ. საწყალმა ჩემმა დამაც ისეი ჩამაბარა შენი თავი და სიცოცხლე-შიაც სულ იმას შელაპარაკებოდა, რომ ჩემი ნინო ვინმე ხეირიანი კაციზა მიმაცემიეო. ჩემიანი რომ ხარ და შენდა კაი მინდა, იმიზა გეტყვი, თვარა ქალი ათასი ეძლევა იმას, ზოგი თავადის და ზოგი აზნაურის, მარა იგი ყველას ვარს უჩივია. შენ კი იცნობ იმას.

— არ ვიცი სწორედ, ვის ჩივი.

— ნიკო კალაძეს.

— იმას მაინც არ წავეყები, სულ რომ საშველი არ ქონდეს ჩემს საქმეს!—წარმოსთქვა ნინომ აღელვებით.

— დედა! რა აქ იმას დასაწუნარი, ღმერთო კი მომკალი!—გაიკვირვა მაკრინემ.—უი რაცხა, შე დალოცვილო! იზამდეს თვარა...

— ქვეყნის უკეთესიც რომ იყოს, მე მაინც არ მინდა!

— მე ძალიანი მიკვირს შენი საქმე სწორედ! ნიკო კ—ძეს ვინ ეტყვის ვარს აღარ ვიცი მე! რა აკლია ღვთის გაჩენილი ქვეყანაზე? ისე განათლებულად შეინახავს იგი ქალს, რომ მეორე არ ეყოლება ტოლი. მის ბედს ძალლი არ დაყვეს, ვინცხას იგი შეხთება. მე გეტყვი შენ მდიდარი არაა თუ? მართუაი ბათუმში ცხოვრება რად ღირს? ხხლა ჩივი ასეი, თვარა მერე შენც ბევრს ინანებ!

ნინო საშინლად აღელდა, ზეზე წამოდგა და ათრთოლვებულის ხმით უსაყვედურა მაკრინეს:

— დეიდა, ამიზა არ მოვსულვარ მე აქანაი! რაა რომ დამიჩემე აი ნიკო კალაძე და საშველს აღარ მაძლევ? ბაბას მჟადოკი ეშონება. მე ხმელაი მჟადს ვჰამ და იმისთანა კაცს არ წავყოზბი, რაც უნდა დამემართოს. ვისაც უნდა, იმას ყავდეს იგი!

— ჯვარი გწერია, ბატონო, შენი ნებაა! მე ვითამ კიო მინდოდა,—გულ-ნაკლულად წარმოსთქვა მაკრინემ.

ნინოს იმ დამესვე უნდოდა სახში წასვლა, მაგრამ მაკრინემ არ გაუშვა: „რა გეჩქარება ამ შუალამეზე. ამელამ დარჩი. აგერ და ხვალ დილას, გრილის სულზე, ქე წახვალ, თუ მაინდამაინც საშველი არა აქ, ციცას გაგატან“.

ნინო დასთანხმდა. ვახშმის შემდეგ მაკრინემ ცალკე ოთახში გაუშალა ლოგინი ნინოს. ყმაწვილი ქალი მარტოდ დარჩა და რაღაც ფიქრებში გაერთო. ამ დროს კარები გაიღო და ნინოს ოთახში, სრულიად მოულოდნელად, ნიკო შემოვიდა. ამის დანახვაზე ნინო სულ ერთიანად გაფითრდა, შიშისაგან კანკალი დააწყებინა.

— უკაცრავად! მგონია არ მელოდით ახლა თქვენ! საღამო მშვიდობის, ბატონო ნინო!—ურცხვად წარმოსთქვა ნიკომ. ნინო შიშისაგან გამოერკვა და გული მოიბრუნა.

— ეშმაკმა წავიღო შენც და შენც მშვიდობაც!—ზიზლით წარმოსთქვა მან და კარში გასვლა დააპირა, მაგრამ გარები დაკეტილი დაუხვდა.

— ვაიმე! დეიღამ მიქნა აი!—წამოიკივლა. ნინომ სასოწარკვეთილებით; ის კვლავ შიშმა შეიპყრა.

— სსს... ჩუმა! ტყული ირჯები, ვერსად ვერ წახვალ! ნუ ყვირი, შენდა ჯობს. აქ რომ ვინმე მოვიდეს ახლა—შენთვის უარესია, შენ გეილანძღები, თვარა მე რა მიჭირს. ჩვენს მეტი ამ სახლში ახლა არავინ არაა.

ნინომ სკამს ხელი სტაცა და კუთხეში გაჩერდა. ტანი ისე ერთიანად უცახცახებდა.

— რა გნებავს თქვენ ჩემგან?—ძლივს წარმოსთქვა მან.

— რაა დასტურ ასეთი რომ მიჯავრდები, რა დაფაშვე, რომ არ ვიცი!—სთქვა ნიკომ და ნინოსაკენ წავიდა.

— არ მოხვიდე, თვარა თავს გაგიტეხ, იცოდლე!—წამოიძახა ნინომ განწირულებით და სკამი მოიმარჯვა ხელში.

— რა იქნა, მართლა, კაცის მკამელი ხომ არა ვარ! მე საჩხუბრად კი არ მოვსულვარ შენთან, მოსალაპარაკებლად მოვედი თვარა: ჩემზე რაცხა რომ გითხრეს, იმისას რას იტყვი?

— რა მაქ შენთან სალაპარაკო მე? შენ საძაგელი კაცი ხარ, საშინლად მეზიზღები! თავი დამანებე, შენდა წადი!—მიუტგფ ქალმა.

ამ პასუხმა ნიკო დიდად გააბოროტა; მას სიბრაზისაგან სახე ერთიანად გაუყვებოდა. „რადგანც ასეა, მაგას მაინც ჩევიგდებ ხელში, თუ გინდა რაც დამემართოს“, გაიფიქრა და რაღაც მხეცური გრძნობა აღეძრა, გრძნობა შურისძიებისა, ძალ-მომრეობისა, მაგრამ თავი შეიმაგრა, ვითომც აქ არაფერი იყო და წყნარის ხმით წარმოსთქვა:

— რა გიეწყობა, თუ არ გინდებვარ! ძალით ხომ არ იქნება. მარა ერთს კი გთხოვ: ამ ამბავს, ნურაფერ კაცს-ნუ შეატყობიებ, თუ ღმერთი გწამს!

ნინომ თავისუფლად ამოისუნთქა და სკამი ძირს დაუშვა, მაგრამ ამ ღროს, უეცრად, მას მივარდა ნიკო და ხელები დაუჭირა. გულ-გახეთქილმა ნინომ ერთი დაიკივლა და გაბრძოლება დააპირა.

— ახლა რაღას იტყვი, ქალ-ბატონო!—დაიწყო ნიკომ და პირზე ბოროტი ღიმილი შეუთამაშდა.

გამწარებულმა ნინომ კვლავ გაიბრძოლა, ხელების განთავისუფლებას ცდილობდა, მაგრამ ამაოდ: ნიკომ ისე მძლავრად დაუჭირა მას ხელები, რომ ქალს ტკივილისაგან კინალამ გული წაუვიდა. ბრძოლა შეუძლებელი იყო.

— რა საკადრისია მამი, მოწითულმა კაცმა მომერიე სუსტ ქალს, დამიჯახნე! გამიშვი ხელი, თუ ღმერთი გწამს!—შეევედრა ნინო აკანკალებულის ხმით.

— ხომ ხედავ, ჩემს ხელში ხარ? ახლა რაც მინდა იმას გიზამ, მარა მაგას კიდო არ ვკადრებ ჩემს თავს. მომეცი პატიო ოსანი სიტყვა, რომ ცოლად წამყოფი, შენი შერთვა მინდა; თვარა რა მენალღვლება: თავი შენ მოგეჭრება, მეიჯაყები, ქვეყანას შევატყობიებ, რომ მე შენთან ღამე გავათიე.

— ხელი გამიშვი! ლაპარაკი ისეიც კი შეიძლება.

— ყოლიფერს გიზამ, თუ ჩემ სიტყვას დეიჯერებ.—ამ სიტყვებით ნიკომ სკამზე დასო ნინო, თითონაც ახლო მიუჯდა და ტკბილად განაგრძო:

— შენისთანაი ცხოვრება ერთს ქალს არ ექნება გუარიაში: სადაც შენ ამოირჩევ, იქინეი გაცხოვრებ; ღვთისგან გაჩენილი არაფერი არ მოგაკლდება ქვეყანაზე: საქმელი კაი გექნება და სასმელი, წასლა და მოსლა. მამა-შენიც მადლიერი იქნება: მე კაცი ვარ ქვეყანაზე, იმის პატივის-ცემას კი შევიძლებ.

— დამეთხუე ამელამ და ხვალ ყოლიფერს გეტყვი.

— აბა დაუფიქრდი კარგა მაგ საქმეს!. უარის თქმაი შენდა უარესია, იცოდე! თლა გვილანძლები, ვეღარსა ვერ გამოჩთები. მერე კი ინანებ, მარა გვიან იქნება! მე ასეი გეუბნები და სხვაი შენ იცი, სთქვა ნიკომ და მეორე ოთახში გავიდა.

ზიზღით გააყოლა ნინომ თვალები მიმავალს ნიკოს. შუა ღამე იყო. ყმაწვილი ქალი დაჯდა ლოგინზე; მას გული ამოუჯდა, ტირილი დაიწყო.

მეორე ღღეს გაშმაგებული მაქსიმე სამსონისკენ მიბრბოდა:

— რას მიპირობ ახლა, რას, შე ქრისტეს ფეხის მკუმელო?— შეჰყვირა გაბრაზებულმა მაქსიმემ მაკრინეს, რომელიც მას აივანზე შემოეგება,—შენ ჩემს გალაძღვას შეგარჩენ, თუ რაღა გგონია?

— თუ არ გადირიე შენ? ჰიჯვარი დეიწერე, რა გავლადღვააო?!—გაიკვირება მაკრინემ.

— შენ აფერი სიავის არ შეგცხობა, შე შეჩვენებულო, შენ! ვისას გეილანძლა ჩემი ქალი წუხელის, ვინ მიქნა მამი?— ჰყვიროდა მაქსიმე.

— ბატონო, ჯერე ამბავი შეიტყვე და მერე გამჯავრდი! ღმერთო შენ დამიცევი, მოწყალევი! რამ გადარია აი კაცი? რა დავაშავე, რომ არ ვიცი! რაღა, სტუმარი არ შამომეშვა სახლში თუ?

— ჩემს ბალანსთან რა უნდოდა მერე შენს სტუმარს ღამე?

— ღმერთო ნუ გადამრევ! რაფერ გაავრცელებენ ყოლიფერს! ელანძე შინა არ დავრჩი და ნიკო შევიდა თურმე იმასთან, ხელი ჩამოერთმია და ლაპარაკი დიეწყო, ცოლად წამყევო ეთქვა. ახლა ასეა მიღებული ყოლგან განათლებულ ადგილებზე, მარა ქვეყანა კი არ დაქცეულა. ქალს თუ უნდა, პირობას მისცემს, თუ არა და უარს ეტყვის და გათავდა. ამას არც შუამავალი უნდა, არც არაფერი. ამიზა გადირია, გახელდა, ღამე ძვილაი მოვაცთიე და დღეს გათენებამდი გამეიქცა. აგი იყო ასე! რა ვქნა მე სასიკვტილემ? კისერი მომტეხოდა ნეტაი და მაგი არ დამმართოდა, იგი არ მერჩია! შენ ქე დამემდურე, იგი, მგონია, საუკუნოდ დამეკარგა; რა მიწაში წვეიდე, რომ არ ვიცი! მღელვარებით დააბოლოვა სიტყვა მაკრინემ და თვალებიდან ცრემლები ამოიწმინდა.

— მაგას ვერ გამიბედავდა მე იგი ყაძახი, შენ რომ არ გექნა! წყნარის ხმით უსაყვედურა მაქსიმემ.

— რა მექნა, შენი ჰირიმე? ასე იყო, აი რომ გითხარი.

— კი მარა ჯერე ჩემგან არ უნდა შეიტყო ამბავი? ჩემდა უკითხავად რაღა გაბედა იმასთან ლაპარაკი ვითამ?

მაქსიმე ახლა უფრო დამშვიდებით ლაპარაკობდა. ეს გარემოება მაკრინეს არ გამოეპარა.

— მე ერთი ქე მითხრა, სულო ცოდვილო, მოციქულობა მიქენიო,—დაიწყო მან,—მარა შენ ველარ გნახე სალაპარაკოდ. ისეი ციცას ტყულაი, გამოსატელოდ, ქე ვუთხარი გუშინ აქანაი. იმას რაფა ვიფიქრებდი, თუ ნიკო თვითონ ეტყოდა რამეს.

— კი მარა, ახლა ხომ მომეჭრა თავი ქვეყანაში, ხომ გევილანძღე?

— ვინ შეიტყობს, ბატონო, იგი რაფა იტყვის რამეს! აბა მე გეტყვი შენ, მაქსიმელ,—განაგრძო მაკრინემ:—სიტყვამ მე-იტანა აგერ და ქე ვიტყვი. ისეი რაფა გამიწყრება მე ღმერთი, რომ ჩემი დისულოზა რამე გლახა ვიფიქრო. ვითომ რომ ექნათ მაი საქმე, ურიგო იქნება თუ? მოგეცა ღვთის წყალობა, იგი შეძლებული კაცი იყოს! ვინაა მაკის ბადალი ახლა ამ გურიანში? მე გეტყვი შენ ქალს ვერ შეინახავს განათლებულად, თუ რა გინდა!

— ყაძახს რაფერ მივსცე ქალი და იგიც კიმოთაი კალაძის შვილს, ქვეყანა რას იტყვის?

— შენ დალოცვილო, ახლანდელ დროში ვიღან უყურებს აზნაურშვილობას! ყოლი კაცი კაი ცხოვრებიზა იკლავს თავს. მე გეტყვი ბიჭად დეიწუნებს ვინმე! ჩემო მაქსიმელ! ხომ იცი, ქვეყნის უკეთესი თუ ვინმეა, იგი მზითვსაც ბევრს იახოვს და ზოგიერთი აზნაურის და თავადის მიცემას, მაგის მიცემა ჯობია ათასწილაი: შეძლებული კაცია, ქალს კარგად არჩენს და შენც პატიეს გცემს: შვილები გამოსაზარდი გყავს, რომ დაგჭირდეს დღეს ათას მანათს გიშონის.

— ციცამ რა თქვა, თუ ჰკითხე?

— ციცაი უარზეა, მარა იმას რას უყურებ შენ, ბატონო! ქალი მისდღემში არ იტყვის, კი მინდაო. ახლა იგი არ ვიცი მე, ეგება სხვაი რამეც ქე ქონდეს მას გულში, ვინ იცის რას არ იფიქრებს ყმაწვილი ქალი. ამას წინეთაც კი გითხარი, მაქსიმე, თუ გახსოვს, ივანე დავლაძეს სხვანაირად უჭირავს თვალი-მე-

თქი. ახლა გემართებს დაფაცურება, მოწიფულ ქალს ღროზე უნდა პატრონობა. ვინ იცის იმ შეჩვენებულმა რომ გეიშვას თავი და ქალი გაგვილანძლოს, რაღა გვეშველება მაშინ? ახლა გვაქ აგერ ღროი, ბედი კარზე მოგვადგა და ჩვენც ნუ გაეაბრუნებთ. ერთი სიტყვით, მაი ძალიან კაი საქმეა და რაცხაფერაი ნულარ დაეკარგავთ.

— თუ დევითანხმეთ კი, მარა რა ვიცი.

— ოჯო, რაღა ვერ დევითანხმებ, თუ კი მინდომებ, შენი ნება არაა! შენ რომ ეტყვი, იმას დეიჯერებს, აბა რას იზამს!

ამით გათავდა ლაპარაკი. მაქსიმე დამშვიდებული დაბრუნდა სახლში; მან გადასწყვიტა თავისი ქალის ბედი და ეს გადაწყვეტილება ნინოსაც გამოუცხადა.

— რა გიჭირს, ბაბა, — უთხრა მაქსიმემ შვილს დაყავებით: — კაი ბიჭია და ძალიანი მდიდარი, ბატონსავით გაცხოვრებს, შენმა გაზდამ, ერთი ქალი ვერ იქნება შენსავით, მამაშვილობამ, მეც კი მინდოდა ერთი კაი. ნასტავლი ჩინონიკი მომენახა შენდა, მარა, თუ ვინმე ხეირიანია, იმას დიდი გვზითი დასჭირდა და ჩვენ, ხომ იცი, არაფერი არ გვაქ. ღარბ აზნაურს ისევე მაგი ჯობს.

ნინომ პასუხის მაგიერად ტირილი დაიწყო.

— საცოდო ბაბავ, გაგიჭირდა და მყიდი! — ბოლოს ქვიდით წარმოსთქვა მან. — არაფერს არ გთხოვ ქვეყანაზე, ხმელაი შუადი მაქამე და იმას ნუ მიმცემ! მე რომ ნაკაბევი დამჭირდება, იმისას რაცხას კი გავაკეთებ შინ!

— ნუ დეიჩემებ რაცხა ახირებულს! — წყრომიდო უთხრა მამამ. — გასაჭირალი აფერია და ძალათაი იჭირებს! ქვეყანაში ხომ თავი მოგვეჭრა, ხომ თლა გვეილანძლეთ, რომ ახლა მაი საქმე არ იქნას! მერე მაგისტანაი კი არა, უკანასკნელი მუტაკიეიც აღარ წაგიყვანს!

— მე აფერი კაცი არ მინდა ქვეყანაზე, მარა, თუ ჩემი დაკარგვით გაკეთდებით, იმასაც შევიტყობ!

ნინოს კიდევ უნდოდა რაღაც ეთქვა, მაგრამ ვერ ახერხებდა: ცრემლები არჩობდნენ.

მოლაპარაკება გათავდა. ამბობდნენ; მაქსიმემ ნიკოსაგან ორმოცი თუმანი მიიღო. ჯვარის წერის დღეც დანიშნეს. საქმრომ ძვირფასი საქორწილო ტანსაცმელი გამოუგზავნა სეცლოს, ყველანი მზადებაში იყვნენ, ნინო კი ჩუმად იმდულრებოდა; ის ერთ კვირაში საშინლად გახდა. ეკლესიაში, ჯვარის-წერის დროს, ნინო ფერ-მიხდილი იდგა ნიკოს გვერდით. როდესაც მღვდელმა ჰკითხა: „ხომ შენის სურვილით მიჰყვები ნიკოსაო“, ნინომ პასუხი არ გასცა. მღვდელმა განუმეორა კითხვა; მაგრამ პასუხი ვერც ეხლა მიიღო. მესამე კითხვაზე ნინომ მწუხარედ შეხედა მღვდელს და პირზე მწარე ღიმილმა გადაურბინა...

VI

სოფ. ნ—ში ეგზეკუცია დგას. მკვიდრთა ვაი-ვაგლახით და მწარე ოფლით მოპოებული სარჩო-საბადებელი დღეს ჯვარის-კაცთა ხვედრად გამხდარა. სოფელი დრტვინავს, სასოწარ-კვეთილებას ეძლევა, ის ემუდარება ხან მაზრის უფროსს და ხან გუბერნატორს: „თქვენი ღვთის გულიზა, გვიშველეთ რამე, ამოგვაგდეს, დაგველუბა ოჯახი, ცოლშვილი. ჩვენ აფერ შუაში არ ვართ, ღმერთმა მოჰკითხოს იმას, ვისი მიზეზითაც ჩვენ ამ ყოფაში ვართ. ან რამე საშველი მოგვეცით და ან გადაგვასახლეთ მაინც აქედან სადმეო“. მაგრამ სოფელელთა ამგვარი თხოვნა-ვედრება უყურადღებოდ რჩება, რადგან მათ, მთავრობის აზრით, დიდი დანაშაული აქვთ: ამ სოფლის შვილი, ივანე დავლაძე, ყაჩაღად გავარდნილა; ის დღეს მეთაურობს ერთს საშინელს ბრბოს ავაზაკებისას, რომელთაც თავ-ზარი დასცეს. არამც თუ მარტო გურიას, არამედ მთელს გუბერნიასაც კი. საკვირველის სისწრაფით გადადის ეს ბრბო ერთის ადგილიდან მეორეში, დაუსჯელად სძარცვავს და ანადგურებს ყველაფერს, რაც კი-სადმე საკბილო შეხვედება. ამ ავაზაკთა შეუპოვარს მოქმედებას განცვიფრებაში მოჰყავს ადმინისტრაცია, რომელიც სხვა-და-სხვა „განსაკუთრებულ ზომებს“ იგონებს ამ

ბოროტების მოსასპობად; სხვათა შორის მან საჭიროდ სცნო სასტიკად დაესაჯა ნ—რი, რადგან დაწმუნებული იყო, რომ ეს სოფელი ინახავდა ბელად ფირალს დავლაძეს... ივანეს საქმის შესახებ დანიშნული გამოძიება უკვე ვათავდა. სულ რვა შეწამებულნი იყვნენ; ამათში სამი სრულიად გამართლდა. ამ სახით, დანაშაულობა ხუთ კაცს ბრალდებოდა; მათ შორის დავლაძე საქმის მოთავედ იყო მიჩნეული. აღმოჩნდა, რომ ბოროტ-განმზრახველთ ფულად 1900 მან. წაელით; ამ ფულიდან ივანეს 800 მ. აელო. ის იყო ივანე ოზურგეთიდან ქუთაისის საპყრობილეში უნდა გაეგზავნათ, მაგრამ ამასობაში იმან გაქცევაც კი მოახერხა...

ნ—ის სასოფლო სამმართველოს ეზოში ყრილობაა. ხალხი გუნდ-გუნდად დაყოფილა და გაცხარებული ლაპარაკი აქვს.

— ოჯო, რა გვეიკლიო, იმ სტრაჟმა უარესი ქნა კილო!— სთქვა ერთმა ქალარა-შერეულმა გლეხმა.

— მე თუ მკითხავ, ივენმა ამუაგლო თლა ქვეყანა! სტრაჟი ვართ და ვეფერს შეგვეწამებს კაციო და რას შობიან ღმერთის მეტმა კაცმა არ იცის!—დაუმატა მეორემ.

— ასეა ხო და ფულს ქე გვახთიებენ ჩვენ და იტენს ჯამაგირად აძლევენ! ქვეყანაში სამართალი ჯერ არ დალეულა, ვითხოვთ, ამის ფულს მაინც ნულარ გვახთიებენ, სხვაი შეწუხება აღარ გვეყოფა თუ?—ცხარობდა მესამე.

— ითხუე თვარა მაშინათე დაგიჯერებენ, არ გინდა! შენი გაქვიერება ძალიანი კი ენაღლება ვინმეს!—მწუხარედ შენიშნა მეოთხემ.

— დაგიჯერებენ, თუ არა, მაინც ვცადოთ და სამართალი თუ მეიწობა ჩვენი გულისა, მადლობა ღმერთს, იმასაც შეიტყობს კაცი!—წარმოსთქვა მესამემ.

ამასობაში ბოქაულიც გამოჩნდა. ყველანი ფეხზე წამოდგნენ და სალამი მისცეს მას. ბოქაულმა ლაპარაკი დაიწყო:

— მე თქვენ შეგყარეთ აქ დღეს, რომ კიდევ იმ ფირალეების შესახებ მოგელაპარაკოთ. თქვენ სჩივით, რომ თქვენი დღევანდელი მდგომარეობა მეტად სამძიმოა, აუტანელიაო. თუ

გინდათ ამ გაქირვებიდან გამოხვიდეთ და თავი განითავისუფლოთ, ისევ თქვენვე უნდა ეცადოთ. მთავრობა თქვენს თხოვნას არ შეიწყნარებს, სანამ თქვენ დავლაძეს არ ჩავვაბარებთ. იგი ამ სოფელში ბუდობს, თქვენ არჩენთ მას, ხელს აფარებთ. თქვენ ყველაფერი იცით; მოგვეცი თუ ავაზაკი და მისი თანაშემწენი და მაშინ თქვენც საშველი მოგვეცემათ. თუ ამას არ იზამთ, მაშინ, იცოდეთ, კიდევ უარესი დაგემართებათ! ამიერისგან, ზუ ვინმე მოკლულ იქმნება, ან სხვა რამე დაშავდება, ყველაფერში თქვენ ავებთ პასუხს, თქვენ უნდა ზლოთ! დააბოლოვა სიტყვა ბოქაულმა. ხალხში ჩოჩქალი შეიქმნა. ერთმა დამსწრეთაგანმა საპასუხოდ რაღაც ჩაილაპარაკა თავისთვის, მაგრამ იმისი ხმა გარკვევით არ ისმოდა.

— კაცო, თუ რამის თქმა გინდა, გეიწივი წინ და ისევ თქვი ბარადმაი, რომ ყველამ გეიგონოს! — შენიშნა მოლაპარაკეს ვიღამაც. მაგრამ ამ დროს მეორე მხარეს ხალხი გაიპო და წინ წამოდგა ალექსი სანდომიძე. ალექსი იყო შვილი ქვრივის მარინესი, მისი ერთად-ერთი ნუგეში და იმედი. ნახევრის წლის იქნებოდა ალექსი, როცა მისი მამა გარდაიცვალა. დაბეჩავებულმა მარინემ შვილი გიორგი დავლაძეს მოანათვლინა, „აზნაურ შვილია და მფარველობას გამიწევსო“. მარინე თავის შვილს შეჭხაროდა, მხოლოდ მის ბედნიერებაზე და ოცნებობდა. ახლა ის სასძლოსაც ეძებდა. „ღმერთი რომ ჩემი ალექსის ცოლ-შვილს მომასწრობდეს, მერე თუ მოგვკტები, აღარ ვჩივიო“, ზშირად იტყოდა მარინე. მეზობლები დიდს პატივსა სცემდნენ ალექსის; ეს იყო პატიოსანი, გულ-კეთილი და შრომის მოყვარე ახალგაზდა. მარად მკვირცხლს და მხიარულს მას სიმღერაში და ცეკვა-თამაშში ბადალი არ ჰყვანდა მთელს სოფელში. დღევანდელ ყრილობაზე ალექსის მოულოდნელმა საქციელმა, მისმა მღელვარებამ და არა-ჩვეულებრივად მოელვარე თვლებმა მთელი საზოგადოების ყურადღება მიიპყრეს. ყველამ ხმა გაიკმინდა. ალექსი ფერ-მკრთალი იდგა, სიბრაზე არჩობდა მას. აზღვავებული გრძნობა გულს მოაწვა და გადმოხეთქა...

— ჩვენ რაც გვჭირს, იგიც გვეყოფა! მეტი რა უნდა გვიქნათ, რაღა შეგვრჩენია, რომ წაგვართვით და გაგვიყიდოთ? ჩვენ შიმშილით ვიხოცებით, არაფერი აღარ შეგვარჩინეს ქვეყანაზე! ახლა მუშაობასაც აღარ გვანებებთ! ერთი კვირა აგერ შინ არ ვყოფილვარ: ხან აქეთ მათრით, ხან იქით; წუხელის მოვედი რაღარც იყო შინ და ჩემი მარჩენელი ხარები აღარ დამხთენია! ვინ წამართვა მე ივინი? ფირალი იმიზა არ მოვიდოდა. ფირალი იმდონს ვეფერს გვაწყენს, რასაც სხვაი გვიშობა ჩვენ! მე კი ვიცი, ვინცხამ მიქნა მაი, მარა ჩემს დაქცევას იგენს არ შევარჩენ, თუ ალექსაი ვარ! ასეი ვილუპებით ჩვენ და კილო დაგიჩემებინ, ფირალები მოგვეციოთ! საიდგან მოგვცეთ, თქვენ ვერ დეიჭირეთ, თუ ასთეი აღვილია? მარა რა გენაღვლებინ, რასაც იტყვით, ქე გაგივით-და! აი სტრაეი რაღას აკეთებს აბა? ტყულაი ქამენ მაგენი ჩვენს ნაოფლოარ ფარას! თლა იგენი უწყობენ ხელს ფირალს! ჩვენ არ გვინდა ივინი, არა! იგენის ჯამაგირს აწე ველარ გაღვიხდით!—თვალეზის დამბრიალებით დაასრულა სიტყვა ალექსიმ და ირგველივ მიმოიხედა.

ამ პასუხმა ბოქაული მოთმინებიდან გამოიყვანა; მან წარბი შეიკრა და მრისხანედ იკითხა:

— ვინ არის ეს თავხედი, ასე შეუპოვრად რომ ლაპარაკობს?

— მაგი, მე რომ ამას წინეთ მოგახსენე, იგი გახლავს, — მიუგო მამასახლისმა.

— ესლავე დაიჭირეთ და ოზურგეთში გამოგზავნეთ! — ბრძანა ბოქაულმა.

— ველარ მოაგრთვი სწორედ! ძალიანი უკაცრავად ბძანდები, მე ხელს ვერ მახლებს კაცი! — დაიძახა ალექსიმ, მარდაღ შემოტრიალდა, გაარღვია ხალხი და გაიქცა.

— დაიჭირეთ მაგი ბრიყვი! — ჰყვიროდა გააჭთორებული ბოქაული.

მამასახლისი, მისი თანაშემწე და ერთი ვილაც კიდევ გამოუღდნენ გაქცეულს, ჩქარა ცხენოსანი ყაზახებიც დაედევნენ,

შაგრამ გვიან-ლა იყო: ალექსიმ ამასობაში სიმინდის ყანაში გადირბინა და თვალის დახამხამებაში გაჰქრა. დამსწრე საზოგადოება მღელვარებამ შეიპყრა: ალექსის სიტყვები ყველას გულს მოხვდა...

გულ-გახეთქილმა მარინემ დიდ ხანს ეძება შვილი; ბოლოს, როგორც იყო, საღდაც შეხვდა მას, მუხლებზე მოეხვია და შეევედრა:

— ნენა, შენი ჭირიმე! ნუ დამღუპავ, ნუ გამოძქრი ყელს, წამოდი იმ ნაჩანიკთან, შევეხვეწოთ ორივემ, მუხლზე ვაკოცოთ და ეგება გვაპატიოს!

— არა, ნენა, იქინეი მისვლა მე არ შემიძლია! იგენს რომ კაცი ჩაუვარდებათ ხელში, მერე რაღა დროისაა! იგენთან ცოცხალი არ მივალ; თავს ვერ გავალახვიებ, მაინც ქე დამკარგვენ და ისევე ასე ჯობს. საწყალო ნენაე! ძალიანი კი მეცოდევები, მარა რა ვქნა! თუ რამეა შინ, იგი შენ ქე მეიხმარე სიცოცხლეში და მე ვითომ კტარი ვყოფილვარ, ან სულ არ დავბადებულვარ, ისე იფიქრე! — ალექსიმ საშინელის მღელვარებით სთქვა ეს სიტყვები, შემდეგ გადაეხვია დედას, მხურვალედ ჩაჰკოცნა, გამოემშვიდობა და წავიდა.

VII

ბათუმის ერთს განაპირა ქუჩაზე, ზღვის პირას, პატარა სახლი სდგას. ამ სახლში ცხოვრობს ნიკო კ—ძე თავის მეუღლით ნინოთი. შვიდი თვეა მას შემდეგ, რაც ნიკომ ჯვარი დაიწერა. შემოდგომის გრილი საღამოა. გაღებულ სარკმელთან ზის ნინო და ზღვისაკენ გაიყურება. ამ შვიდი თვის განმავლობაში ის შესამჩნევად გამოცვლილა. მისი ოდესღაც მშვენიერი თვალები ჩაღრმავებულან. გამხდარი, სევდა-მწუხარებით მოცული სახე აშკარად ჰმოწმობდა, რომ ცხოვრება ამ ქალისთვის აუტანელი ტანჯვა-ვაება იყო. ნინო ფიქრებში გართულებულიყო. ვინ იცის, რა აგონდებოდა მას ამ დროს. ღამის ათი

საათი დაჰკრა. ნინო ისევ უძრავად იჯდა და თვალს ადევნებდა ზღვის ტალღების მოძრაობას. ამასობაში ნიკო მოვიდა.

— რა ამბავია, რომ გაგიფითქავს მაი აკოშკა და გადაყუდებულხარ ზეთ, სიცივე რომ არის, ველარ შეიტყვე?— უსაყვედურა მან ცოლს.

ნინომ ხმა არ გასცა.

— შეგცივდება და ავად გახვები, რეიზა შობი ამას, გენაცვალე?— მიუალერსა ნიკომ და ხელები მოხვია ნინოს. ქალმა თავი გაინთავისუფლა და ზიზლით წარმოსთქვა:

— გამეცალე იქით!

— ვის უჩივი მაგას?— მე ვინ ვარ?— ჰკითხა გულ-მოსულმა ქმარმა.

— ვინა ხარ და ერთი მოჯალაბე, გადათრეული! აბა კაცი გგონია ვითომ შენი თაყი?

— გაჩერდი, თვარა მე შენ წაგაკნეტიებ მაგ ენას ერთ დღეს! რომ წაგეკიდები თმაში, სულ შამოგათრევე ამ ეზოს!— შეუტია ცოლს გაბრაზებულმა ნიკომ.

— მეტი რა სიკეთე შეგიძლია აბა შენ, კაცის საჯაყავო;— სთქვა ნინომ და მეორე ოთახში გავიდა. ნიკო იქვე დარჩა, სტოლს მიუჯდა, ამოიღო ჯიბიდან ფულები და ანგარიში დაუწყო. ამ დროს, უეცრად, კარები გაიღო და ნიკოს ოთახში შევიდა თავით ფეხამდე შეიარაღებული ივანე. მას ორი სხვა თოფიანი კაციც შემოჰყვა. ხმაურობაზე ნინომ გამოიხედა, მაგრამ, შეამჩნია რა ივანე, ერთი შეპკივლა და გულ-შემოყრილი იქვე კარებთან ჩაიკეცა. ნიკო შიშისაგან ერთიანად გაფითრდა, ტანში კანკალი აუვარდა.

— უკაცრავად! მგონი საქმე შეგიშალეთ, — დაიწყო ივანემ. — მგონია კი უნდა მიცნობდე. კაი ხანია შენი ნახვა მიწოდოდა, მარა აქამდე ვერ მოვახერხე.

— დაბანდით! — ძლივსლა წაილულლულა ნიკომ და სკაფის მოსატანად წამოიწია.

— არ გიექანო მაქიდან, თვარა, ამ წუთში გაგაქრე! — დასჰყივლა ივანემ.

ზარ-დაცემული ნიკო ხელებ-გაწვდილი გაშეშდა.

— ვინ ხარ შენ, მამა-შენი ვინ იყო, ხომ კი გახსოვს? — მკაცრად ჰკითხა ივანემ.

— მე... კი... უნდა მიცნობდე თქვენ. — ძლივს წარმოსთქვა ნიკომ.

— შენ კიმოთაი კალაძის შვილი ხარ, გლახა კიმოთაი რომ იყო, სამოწყალო, იმის! შენ გუურეცხელი ყაძახი ხარ, მოჯალაბე, ხომ კი?

— ბატ....

— ახლა მიძახი ბატონს, შენ წუნკერო, შენ? — გააწყვეტინა სიტყვა გამძვინვარებულმა ივანემ. — შენი ბატონი ყოველთვის ვიყავი მე, მარა ორი კაპეიკი რომ იშონე, მერე კაცი აღარ გიჩთა თვალში, ქვეყანა შენი იყო გეგონა!

— მომიტავე, თუ....

— მე მაშინათე დამკარგავდენ გეგონა, აღარ ფიქრობდი, თუ სადმე კიღო შეგხებოდი და მაგიორს გიზამდი, თავი ეიგდე თლა, იმისთანაი საქმე გაბედე, მარა ახლა კი წაგანკალე ყოველიფერს ერთათ, ჩაგაძაღლებ!

სანთლის შუქზე უეცრად ხანჯალმა გაიღევა, მოისმა ყრუ გმინვა და რაღაცა მძიმედ იატაკზე დაეშვა. ივანე მაშინვე ნინოს მივარდა, რომელიც ამ დროს გაფითრებული კედელს მიყრდნობოდა, ხელი მოხვია მას და თავისკენ მიიზიდა; მაგრამ ქალი გამოუხსლტა, ხელი ჰკრა ივანეს და წყრომით წარმოსთქვა:

— გეიწი. იქით! კაცის მკვლეელი მე არ მინდა!

ივანე გველ-ნაკბენივით ნინოსაკენ გაექანა.

— შენც მომატყუე ხომ? — წამოიძახა მან გააფთრებულმა, ხანჯალი ჩასცა ქალს ზურგში და გარედ გაეღარდა...

ნიკოს შემადრწუნებელმა სიკვდილმა მთელი ბათუმი შეაშფოთა. ნინო, როგორც იყო, ჭრილობას გადურჩა. მკვლელებს სახლიდგან არაფერი არ წაეღოთ, არც ფულად და არც რაიმე ნივთეულობა. ეს გარემოება აშკარად ამტკიცებდა, რომ ნიკო შურისძიების მსხვერპლი იყო და სხვა განზრახვას ამ

ბოროტ-მოქმედებაში აღვილი არ ჰქონდა. მაგრამ ვინ იყო ეს შურის მეძიებელი? გამოძიებამ აღმოაჩინა, რომ ნინო თვისის სურვილით არ გათხოვილა, რომ ვითომც ის ერთხელ კიდევაც დაჰმუქრებოდეს ნიკოს: „თავი დამანებე, ნუ გადამკიდებიხარ, თვარა არ შეგრჩება მაგი შენო“. ცოლ-ქმარი თანხმობით ვერ სცხოვრობდნენ, მუდამ უსიამოვნება მოსდიოდათ. აღმოჩნდა, რომ ნინო კარგად იცნობდა წინა დიანეს. ყველა ამ გარემოებათა წყალობით ნინოზე ეჭვი მიიტანეს: უთუოდ მას ნიკოს ჯავრი ჰქონდა, მისი სიკვდილი სწყუროდა, ესლა შემთხვევა მიეცა და ივანეს შემწეობით თავისი განზრახვა კიდევაც შეასრულაო. ამ აზრს ის გარემოებაც ეთანხმებოდა, რომ ნინო მსუბუქად დაქრილი აღმოჩნდა. ნიკოს მოსამსახურე ბიჭმა განაცხადა გამოძიებელთან: „ქალ-ბატონმა ერთი გზობა რაცხა დაწერილი წიგნი მომცა და მითხრა, თუ შეგიძლია მაი წიგნი ნაოხანში მიიტანეო, მარა მერე ისევე გამომართვა, და მგონი დახია; მას აქეთ ქე იქნება ერთი ხუთი თვეი; მაშინ სოფელში ვიყავით“. მოსამსახურე გოგამ სთქვა: „ფირალეზი, რომ მოვიდნენ, მე მაშინ სამზარეულო სახლში დავრჩი. ორი შეიარაღებული კაცი დამადგა თავზე და მითხრეს, აქედგან არ გიქანო და აფერი თქვაო. მე არ დამინახავს, რა ნაირად მოკლეს ბატონი, მარა აი კი ვიცი, რომ ქალ-ბატონი მაშინ მეორე ოთახში გაჩუმებული იყო“. ნინო ამბობდა: „მე, თუ დამიჯერებთ, მაგ საქმეში აფერი დანაშაული არ მაქ. მართალია, მე სიცოცხლე არ მინდოდა, ხუთი-ექვსი გზობა კი ვიფიქრე ზღვაში დევირჩობ თავს-მეთქინ, მარა ველარ ვავბედე. ქმარი კი მძულდა სწორედ; მაგას რეიზა გამიმტყუნებს ვინმე; მე ძალითაი გამათხუეს. ასე იყო, მარა მისი სიკვტილი მაინც არ მიფიქრებია. იმის მეტი ჩემმა მტერმა არ იცოცხლა, რამის მეტი მე ვერ ვიცოცხლო, იმდენი მწუხარება, ჯავრი და შიში გამოვიარე, მარა რაც იყო, იმას მაინც არ დავმალავ. ივანე დავლაძეს კი ვიცნობდი გათხოვებამდე, მარა იმასთან აფერი თვისება არ მქონებია და არც რამე შემითლია - მისდღემჩი! მართალი, თუ გინდებიენ, აგია და სხვაი თქვენ იციო.“

ნინო დააპატიმრეს. მან გადასწყვიტა ბედს დამორჩილებოდა, გულ-გრილად შეხვედროდა ყოველ გაქირვებას, მაგრამ ვერ შესძლო. როდესაც ნინოს წინ საპყრობილოს კარები გაიღო, მან ცრემლები ევლარ შეიკავა. ღამე ნინოს ძილი არ მიჰკარებია; საშინელმა მწარე ფიქრებმა გაიტაცეს ის; მოაგონდა ბავშვობა, სკოლა, თავისი ცქრილა ამხანაგები, რომელთა შორის ბევრნი დღეს ბედნიერნი და კმაყოფილნი იყვნენ; შემდეგ წარმოუდგა თავისი ტანჯული ცხოვრება, გაცრუებული იმედები და ევლარ გასძლო; „ღმერთო, რეიზა გამაჩინე, თუ ამისთანაი ბედი მელოდა!“ ამოიკვნესა საწყალმა; მას გული ამოუჯდა, იატაკზე დაეცა და მწარედ ქვითინი დაიწყო...

მეორე დღით ნინოს ოთახიდან რაღაც ახირებული სიცილი მოისმა. საპატიმროს მსახური ბიჭი მივიდა კარებთან. ნინომ დაინახა თუ არა ის, მაშინვე წამოვარდა ზეზე და მიაძახა:

— მომიყვანეთ ცხენი, მომიყვანეთ, რაღა რა იქნა ელანძე! ციცას დამიძახეთ მაინც, ციცას! გამიგზანეთ ჩქარა, რაღა ქე დამაგვიანდა, ჩემს მტერს დიემართა აი!

— რას ჩივი შენ, რას?—ჩასძახა მსახურმა. ნინომ ხმა არ გასცა. გაკვირვებული მსახური გაიქცა საპატიმროს უფროსთან და მოახსენა:

— ბატონო, იი ქალი რომა ნაობახში, ქმარის მოკლაზე დაჭირული, იგი ქე გაღირია! ჯერ სიცილი დეიწყო ტყუილი და ახლა რაცხას ლაპარაკობს, ვეფერი ვერ მივხთი, რას ჩივია! უფროსი მოვიდა საპყრობილეში; რაღაც ჰკიბთა ნინოს, მაგრამ პასუხი ვერ მიიღო. ნინო გულ-გაღელილი, დაფიქრებული დადიოდა ოთახში. მშვენიერი თმა სქლად გადმოუსწეწოდა ბროლივით თეთრ მკერდზე. მისი ნაღვლიანი თვალები საკვირველის ელვარებით ანათებდნენ და უფრო მეტს მიმზიდველობას აძლევდნენ მისს, მწუხარებისაგან გამზდარს, სახეს. ნინო ძალიან მოეწონა უფროსს; მან ტუჩები მსუნაგად გააცმაკუნა, მივიდა ქალთან, ლოყაზე ხელი მოუსვა და წარმო-სთქვა: „რაღა გაღირეოდა ამისთანაი ლამაზი...“ მაგრამ ევლარ

ჯაათაეა სიტყვა; ნინომ უეცრად სილა შემოჰკრა თავისს შეურაცხმყოფელს, რომელიც იმ წამსვე გარედ გაეარდა. საპატიმროს ზედამხედველმა მაშინვე შემდეგი მოხსენება დასწერა: „დღეს საპატიმროში ტუსალი ქალი, ნინო კ—ძისა უწყესობას ახდენდა: ყველაფერს ამტკრევდა, აბრაზუნებდა, უშვერის სიტყვებით ილანძღებოდა. მე შევედი მასთან, რომ დამემშვიდებინა, მაგრამ მან მე, თანამდებობის აღსრულების დროს, შეურაცხება მომაყენა სიტყვით და ხელითაც კი შემეხო“.

ნინო იმ ღამესვე გადიყვანეს ერთს ვიწრო, ბნელსა და ჩესტიანს ოთახში. აქ, კედელთან, ორს ქვაზე ფიცარი ეგდო, რომელიც ტახტის მაგიერობას ასრულებდა. დასუსტებული, სულით დატანჯული ნინო მიეგდო ამ ფიცარზე და მწოლარეს ჩქარა ჩაეძინა. ძილში მას მოეჩვენა ერთი საშინელი არსება, რომლის საზიზღარმა შეხედულებამ ნინოს თავზარი დასცა. ამ უცნაურს არსებას ნახევარი ტანი გველისა ჰქონდა, ხოლო მეორე ნაწილი და თავი—კაცისა. ნინო ჰგონობს, რომ საზარელი მოჩვენება თან და თან უახლოვდება მას. აი კარებიც გაიღო და ოთახში შემოვიდა ეს შემზარავი მახინჯი; კარებთან გაჩერდა, პირი დააღო და ქალისაკენ ხელი გაიშვირა. ნინოს გაქცევა უნდა; მას ჰსურს დაიყვიროს, შემწეობა ითხოვოს, მაგრამ ენა და ფეხები არ ემორჩილებიან, ვერას ახერხებს, სასოწარკვეთილებას ეძლევა. ამასობაში მოჩვენება კედელზე აბობლდა, იქიდან კერზე გადავიდა, ნინოსაკენ წავიდა და მისს პირდაპირ გაჩერდა. ქალი შიშისაგან თრთის, კანკალებს. მოჩვენებამ უხეიროდ გაიღმიჭა და სწრაფად ძირს დაეშვა. ნინომ ერთი საზარლად შეჰკივლა და იატაკზე დაეცა...

მეორე დღეს მოსამსახურებმა ცოცხალ-მკვდარი ნინო იატაკიდან აიღეს და საავადმყოფოში წაიყვანეს.

საწყალს ტინის ანთება მოსვლოდა. ოთხი დღე-ღამე საშინლად იტანჯა ავად-მყოფი. ვერავის ვერ სცნობდა. ხშირად წამოიკივლებდა: „არ ვიცი მე, არა, დამეთხუეთ!“ ბოლოს ნინო საშინლად დასუსტდა, გრძობა სულმოთლად დაჰკარგა. მეხუთე დღეს, დილით ადრე, უკანასკნელად მოავლო მან ოთახს

თავისი უსიკოცხლო, მიმქრალი თვალები, ერთი გაიზმორა და წყნარად სული განუტევა.

„ვაიხე, შვილო, ჩემო კაო ნინო, ჩემი ხელით დაგლუბე მე უბედურმა!“ საცოდავად ბლაოდა მაქსიმე და თმებს იწეწდა.

VIII

ბახვის წყლის პირზედ ამართულია ერთი გორაკი, რომელიც დაბურულის ტყით შემოსილა. შემოდგომაა. არე-მარე ღამის წყვილადს მოუცავს. ყველაფერი მშვიდობიან მოსვენებას მისცემია. მხოლოდ ბახვის წყლის მოუსვენარი შხუილი და ზოგჯერ ბუს ყრუ ხმა არღვევდნენ ბუნების მღუმარებას. ამდროს ტყეში, ერთის ხის ძირას, მიწოლილა ორი ნაბდებში გახვეული კაცი. მარჯვენა ხელი ორთავეს თოფებისთვის ჩაუვლიათ. აგერ რაღაც შრიალი მოისმა: მახლობელ წიფელზე ფრინველებმა ფრთხიალი შექმნეს. ერთი მწოლარეთაგანი ფიცხლავდაჭრილ ნადირივით, წამოვარდა ზეზე, თოფი მოიმარჯვა და ბნელ სივრცეს დააცქერდა, საიდგანაც საეჭვო ხმაურობა შემოესმა. ბოლოს, რაკი დარწმუნდა, რომ საიმისო არა იყო-რა, ისევ თავის ნაბდისაკენ მიბრუნდა.

— ალექსავ, ალექსავ! ადექი, ბიჭო, ზეთ! რაფერ დაგეძინება ისეი, რომ კაცმა თავი მოგჭრას ვერ შეიტყობ?—გამოეხმაურა ის მწოლარეს.

— ამის დარდი არ მაქ! თუ ვინმე მომკლავს—უკეთესია, ბარაღმი გადავრჩები ამ ბელას და იგი იქნება!—მოისმა ნაღვლიანი ხმა მეორე ამხანაგისა, რომელიც ამასთანავე წამოჯდა და ხეს მიეყრდნო.

მკითხველი მიხვდება, რომ ამ ორ ფირალთა შორის ერთი ივანე იყო, მეორე—ალექსი სანდომიძე.

— შენ სახლში უნდა ეგლო, ნაცარს უნდა ქექდე, ფირალობა რა შენი საქმეა! ჯერ ერთი თვეი არაა აგერ და ასეი რომ წახდი, ყაძახო, აწე რაღას იზამ შენ?—განავრძო ლაპარაკი გულ-მოსულმა ივანემ.

— ჩემი ჯავრი ნუ გაქ შენ! მე არაკაცს არ ვეკიდები ზრუგში! მაინ და მაინც აფერი ყაძახობაა ღამ-ღამე ძუნძული და თოფის ჩახმახის გამოშლა. მე ბიჭობის გამოსაჩენად არ ვაგემდგარვარ. ჩემდა ჯერ წკიპურტი არ წუთუკარებია კაცს და ვერც წამაკარებს, სანამდი სული მიდგანა! თავს არ დავაჭირ-ვიებ იგენს, ცოცხალი მაინც არ ჩუთუვარდები ხელში და კტარს რაც უნდა იგი მიქნას! — წარმოსტქვა ალექსიმ.

— რას ჩუტრჩუტობ, თუ იცი? ასე რა შეგინახავს შენ? ჯერ არ იცი რამდენი ფული უნდა ფირალს. ფირალად ვიქნები და კაცს აფერს ვაწყენო — არ იქნება. ვითამ რეიზა უნდა შევი-ბრალლო ვინმე, ერთი მითხარი? რა კაი მიქნა მე სხვამ? მე კარ-გათ მომემყრენ თუ? მარა არაკაცს არ შევარჩენ მე ამას, თუ ივანე დავლაძე ვარ! არავის არ დევინდობ ქვეყანაზე, ვისი ჯი-ნიც კი მაქ! ჯერ სადაა, ბარე ორის დედა ატირდება! მე ვიცი, ბევრი ჩემი მტერი გახარებულა ახლა; იგინი ლხინში და ქე-იფში ატარებენ დროს, მარა ყველას წავანკალვ და ჩავაშხა-მებ, თუ ბიჭი ვარ: გაესკრი, გავაპობ და ისე გევიარ შუაში! — სტექდა და ჰქუხდა გაბოროტებული ივანე.

— ახირებული კი იცი, ივანე, ღმერთმანი! სიმართლე ნუ კი გეწყინება! კაცს ღმერთის უნდა ეშინოდეს მაინც! ვინაა დანაშაული შენს საქმეში? შენი ხელით წეიხთინე თავი და ვის რას ემართლები, რომ არ ვიცი?

— ნუ ბეუტურობ რაცხას! იგი მე ვიცი, ვინცხაა დანაშა-ული! მე არაფერს ვემართლებოდი ნიკოია კალაძეს? აფერს ვემართლები სამსონა ტარაძეს და სხვებს კილო? არაკაცს არა აქ ბრალი? ა? ქვეყანას არ შევარჩენ მე ჩემს გაფუტქებას! ვინც მვეინელე, მვეინელე და ვინც არა, იგენსაც მალე დუუბნელვ მხეს! — კბილების კრაქუნით დააბოლოვა ივანემ.

— შენ არა კაცი აღარ გენაღლება ახლა! — ცოტა ხნის სი-ჩუმის შემდეგ დაიწყო ალექსიმ ათრთოლებულის ხმით, ბრუნდს და მართალს აღარ არჩევ, იმიზა რომ თვითონ არ გამოგიცდია მათი შეწუხება! რას ვერჩი სოფელს, ვინ რა დამიშავა? არაფერი

არ მინდა ქვეყანაზე! სანამდე ცოცხალი ვარ ორ ლუკმა მქადს ისეც კი ვიშოვნო, ამიზა აფერ კაცს არ ვაწუხებ!

— დეიკარგე საცხა! გულ-ჩვილობა დამიწყო ახლა აქანაი! ამიზა რაღა გაფირალეზდა, თავს შენი ხელითაც კი მეიკლავდი, თუ გინდოდა!

ალექსი მოთმინებიდან გამოვიდა.

— თვითან შენ დააქციე ჩემი ოჯახი, შენ გამაუბედურე მე და ახლა მიჩივი მაგას?— შეპყვირა მან.— ნუ მათქმობ ყოლიფერს! ნენაის ცოდვა კას არ გიზამს შენ! რას მოხვიდოდი ჩვენსას იმ ღამეს, რა გინდოდა? ხომ იცოდი, რომ სხვაიც შეიტყობდა მაგას? მარა არაფერი კაცი არ გენაღლება შენ, არც მტერი და არც მოყვარე! იცოდი არ გიღალატებდი და ქე დამლუბე!... მე წკიპურტი არ წამიკარებია კაციზა მის დღემში! ოღონ ახლა გამიწყრა აგერ ღმერთი თვარა! მე დღეს კაცის მკვლელი შევიქენი! ღმერთმა ჰკითხოს ვინცხაის ბრალი მაგია! გადამრიეს, ოჯახი ამომიგდეს და ქე დამძლია ეშმაკმა! კაცი რომ განადირდება, მერე რას არ იზამს იგი? მარა მეტი აღარ შემიძლია, არა! მე თავი მომძულდა, არაფერს არ ვეძებ ქვეყანაზე, საცხა ერთი ტყვია რაღა ვერ მომკლავს!

ივანე გაბრზადა.

— რა თავს იგდებ შენ, ყაძახო! გაჩუმდი, თვარა.... კისერიც მოგიტეხია, მე იმის დერდი არ მქონდეს,— მრისხანედ შესძახა მან.

ეს ლაპარაკი მოულოდნელმა ხმაურობამ შესწყვიტა: განთიადმა მოაწია, შორიდგან მოისმა სიმინდით დატვირთულ ურმების ჭრიალი და მშვენიერი „ხელხვავი“. ალექსის გული ამოუჯდა. „ვაიმე ჩემო დაღუპულო ოჯახო!“ წაილულლულა მან და თვალეზზე ცრემლი მოადგა.

უმეტესი ნაწილი გურიისა დიდად შეწუხებული იყო. ავაზაკობა ისევ მძვინვარებდა. თავ-გასულნი ფირალეზი არავის აღარ ერიდებოდნენ. კაცის-კვლა და ძარცვა-გლეჯა ხშირი იყო. ვინ იცის ამ ავაზაკობის წყალობით რაედენმა უღირსმა კაცმა შეისრულა თავისი საზიზღარი განზრახვა, ვინ მოსთვლის

რამდენ აღმაშფოთებელ ბოროტებას ჩაუვლია სრულიად შეუ-
მჩნევლად, დაუსჯელად!... ამ სენის მოსასპობად ბევრს (კლი-
ლობდნენ; სასოფლო გზებში ღამის დარაჯნი, „სტრაჟები“ და
ყაზახები იყვნენ ჩასაფრებულნი. სამაზრო აღმინისტრაციას
ხან-და-ხან მოსდიოდა ცნობები: „ფირალები ამა და ამ კაცი-
სას ათევენ ღამესო“, ოზურგეთიდან ხშირად იგზავნებოდნენ
ჯარის-კაცთა რაზმები სხვა-და-სხვა სოფლებისაკენ ავაზაკების
შესაპყრობად, მაგრამ ეს უკანასკნელი ყოველთვის ახერხებ-
დნენ ხიფათისაგან უვნებლად თავის დახწევას.

დეკემბრის სუსხიანი ღამე იყო. ხან-გრძლივი წვიმების შემ-
დეგ პირველი თოვლი მოდიოდა. ხეები თეთრად შემოსილიყო.
თოვლს დედა-მიწაც დაეფარა; მხოლოდ სასოფლო ატალახებული
გზა აქა-იქ შავად გამოიყურებოდა: ჯერ კიდევ აქ ვერ მოეკიდე-
ბინა ფეხი თოვლს. სოფ. №-ს კარგა ხანია ჩასძინებოდა. ხანდახან,
კანტი-კუნტად, ძაღლის ყეფა თუ მოისმოდა. აგერ მამალმაც
იყივლა, განთიადი მოახლოვდა. ამ დროს ხსენებულს სოფელ-
ში, ერთი აზნაურის სამზარეულო სახლში, ცეცხლის პირას,
ისხდნენ ივანე და ალექსი. ამათ გ-რდა მკრთლად განათებულს
სახლში მოსჩანდა თვით მასპინძელიც.

— მასპინძელმა ღამე ჩემთან უნდა გაათიოს, ვერ მომცი-
ლდება. მეც დაიმედებული უნდა ვიყო, ღალატის აღარ უნდა
მეფიქრებოდეს!—დაიწყა ივანემ.

— მადლობა დმერთს, პირველად არ ხარ ჩემს ოჯახში!—
რავა რაფერ ჩივი, ივანე, თუ ღალატი მდომებოდა, ამდენ ხანს
ვერ გიღალატებდი თუ იცი? აგერ წუხანდელი უძინარი ვარ
და პაწას წვევიძინებ-მეთქი ოდაში, თვარა ისე სულ ერთი არაა
საცხა ვიქნები!—წარმოსთქვა მასპინძელმა, რომელსაც თა-ნდა-
თან მოუსვენრობა ეტყობოდა.

— ვეფერ კაცს ვერ გენდობი ახლა, ვერა! ამალამ აქიდან
ვერ გაებანდალები ტყუილი!—წამოიძახა გარისხებულმა ივა-
ნემ.—აფერი სალაპარაკო არ გაქ ახლა აქნაი! ფულს იღებ და
ღამეც ისეთი უნდა გამათევიო, რავაც მე მინდა, ფე...

ივანეს რაღაც კიდევ უნდა ეთქვა, მაგრამ დაუსრულებელი სიტყვა პირში შერჩა: ამ დროს აჩქარებული ბაგა-ბუგი მოისმა. ამის გაგონებაზე ივანე თვალის დახამხამებაში მივიარდა მასპინძელს და გულში ხანჯალი აძგერა. „ჩემი... ლალატი... გაკეთება თუ გინდოდა... აბა ნახე რაეაია ლალატი... შენ მაინც აღარ დაგტიებ ცოცხალს!“ ... ნაწყვეტ-ნაწყვეტად წამოისროლა გამძვინვარებულმა ივანემ. ალექსი ამ დროს კარს მისდგომოდა და ჯუჯრუტანაში იყურებოდა.

ამასობაში ორმოც და ათი შეიარაღებული კაცი გარს შემოერტყა სახლს. „სახლში ვინც ხარ, დაგვენბლით, გირჩევენინ, თვარა, რაეაც გაქცევს მეინდომებთ, მაშენინათე გაგათავებთ, იცოდეთ! თქვენი წასვლა არ იქნება!“ — მოისმა ხმა გარედან.

— თქვენ ვინც შეგიშინებთან, იგი შიშინეთ კილო! სანამდღი ალექსაი ცოცხალია, თქვენ იმას ვერ იშოვნით! — წამოიძახა მღელვარებით ალექსიმ, ჰკრა კარს წიხლი, გადააქცია და შურდულივით გარეთ გაეარდა. სწრაფად მიმოიხედა მან გარშემო, ეტყობოდა თვალთ ვიღაცას ეძებდა, მაგრამ ვერ შეემჩნია. „ვაი შენს ტყავს და რაღა დროისაა ახლა!“ — მწუხარედ წაიჩურჩულა მან თავისთვის და თოფი მიწას დაახალა. ამ დროს თოფებმა დაიგრიალეს. „ნენავ, საცოდოა ნენავ!“ — ამოიკენესა ალექსიმ და გულ-გახერცთილი მიწაზე დაეცა.

იმ დროს, როდესაც ალექსი სიკვდილს ებრძოდა, ივანე უკანა კარიდან ფრთხილად გარედ გავიდა და უეცრად გაჰქრა. დღემდის გამორკვეული არ არის, როგორ მოახერხა მან გაქცევა. მართალია, თოფები კი გაისროლეს, მაგრამ ივანე მაინც უვნებლად წავიდა. ამ გარემოებამ სხვა-და-სხვა მითქმა-მოთქმა გამოიწვია. ამბობდნენ: „სტრაჟებს რომ მიენდომებიენ, რაეა წვევიღოდა დავლაძე ცოცხალი, მარა იგი განგებანი გაუშვესო“. ზოგიც იმ აზრისა იყო, რომ „იმას იმისთანა წამალი აქ, ტყვია არ მიეკარებაო“. მეორე დღეს ტფილისის გაზეთებში შემდეგი ცნობა იყო ოზურგეთიდან: „გუშინ, დილის სამს საათზე, ს. შხ-ში მოჰკლეს ფირალი სანდომიძე. დავლაძე მძიმედ დაჭრილია. აღმინისტრაცია ენერგიულად სდევნის ქას“.

IX

სოფიოს სიკვდილმა დიდს მწუხარებაში ჩააგდო გიორგი. ის ერთობ ძლიერ მოხუცდა, მოტყდა. სოფიო, როგორც იყო, ოჯახს უძღვებოდა, მეთაურობდა, მაგრამ ეხლა აღარავინ იყო თადარიგის დამკვერი. შვილის უბედურებამ მთლად გაამწარა საწყალი მოხუცი, ვინ იცის, რა საშუალება არ იხმარა, რომ შვილი დაეხსნა როგორმე. უმეტესი ნაწილი მიწა-მამულისა და ოღონდ ამ საქმეს მოახმარა, ჯერ კიდევ საპრობილემო იჯდა ივანე, რომ გიორგიმ მთავრობას მიმართა და ითხოვა: „მაგი ერთი შვილი მაჩუქეთ, მოხუცებული კაცი ვარ, მეტი არაფერი გამაჩნია ქვეყანაზე; ივანე ჩემი მარჩენალი და მანუგეშებელია“, მაგრამ ვერას გახდა. პირველად გიორგის არ უშლიდნენ საპრობილემო შვილის ნახვას, მაგრამ, როდესაც ივანეს დანაშაულობა საბოლოოდ დამტკიცდა, მაშინ გასჭირდა საქმე. მოხუცი ყოველთვის, როცა შვილის სანახავად წასვლას დააპირებდა, გულ-მოადგინედ იკეთებდა ჩოხაზე თავისს ძველს პრაპორჩიკის ეპოლეტებს და ისე მიადგებოდა საპრობილემოს კარებს, „ეგება მომერიდონ და ერთი გზობა მაინც მაჩვენონ ჩემი ივანე ციმბირში გაგზანამდიო“, მაგრამ ამაოდ; ბოლო დროს, ყოველთვის ერთსა და იმავე პასუხს აძლევდნენ: „შენი შვილი „სეკრეტშია“ და იმისი ნახვა არ იქნება“. „ღმერთო, დიდება შენს სახელს, რა შეგცოდნენ იმისთანაი, რომ ასეთი გამამწარე ამ მოხუცებაში? აღარც ცოლის ვარ და აღარც შვილის! სიკვდილი რეიზა გაგვიჩირდა მაინც ჩემდა, რომ ამდენ უბედურებას შემასწარი?“ ამბობდა სასოწარკვეთილი გიორგი. იგი დასწრულდა ზ ბოლოს ლოგინადაც ჩავარდა. არავინ არ ეკარებოდა მოხუცს; მეზობლებმა შეიძულეს ის: ყველანი წყევლა-კრულავით იხსენებდნენ დავლადის ოჯახს, რომლის მიზეზითაც მათ ამდენი შეწუხება და მწარე დღეები გამოველოთ. ავადმყოფს მოვლა აკლდა; თავს ადგა ერთი მოხუცი დედაკაცი, რომელსაც გიორგი ხუთ ფუთ სიმინდს დაჰპირდა თვეში. ორი

თვე ივადმყოფა მოხუცმა და შემდეგ გმრდაიცვალა. მიცვალებულის დასაფლავება მისმა ძმამ, თევდორემ, იკისრა... გავიდა ერთი კვირა. იანვრის საღამო იყო. გარედ მძაფრი ყინვაქარს ებრძოდა. ამ დროს, სწორედ იმ სახლიდან, სადაც რამდენისამე დღის წინად გიორგიმ სული დალია, რაღაც გაურკვეველი ხმაურობა და სიმღერის ხმა ისმოდა: ადმინისტრაციის განკარგულებით აქ რამდენიმე ყაზახი იდგა. ბოლოს ხმაურობა შესწყდა. ერთი ყაზახთაგანი თოფით ხელში გარედ გამოვიდა, ეზო დაათვალიერა და იმ სახლისაკენ მიბრუნდა, სადაც ცხენები ეგულებოდა. უეცრად თოფმა დაიგრიალა და უსულო გვამი ყაზახისა მიწაზე დაეცა... მესამე დღეს სამსონ ტარაძეც მოჰკლეს...

ამის შემდეგ ბევრი აღარც ივანეს დასცლია. ბოლოს დროს ეს ძალიან ფრთხილად იქცეოდა, იშვიათად თუ ვისმეს ენდობოდა. ჯერ კიდევ ზამთარი მეფობდა. შუა ღამე იქნებოდა. ამ დროს ტყის განაპირას, ერთ ვიწრო, სოფლისკენ მიმავალს, ბილიკზე გამოჩნდა ივანე. სწორედ სანახავად ღირდა ეს ახოვანი, თავით ფეხამდე იარაღში ჩამჯდარი ვაჟკაცი. მშვენიერი კავკაის ნაბადი გვერდზე მოეგდო და ფრთხილად წინ მიდიოდა; მისს მოძრაობაში მედიდურობა და ამპარტაუნობა ისახებოდა. აი გაუსწორდა ერთ საყვანე ადგილს, რომელსაც გარს ერტყა მაღალი თხრილი, ამასობაში მთვარემ ოდნავ გამოაშუქა. უეცრად თოფების გრიალი მოისმა თხრილიდან. ივანემ ერთი საზარლად დასწყვიელა, სწრაფად გაისროლა თოფი და წინ გაექანა, მაგრამ გაქცევა შეუძლებელი იყო. მაშინ, უკვე მძიმედ დაჭრილი, ერთს მოხერხებულს ალაგს მივარდა და ხეს ამოეფარა. აქ ჩქარა გაჩნდა რამდენიმე ჯარის-კაცი. ასტყდა სროლა. ივანე განწირულებით იბრძოდა და თან შემარყვევლის ხმით კიჟინას სცემდა. ორი ჯარის-კაცი მოკვდა, ერთიც დაიჭრა. „მოდიოთ აბა პირდაპირ, დელი თქვენის შვილი ხართ... ახლო მოდი, ვინმემ, თუ გულს გერჩის, თუ კაი ზიკები ხართ... ძვირად დაგიყენ მე თქვენ ჩემს თავს, ძვირად!...“

დიდ ხანს ისმოდა ჩახლენილი ხმა ყაჩაღისა. ბოლოს ტყვია-მარჯვენა ხელში მოჰხვდა, და თოფი ხელიდან გაეარდა, ძალ-ლონე ჰღალატობდა, მაგრამ მაინც არა სცხრებოდა. ახლა რევოლვერის ამოღებას ცდილობდა. კვლავ გაისმა თოფების გრი-ლი და ივანე საუკუნოდ დადუმდა...

განვლო რამდენმამე თვემ. ქვეყანა მოსვენებას მისცემო-და. ფირალების შიში აღარავის ძილს არ უფრთხობდა. შე-მთხვევით ნ—ში წასვლა მომიხდა. მაისის მშვენიერი სალა-მო იყო. ჩამავალი მზის სხივები ქვეყანას უკანასკნელად ეალერსებოდნენ. საღლაც შორს „ელესა“-ს*) გასძახოდნენ. ამ დროს ეკლესიის ზარის მშვიდი ლულუნიც გაისმა; მწუხ-რის ლოცვა იწყებოდა. ამასობაში ნ—ს მიეუახლოვდი. ის იყო პატარა ბუჩქნარში შევედი, რომელიც ამ სოფელს და-სავლეთით აკრავს, უეცრად გულ-საკლავი ქვითინი შემო-მესმა: მე შევეკრთი, ცხენი შევაყენე და დავაყურე. ახლა უფ-რო გარკვევით მოდიოდა ხმა. გზას გარდევხვიე, ცხენი დავა-ბი და გავსწიე იქით, საიდანაც გულის ამღვრევი ხმა მოისმო-და. ფეხ-აკრებით, სულ-განაბული მივდიოდი წინ. ბოლოს შემ-დეგი სურათი წარმომიდგა: ერთის ხის ძირას, მიწაზე, პირქვე ჩამხობილი ეგდო ფეხ-შიშველა, შავს ძაძში გახეყული დედა-ბერი და საცოდავად ბღაოდა: „შვილო, აღექსავე, მომენატ-რე, ერთი მეჩვენე, არაფერი გიჭირს, ნუ შემალგები!“ მე მიუახ-ლოვდი მოხუცს და დავაკტერდი მისს ჭაღარა, გაწეწილს თმებს,
— დედი, რა იყო, რა დაგმართნია?—გაუბედავად წარ-მოვსთქვი მე.

მოხუცმა, რომელსაც ვერ გაეგო ჩემი მისვლა, მოიბრუ-ნა ჩემსკენ დაოსებულო, მწუხარე სახე და ანთებულის თვალე-ბით დამაშტერდა. ქვებით მოფენილი, ცოტად ამადლებული

*) ელესა—სიმღერაა, რომელსაც ყანის მუშაობის გათავების დროს მღერიან.

ფხვიერი მიწა, რომელზედაც მოხუცი დამხოზილიყო, ამტკიცებდა, რომ აქ სამარე იყო აღამიანისა.

— რავა რა იყო, ბატონო, აქნაი ჩემი აღექსაი არის ჯანუთხული, ჩემი მარჩენალი შვილი, ჩემი! — შემომბლავლა საცოდავმა დედა-კაცმა და ისე ძლიერად დაახეთქა თავი მიწას, რომ მეგონა ტვინი დაანთხია-მეთქი.

— შვილო, შვილო, ჩემო კოკობ-ულვაშა აღექსავ, ჩემო ნენაე, რეიზა მომიძულე, რეიზა დამტიე ძალის საკმელად? ამას მპირდებოდი, ნენა, შენი ჳირიმე, ჩემო ძუძუავ? — გაწირულე-ბით მოსთქვამდა საცოდავი მარინე და თან გულ-მკერდს იგლეჯდა. ამ გულ-ჩამთუთქველმა სანახავმა მე სულ ამრია. მინდოდა სანუგეშო რამ მეთქვა, მაგრამ სიტყვა ყელში შემრჩა. შეწუხებული, თვალ-ცრემლიანი ვუყურებდი უბედურს და ვერას ვახერხებდი...

ღალიონ

ხევისურული ლექსები

(თქმული ვიქია არაბულისაგან)

I

ატირდა კაი უმის ცოლი:—ღარ მამიკა შინაო.
იტინის ცუდაის ცოლი:—გამაქტევა წინაო.
გამაქტეულის მასკლასა არ მასკლავი ჭყობს შინაო.

II

უღელ ხარ მივცემ თოფიან ჩემს ძმობილს, ჭრელას ცისელსა.
გაკლმართე შეიდ-ღარინი ოც და შეიდ მოკვალ იმ წელსა.
ერთნი რქან ღამარს წაუიდე, რომ გამაჭირდეს, მიშველსა.
სამაიაცა გამართეს, მე გული ქარას მაწიქესა;
ბოლოში მიზის მარწეკა, სელს მაჭნეკს, თვალსაც მიცემსა:
—ასლას მოკე, —მეხუჭუქების, —რასღა უსსეოთ, მივსწევთა.—
გენატლე ღამარის ჯვარსა, მეც იმ ქალისკენ მიმწიქესა;
გულით რომ გულზე დაეკერა, ღმერთს რას დავმადლებ იმთვენსა.

III

კარგი უმა, მგელი, არწივი არც ერთ არ გაიწურთნება;
მგელი არ მოჭმლის მელობასა, კაი უმა—მამაცობასა,
არწივი—არწიობასა, მთის ყურეთ თამაობასა.
მგელი გაივლის მთასედა, წამ გაბერტეილი დარჩება,
არწივი დაისულება, მთით ბარად სამკვარდება,
დაიჭერს შუნი 1) თიკანსა, სორცი ძვალადაუ დარჩება.
მაშინ(ნ) კარგია კაი უმა, დილა რომ ბინდი დგებოდეს,
იტყმდეს ჯაჭვის ჰერანგსა, «ომს კიქამ», კმზადებოდეს;
ტხენი რომ სრეკდეს ღაგამსა, წაღმა უგუღმა სტებოდეს.

1) შუნი—გარეული თხა.

ხეხსლითა და მახშილითა

რომანი

გენრიჯ სენკევიჩისა

ნაწილი მეორე

II

უნდა დავუბრუნდეთ წინანდელს ამბავს, სახელდობრ, იმ ღამინდელს ამბავს, როცა სქშეტუსკიმ რაზლოგს გაჰგზავნა ჟენძიანი კუდაკიდან და თან წერილი გაატანა მოხუცებულ კნეინასთან. უამისოდ ვერ გავიგებთ, რა ბედი ეწია რაზლოგს. სქშეტუსკი სწერდა, რომ დიდადა გთხოვთ, რაც შეიძლება მალე წაბრძანდით ლუბნს, თან წაიყვანეთ ელენეც და მიჰმართეთ თავად ირემიას მფარველობასა, რადგან, შესაძლოა, დღეს არა ზეალ უთუოდ ატყდეს ომიო. ჟენძიანი ჩაჯდა იმ ნაფში, რომელიც პან გროძიკკიმ გაჰგზავნა თოფის-წამლისათვის და გაუდგა გზას. ნავი ნელ-ნელა მიცურავდა: ძნელია პირ-შედმა სიარული ნავისა. კრემენჩუგს ახლო ნაყი შეხვდა ლაშქარს, რომელიც გეტმანს გამოეგზავნა ქშეგოვსკისა და ბარაბაშის მხედართ-მთავერობით ხმელნიკის წინააღმდეგ. ჟენძიანმა ინახულა ბარაბაში და უამბო, რომ დიდი განსაცდელი მოელის სეჩს პან სქშეტუსკისაო, ამასთანავე ევედრებოდა მოხუცს პოლკოვნიკს, არ დაივიწყოთ დესპანი და ორიოდ სიტყვა დაჰხარჯეთ იმისთვის ხმელნიკის წინაშეო.

*) «მოამბე» № IV.

ჩვენნი მგზავრები ჩიგირინს განთიადისას მივიდნენ. ქალაქის შესავალ კარებშივე მცველებმა სოხოვეს უფროსსა და ჟენძიანს, პოლკოვნიკთან უნდა წამოხვიდეთ და გამოეცხადოთო.

— ჩვენს პოლკოვნიკთან? — ჰკითხა უფროსმა.

— პან ლობოდასთან. დიდმა გეტმანმა იმას უბრძანა, ვინც სეჩიდან ჩიგირინს მოდიოდეს, ისე არ განუტევეთ, რომ ყოველივე ამბავი არ იწვრილოთო.

ჟენძიანი გულადად მიდიოდა; საფათერაკოს არას არ ელოდა; იცოდა, რომ აქ ჰბატონობს გეტმანიო.

მივიდნენ პან ჟელენსკის სახლში, საცა იდგა პოლკოვნიკი ლობოდაცა. მაგრამ, სამწუხაროდ, თვით პოლკოვნიკი ჩერკასს წასულიყო და თვისი თანამდებობა ჩაებარებინა პოდპოლკოვნიკისათვის. დიდ ხანს იცდიდნენ იქ მისულნი; ბოლოს ძლივს გაიღო კარები და გამოჩნდა პოდპოლკოვნიკი, რომელსაც იმდენს ხან ელოდნენ.

ჟენძიანი შეკრთა იმის დანახვაზედ.

პოდპოლკოვნიკი ბოგუნი იყო.

გეტმანს, მართალია, ჯერ ისევ დიდი ქარი უქროდა ჩიგირინს, მაგრამ, რადგან ლობოდა და ბოგუნი ჯერ ხმელნიცკის არ მიმხრობოდნენ და საქვეყნოდ აცხადებდნენ, რომ ერთგულნი ვართ რესპუბლიკისაო, გეტმანმა იმათ მიანცო, ყური უგდეთ ჩიგირინსაო.

ბოგუნი მოუჯდა სტოლს და დაუწყო ჩვენების ჩამორთმევა.

უფროსი, რომელსაც პან გროძიკის წერილი ჰქონდა გატანებული, აძლევდა ჩვენებას თავის მაგიერადაც და ჟენძიანის მაგიერადაც. ახალგაზდა პოდპოლკოვნიკმა გასინჯა წერილი და დაწვრილებით დაუწყო გამოკითხვა, რა ამბავია კულაკში, რას ამბობენო; ცხადი იყო, რომ ძრიელ უნდოდა გაეგო, რად გამოუგზავნია პან გროძისკის ხალხი ნავით დიდს გეტმანთანაო. მაგრამ უფროსმა თვითონაც არა იცოდა-რა, ხოლო წერილი პან გროძიკის ბეჭდით იყო დაბეჭდილი. ბოგუნმა გაათავა ჩვენების ჩამორთმევა და ქისას ვაიკრა ხელი, რომ

ფული მიეცა საჩუქრად მოსულთათვის ლუდის დასალევად და სწორედ ამ დროს გაიღო კარები და პან ზაგლობა კი შემოიჭრა.

— გამიგონე, რა გითხრა, ბოგუნო-და, — დაიწყა სვირილო ზაგლობამ: — იმ წყეულმა დოპულმა ხომ არ გამოგვიჩინა საუკეთესო „სამ-ნახალი“. ჩავეყვ სარდაფში... ვნახოთ, ერთს კუთხეში რაღაცა მიჩქმალული... რა ვქნა, ვამბობ გულში, თუ თივაა, არც თივა-მეთქი... ვეკითხები: ეს რა არის-მეთქი? — თივააო. რას მომატყუებდა! შენი მოსატყუებელი კბილები დიდი ხანია დავიცვალე-მეთქი. თუ თივაა, ეგ თივა შენა სქამე, რადგან ხარი შენა ხარ-მეთქი და მეკი შენს თაფლს გადავხუხავ-მეთქი. აგერა! — სთქვა ესა და პან ზაგლობამ დიდის ამბით დაანახვა ბოგუნს ბოთლი, მაგრამ უცხად გაჩერდა, შეჰხედა ქენძიანს და ბოთლი სტოლზედ დასდგა.

— თუნდა ხატზედ დავიფიცავ, რომ ეს სქმეტუსკის პაქია! — შეჰყვირა ზაგლობამ.

— ვისიო? — შეეკითხა ბოგუნი აჩქარებითა.

— პან სქმეტუსკისა, რომელიც კულდაკს წავიდა და წასვლის წინად ისეთის თაფლით გამიმასპინძლდა აქა... რა თაფლი იყო, რა თაფლი, ის დალოცვილი! ჰჰ, როგორ არის შენი ბატონი? ჰა! ხომ კარგად არის?

— კარგად გახლავთ. მოკითხვა შემოგითვალათ, — სთქვა პასუხად თავ-გზა დაბნეულმა ქენძიანმა.

— კარგი რამ არის, რაინდია ნამდვილი, რაინდი! მერე შენ ამ ჩივირინში როგორ-ღა გაჩნდი? კულდაკიდან რად გამოგზავენს?

— სქმეტუსკის საქმე აქვს ლუბნში და ამიტომ გამოგზავნა; მაგას გარდა, მეც საქმე არა მქონდა-რა კულდაკში.

ბოგუნმა, რომელიც აქამდე ყურადღებით აკვირდებოდა ქენძინს, სთქვა:

— მეც ვიცნობ შენს ბატონს, რაზლოგში ვნახე.

ქენძიანმა თავი დაიქნია და, იმ მიზეზით რომ ვითომ ვერ გავიგონე, რა სთქვიო, ჰკითხა:

— სადა?

— რაზლოგსა.

— კურცვეიჩებთან თუ, — განმარტა ზაგლობამ.

— ვისთანა? — იკითხა კვლავ ჟენძიანმა.

— შენ, ჩემო კარგო, დაყრუებულხარ როგორღაც, — უგულოდა სთქვა ბოგუნმა.

— ძილი მომერია, მგონია.

— მოესწრობი ძილსა. შენმა ბატონმა ლუბნს გამოგზავნა?

— დიად, დიად, ლუბნსა!

უთუოდ გულის ვარდი ეგულება იქ, — ჩაუერთო სიტყვა ზაგლობამ, — და იმას თუ უთვლის მოკითხვასა.

— რა მოგახსენოთ, იქნება ეგულება და იქნება არც ეგულება, — უპასუხა ჟენძიანმა და თავი დაუჭრა ბოგუნსა და პან ზაგლობას. — დიდება მამასა, და ძესა და წმინდასა სულსა! — განაგრძო ჟენძიანმა და დააპირა გამოსვლა ოთახიდან.

— უკუნითი უკუნისამდე! — დამთავრა ბოგუნმა. — ჯერ მოიცა, პატარავ, ნუ ჩქარობ, რად მიმაღავდი და არ მითხარი, თუ სქშეტუსკის მხლებელი იყავი?

— თქვენ არ გიკითხავთ და მეცა ვსთქვი, რად უნდა ვსთქვა-მეთქი! დიდება მამასა და ძე...

— მოიცა-მეთქი, მე შენ გიბძანებ! წერილები გაქვს რამე თანა?

— წერილის მოწერა პან სქშეტუსკის საქმე იყო, ხოლო მე წერილი იმას უნდა მივართვა, ვისთანაც მიწერილია. ახლაკი, ნება მიბოძეთ, გამოგეთხოვოთ.

ბოგუნმა შეიკრა კოპები და შემოჰკრა ტაში-ტაშსა. ორი მცველი შემოვიდა ოთახში.

— გაჩხრიკეთ ეს ბიჭი! — შეპყვირა ბოგუნმა და ჟენძიანზედ მიუთითა.

— ღმერთო ჩემო, ეს ხომ ძალ-მომრეობაა! — დაიწყო წრიპინი ჟენძიანმა. — მე შლიახტიჩი ვარ, თუმცა სხვას ვემსახურები, და პასუხს აგებთ ასეთის საქციელისათვის.

— ბოგუნო, დაანებე თავი ამ ყმაწვილს! — დაიწყა პან ზაგლობამ, მაგრამ ერთმა მცველმა უპოვა ჯიბეში ჟენძიანს ორი წერილი და მიართვა პოდპოლკოვნიკს.

ბოგუნმა დაითხოვა მცველები: კითხვა არ იცოდა და გამხელა ამისი ეთაკილებოდა თვისთა ხელქვეითთა წინაშე.

— წაიკითხე, — უბრძანა მან ზაგლობას, — შენ წაიკითხე და მე ამ ვაჟბატონს დაუწყებ ცქერასა.

ზაგლობამ ამოიკიფა მარცხენა თვალი და დაიწყო კითხვა აღრესისა:

„დიდად პატივ-საცემს ქალბატონს კნენინა კურცვეიჩის რაზლოგში“.

— მაშ, ქაჯან, შენ ლუბნში მიდიოდი და რაზლოგი კარ იცოდი, სად არის? — ჰკითხა ბოგუნმა და საშინელის თვალებით დაუწყა ბღვერა ჟენძიანს.

— საცა მიბრძანეს, მეც იქ მივდიოდი. — ტირილით უპასუხა პატარამ.

— გავხსნა თუ არა? შლიახტიჩის საიდუმლო ხუმრობა არ არის, — სთქვა ფიქრში წასულმა ზაგლობამ.

— დიდმა გეტმანმა მომცა ნება ყოველი წერილი დავათვალიერო. გახსენ და წაიკითხე. — ზაგლობამ გახსნა წერილი და დაიწყო კითხვა:

„მოწყალეო ხელმწიფევე ძე. გაუწყებთ პატივისცემითა, რომ მოვედი კუდაკს, საიდანაც, თუ ღმერთი შემეწია, სეჩს ვაპირობ წასვლას ხვალ დილით; ახლა კი გწერთ წერილს, რადგან ძილი არ მეკარება და სულ ის მაწუხებს, რომ ავაზაკმა ბოგუნმა, ან სხვამ ვინმე იმის ბრბოს კაცმა არ შეგაწუხოთ. ხოლო რადგან აქ კრიშტოფ გროძიკიცი ამბობს, რომ ომი, შესაძლოა, დღეს არა ხვალ ატყდეს და მთლად მდაბიო ხალხი აჯანყდესო, ამიტომ გაფიცვით და გევედრებით, რაც შეიძლება საჩქაროდ წაბრძანდეთ ელენესთან ერთად ლუბნს, თუნდა გზებიც უვარგისი იყოს. გამხადეთ ღირსი და ამისრულეთ ეს თხოვნა, რათა ეჭვში გარვიყო, რომ ვაი თუ დაპირებული ბედნიერება ამცდეს და დაბრუნებისას გამიცრუდეს ტკბილი

იმედი-მეთქი. ხოლო რაკი ბოგუნს საქმეს არ უთავებთ, ელენეს კი მე დამპირდით და იმასაც ჯერ იმედს არ უკარგავთ, ამიტომ, ვგონებ უკეთესია მიჰმართოთ თავადს, ჩემს მფარველს, რომელიც შეგივრდომებთ და შეგიხიზნებთ. კაცებსაც გამოგიგზავნით თავადი რაზლოგში და თქვენს უფებლობასაც დაიცვავეს. ახლა ღმერთსა ვსთხოვ თქვენს კარგად ყოფნასა და დავშთები etc.. etc.“

— ჰმ! პან ბოგუნო, — სთქვა ზაგლობამ, — რა ამბავია-და! მაშ, თქვენ ორივენი ერთსა და იმავეს ეტრფოდით? მერე რატომ წინად არა მითხარი-რა, თუ აგრე იყო? მაგრამ გული დაიშვიდე, მეც მაგისტანა საქმე დამემართა ერთხელ...

პან ზაგლობას სიტყვები მახვილივით ჰხვედებოდა ბოგუნს. ბოგუნი იჯდა გაქეავებული, გაფითრებული, თვალებ-დახუჭული და ისე უკრთოდა სახე, თითქო ფილენჯის ქარები დაჰმართნილა. რაღაც საშინელი ამბავი იყო იმის თავს.

— რა დაგემართა?

ყაზახმა უცნაურის სიმკვეთრით გააქნია ხელი, და ხრინწიანის ხმით წარმოსთქვა:

— წიკითხე... მეორე წერილი:

— მეორე წერილი კნიაჟნა ელენესთან არის.

— წიკითხე, წიკითხე!

ზაგლობამ დაიწყო:

„ძვირფასო, სატრფიალო ელენე, დედოფალო და ქალბატონო ჩემის გულისა! რადგან სამსახურის გამო დიდ ხანს დავრჩები აქეთს ქვეყნებში, ამიტომ ვწერ ძალუა-შენსა, რომ დაუყოვნებლივ წახვიდეთ ლუბნს, საცა ბოგუნი სრულიად ვერას დაგაკლებთ, საცა ჩენი სიყვარული...“

— კმარა! — დაიგრილა ბოგუნმა, იხტუნა და ერთის გაღატომით ხმალ-ამოღებული აეყუდა წინ ენძიანსა.

საწყალმა ყმაწვილმა, შიგ გულში განგმირულმა, დაიკენესა და უგრძნობლად დაეცა იატაკზედ. ბოგუნს მოუარა საშინელმა მძვინვარებამა: ეცა პან ზაგლობას, წაჰგლიჯა წერილები ხელიდან და ჩაიდო უბეში.

ზაგლობამ სტაცა ხელი თაფლით საცხე ბოთლს; გახტა ღუმელისაკენ და დაიყვირა:

— ღეთის გულისთვის! კაცო, გაგიჟდი, თუ ცოფი მოგერა? დამშვიდდი, გული მოიბრუნე! აჰა, იწაფე ერთი რიგინად, შე წყეულ-შეჩვენებულო! არ გესმის?

— სისხლი, სისხლი! — ჰგრგვინავდა ბოგუნნი.

— კაცო, ჰკუა ნუ დაჰკარგე. იწაფე-მეთქი, გეუბნები! აგერა სისხლი... უბრალოი! საწყალი ყმაწვილი აღარა სუნთქავს. ეშმაკმა აგიყოლია; მაგრამ თითონ შენც ეშმაკზე უარესი ხარ. მოდი გონსა! აი ჩაგენგრას დედამიწა და თან ჩაგიტანოს, შე ურჯულო, შენა!

ჰან ზაგლობამ ნთქვა ესა, მივიდა ჟენძიანთან, დაიხარა და ხელი დაადო გულზედა. პირიდან ნაკადულივით ამოსდიოდა სისხლი.

ბოგუნმა იტაცა თმაში ხელი და ქვითნით დაეშვა ტახტზედა. აუტანელი ტკივილი ცეცხლივით მოსდებოდა მის ზურსს. უტბად წამოხტა, მივარდა კარებს, ჩამოამტვრია წიხლით და გავარდა ტალანში.

— კისერიმც მოგიჩენია! — მიძანხა ჰან ზაგლობამ. — კედლისათვისაც გბზლია ყდ შენი კვახი ოტროველა, თუმცა კი რამდენიც უნდა ახალო ქვას შენი დაბრუტიანებულთ თავი, არ გაგიტყდება, ისე მოუტყუებიხართ და დაუბრმავებიხართ. გაგონილს ასეთრ გაცოფიანება! ასე გადარეული ჩემს სიცოცხლეში არავინ მინახავს! სულ კბილებს აკრაჰუნებდა, თითქო ძაღლია... ვნახოთ ერთი, რა ამბავია იმ პატარას თავსა... საცოდავი; ცოცხალია ისევ. მე და ჩემმა ღმერთმა, თუ ამ თაფლმაც ვერ უშველა, ყველას ნებას მივცემ ტეტია მიწოდონ და არა ტახტის აზნაური.

ჰან ზაგლობამ ბუტბუტით დაიღო ჟენძიანის თავი მუხლებზედ და დაუწყო თაფლს ნელ-ნელა სხმა იმის პირსა და გალურჯებულს ტუჩებსში.

— ვნახოა, აჰა, კეთილშობილის სისხლი სდის შენს ძარღვებში თუ არა, — განაგრძო მან. — სისხლი უკრისა, ბუ თაფლი

მიუმატე, იხარშება; ტეტიისა, რომელიც მძიმე და სქელია, იჭრება და მხოლოდ შლიახტიჩისა დულდება და გადიქცევა ხოლმე მჩქეფარე წყაროდ, რომელიც ჯანს სიმაგრეს უმატებს, ხოლო სულს—დიდებულს ფანტაზიას.

ჟენძიანმა ოდნავ დაიკენესა.

— ოჰო, გინდა კიდევ? არა, ქაჯან, მეც ნება მიბოძე, დავეძაბრო... ჰო, აი, ასე. ახლა კი, რაღაი სიცოცხლის ნიშნები გამოიჩინე, წავიღებ სადმე თავლაში და დაგაწვენ იქ, რომ ამ ყაზახთა ქაჯმა სულ არ გაგათავოს, როცა დაბრუნდება. არაფერი სასიამოვნო კია მაგასთან მეგობრობა—გაუწყდა მაგას სახელი და სახსენებელი!—ხელი უფრო სწრაფთა მაგისი, ვიდრე აზრი.

პან ზაგლობამ წამოავლო ხელი ჟენძიანს და ისეთის სიმსუბუქით გაიტანა ტალანში და მერე ეზოში, რომ კაცს ეგონებოდა ბუმბული მიაქვსო. ეზოში რამდენსამე ჯარის-კაცს გაეფეშალათ დიდი თხელი ნაბადი და კოქაობდნენ. დაინახეს თუ არა ზაგლობა, მაშინადვე ფეხზედ წამოუდგნენ.

— რას გეუბნებით, ბიჭებო: წაიყვანეთ ეს ყმაწვილი და სადმე სათივეში დააწვინეყ. ერთ-ერთი კიდევ დალაქთან გაიქცით.

პან ზაგლობას ბრძანება დაუყოვნებლივ იქმნა შესრულებული. რაკი ბოგუნის მეგობარი იყო, ამიტომ ძალიან უყვარდათ ყაზახებს.

— პოდპოლკოვნიკი რაღა იქმნა?—ჰკიოხა მან.

— ბრძანა, ცხენი მომგვარეთო და წავიდა პოლკის სახლში, ჩვენ კი გვიბრძანა, მზად იყავით და ცხენები შეკაზმეთო.

— მაშ, ჩემი ცხენიც შეკაზმულია?

— შეკაზმული გახლავთ.

— მომიყვანეთ აქა. მაშ პოდპოლკოვნიკს იქა გნახავ?

— აგერ თვითონაც. გიახლებათ.

მართლაც, ბოგუნის ალაყაფის კარებში შემოვიდა ცხენით; უკან მოსდევდა რამდენიმე შუბებით შეიარაღებული ყაზახი; რომელნიც მზად იყვნენ სალაშკროდ.

— ამხედრდით ეხლავე! — შესძახა ბოგუნმა თავის ჯარისკაცებსა.

ყველანი გაიფანტნენ და გაიქცნენ აქეთ-იქითა; პან ზაგლობა მიუახლოვდა ალაყაფის კარებს და დაშტერებით დაუწყო ცქერა ახალგაზდა პოდპოლკოვნიკს.

— სალაშკროდ ემზადები? — ჰკითხა მან.

— სწორედ.

— მერე საით აპირობ წასვლას, ერთი კაცმა გკითხოს?

— ქორწილში.

ზაგლობა უფრო ახლო მივიდა.

— ღმერთი აღარა გაქვს, კაცო! გეტმანმა ქალაქის დაცვა მოგანდო და შენ კი სხვაგან მიდიხარ და ჯარის-კაცნიც თან მიგყავს. ბრძანებას არღვევ. აქ ბრბო მდაბიო ხალხისა მხოლოდ ხერხიანს დროს ელის, რომ დაესხას თავს თავად-აზნაურობას. ჰნახავ თუ გეტმანის რისხვა არ დაგატყდეს თავს!

— ჯანდაბას იმისი თავიცა და ქალაქიცა!

— კაცო, შენ შენს თავს გაუფრთხილდი!

— ჯანდაბას ჩემი თავიცა!

ზაგლობა მიხვდა, რომ ყაზახთან ლაპარაკი უსარგებლო საქმე იყო. ბოგუნი ახირდა და, თუნდა თვითონაც დაღუპულიყო და სხვებიც თან მიჰყოლოდნენ, მაინც თავისას აღარ დაიშლიდა.

ზაგლობა მიხვდა, სადაც აპირობდა ბოგუნი წასვლას და პატარა ხანს ფიქრმა წაიღო: არ იცოდა, როგორ მოქცეულიყო, წაჰყოლოდა თან ბოგუნსა, თუ სახლში დარჩენილიყო. წავეყვე, ხუმრობა არ არის, განსაცდელში რაშიმე ჩამაგდებს, ხათაბალას გადამაცვამს თავს... დავრჩე კიდევ და... ბრბო მდაბიო ხალხისა ხომ მართლა სეჩის ამბავს ელის მხოლოდ, ნიშანს უცდის იქიდან ჩეხა-ჟლეტისასა. იქნება არც ელოდეს და არც უცდიდეს რასმე, ეს ათასი ჯარის-კაცი რომ არ ჰყავდეს აქ ბოგუნსა და ასეთი სანაქებო სახელი რომ არა ჰქონდეს გავარდნილი მთელს უკრაინაში. პან ზაგლობას შეეძლო გეტმანის ჯარსა და ბანაკს შეჰფარებოდა, მაგრამ ამის წინააღმდეგაცა ჰქონდა

რამდენიმე საბუთი. ვინ იცის, იქნება მოაგონდეთ რამ იქ ჩემ შესახებ ისეთი, რაც ჩემთვის სასიამოვნო არ არისო... ამას გარდა, ენანებოდა კიდევ ჩიგირინი. ზაგლობა აქ ისე იყო, თითქო უფლის უბეში ჰზისო: არავინ არა კითხულობდა, ვინ იყო, როგორ იყო მისი საქმე. მერე ისე შეეჩვია და შეეცტებო აქაურობას—თავად-აზნაურთაც, საბაზრო მოურავებსაც, ყაზახთა მამასახლისებსაც. მართალია, ახლა მამასახლისნი წასულნი იყვნენ აქეთ-იქით, ხოლო თავად-აზნაურობა თავისთვის იყო მილაგმული თავ-თავიანთ მამულებში, რადგან აჯანყებისა ეშინოდა, მაგრამ მაინც აქ იყო ბოგუნი, ეს სასიამოვნო მოსაუბრე და კარგი ამფსონი სმაში. ბოგუნმა ქეიფის დროს გაიცნო ზაგლობა და მაშინვე დაუმეგობრდა. მას უკან სულ ერთად იყვნენ განუყრელად. ყაზახი ბზესავით აბნევედა ოქროს, შლიახტიჩი სტყუოდა უღმერთოდ და იყვნენ ორივენი სიამოვნებაში.

ახლა, როცა ან უნდა ჩიგირინს დარჩენილიყო და ბრბოსთვის ჩაეგდო ხელში თავისი თავი, ან წასულიყო ბოგუნთან ერთად, პან ზაგლობამ ისევ წასვლა არჩია.

— რადგან აგრეთს განწირულს ყოფაში ხარ, მაშ მუც შენთან წამოვალ,— უთხრა ზაგლობამ ბოგუნს.— იქნება გამოვადგე რადმე გზაში... აი თუნდა თავს დაგიქერ და სისულელეს არას მოგაქმედებინებ. ისე შევეჩვივით ჩვენ ერთმანეთს, თითქო ლილ-კილო ვიყვნეთ; წინად ვერც კი ვგრძნობდი ამას და ახლა კი...

ბოგუნმა არა სთქვა-რა პასუხად.

ნახევარს საათს უკან ჯარის-კაცნი უკვე დარაზმულ-ამხედრებულნი იყვნენ. ჯერ ბოგუნმა ჰკრა ქუსლი ცხენსა და იმას უკან მიჰყვა პან ზოგლობაცა. გაუდგნენ გზას. ბაზარში შეგჯუფებული ხალხი ქვეშ-ქვეშ გასცქეროდა მიწავალთ და ჩურჩულობდა ერთმანერთ შორის.

ბოგუნი ხმა-გაკმენდილი მიდიოდა; თითქო წყვილიაღიაო, ისე ჩამოჰბნელებოდა და ჩამოსტიროდა თავ-პირი. ჯარის-კაცნი არა კითხულობდნენ, სად მივყავართო. საცა უნდოდა, იქ გაჰ-

ყვებოდნენ ბოგუნს, თუნდა ცეცხლსა და ნავთში გადაერეოდნენ.

რაზმი გავიდა ღნებრში და გასწია ლუზნის გზითა. ცხენები მიდბოდნენ იერიშით და საშინელს მტვერს აყენებდნენ გზაზედა. ისეთი სიციხე-პაპანაქება დაიჭირა, რომ კაცს გული შეუღონდებოდა. ბოგუნმა წინ გაუსწრო ყველასა; პან ზაგლობა დაეწია იმ იმედით, რომ იქნება ლაპარაკი დავუწყავო.

ახალგაზდა ატამანს სახე დამწვიდებული ჰქონდა, თუმცა კი მოჰგრებოდა აუტანელის ტკივილის მიზეზითა.

— ე რა სიციხეა, ეს ოხერი, — სთქვა პან ზაგლობამ, — ტილოს კიტელი მაცვია და მანც ლამის დავიხრჩო. ბოგუნო, პაი ბოგუნო!

ატამანის ისე დააშტერდა თვისის ტბასავით ღრმა, შავის თელებითა, თითქო ეძინა და ეს-ეს არის ეხლა გამოელევიძაო.

— ე მანდ გაფრთხილდი, შვილოსან, — განაგრძო პან ზაგლობამ, — რომ ეგ პოხონდრია სტომაქიდან, საცა მუდამ დაბუდებულია, თავში არ აგვივარდეს. არ გავაჯდე და ღმერთი არ გაგიწყრეს. არ მეგონა, თუ სიყვარული ეგრე შეგბოქავდა. ალბად მაისში თუ ხარ დაბადებული. მაისი თვეა ცისკრისა, თვეა სიყვარულისა და ვინც მაისშია დაბადებული, ყველანი ძალიან დედათ-მოყვარულნი არიან. გარნა მოგებაში ყოველთვის ის არის, ვინც თავის დროზედ თავს შეიკავებს, ამიტომ გირჩევ დაანებო თავი შურის-ძიებას. საბუთი დილაცა გაქვს, უწყრებოდე კურცვეიჩებს, მაგრამ რაო, საქალეთი გაწყვეტილა ქვეყანაზედ?

— ის ერთია, ჩემი მტრედი, ერთი ქვეყანაზედა! — წაიბუტბუტა ბოგუნმა უფრო თავის ფიქრების პასუხად, ვიდრე პასუხად ზაგლობას სიტყვებისა.

— თუნდა აგრეც იყოს, რაღაი ის მტრედი სხვას შეჰღულუნებს, შენ უნდა თავი მოარიდო. მართალს ამბობენ, რომ გული თარხანი კაცივით არის, ჯარის-კაცობს იმ დროშის ქვეშ, რომელიც ესიამოვნება. ესეც ივარაუდე, რომ იმ ქალის

ძარღვებში კეთილშობილთა სისხლი სდგას. კურცვევიჩები მთავართა ჩამომავალნი არიან... სხვა სიგელ-გუჯარია!

— ჯანაბას თქვენი სიგელ-გუჯარნიც და თქვენი ეტრატნიც!— წამოიძახა ატამანმა და ღონივრად დაიკრა ხელი ხმლის ვადაზედ.— აი ჩემი გვარიშვილობა! ჩემი უფლებაც ეს არის, ჩემი ეტრატიცა და ჩემი ერთადერთი მეგობარიცა! ჰოი, მოლალატენო! ჰოი, წყეულო სისხლო! წინად კარგი ვიყავ, ძმადა და მეგობრად ვითვლებოდი მაშინ, როცა ყირიმს სათარეშოდ დაედოდი, ოსმალთა ქონება მომქონდა და დავლა-ალაფს მაგათ ვუყოფდი. მაშინშვილიც ვიყავ, ქალის მოცემაც აღმითქვეს და ახლა რაღაიო? მოვიდა შლიახტიჩი და სახლის შვილს უთხრეს, მეგობარო, შენ აქედან გაეთრიეო... სული ამომართვეს, გული დამიკოდეს... ქალი სხვას უნდა მივცეთ და შენ კი თუნდ დედა-მიწა ბრღვენი, ყაზახი ხარ, მოთმენას მიეც თავი, მოთმენასაო...

ბოგუნს ხმა აუკანკალდა; ყაზახმა კბილები დააკრაქუნა და, რაც ძალი და ღონე ჰქონდა, გულში ჩაიკრა მუშტი.

ჩამოვარდა წუთი მღუმარებისა. ატამანი ჰეშვინავდა ვეშაპივით. ტკივილი და სიბრაზე ზედ-მიყოლებით სტანჯავდა მოთმენას მიუჩეველს ყაზახის განადირებულს გულს. ზავლობა ელოდა იმ დროს, როცა ბოგუნს მოიღლებოდა შფოთვა-ბორგვითა და დამშვიდდებოდა.

— მაშ, რა გწადიან, თუ ეგრეა, შე საწყალო?— როგორ გინდა მოიქცე?

— მე ყაზახი ვარ... ისე უნდა მოვიქცე, როგორც ყაზახს შეჰფერის!

— ჰმ, ვიცი, რასაც ჰნიშნავს ეგა. მაგრამ მაგას თავი დავანებოთ. გეტყვი მხოლოდ იმასა, რომ აქ ვისნევეცკების სამფლობელოა და ლუბნიც ახლოა. პან სქშეტუსკი სწერდა კნეინას, რომ ლუბნში წადი შენის მახლის-წულითაო, მაშასადამე, ისინი თავადის მფარველობის ქვეშ არიან; ხოლო თავადს, შენც კარგად იცი, ხუმრობა არ უყვარს...

— ყენსაც არ უყვარს ხუმრობა, მაგრამ მე მაინც შიგ პირში ვუვარდებოდი.

— რაო ახლა, თავზედ-ხელ-აღებულო, ომი გინდა გამოუცხადო თავადსა, თუ რა არის?

ბან ზაგლობა სულ აღელდა ერთიანად.

— ფუ, შენ და შენს თავსა!—რას მოასწავებს ბერე ეგ შენი წადილი? სახრჩობელას ხომ ვეღარ ასცდები. კურცვეიჩებიც ხელს გამოიღებენ.

— რაო მერე?—ან მე უნდა ვიყო, ან ისინი. მე სულს არ დაუჭერდი კურცვეიჩებს. ძმებად მიმაჩნდნენ ისინი, მოხუცი კნენია კიდევ—დედადა... როგორც ძაღლი, ისე შევეცქნაოდი თვალებში. მერე როცა ვასილი თათრებმა შეიპყრეს, ვინ წაეიდა ყირიმსა, ვინ დაიხსნა ტყვე? მე... ისე ვემსახურებოდი, როგორც ყმა, იმიტომ რომ, შეგონა, იმ ქალის ღირსი შევიქნები-მეთქი. იმათ-კი, სამაგიეროდ, მიღალატეს, გამყიდეს, როგორც მონა და საშინელი ხვედრი, საშინელი უბედურება მარგუნეს წილად... გამომდევნეს... სახლიდან გამომაგდეს... ჰო და მეც წავალ, მხოლოდ ჯერ მადლობას გადავუხზი, ყაზახურად გადავუხზი მადლობას მასპინძლობისათვის და ისე წავალ... ჩემი გზა მე კარგად ვიცი.

— სადღა წახვალ მერე, თუ კი თავადს ჩხუბს აუტებავ? ხმელნიცკის ბანაკში თუ?

— ის ქალი რომ ჩემთვის მოეცათ, მე თქვენი მეგობარი ვიქმნებოდი, ღიახებისა, თავს დავსდებდი თქვენთვის. ჩემს მეომრებსაც შემოვიკრებდი, სხვებსაც ბევრს მოვიმხრობდი, ხმელნიცკის მივეტევებოდი, ჩემს სისხლსა და ხორცს ვეკვეთებოდი და სულ ცხენის ნალებით დავსრესავდი. მერე ჯილდოს მოვითხოვდი თუ? არა! წავიყვანდი იმას და გავფრინდებოდი დნებრს იქითა, ღვთის გაჩენილ მინდორ-ველად, ყრუ უდაბნოში, საცა მღორედ მიღუღუნებენ მდინარენი... ჩემთვის ესეც საკმაო იქმნებოდა... ახლა კი...

— ახლა კი გადაირიე.

ატამანმა არა უპასუხა-რა, გადაჰკრა მათრახი ცხენსა და წინ წავიდა შურდულივითა; ბან ზაგლობა კი ჩავარდა საგონებელში და სულ იმასა ჰფიქრობდა, ეს რა ხათაბალღში გავე-ბიო.

ექვი არ იყო, რომ ბოგუნს აზრად ჰქონდა, დავესხმი თავს კურცვენიებსა, ვიძიებ შურს და ძალით გამოვიტაცებ ქალსაო. და აი ამისთანა საქმეში უნდა ვუშველო და ხელი შევეწყუო ბოგუნს მე, ჰან ზაგლობამა! უკრაინაში ამისთანა ამბავი ხშირი იყო და არა იშვიათად დაუსჯელად ჩაივლიდა ხოლმე. მართალია, თუ დამნაშავე შლიახტიჩი არ იყო, მაშინ უფრო ძნელად გადივლებდა თავს კაცი ამისთანა დანაშაულს, მაგრამ, სამაგიეროდ, ყაზახის დასჯაც არ იყო ადვილი: სად დაიჭერდა კაცი ყაზახსა? დანაშაულის შემდეგ ყაზახი მირბოდა ყრუ მინდვრებში და იქ იმალებოდა; ხოლო როცა ატყდებოდა ომი, მოვიდოდნენ თათრები, დამნაშავეც გამოჩნდებოდა, მაგრამ მაშინ კანონები, სადღა იყო. ბოგუნსაც ასე შეეძლო გაჰქცეოდა პასუხის-გებას და ამიტომ ჰან ზაგლობასთვის რა ჰკუა იქნებოდა მხარი დაეჭირა ბოგუნისათვის და სანახევროდ თვით ეტვირთნა იმისი დანაშაული. არა, არც დავესხმარებო, ფიქრობდა გულში ზაგლობა. თუმცა ბოგუნი ჩემი მეგობარია, მაინც მე, ჰან ზაგლობას, შლიახტიჩს, არ შემიფერება, რომ ყაზახს დაუჭირო მხარო. ჰან ზაგლობა ძალიან თავქარიანი იყო, მაგრამ იმის თავქარიანობასაც თავისი ზომა და სამზღვარი ჰქონდა. ჩიგირინის დუქნებში ქეიფი ბოგუნთანა და ყაზახთა სხვა უფროსებთან სულ სხვა საქმეა, მეტადრე როცა ქეიფში ფულს ისინი ჰხარჯავენო; ეხლანდელ არეულ დროში მაგისთანა ხალხთან საქმის დაჭერა სასარგებლოც არისო. ჰან ზაგლობას ძალიან ენანებოდა თავი, თუმცა არა ერთხელ ჩავარდნილიყო განწირულს ყოფაში. ახლა კი ჰხედავდა, რომ კამეჩივით სულ მღვრიე მორცეში იყო ჩავარდნილი. თქმა არ უნდა, რომ, თუ ბოგუნმა გამოიტაცა თავადის პორუჩიკის დანიშნული, თავადი ძალიან განრისხდება და ბოგუნს მეტი ღონე აღარ ექმნება, ხმელნიცკისთან უნდა გაიქცეს, მემამოხეთ შეუერთდესო. მე კი, მე რა ძალა მადგია, რომ ბოგუნის გულისათვის ავდგე და აჯანყების მომხრეობა გავწიოვო, მით უმეტეს რომ ჰან ზაგლობას ცეცხლისა და ნავთისა არ ეშინოდა ისე, როგორც თავადისა.

— ფუ, ფუ ჩემს ეშმაკს! — ბუზღუნებდა გულში პან ზაგლობა, — ეშმაკს თვითონ მე ვუგებდი ხოლმე მახესა და ახლაც თვითონ მე გავები ეშმაკის ბადეში. აი, ჯანაბამდე გზა ჰქონია მაგ ავაზაკთა ატამანსა და მაგის შემქმნელ-მშობელსა თვისის სიყვარულითა და სატრფიალოთი! მაყრიონი თუ გინდათ, ჩვენა ვართ! სწორედ დიდს მხიარულებაში კი ვართ, იმათმა თავის გახეთქამა! ეშმაკსაც წაუღია კურცვევიჩების თავიცა, ჰო და ასრე! ვიცი, მერე მევე გავები ხათაბალაში-და! რისთვისა ახლა, რის გულისათვის? მე ვეპირები. ცოლის შერთვასა თუ რა არის? დაე, თუნდა ეშმაკმა და ქაჯმა დაიწეროს ჯვარი, ჩემთვის სულ ერთია. წადი ახლა და ამოიყვანე ვირი ტალახიდან! ბოგუნთან ვიყო, ვისნევეცკი ტყავს გამაძრობს; გავექცე ბოგუნს, ყაზახნი შემქამენ; თვითონაც არ გაუჭირდება და ისე მომიგრებს კისერს, რომ ხელიც არ გამანძრევინოს. იმაზედ კუდი აღარა არის-რა, რომ კაცი ტეტის გადაეკიდება! მე და ჩემმა ღმერთმა, ის მირჩევიან, ამ ჩემ ცხენად გადავიქცეოდე, ვიდრე ზაგლობა ვიყო. გამაბრიყვა ყაზახმა, კისერზედ გადამიგდო და ეგ არის...

პან ზაგლობა ძლიერა ჰქმინავდა; თან-და-თან უფრო-და-უფრო შავ-ბნელი ფიქრები ეჯარებოდა, სიციხე ხომ ისეთი იყო, რომ სუნთქვა სჭირდა; ცხენი ისე დაიღალა, ამ მძიმე კაცით დატვირთული, რომ ძლივს მიათრევდა ფეხებს. ღმერთო ჩემო, რა კარგია ეხლა, ვიჯდე სადმე ჩეროში და წინ ცივი ღუღი მედვას, ვიდრე ამ გადახრუკულ მინდორზედ ვიხრაკებოდე ამ სიციხე-პაპანაქებაში!

თუმცა ბოგუნს ძალიან ეჩქარებოდა, მაგრამ მეტი ღონე არ იყო, უნდა დათანხმებულიყო და ცოტას ხანს შეესვენებინა ხალხი. ცხენებიცა და ხალხიც ისე დაიღალნენ, რომ აღარ იცოდნენ, რა ექმნათ. ატამანი ამ დროს სულ რაღასაც ეჩურჩულებოდა იასაულებს, ალბად განკარგულებას აძლევდა. ზაგლობას მოესმა მხოლოდ უკანასკნელი სიტყვები:

— ელოდეთ თოფის გავარდანას.

— ბატონი ბრძანდებით.

ბოგუნმა უცბად მიჰმართა პირდაპირ ზაგლობას:

— წამოხვალ შენ ჩემთან წინდაწინვე?

— მე?— და პან ზაგლობას ხმას დაეტყო კილო გესლიანის დაცინვისა.— ისე მიყვარხარ, რომ შენის გულისთვის ნახევარი სული ამოვირთვი ამ ცხენზედ ჯანჯლართა და ნახევარს რაღაზედ დავზოგავ? მე და შენ ნევესა და ძაფსავეთა ვართ: სადაც ერთია, იქ მეორეც არის... იმედი მაქვს, ეშმაკებიც კი ისე არ წაგვიყვანენ მე და შენ, თუ არ ერთადა, რაიცა არც სანანურად შექმნება; რადგან, არა მგონია, ჯოჯოხეთში უფრო ცხელოდეს, ვიდრე აქა.

— აბა, მივდივართ, მივდივართ!

— კისერიმც მოგიჩეხიათ!

ორივენი წინ წავიდნენ და ყაზახნი გაჰყენენ მათ უკან:

ბოგუნი და ზაგლობა ერთად მიდიოდნენ დამხარდამხარებულნი, ხმა-გაკმენდილნი, ზაგლობა სულ უღვაშებს იწიწკინდა, ეტყობოდა, ჭკუას ატანდა ძალას; ვინ იცის, იქნება იმას ჰფიქრობდა, რა მოვახერხო, რომ ამ გაჭირვებას თავი დავახწიო როგორმეო. ხან ათასში ერთხელ რაღაც გაუგებარს სიტყვებს წამოისროდა ხოლმე, ხან კიდევ აცქერდებოდა ბოგუნსა, რომელსაც ხან საშინელი გამძინვარება ეტყობოდა სახეზედ, ხან დიდი სევდა-ნალველი.

„საკვირველიაო,— ფიქრობდა ზაგლობა,— რომ ამისთანა შესახედავად ლამაზმა ვაჟკაცმა ვერ მოინადარა ახალგაზღვა ქალის გული! მართალია, ყაზახია, მაგრამ სამაგიეროდ, სახელგანთქმული რაინდია, პოდპოლკოვნიკია და, დღეს არა, ხვალ აზნაურ-შვილობას მიიღებს. პან სქშეტუსკიც კარგი ვაჟკაცია. ლამაზიც არის... მაგრამ როგორ მოვა ის ბოგუნთან! ძალიან კი გაჩეჩავენ ერთმანეთს, თუ პირის-პირ შეიყრებიან!“

— ბოგუნო, კარგად იცნობ პან სქშეტუსკისა?

— არა,— მოკლედ მოუჭრა პასუხი ატამანმა.

— ადვილი არ იქნება შენთვის იმასთან შებრძოლება. მე თვითონა ვნახე, რა ნაირ გაისროლა იმან კარებში ჩაპლინსკი. ერთის-სიტყვით, გოლიათია და ის არის.

ბოგუნმა არა უპასუხა-რა და კვლავ დუმილი ჩამოვარდა, რომელსაც ჟამითი-ჟამად არღვევდა პან ზაგლობას წამოძახილი: „ღიღი, ღიღი, მეტი გზა არსად არის!“ გავიდა რამდენიმე საათი. მზემ გაღიზარა დასავლეთისაკენ, ჩიგირინის მხარესა; აღმოსავლეთიდან გრილმა ნივამა დაუბერა. პან ზაგლობამ ქუდი მოიხადა, გაოფლიანებულ შუბლზედ მოისევა. ხელი და ერთხელ კიდევ გაიმეორა:

— ღიღი, ღიღი, მეტი გზა არსად არის!

ბოგუნი შეთრთოლდა, თითქო ეს არის ეხლა გამოვლვი-ძაო.

— რა სთქვი?

— მე ვსთქვი, რომ მალე დალამდება-მეთქი. ჯერ კიდევ შორს არის?

ერთს საათს უკან სულ დაბნელდა, მაგრამ ამ დროს ჩვენი მგზავრი უკვე ტყიანს ხეობაში შევიდნენ. აგერ სინათლეც გამოჩნდა სადღაც შორსა.

— ეს რაზლოგია!—ღაიძახა უცებ ბოგუნმა.

— მართლა? ბრ! დაიწყო ბაბანი ზაგლობამ,—რა ცივა ამ ხეობაში.

ბოგუნმა შეაყენა ცხენი.

— ნწ, ნწ!

ზაგლობამ შეჰხედა ბოგუნსა. ატამანის თვალები ისე ელვარებდა, თითქო ორი ნაკვერცხალი ციმციმებო.

გაიარა რამდენმამე წუთმა. ბოლოს, მოისმა შორიდან ფრუტუნის ცხენებისა; ბოგუნის ყაზახნი იყენენ ისინი: ხევი გამოველოთ და აუჩქარებლად მოდიოდნენ წინა.

იასაული მოუახლოვდა ბოგუნს; ატამანმა რაღაცა უჩუროხულა ყურში. ყაზახნი კვლავ შეჩერდნენ.

— გავსწიოთ!—უთხრა ბოგუნმა პან ზაგლობას.

გაიარეს რამდენიმე ნაბიჯი და მგზავრთა თვალ-წინ ცხადად გამოჩნდა შენობანი. კარმიდამოზედ ჩამი-ჩუმი არ, იყო; ძაღლები არ იყფებოდნენ. დიდი, ოქროსფერი მთვარე დაჰნათოდა გარემოს და აჰკვერილოებდა იქაურობას, ბალიდან

მოდლიდა სურნელება აყვავებულ ალუბლისა და ვაშლისა: ყველგან სიჩუმე იყო, მდუმარება, დამშვიდებული მდუმარება... კაცს ეგონებოდა, აგერ საცაა ფანტურის ხმა მომემის შეენიერ კნიანას ფანჯრებ ქვემოდაო.

ზოგიერთის ფანჯრიდან ჯერ ისევ სინათლე გამოდიოდა.

ორი ცხენოსანი მიუახლოვდა ალაყაფის კარებს,

— ვინ არის მანდა? — მოისმა ხმა დარაჯისა.

— ვერ მიცანი, მაქსიმე?

— თქვენა ბრძანოებით? მადლობა ღმერთსა!

— უკუნითი უკუნისამდე! გააღე კარი. როგორა ხართ?

— მადლობა უფალსა, მშვიდობით გახლავართ. დიდი ხანია რაზლოგში აღარა ბრძანებულხართ. ალაყაფის კარების ანჯამებმა დაიჭრიალა, ასაკეცი ბოგირი ძირს ჩამოეშვა და ბოგუნი და ჰან ზაგლობა შევიდნენ ეზოში.

— გამიგონე, მაქსიმე, ნუ დაჰკეტავ ჯერ კარებსა და ნუ აჰკეცავ ბოგირსაცა. ცოტას ხნითა ვარ აქ მოსული.

— რა ამბავია განა?

— არა მცალიან, საქმეები მაქვს... ცხენები ემაგ ბოძზედ მიაბი.

II

კურცვეიჩები ვახშად ისხდნენ იმ გრძელ დერეფანში, რომელშიაც ყოველგვარი იარაღი ეკიდა კედლებზედ. ბოგუნისა და ჰან ზაგლობას დანახვაზედ კნიანას მოუსვენრობა შეეტყო: ეტყობოდა, რომ სტუმრები არ ესიამოვნა. ახალგაზდა თავადთა შორის მხოლოდ ორნი იყვნენ სახლში: სვიმონი და ნიკოლოზი.

— ოჰ, ბოგუნო! — მიეგება კნიანა. — რაზედ გარჯილხარ?

— მოვედი, რომ სალამი მოგცეთ და თავი დაგიკრათ, დედავ. თქვენ კი არ გიამათ, მგონია, ჩემი მოსვლა.

— სიამოვნებით კი მიამა, მხოლოდ გამიკვირდა შენი მოსვლა. ისე შემომესმა, რომ ვითომ შენ ჩიგირინში იყავ შენის პოლკითა. ეგ ვილაა, თქვენთან ერთად რომ გვაწვია უფალმა?

— ეს პან ზაგლობა გახლავთ, შლიახტიჩი, ჩემი მეგობარი,

— დიდად სასიამოვნოა.

— დიდად სასიამოვნოა, — განიმეორეს ახალგაზდა თავადი-შვილებმა.

— პანი! — სთქვა პასუხად შლიახტიჩმა, — მართალო, უდროვოდ მოსული სტუმარი ქირზედ უარესიაო. მაგრამ ისიც მართალია, რომ ვისაც სასუფეველი უნდა, მოვალეა მგზავრს ბინა მისცეს, მშვიერი გააძლოს, მწყურვალს წყალი ასვას...

— დაბძანდით, დაბძანდით, მიირთვით და შეექცით. მადლობელნი ვართ, რომ გვესტუმრეთ. პა, ბოგუნო, არ მოგელოდი სწორედ. ალბად, საქმე რამ გექნება ჩემთან?

— იქნება საქმეცა მქონდეს, — წყნარადა სთქვა ატამანმა.

— რა საქმე? — ჰკითხა კნენამ მოუხვენრობითა.

— მოვა დრო და მაშინ მოვილაპარაკოთ. ჯერ დავისვენებთ პატარას. ჩიგირინიდან მოვდივართ დაუხვენებლივ.

— მაშ, ძალიან საჩქარო საქმე გქონია?

— ან კი სხვაგან სად უნდა მიმეჩქარებოდეს, თუ არ თქვენსა! კნიაჟნა ხომ კარგად გახლავთ?

— კარგად არის, — გულ-ცივად უპასუხა კნენამ.

— მინდოდა დამენახა თვალით, დავმტკბარიყავ იმის ცქერით.

— ელენეს სძინავს.

— ძალიან ვსწუხვარ. მე აქ დიდ ხანს ვერ დავრჩები.

— სად მიეჩქარები?

— ომი დაიწყა, დედი! დრო არა მაქვს. ვინ იცის, იქნება აილოს გეტმანმა და გამიძახოს სალაშქროდ: იმიერ ჭორომელების ჩება კი ვერაფერი სასიამოვნო საქმეა. ერთხელ არ წავსულვარ იმათთან ერთად და ორჯელ ოსმალთა ქონების წამოსატაცებლად, — მართალს არ ვამბობ, თავადნო? ვინ იცის, რამდენჯერ ზღვა-ზღვა გვივლია, პურ-მარილი გაგვიზიარებია. ერთმა-

წეფისათვის, ერთად გვისვამს და გვიქეიფენია, ახლა კი მტრად გადაგვიდებინათ.

კენინამ დაკვირვებით შეჰხედა ბოგუნსა. თქრად გაუფლვა იმ აზრმა, რომ იქნება ბოგუნი აჯანყებულთ მიემხრო და მოვიდა ახლო, რომ ჩემი შვილებიც გადბიროსო.

— რასა ჰფიქრობ, როგორ გინდა მოიქცე? — ჰკითხა კენინამ.

— მე? რა უნდა ვიფიქრო? მეცოდებიან ჩემნი სისხლნი და ხორცი, მაგრამ რა ვქნა, მაინც უნდა ვეომო.

— ჩვენც უნდა ვეომოთ, — სთქვა სვიმონმა...

— ხმელნიცკი მოლალატეა! — დაუმატა ნიკოლოზმა.

— გაწყდენ ყველა მოლალატენი!... დიად, ყველა მოსალოდნელია ამ წუთი-სოფელში; დღეს ძმა კაცი, ხვალ — იუდა. ველარავის ველარა ჰნდობიხარ.

— კეთილს ხალხს შეგიძლიან მიენდო მხოლოდ.

— მართალია, კეთილს ხალხს თუ ენდობა კაცი. ამიტომაც გენდობით კიდევ თქვენ და მიყვარხართ კიდევცა... თქვენ კეთილნი ხართ, მოლალატენი არა ბრძანდებით... ალბად, ატამანის ხმას სხვანაირი კილო ჰქონდა, რადგან ამ სიტყვების თქმის შემდეგ საშინელი დუმილი ჩამოვარდა. ჰან ზაგლობა თავის ცალის თვალთ კენინას უყურებდა, ხოლო ის ბოგუნს არ აშორებდა თვალებსა.

ბოგუნმა განაგრძო:

— ომი ხუმრობა საქმე არ არის და ამიტომ მომინდა თქვენი ნახვა ომში წასვლამდე. ვინ იცის, ცოცხალი-და დავბრუნდები თუ არა, თქვენ კი დაგენანებოდით, მიგლოვდით... მართალი არ არის?

— ღმერთმა დაგიფაროს! ბავშობიდანვე ჩვენს ხელში ხარ გაზრდილი. შენ ჯვარი გწერია.

— თქვენ თავადნი ბრძანდებით, შლიახტიჩები, მაგრამ მაინც არ გეჯავრებოდით ჩემისთანა ყაზახი; თქვენ შემვივრომეთ, თქვენის ნათესავის მოთხოვებას დამპირდით... იცოდით კიდევ, რომ

უიმისოდ ჩემისთანა ყაზახისათვის სიცოცხლე ჩალად არ ეღირებოდა... და თქვენც შემიცოდევით, შემიწყალევით.

— ეგ რა სათქმელი და სალაპარაკოა, — აჩქარებითა სთქვა კნენინამა.

— არა, დედი, სათქმელიც არის და სალაპარაკოცა. აი მე ვსთხოვე ამ შლიახტიჩს, რომ მიშველოს და მოსპოს, თუ რამ განსხვავებაა მე და თქვენ შორის. პან ზაგლობა დასთანხმდა და, ომი გათავდება თუ არა, წავალთ ბატონ დიდ გეტმანთან და შევევედრებით ამ საქმეს; იქნება ღმერთმა ინებოს და აზნაურ-შვილობა მიბოძონ მეც ისე, როგორც ქშეჩოვსკის უწყალობეს.

— ღმერთი იყოს შენი შემწე, — სთქვა კნენინამ.

— გული გტკივთ თქვენ ჩემთვის. ვხედავ ამას და ამიტომ მადლობელი ვარ თქვენი. მაგრამ ლაშკრად წასვლამდე მინდოდა მაინც გამეგონა, რომ თქვენს სიტყვას შეასრულებთ. აზნაურ-შვილის მოცემული სიტყვა კვამლი არ არის და თქვენ ხომ შლიახტიჩები ხართ, თავადიშვილნი ბრძანდებით.

ბოგუნი ლაპარაკობდა დინჯად, ლაღადების ხმაზედ, მაგრამ ამავე დროს იმის ლაპარაკს ეტყობოდა კილო რაღაც მუქარისა, რომელიც აიძულებდა ადამიანს შეესრულებინა ყოველივე, რასაც კი მოითხოვდა მოლაპარაკე. მოხუცი კნენინა სდუმდა და ჩუმად გადაჰხედავდა ხოლმე თავის შვილებს. გავიდა რამდენიმე წუთი ასეთის სამძიმო დუმილისა. მკვარი, რომელიც ანათებდა ტალანს, გაჰქრა, ოთახში დაბნელდა.

— ნიკოლოზო, გაასწორე მკვარი, — უბრძანა კნენინამ შვილს.

ახალგაზდა თავადმა სხვა მკვარი გაამაგრა სამ-კაპიან რკინის ჯოხში.

— აბა, თანხმა ბრძანდებით? მაძლევთ სიტყვას? — არ იშლიდა თავისას ბოგუნი.

— ელენეს უნდა დავეკითხოთ.

— იმან თავის მაგიერადა სთქვას, თქვენ თქვენს მაგიერად მითხარიეთ. მაძლევთ პირობას?

— გაძლევთ!—ერთად წარმოსთქვეს კნენამა და მისმა შეილებმა.

ბოგუნი წამოდგა, გამოიქიმა, მიჰმართა ზაგლობას და ხმა-მალა სთქვა.

— პან ზაგლობა! შენც ითხოვე ის ქალი; იქნება შენც დაგპირდნენ.

— შენ მთვრალი ხომ არა ხარ?!—შეჰყვირა კნენამ.

ბოგუნმა პასუხის მაგიერ ამოიღო ჯიბიდან წერილისქმე-ტუსკისა და გადუგდო პან ზაგლობას.

— წაიკითხე!

ჩამოვარდა მღუმარება და ზაგლობამ დაიწყო კითხვა.

როცა კითხვა გაათავა, ბოგუნმა გულ-ხელი დაიკრითა.

— ვის აძლევთ ელენეს?

— ბოგუნო!

ატამანის ხმა გველის სისინს მოაგონებდა კაცსა.

— მოღალატენო, საზიზღარნო, გამცემელნო!..

კურცვეიჩები ეცნენ მაშინვე კედლებს და სტაცეს ხელი იარაღს.

— მოითმინეთ, მოითმინეთ!—შეჰყვირა ზაგლობამ.

მაგრამ ვადრე მან ესა სთქვა, ბოგუნმა იძრო დამბაჩა და გაისროლა.

— იესო!—დაიძახა თავადმა სვიმონმა, გადადგა წინ ფეხი, დატორტმანდა და მძიმედ დაეცა ძირს.

— ხალხო, გვიშველეთ!—განწირულებით დაიღვრიალა კნენამ.

მაგრამ ამ დროს ეზოსა და ბაღში ატყდა თოფის სროლა, კარები და ფანჯრები შეამტვრიეს და ათი და ოცი შეიარაღებული ყაზახი შემოვარდა დერეფანში.

— სიკვდილი ამათ!—განისმა ხმა განადირებულის ხალხისა.

ეზოში ვიღამაც დაჰკრა საგანგაშო ზარი. სანადირო ფრინველთ, რომელნიც დერეფანში იყვნენ, გაეღვიძათ და შეჰქნეს ფთხრიალი; ყიყინი და საშინელი ვაი-ვაგლახი მოჰყვა იმ მღუმარებას, რომელიც მანამდე იყო მიყრუებულს სახლში,

მოხუცი კნენა ქვითინით მიჰვარდა სწიშონის გეგმს, რომელიც ოდნავ-ღა ჰფეთქავდა, მაგრამ ორმა ჯარის კაცმა წაწველო ხელი თმაში და გაათრია იქით. ნიკოლოზი მიჰკროდა დერეფნის კუთხეს და ლომივით იგერებდა თავ-დასხმულ მტერთ.

— მომეცათ! — დაიძახა ბოგუნმა. — მომეცათ მანდეღან! — გაიმეორა მან გრგვინვით. ყაზახებმა უკან დაიწიეს. იმათ ეგონათ, რომ ატამანს უნდა ცოცხალი გადაარჩინათ ახალგაზდა თავადიო, მაგრამ ამის მაგიერ, ბოგუნი თვით ეკვეთა ხმალი-ამოღებული.

დაიწყო საშინელი ბრძოლა ორისა ხმალი-და-ხმალი. კნენა, რომელიც თმებით ეჭირათ თავიანთის რკინის ხელებით ჯარის-კაცებს, ცეცხლ-მოკიდებულის თვალემათ უცქეროდა ამ ბუმბერაზობას. ახალგაზდა თავადი, როგორც გრიგალი, ისე მიეტია ყაზახს, რომელმაც ნელ-ნელა დაიწია უკან და შუადერეფანში გაშოიყვანა თავისი მოპირისპირე. უცხად ბოგუნი ჩაქუქდა, აიცილა მოქნევა ხმლისა და, თუ აქამდე საგერს ბრძოლაში იყო, ახლა სატევი რამი დაიწყო.

ყაზახნი სულ-განაბულნი იყვნენ, ხმლები ძირს დაეღოთ, სულ თრთოდნენ და ისე შეჰყურებდნენ მებრძოლთ, აბა, ვნახოთ, ვინ გაიმარჯვებსო.

ამ საშინელს სიჩუმეში ისმოდა მხოლოდ ორმა ქშინვა მებრძოლთა, კრაქუნი კბილებისა და მკვეთრი ხმა ხმლის ხმალი-ზედ შემოკვრისა.

ერთ ხანად კაცს ეგონებოდა, რომ ახალ-გაზდა თავადი სჯობნის ღონითა და ხერხით ატამანსაო, რომელმაც კვლავ უკან-უკან დაიწყო დახევა; სახე გაუწითლდა დაღლილობითა. ნიკოლოზმა თან-და-თან უფრო მეტის ძლიერებით დაიწყო ცემა და შემოქნევა ხმლისა. იატაკს ავარდა მტვერი და ოდნავ შემოერტყა გარშემო მებრძოლთ, მაგრამ ყაზახებმა მაინც დაინახეს სისხლი, რომელიც წითლად ჩამოსდიოდა ლოყაზედ სტამანსა.

ბოგუნი უცხად გახტა განზედ და თავადის ხმალი ეცა. ცარიელ ჰაერს; ნიკოლოზი წატორტმანდა, წინ წაიხარა და

ისეთის ძალით დასცა ამ დროს ხმალი ყაზახმა, რომ თავად მამინევე დაეცა, თითქო მუხლები მოჰკვეთესო.

ყაზახთ მორთეს ყვირილი სიხარულითა, ხოლო კენინს აღმოხდა გულიდან საშინელი კივილი. ბრძოლა გათავდა. ყაზახნი ეცნენ კედლებსა, ჰგლეჯდნენ იქიდან იარაღს და სთელავდნენ ფეხ-ქვეშ თავადთა და იმ თავიანთ ამხანაგთა გვაშებსა, რომელნიც დაჰხოცა ნიკოლოზმა. ბოგუნი აღარაფერში აღარ ერეოდა. იღბა იმ კარებში, საიდანაც ელენეს ოთახში შეიძლეზოდა გასვლა და ძლივს ითქვამდა სულს, ისე იყო მოქანცული ორგან იყო თავში დაკოდლი. იქვე ახლო რომდენსამე ყაზახს გაკავებული ეჭირათ კენინა, რომელიც გამწარებული იწევდა თავის დახოცილ შეილებსიკენა.

ყიყინი და ჟღავი-ჟღუვი თან-და-თან უფრო ძლიერდებოდა დერეთანში. ყაზახნი მოათრევდნენ თოკებით შეკრულ მხლებლებს კურცვეიჩებისას და უწყალოდ ჰხოცავდნენ. იატაკი სულ სისხლით მორიალდა და გაივსო დახოცილთა გვაშებით. უცბად გაიღო ყურთამდე ის კარები, რომელშიაც ბოგუნი ჩამდგარიყო. ატყვამდა მიხედა უკან. კარებში გამოჩნდა უსინათლო ვასილი და მასთან ერთად ელენე თეთრის ტანისამოსითა, გაფითრებული, შიშისაგან თვალეზ-გაშტერებული, ნახევრად ბგე-განპობილი.

ვასილის ჯვარი ეჭირა მალლა ამართულს ხელში. ამ საერთო არეულობაში, გაცივებულ და ძირს გართხმულ გვამთა შორის, ამ სისხლში, რომელიც მორიალებული იყო იატაკზედ, მაღალის ტანის ვასილი ჭაღარა შერთულის თემებითა და, თვალეზის მაგიერ, შავის ფოსოებით, რაღაც საშინელი რამ სანახავი იყო. კაცს ეგონებოდა, მიცვალებული წამომდგარა ჰაფლავიდან და მოსულა ჯე, რომ დასაჯოს დანაშაულიო.

დერეთანში დუმილი ჩამოვარდა. განცდიერებულნი ყაზახნი შიშით უკან უკან იწევდნენ. მდუმარებას არღვევდა მხოლოდ სუსტი, მიხრწნილი ხმა თავადისა.

— სახელითა მამისათა და ძისათუ და სულისა წმინდისათა და ყოვლად-წმინდისა ქალწულისათა! ჭაღახნო, მოსულნო შო-

რის ქვეყნებიდან, კეთილი ამბავი მოიტანეთ? სამღვთო წერილში ნათქვამია: „კურთხეულ არს კაცი, რომელიცა ჰქადაგებს სიტყვასა მღვთისასა“. თქვენა, კეთილნი მახარობელნი ხართ?

გარშემო საშინელი ღუმილი იყო მხოლოდ. ვასილიმ გადასწერა ჯვარი ჯერ ერთს მხარეს, მერე მეორეს და განაგრძო:

— ვაი თქვენდა, ძმანო, თუ ომი კერძო სარგებლობისა-
ნვის დაიწყეთ. მსჯავრ-დადებულნი იქმნებით საუკუნოდ!...
ილოცეთ, შეგვიწყალოსმცა ჩვენ ღმერთმა. ვაი თქვენდა, ვაი
ჩემდა!

კენესა მიხრწნილის და განწირულის კაცისა აღმოხდა გუ-
ლიდან თავადს.

— უფალო შეგვიწყალებნ!—წაიჩურჩულეს ყაზახებმა, რო-
მელნიც უნებურად შეიპყრო რაღაც მათთვის გაუგებარმა
შიშმა.

— უცბად მოიხმა საშინელი, გულის-გამგმირი კვილი
კნინასი:

— ვასილი, ვასილი!

იმის ხმას დაეტყო გამოუთქმელი, საზარელი განწირულება-
ნხლა აღარც კი სცდილობდა გაშვებოდა ხელიდან იმათ, რომე-
ლნიც იჭერდნენ.

თავადი შეშფოთდა, მიატრიალა ჯვარი იქითკენ, საიდგანაც
მოესმა კვილი და სთქვა:

— წაწყმედილო სულო, რომელიც შემოგვეკენესი შევლას
ღედა-მიწის წიაღიდან, ვაი შენდა!

— უფალო შეგვიწყალებნ!—განიმეორეს ყაზახებმა.

— ჩემთან მოდით, ჩემთან!—ძლიეს წამოიკნავლა ბოგუნმა
და დატორტმანდა.

ყაზახნი მისცვინდნენ და შეიშავრეს თავიანთი უფროსი.

— ბატონო! დაჭრილი ბძანდები?

— დაჭრილი ვარ, მაგრამ ეგ არაფერი! სისხლისაგან დავი-
ცალე. გამიგონეთ, რას გეუბნებით: გაუფრთხილდით ამ ყმა-
წვილს ქალს, როგორც თქვენს თვალის-ჩინსა... სახლს გარშე-
შო შემოერტყით, არავენ გაუშვათ გარედ... კნაყნა....

ველარ დაათავა თავისი სათქმელი, ტუჩები გაუფითრდა, თვალები აემღვრა.

— გაიყვანეთ ოთახში ატამანი! — დაიძახა პან ზაგლობამ, თომელიც მოულოდნელად გაჩნდა საიდგანდაც სწორედ მაშინ, როცა ბოგუნმა უკანასკნელი სიტყვები წარმოსთქვა. — არა უშავს-რა, არა, — იმეორებდა ზაგლობა და თან უსინჯავდა ჭრილობას ხელითა. — ხვალ კარგად იქნება. მე თვითონ მოვუყვლი. პურის გული და აბლაბუდა უნდა დაეადოთ მხოლოდ. თქვენ გამეცალეთ აქედან, ვაჟაკანო... წადით და თუნდ სოფლის გოგოებში გაატარეთ დრო; ახლა საჭირონი აღარა ხართ; მხოლოდ ორნი დარჩით და ოთახში გაიყვანეთ ატამანი. აბა, აიყვანეთ. აი აგრე-გასწით, რაღასა დგებხართ? სახლსაც ყური უგდეთ; მერე მე ვიცი თვითონ.

ორმა ყაზახმა ციმციმ გაიტანეს ბოგუნის მეორე ოთახში, ხოლო დანარჩენები გავიდნენ გარედ.

ზაგლობა მიუახლოვდა ელენეს, თავის ცალის თვალრით დაუწყო რიღასიც ნიშნება და ჩემად წასჩურჩულა:

— მე პან სქშეტუშისკის მეგობარი ვარ, ნუ შეგეშინდებათ. ეგ თქვენი წინასწარმეტყველი დააძინეთ მხოლოდ და მელოდეთ.

ზაგლობა შევიდა მეორე ოთახში, საცა, ოსმალურს რბილს ტახტზედ იწვა ბოგუნი და დაუყონებლივ გაჰგზავნა ორივე ყაზახი პურისა და აბლაბუდის მოსატანად. როცა ეს მისი სურვილი შეასრულეს, პან ზაგლობამ დიდის მოხერხებით შეუხვია ჭრილობანი თვისსა მგგობარსა. იმ დროს ყოველს შლიახტიჩს უსათუოდა ჰქონდა ამისთანა სადოსტაქარო ცოდნა.

— უთხარით ყაზახებს, — უბრძანა მან ესაულებს, — რომ ხვალ ატამანი სრულიად კარგად იქნება; ნურას იწუხებენ. ვსთქვათ, კარგად კი აყოფინეს, მაგრამ არა უშავს-რა, ხვალ ქორწილიც იქნება ამისი, თუმცა უხუცესოდ კი. თუ მარანი აბ სახლში და სასმელი რამ იპოვება შიგ, შეგიძლიანთ სვათ. აჰა, ეს ჭრილობანიც შეეუხვით; ახლა კი წადით; ატამანს მოსვენება ექირვება.

ესაულებმა კარებისკენ გასწიეს.

— მთლად კი არ გააშროთ სასმელი მარანში, — მოაძახე კიდევ პან ზაგლობამ მიმავალთა. მოუჯდა თავით ატამანსა და ყურადღებით დაუწყუა ცქერა.

— ჰმ, ნუ გეშინიან, ეშმაკები არ წაგაპანწილებენ ამისთანა ჭრილობის მიზეზით, თუმცა კარგა კი მოგხვდა. ამ ორსდღეს ვერც ხელს გაანძრევ და ვერც ფეხსა, — ბუტბუტებდა თავისთვის ზაგლობა და დასცქეროდა ყახახის გაფითრებულს ხახესა და დახუჭულს თვალებსა. — ხმალმა არ ისურვა წყნობა ჯალათისა, იმიტომ რომ შენ მაინც მისი წერა ხარ და ვერც ვერსად წაუხვალ. როცა ჩამოგახრჩობენ, მოვა ეშმაკი და სააუგუშოდ გაგაკეთებს თავისის შვილებისათვის: შეჭხედეთ და, რა ლამაზია! არა, ქაჯან, კარგად კი სვამ, მაგრამ ეგ არის, ჩემთან ვერღარ დაჰლოცე ამას იქით. სხვა ამფსონები მოსძებნე ახლა, მე კი არავითარი სურვილი არა მაქვს, რომ შენთან ერთად თვეს ვესხმოდე შლიანტიჩების სახლებსა.

ბოგუნმა ოდნავ დაიკვნესა.

— ოჰ, იკვნესე, ზოგი ხვალა ჰნახე კვნესა და ოხვრავი. მაშ, დამაცადე, შეურჯულო, კნიაჟნა მოგესურვა განა? ჰმ, გემო კი გქონია, ქალიშვილი კალმით ნახატია, მაგრამ ვიდრე შენ იმას ხელს ახლებდე, დაე ჯერ უმალ ჩემს ჭკუს ეშმაკები დაეპატრონონ. უმალ ტაშზედ ბალანი ამომივია. პან ზაგლობას მოეხსმა ქლავი-ქლუვი და ყაყანი; ამ გარემოებამ შეაწყვეტინა ფიქრის და ზრახვანი.

— ეჰე, ეტყობა მარნისათვის მიუგნიათ. კარგი, არ დაგიშლით დათარობასა და ძილს, მე კი აქ ვიფხიზლე თქვენ მკვიდრად, თუმცა არ ვიცი, სასიამოვნო იქნება თუ არა ხვალ თქვენთვის ჩემი მღვიძარება.

პან ზაგლობა წამოდგა და წავიდა, რომ დარწმუნებულიყო, მართლა მიაგნეს თუ არა ყახახებმა თავადის მარანსა და დერეფანი საშინელი სანახავი იყო. შუაში ეყარნენ გაცივებულინი გვამნი სვიმონისა და ნიკოლოზისა, ხოლო კუთხეში ეგდო კნენა იმ სახით, რა სახითაც გაეკელიტათ ის სა

კოდავი ყახახის მუხლებსა. მკვარის სინათლე ოდნავ ანათებდა ოთახს; მისი მკრთალი შუქი ჰკრთოდა სისხლის გუბებში. პან ზაგლობა მივიდა კენიწსთან და ხელი დაადო იმის სახეს; ჰნახა, რომ სულ გაცივებულიყო და საჩქაროდ გავიდა გარედ. ცოტა არ იყოს, შიშმა აიტანა. ეზოში ყახახნი უკვე ქეიფობდნენ. ცეცხლები ერთოთ და მათს სინათლეზედ პან ზაგლობამ დაინახა თაფლის ბოჩკები, ღვინისა და არაყის ქურქული, რომელიც სულ მიენტერ-მოენტერით და ისე ესვათ. ეხლაც ისე იღებდნენ იქიდან სასმელს, თითქო ჰა არისო და სვამდნენ უღმერთოდ. ზოგნი, რომელთაც კარგა მოჰკიდებოდათ უკვე სასმელი, დასდევდნენ თავადიშვილთა მოახლეებს; ზოგნი რაღაცნაირის გამძვინვარებით სცეკვამდნენ ჩაჯდომილანი, დანარჩენნი კიდევ შესცქეროდნენ მოცეკვართა და ჩაზრინწინებულის ხმით გასძახოდნენ სიმღერას. იმათს ღრიალს ბანს აძლევდა ყეფა ქოფაკთა, ჰიხინი ცხენთა და ბლავილი ხართა, რომელთაც იქვე ჰხოცავდნენ საქმელად. მოშორებით მოსჩანდნენ რაზლოგის გლეხ-კაცნი: შესმენოდნენ ხმა ჟოფის სრაოლისა და მრავლად მოგროვილიყვნენ, ვნახოთ რა ამბავიათ, ისინი სრულიადაც თავს არ იცხელებდნენ თავადთა დასაცველად; კურცევიჩები ყველას ეჯავრებოდათ სოფელში. ქეიფი და ღრიანცელი უფრო და უფრო ძლიერდებოდა თან-და-თან; ყახახნი კხლავ ბოჰკიდან კი არ იღებდნენ სასმელს ჰურჰლით, პირდაპირ შიგა ჰყოფდნენ თავს და ეწაფებოდნენ ხარებივიჰ; ბევრნი ძლივს-ღა იღებდნენ ფეხზედ და ტორტმანით დაფრატუნებდნენ. პან ზაგლობა გამოვიდა სულ გარედ, კიბის ბაქანზედ, ყურადღებით მოჰჯელო თვალი მთელს ამ სცენას და ვერე მალა აიღო თავი, ცას შეჰხედა.

—ამინდი კარგია, თუმცა კი ბნელა,—წაიხურჩულა მან.—როცა მთვარე ჩავა, ისე დაბნელდება, როგორც უკუნეთი.

ჩავიდა ძირს და დინჯად მიუახლოვდა მოქეიფეთა.

—ყოჩაღთ, ვაჰკაცნო!—შესძახა პან ზაგლობამ.—ემაგრე უნდა სწორედ, რა დასანანია სხვისა დოვლათი. სულელი იქ-

ნება ისა, ვინც არ დაითვრება ატამანის სადღეგრძელოდ. აბა, მიიტანეთ იერიში ბოჩკებზედ! ურა!

— ურა! — დაიღრიალეს მხიარულად ყაზახებმა.

ზაგლობამ აქეთ-იქით მიიხედა.

— ჰაი, თქვე წუწკებო, თქვე ურჯულონო, ჩამოსაღრჩობნო თქვენა! — ანთო უცბად ზაგლობა. — თქვენა სვამთ, თიხქო დაღლილი ცხენები იყოთ და იმათ კი, ვინც სახლსა ჰყარაულობს, არაფერს ასმევთ? გასწით ახლავე იქა! გამოსცვალიეთ ზმ საათში დარაჯნი!

ოციოდე მთვრალი ყაზახი გაეშურნენ მაშინადე და გამოსცვალეს მოდარაჯე ამხანაგნი, რომელთაც ჯერ არა დაელიათ-რა. მალე ისინიც მოვიდნენ, რასაკვირველია, დიდის სიჩქარითა და შემოერტყნენ ბოჩკებს.

— აჰა, აიღეთ და სვით! — უთხრა ზაგლობამ და დაანახვა სასმელების ბოჩკები.

— გმადლობთ, პანე!

— ერთს საათს უკან უთუოდ თქვენი ადგილი დაიჭირეთ ისევ სადარაჯოდ.

— ბატონი ბრძანდებით, — უპასუხა ყველას მაგიერ ესაულმა.

ყაზახებს სრულიად არ ეჩოთირათ, რომ მბრძანებლობა ახლა პან ზაგლობამ იკისრა ბოგუნს შემდეგ. ამისთანა ამბავი იშვიათად არ მომხდარა და ყაზახნი ყოველთვის კმაყოფილნი რჩებოდნენ ხოლმე, იმიტომ რომ შლიახტიჩი ნებას აძლევდა, როგორც უნდოდათ, ისე მოქცეულიყვნენ.

დარაჯნი გულ-მოღვინედ შეუდგნენ სმას, ხოლო პან ზაგლობამ გლებ-კაცებს დაუწყო მუსაიფი.

— შორს არის აქედან ლუბნი? — ჰკითხა მან.

— ოჰ, შორს არის, პანე! — უპასუხა ერთმა მოხუცმა გლებ-კაცმა.

— დილამდე ვერ მივა კაცი?

— ოჰ, ვერა, პანე!

— შუადღემდე?

- შუადღემდე შეიძლება.
 — საით უნდა წაეიდეს კაცი?
 — პირდაპირ გზა არის.
 — არის კი გზა?
 — გახლავთ. თავადმა ერიომამ ბრძანა, გზა იყოსო.

პან ზაგლობა განგებ ხმა-მაღლა ლაპარაკობდა, რომ ყვირილსა და ხმაურობაში იმისი სიტყვები გავეგონათ ჯარის-კაცებს.

— მოიტათ, ამათაც დაალევინეთ არაყი, — უბრძანა მან გლეხ-კაცებისა, — მაგრამ ჯერ თაფლი დამალევინეთ მე... ცივა...

ერთმა ყაზახმა ამოიღო ბოჩკიდან თუნუქის პინაფი თაფლი და მიართვა პან ზაგლობას.

შლიახტიჩმა წაავლო ფრთხილად ორივე ხელი, არ დამეცქესო, დაეწაფა და დაიწყო სმა აუჩქარებლად, უსუნთქებლივ-

სვა და სვა ისე, რომ ყაზახთაც კი უკვირდათ. „ღანიან ხე? — წასჩურჩულა ერთმა მეორეს. — ერთი უყურე და მაგ წყეულს ლიახს!“

ამ დროს პან ზაგლობამ თავი უკან-უკან გადიწია, ბოლოს მოიშორა აწითლებულ პირიდან პინა, მოიწმინდა უღეაშები, შეათამაშა წარბები და სთქვა ვითომ თავისთვის:

— ჰმ, ურიგო არ არის; ძველია, პირდაპირ ეტყობა, რომ ძველია. თქვენისთანა ტეტებმა არ უნდა სვან ამისთანა; თქვენთვის ბურახი და ხრაკიანი არაყიც კარგი იქმნებოდა. ძალიან მაგარი თაფლია, ძალიან. ვგრძნობ, რომ ახლა უკეთა ვარ.

მართლაც, პან ზაგლობა ახლა უკეთ შეიქნა; მისმა გონებამ გამოიფხიზლა და დაიწყო მუშაობა. ცხადი იყო, რომ მისი სისხლი, რომელსაც თაფლი შეერია, გადაიქცა იმ კეთილშობილ ნაკადულად, რომელიც, იმის სიტყვისამებრვე, ღონესა და ვაჟკაცობასა ჰმატებს ადამიანის ჯანს.

ხელით ანიშნა ყაზახებს, რომ შეგიძლიანთ სვათ კიდევად, გაიარა ეზოში, დაათვალიერა ყურადღებით ყოველივე კუთხე და ყურე, გადიარა ასაკეც ბოგირზედ და მესერ-მესერ

დაიწყო სიარული, რათა დარწმუნებულიყო, ფრთხილად იცავს თუ არა დარაჯთა დასი სახლსაო.

პირველ ყაზახს ეძინა, მეორესაც, მესამესაც და მეოთხესაც აგრედვე. ჯერ გზამ გასტანჯა საკმაოდ და ახლა მთვრალეებიც იყვნენ ამასთანავე.

— ფეხებით რომ ათრიო, მაინც ვეღარას გაიგებენ, — სთქვა პან ზაგლობამ და დაბრუნდა უკან. აგერ საშინელი დერეფანიცა, აი ბოგუნის ოთახიცა. რაკი პნახა, რომ ატამანი მკვლარით არისო, შლიახტიჩმა ჩუმად გაალო მეორე კარი და შევიდა ელენეს ოთახში.

უსინათლო თავადი ვასილი დაჩოქილი იყო და ხმა-მაღლა ლოკულობდა ყოვლად-წმინდა ღვთის მშობლის ხატის წინაშე. იმის ახლო იდგა ელენე, რომელმაც, დაინახა თუ არა ზაგლობა, მოუსვენრობიდა და შიშით საეხე შეჭხედა. შესულსა ზაგლობამ თიფი მიიღო ტუჩგებზედ.

— კნიაჟნა, — ჩუმდა სთქვა შლიახტიჩმა; — მე მეგობარად ვარ პან სქუეტუსკისა.

— დამისხენით! — შესძახა ელენემ.

— მცე მაგიტომ მოვედი აქა. მენდეთ და იმედი გქონდეთ ჩემი.

— რას მიჩვეთ, რა მოვიქმედო?

— უნდა გავიქცეო, ვიღრე ის ბოროტი უგრძობლად წევს ტახტზედ.

— რა მოვახერხო? არა მესმის-რა.

— ჩაიცივთ კაცის ტანისამოსი და, დავაკაუნო თუ არა კარები, გამოდით.

ელენემ ყოყმანი დაიწყო და გონება დღუანტვით შეჰყურებდა პან ზაგლობას.

— შემძლიან განა გენდოთ თქვენა?

— რა დაგრჩენიათ მერე მაგაზედ უკედესი?

— დაიფიცეთ, რომ არ მილალოტებთ.

— თქვენ სულ გონება დაგეზნათ. მზნც, თუ გნებავთ, დავიფიცავ: ფფიცავ ღმერთსა და წმინდა ჯგარსა. აქ დაღუპვაა თქვენი და გაქცევაა მხოლოდ ერთად-ერთი ხსნა.

— მართალია, მართალი.

— მაშ, ჩაიცვით კაცური ტანისამოსი და მელოდეთ.

— ვასილი?

— ვინ ვასილი?

— ჩემი გიჟი ბიძაშვილი.

— დაღუპვა თქვენ გელით და არა მავას, — უბასუხა ზან ზაგლობამ. — ვასილი თუ გიჟია, მაშ მავათთვის ეგ წმინდანია. მე შევამჩნიე, რომ თქვენი ბიძაშვილი წინასწარმეტყველად მი-
იჩნიეს იმათ.

— მაინც ბოგუნისათვისაც მავას არა დაუშავებია-რა.

— ეგ უნდა დაგტოვოთ, თორემ ყველანი დავიღუპებით... პან სქშეტუსკიც დაიღუპება ჩვენთან ერთად. მაშ, აჩქარდით, უნიაჟნა და ნულარას დააყოვნებთ.

სთქვა ესა პან ზაგლობამ, გამოიწხდა კოთახიდან და პირ-
დაპირ ბოგუნთან შევიდა.

ატამანი ვაფითრებულნი და მისუსტებულნი იწვა, მაგრამ
ახლა კი თვალეზი გახელილი ჰქონდა.

— უკეთა ხარ? — ჰკითხა ზაგლობამ.

ბოგუნს რაღასიც თქმა უნდოდა, მაგრამ ვერ შესძლო.

— ლაპარაკი არ შეგიძლიან განა?

ბოგუნმა ანიშნა, არაო. სანეზედ ეტყობოდა, რომ იტან-
ჯგობოდა. მოძრაობისაგან ჰრილობას პირი ექნა.

— არც ყვირილი შეგიძლიან?

ბოგუნმა მხოლოდ თვალეზით ანიშნა, არ შეგიძლიანო.

— არც განძრევა?

კვლავ იგივე ნიშანი.

— შით უკეთესი, თუ არც ლაპარაკი შეგიძლიან, არც
მოძრაობა; არც ყვირილი: მე და კნიაჟნა კი, ვიდრე შენ
ზრჩები, ლუბნს წავალთ. თუ მე შენ ის ვერ მოგტაცე, ეს ულ-
ვაშები ნულარა მსხმია. როგორ, შე ლორო, შენა! შენ გგო-

ნია, რომ შენთან ყოფნამ თავი არ მომაბეზრა? იქნება გგონია, შენისთანა ტეტის დავუწყებ მე კიდევ ამფსონობას!? სულელი! ხომ არ გგონია, რომ შენის ღვინისა და პატიჟობის გულისათვის ხელს შევეწყობდი შენს დანაშაულსა და მოგეშველებოდი სპიჯნურო საქმეებში! ვერ მოგართვეს-მეთქი, გუბნები მე შენა.

რაც უფრო მეტს ლაპარაკობდა პან ზაგლობა, მით ატამანი თვალებს უფრო და უფრო ახელდა. ეძინა თუ ცხადად ესმოდა ყოველივე... იქნება პან ზაგლობა ხუმრობდა?

პან ზაგლობა მაინც თავისას განაგრძობდა.

— რას აქყეტავ მაგ თვალებს, თითქო კატა შესცქნავის ჩიტსაო? შენ გგონია, რასაც ვამბობ, ვერ შევასრულებ? ხომ არ მიბრძანებ, სალამი მოვახსენო თავადს ლუბნში? ხომ არ გინდა ესთხოვო, რომ თავისი ექიმბაში გამოგიგზავნოს?

ატამანის გაფითრებულ სახეს საშინელი მეტყველება დაეტყო. ბოგუნი მიხვდა, რომ ზაგლობა მართალს ამბობსო; თვალეები აენტო განწირულებითა და გულის-თქმითა, სახე აუჭარხლდა. საშინლად დაატანა თავს ძალა, წამოიწია და მის გულიდან აღმოხდა ხმა:

— ეი, ჩემთან, ყაზახ...

ბოგუნმა ველარ დაათავა თავისი სათქმელი, იმიტომ რომ პან ზაგლობამ ელვასავით სწრაფად გადააცვა თავს ჯუბა და ზირქვე დაამხო საწოლზედ.

— ნუ ჰყვირი, მეგობარო, ყვირილი გაწყენს,—ჩუმად დაიწყა მან ლაპარაკი,—ხვალ დილით, შესაძლოა თავი ატყვივდეს, ხოლო მე, როგორც შენს ძველს მეგობარს, არ მესიამოვნება ეგ ამბავი. ასე სჯობიან, ასე, თბილადაც იქნები, ძილითაც კარგად დაიძინებ და არც ყელი გაგიცივდება. ხოლო რომ ეგ თოფრაკი არ მოიხსნა, ხელებსაც შეგეკრავ... სულ მეგობრობისათვის, რასაკვირველია, რომ მერე მადლობით მომიგონებდე ხოლმე.

ხელები გაუკრა ყაზახს ქამრითა, მერე თავისი ქამარი მოიშველია და იმითი ფეხები შეუკრა ახლა. ატამანი იწვა გაუნძრევლად, გულ-შემოაყრილი.

— ავადმყოფისთვის მოუსვენრობა არ ივარგებს,—არ იშლიდა მაინც თავისას პან ზაგლობა. მოუსვენრობისაგან ცუდი ფიქრები აუტყდებოდა ავადმყოფს კაცს და შესაძლოა. ცხელება დაემართოს. ახლა კი მშვიდობით იყავ! შემეძლო, ხანჯალი დამეცა შენთვის, რაიცა, ვსთქვათ, უფრო კარგი კი იქნებოდა. მაგრამ შლიახტიჩს არ ეკადრება უიარაღო კაცის მოკვლა. იქნება, შენ თვითონ ამოგხდეს სული. მაშ, ნახვამდის! ვინ იცის, შესაძლოა შევხვდეთ როდისმე ერთმანეთს, გარნა თუ მე თვითონ ვინდომო შენთან შეხვედრა, დაე ტყავი გამაძრონ და წისქვილზედ დასაფქვავს წუწკს ცხენს გაუკეთონ იმისი იარაღი.

პან ზაგლობა გამოვიდა ღერეფანში, გააქრო სანათი და დააკაკუნა ვასილის ოთახის კარები.

თვალ-ტანადი ყმაწვილი გამოჩნდა კარებში.

— თქვენა ხართ, პანნა?—ჰკითხა ზაგლობამ.

— მე ვარ.

— მაშ, წავიდეთ, აბა... ცხენებამდე კი მივიდეთ, თორემ... მაგრამ ყველანი სულ მთვრალეები კი არიან, უენოდ მთვრალეები და ღამე ბნელია. ვიდრე ისინი გაიღვიძებენ და გამოფხიზლდებიან, ჩვენ უკვე კარგა შორს ვიქნებით. ფრთხილად გამოიარეთ, აქ კნენას გვაშია.

— ღმერთო, ღმერთო!—ჩურჩულებდა და გულის ტკივილით ამბობდა ელენე.

III

ორი ცხენოსანი ფრთხილად მიდიოდნენ ტყით-შემოსილ ხეობაში, რომელიც იქვე რაზლოგს ახლო იყო. ღამე ბნელი იყო, მთვრე სულ ჩავიდა და ცაც შავის ღრუბლებით შეიმოსა; ხევში ისე ბნელოდა, რომ ორ-სამ ნაბიჯზე არა მჩანდა-რა;

ცხენები წამ-და-უწამ ფორხილობდნენ, რადგან მიწაში ჩარჩენილ ჯირკებს წაპკრავდნენ ხოლმე მალ-მალ ფეხს. მაგრამ აგერ გათავდა ხევიცა და მერე დაიწყო მინდორი, რომელსაც ოდნავ ანათებდა შუქი ჩასულის მთვარისა, ერთმა ცხენოსანმა წაიჩურჩულა:

— ჰკარით ქუსლი ცხენსა!

ცხენები გააჭენეს და ისე გააჭანდნენ, როგორც ისარნი. ბნელი მინდორი თითქო უკან გარბოდა. განმარტოებულნი მუხანნი, რომელნიც აქა-იქ აღდგნენ გზის ნაპირებად, ისე მოსჩანდნენ, თითქო ღამის ლანდნი და მოჩვენებანი არიანო. კარგა ხანს აჭენეს ასე ცხენები, იმ დრომდე, ვიდრე არ დაიღალნენ და ხვითქში არ გაცურდნენ. მაშინ კი ნება-უნებურად უკლეს ცხენებმა სირბილს.

— მეტი ღონე არ არის, — სთქვა სქელმა მხედარმა, — უნდა შევასვენოთ ცხენები.

აღმოსავლეთის კიდური ცისა ოდნავ მოიცვა ვარდის ფერმა ნისლმა. სიბნელეში ნელ-ნელა გამოჩნდა სურათი სხვა-და-სხვა საგნისა: ხეთა, ბუჩქთა, ნარ-ეკალასი, გორხანებისა; ახლა შეიძლებოდა ცხენოსანთა სახის გარჩევაცა. ეს ცხენოსნები იყვნენ ზაგლობა და ელენე.

— მეტი ღონე არ არის, უნდა შევასვენოთ ცხენები, — განიმეორა პან ზაგლობამ: — გუშინ დაუსვენებლივ იარეს ჩიგორინიდან რაზლოგამდე. დიდ ხანს ვერ შესძლებენ ამდენს სიარულს; ვშიშობ, გზაში არ დაგვიცვინდნენ. როგორა ხართ, პანა?

პან ზაგლობამ შეჰხედა სახეზედ თავის თანა-მგზავრს, პასუხს აღარ მოუცადა და დაიძახა:

— ნება მიბოძეთ, ამ დღის სინათლეზედ გაგსინჯოთ. ჰოოო! ეგ ტანისამოსი თქვენის ბოძაშვილისაა? უნდა გამოვტყდე, რომ მშვენირის ყმაწვილს დაჰმგზავსებია. ჩემს სიცოცხლეში არა მყოლია თქვენისთანა პაჟი, მაგრამ თქვენს თავსაც მალე. პან სქმეტუსკი წამართმევს. ეგ რაღაა?... ღვთის გული-

სათვის აიკეცეთ თმა, თორემ არაფერ არ დაიჯერებს, რომ ქალი არა ხართ.

ცხენის ქენების გამო ელენეს ნაწნავები დაჰშლოდა და გაწეწილი სქელი თმა შემოჰხვეოდა მის მხრებსა და ბეჭებს.

— სად მივდივართ? — ჰკითხა ქალმა და თან ცდილობდა თმები ქუდ-ქვეშე შეემალა.

— საცა გზა წავიყვანს.

— მაშ, ლუბნს არ მივდივართ?

ელენეს ხმას ოდნავ დაეტყო კილო მოუსვენრობისა და უნდობლობისა.

— აი რა მოგახსენოთ, კნიაჟნა, მე ჩემი ქვეა მაქვს და, მენდეთ, ყოველივე კარგად მოვისაზრე. ხოლო ჩემი მოსაზრებანი ამ ბრძნულ საძირკველზედ დავამყარე: ნუ ილტვი იქით, საითკენაც მდევარი გამოგეკიდება: თუ ეხლა მოგვდევენ, უთუოდ ლუბნის გზისაკენ გაემართებოდა მდევარი, იმიტომ რომ გუშინ ხმა-მალლა დაუწყვე გამოკითხვა ხალხს, ლუბნის გზა საით არის-მეთქი; ბოგუნსაც უთხარი, როცა გამოვეშვიდობე, რომ ლუბნს მივდივართ-მეთქი. Ergo, მივდივართ ეხლა ჩერკასსა, თუ გამოგეკიდებიან, მალე არ გამოგეკიდებიან, იმ დრომდე არ გამოგეკიდებიან, ვიდრე არ დარწმუნდებიან, რომ ლუბნის გზაზედ არა სჩანს იმათი კვალიო. ამას კი ბარე ორს დღეს მოუნდებიან. ჩვენ კი მანამდე ჩერკასში ამოვყოფთ თავს, საცა სდგანან პოლონელთა სადროშონი პან პიენიციკისა და რუდომინებისა. ხოლო კორსუნშია დაბანაკებული მთელი მხედრობა გეტმანთა. მიხვდით ახლა, კნიაჟნა?

— მივხვდი და ვიდრე პირში სული მედგმის, თქვენი მადლობელი ვიქნები. არ ვიცი, ვინა ბრძანდებით, როგორ გაჩნდით რაზლოგში. მაგრამ ვგონებ თვით ღმერთმა გამოგზავნათ ჩემდა მხსნელად, რადგან უმაღლესს გამოვიჭრიდი, ვიდრე იმ კაცის მკვლელს მივეცემოდი ხელში.

— ის ბოროტია და, ამას გარდა, ისე გიცქერის, თითქო თვალით უნდა შესჭამოსო.

— რა დავუშავე, რაზედა მდევნის? დიდი ხანია ვიცნობ და დიდი ხანივეა ჭირივით მეჯავრება. იმის შეხედვაზე სხვა გრძნობა არა მებადება-რა, შიშის მეტი. ნუ თუ ჩემს მეტი აღარავინ არის ქვეყანაზედ, რომ ვერე შევეუყვარდი, ჩემის გულისთვის ეგოდენი სისხლი დაჰლვარა, ჩემი ბიძაშვილები ამოჰხოცა? რა წყალში გადავარდე? სად დავიმალო? ნუ გავიკვირდებით ჩემი ლაპარაკი... ღმერთსა ვფიცავ, ისე უბედური ვარ, რომ სიკვდილი მირჩევენან...

ელენეს სახე აენტო; ლოყებზედ ორი პატარა ცრემლი ჩამოუგორდა გულ-მოსულობით და ზიზღის გამო.

— არ აგინირდები, — სთქვა პან ზაგლობამ; — რომ ვითომ თქვენს სახლს დიდი უბედურება არ დასტეხოდეს თავს, მაგრამ ნება მიბოძეთ მოგახსენოთ, რომ ცოტადნად თქვენი ნათესავებიც დანაშაუგენი არიან. არ უნდა დაჰპირებოდნენ ყახახს თქვენს თავსა, ხოლო რაკი დაჰპირდნენ, მერე უარი აღარ უნდა ეთქვათ. როცა ყოველივე ესე მოჰხდა, ისეთმა გამძვინვარებამ მოუარა, რომ ველარავითარმა ჩემმა ლაპარაკმა ველარ დაამშვიდა მისი გული. მეცოდებიან თქვენი ბიძაშვილები, მეტადრე ის უნცროსი. ჯერ სულ ბავშვი იყო, მაგრამ ეტყობოდა, რომ თავის დროზედ სახელოვანი რაინდი დადგებოდა.

ელენემ ქვითინი დაიწყო.

— ცრემლები არ შეჰშვენის თქვენს ტანისამოსს. მოიწმინდეთ და სთქვით: ღვთის ნებაა-თქო! ღმერთი დასჯის კაცის მკვლელსაც, რომელმაც მაგოდენი სისხლი დააქცია და თქვენი თავი კი, ერთად ერთი საგანი თვისის ტრფიალისა და ძებნისა, დაჰკარგა.

პან ზაგლობა გაჩუმდა პატარა ხანსა.

— მაჩვენებდა კი ჩემს სერს, ღმერთო ჩემო, თუ ჩამიდებდა ხელში! მგონი ცოცხალს გამაძრობდა ტყავს. თქვენ ჯერ არ იცით, კნაყნა, რომ უკვე გალატში შევიმოსე ოსმალთაგან მოწამებრივი გვირგვინი. ესეც სრულიად საკმარისია ჩემთვის, სხვა წამება აღარ მინდა და ამიტომ მივდივარ ჩერკასსა და არა ლუბნს. დილაც, კარგი იქნებოდა, თავადლაჲნ

დამალულიყავით, მაგრამ რომ დაგვეწოდნენ? ვერ გაიგონეთ, როცა ცხენები ჰვეუშვი, ბოგუნის ჰაჰმა გაიღვიძა? ერთიც ვნახოთ, დაჰკრა განგაში? ერთს წუთს ყველანი დამეზადებოდნენ და დავიჭერდნენ უეჭველად, იმიტომ რომ შეუძლიანთ სულ უკეთესი დასვენებული ცხენები აირჩიონ თავადებისა, მე კი დრო არა მქონდა ცხენები ამომერჩია. ოჰ, დიდი ძალღია ეგ ბოგუნი, გეფიცებით! ისე გავუმწარე ახლა იმას სული, რომ ის მირჩენენია თვით ქაჯს შევეყარო და იმას კი არა.

— ღმერთმა დაგვიფაროს იმის ტყვეობისაგან.

— თვითონვე დაჰლუპა თავისი-თავი, რადგანაც ჩიგირინს თავი დაანება და გეტმანთა ბრძანება უგულვებელ-ჰყო; ამას გარდა ჩხუბი აუტეხა რუსეთის მოურავს. იმის მეტი აღარა დარჩენია-რა ახლა, რომ ხმელნიცკისთან გაიქცეს, მაგრამ აქაც შეიძლება ვარაუდი ჩაეფუშოს: ხმელნიცკი ამ ჟამად, შესაძლოა, დამარცხებულიც კია. კრემენჩუგს იქით შეჰხვედრია ჟენძიანი ბარაბაშისა და ქშეროვსკის მხედრობას; იმათ გარდა კიდევ ხმელეთით მიდიან გუსარნი პან სტეფანე პოტოცკისა.

— მაშ, ჟენძიანმა მოიტანა წერილი კულაკიდან?—იკითხა ჩსტივით. შეფრთხილებულმა ელენემ.

— დიალ, წერილები პან სქშეტუსკის მოწერილი ჩყო თქვენთან და კნენასთან, მაგრამ ბოგუნმა წაართვა, წაიკითხა, გაიგო ყოველივე, მძიმედ დასჭრა ჟენძიანი და გამოეჭანა კურცვეიჩებთან, შური უნდა ვიძიოვო.

— ოჰ, საწყალი ბიჭი! ისიც დაიტანჯა ჩემის გულისათვის!

— იმისთვის ნუ იწუხებთ. გადარჩება კრილობას.

— როდის მოჰხდა ყოველივე ეგა?

— გუშინ დილით. ბოგუნისთვის კაცის მოკვლა ისევია, რაც ზოგიერთისთვის ერთი ჯამი ღვინის დაღვევა. მაგრამ ისე კი ღრიალებდა და გრგვინავდა იმ წერილებს შემდეგ, რომ მთელს ჩიგირინს ღვანდგარი გაჰქონდა.

მუსაიფი შესწყდა პატარა ხანს. ახლა სულ გათენებული იყო. განთიადის ნათელმა წიჯლიად და ყვითლად შეჰღება მა-

ნამდევ მთლად მიძინებულნი მინდორი. ჰაერი წმინდა იყო და გრილი; ცხენები მხნედ ფრუტუნებდნენ და აქნევდნენ კისრებს.

— აბა, გვაჯენოთ ცხენები. კარგად დაისვენეს და დროს კი ვერ დავკარგავთ,—სთქვა პან ზაგლობამ.

ჰკრეს კვლავ ქუსლი ცხენებსა და კარგა ხანს ასე ჰქენებოთ მიდიოდნენ; უცბად იმათ პირდაპირ გამოჩნდა რალაც შავი წერტილი, რომელიც საოცარის სისწრაფით უახლოვდებოდა მგზავრებს.

— რა უნდა იყოს ნეტავ ევა?—სთქვა პან ზაგლობამ.— შევჩაჩროთ ცხენები. მხედარია.

მართლაც, ვილაც მხედარი მოჰქროდა, რაც ძხლი და ღონე ჰქონდა. განაბულიყო ცხენზედ, წახრილიყო ცხენის ფაფურისაკენ და უუაპუნებდა მათრახს ცხენსა.

— რას მოჰქრის აგრე გაჩქარებული ეგ მავნე სული, ევა? მერე რანაირ მოჰქრის!—წაილაპარაკა პან ზაგლობამ და ამოიღო ბუდიდან დამბაჩები, მზად ვიყო მაინც ყოველ შემთხვევისათვისაო.

მხედარი ახლა ოც და ათს ნაბიჯზედ-ლა იყო.

— გაჩერდი!—დაიგრილა პან ზაგლობამ და დაუმიზნა დამბაჩა.—ვინა ხარ?

მხედარმა შეაყენა ცხენი და მალლა აიღო თავი.

— პან ზაგლობა!

— პლესნეესკი, ჩიგირინის უფროსეს მსახური? აქ რა უინდა, სად მიხვალ?

— პან ზაგლობა! დაბრუნდით უკან, მე მომყევით, საწინელი უბედურება! რისხვა ღვთისა, მსჯავრი უფლისა!

— სთქვი, რა მოხდა, რა იყო?

— ჩიგირინი იმიერ ქორომელებმა დაიჭირეს. გლეხ-კაცნი ჰტოვებენ შლიახტას. ღვთის წყრომა!

— უფალო, შეგვიწყალენ! რას ამბობ?—ხმელნიცკი?

— პან პოტოცკი დამარცხდა, პან ჩარნეცკი ტყვედ არის შეპყრობილი. თათრები ყაზახებთან ერთად მოდიან. ტუღაიბები...

- ბარაბაში მერე? ქშეჩოვსკი-ლა?
- ბარაბაში მოჰკლეს, ქშეჩოვსკი ხმელნიცკის მხარეზედ გადავიდა. კრივანოსმა ჯერ ისევ გუშინ გაილაშქრა გეტმანთა წინააღმდეგ, ხმელნიცკიმ კიდევ დღეს დილით. საშინელი ძალა აქვთ. ქვეყანა ცეცხლშია, გლეხ-კაცი აჯანყდნენ ყველგან, სისხლი კოკის-პირულად იღვრება. გაიქცით!
- პან ზაგლობამ თვალეზი დააქუცია, პირი დაალო და ისეთს სტგონებელში ჩაფარდა, რომ ხმა ვეღარ ამოიღო.
- გაიქცით! — განიმეორა პლენსევსკიმ.
- იესო, მარიაში! — დაიკვნესა პან ზაგლობამ.
- იესო, მარიაში! — წაიჩურჩულა ელენემ.
- გაიქცით, დრო აღარ არის.
- საით, სად?
- ლუბნსა.
- შენ იქ მიდიხარ?
- იქა. თავადთან.
- აი, ჯანდაბას შენი თავი და ტანი! მიაძახა პან ზაგლობამ. — გეტმანები სადღა არიან?
- კორსუნს ახლოსა სდგანან. მაგრამ კრივანოსი, უთუოდ, იმათ ებრძვის ახლა.
- კრივანოსია, თუ პრიამონოსი, სულ ერთია, ეშმაკმა წაიღოს. მაშ, იქითაც წასვლა ამაოა?
- ვითომც ლომს ჩავარდნიხართ პირში, პირდაპირ და-ლუბვა იქნება.
- შენ ვიღამ გამოგზავნა ლუბნსა? შენმა ბატონმა?
- ბატონი მოკვდა, ხოლო მე ნათლია-ჩემმა, იმიერ-კორაჩ-მელმა გადამარჩინა სიკვდილსა და მიშველა გამოვქცეულიყავ. ლუბნში ჩემთავად მივრბივარ, იმიტომ რომ არ ვიცი, საით წა-ვიდე.
- რაზლოგს გვერდი აუხვიე. იქ ბოგუნია. იმასაც უნდა აჯანყებულთა მხარეზედ გადავიდეს.
- ოჰ, ღმერთო ჩემო! ჩივირინში ლაზარაკობენ, რომ დღეს არა, ხვალ მთელს იმიერ-კორაჩეთში აჯანყდებიან გლეხ-კაცნიო.

— შეიძლება, შეიძლება! გასწი, მაშ, შენს გზაზედ, ხოლო მე ჩემის თავისათვის ვიზრუნებ.

პლენსევსკიმ გადაჰკრა მათრახი ცხენს და გაჰქუსლა.

— რაზლოგს კი შორს მოუარე!—დაუძახა პან ზაგლობამ. თუ შეგხვდეს ბოგუნი, არ უთხრა, რომ მე მნახე. გეყურება?

— მესმის,—უპასუხა პლენსევსკიმ.—ღმერთი იყოს თქვენი მფარველი!—და მალე მიიმალა.

— ჰერიგიდიჰაა... — გაქიანურებითა სთქვა პან ზაგლობამ—ესეც შენი ეშმაკები და ქაჯები! ათასი ჯანაბა და დოზანა გამომივლია და ამისთანა კი ჯერ არა გადაამხედია-რა. წინ ხმელნიცკია, უკან ბოგუნი... თუ ასეა, მაშ გროშად არ მიღირს არც ჩემი წინა კალთა, არც უკანა და არც სულ ჩემი თავი. სისულელეე შომივიდა, რომ ლუბნს არ წავედით, მაგრამ ახლა გვიანლაა წუწუნი. ფუი, ეშმაკო, ფუი! მთლად ჩემი ტვინი იმისთვის-და ვარგა, რომ ნაღებს წაუსვას კაცმა გასაპოხად. რა ვუყო, რა ქვას ვახალო თავი? მთელს რესპუბლიკაში ვგონებ კუთხე აღარ არის ისეთი, საცა კაცს შეეძლოს თვისის სიკვდილით მოჰკვდეს. მე კი, სწორე მოგახსენოთ, ამისთანა საქმეში არავის დახმარება არ მინდოდა.

— პან ზაგლობა!—სთქვა ელენემ,—ჩემი ბიძაშვილები, იური და თევდორე ეხლა ზოლოტონოშას არიან. იქნება იმათ შეიძლონ და რაიმე შემწეობა მოგვცენ.

— ზოლოტონოშას? მოითმინეთ... ჩიგირინში გავიცანი პან უნეიციკი, რომელსაც ზოლოტონოშას ახლო ორი მამული აქვს. რა ვქნათ? როცა სხვა გზა არ არის, ამ გზას დავადგეთ. საჭიროა მხოლოდ უგზო უკვლოდ ვიაროთ. მინდორ-მინდორ და ტყე-ტყე სიარული უფრო ნაკლებ საშიშია. ერთის კვირით მაინც თუ მოვახერხებთ შევაფაროთ თავი და დავიმალოთ სადმე... ამ ხნის განმავლობაში გეტმანები გაუთავებენ საქმეს ხმელნიცკის და უკრაინაში კვლავ მშვიდობიანობა დამყარდება.

— დავიჯერო ღმერთმა იმიტომ გადაგვარჩინა ბოგუნისაგან, რომ ხსნა ველარსად ვიპოვოთ? იმედი გქონდეთ.

— მომიპოვინეთ პატარა კიდევე. რალაც ახალს ძალ-ღონესა ვგრძნობ. ბევრ-გვარ ყოფაში ვყოფილვარ. როდისმე, როცა მოცლით ვიქნები, ვიამბობთ, რა ცეცხლში ვიყავ ვალატსა და, მაშინ მიხვდებით, რომ ბევრჯელ გავბმულვარ მახეში და ძალიანაც გავბმულვარ, მაგრამ მაინც მომიხერხებია თავის დახწევა; თუმცა, როგორც ჰხედავთ, მაგისთანა ამბის გამო წვერი შემექნა ჭადარა. ჩვენ მაინც გზას უნდა ვადუხვიოთ. აბა, ვადადით გზას იქით, ეგრე, აი. ცხენზე ისე ჰზიხართ, თითქო წამდელი იყავხი იყოთ. ბალახი მაღალია, კაცი თვალს ვერ მოგვეკრავს.

რაც უფრო შორს მიდიოდნენ მინდორ-მინდორ, ბალახი უფრო მაღლდებოდა. ცხენები ძლიერს არღვევდნენ წელამდე ბალახს და მალე სულ ოფლში ვაცურდნენ.

— თუ გვინდა, რომ უფრო დიდხანს გვემსახურნენ ცხენები, — სთქვა ზაგლობამ, — უნდა ჩამოვხედეთ და იარაღი მოვხსნათ. დაე პატარა ხანს დაისვენონ. ვგონებ, აქედან შორს აღარ უნდა იყოს კალამლიკი. იქ კარგია. ლელიანებზე უკეთესი აღარა არის-რა: ჩავიმალებით შიგა და ვგონებ თვით ეშმაკმა და ქაჯმაც ველარ გვიპოვნოს. საქმე ის არის, რომ გზა-კვალი არ აგვეჩრიოს მხოლოდ.

ზაგლობა ჩამოხდა ცხენიდან, უშველა ელენესაც ჩამომხდარიყო და დაიწყო ხურჯინიდან ამოლაგება ყოველ-გვარის სანოვაგესი, რომელიც რაზლოგიდან წამოდოა წინ-დახედულს აზნაურშვილს.

— პატარას უნდა შევნაყრდეთ, თორემ გზა დიდი გვაქვს. აუთქვით რამე, კნაიქნა, წმ. რაფაელსა, რომ იქნება მშვიდობით მივიდეთ ბინაზედ. ზოლოტონოშაში ციხე მაინც არის პატარა; იქნება მეციხოვნებიცა სდგანან შიგა. პლესნევსკიმა სთქვა, რომ გამოღმა მხარშიც აჯანყებას აპირობს ხალხიო. ჰჰ! დაუჯერებელი არა არის-რა, აქ ყველას სული სცივია ამბოხებისათვის; გამოღმა-მხარს კი განაგებს ხელი თავადისა, ხოლო თა-

ვადის ხელი კარგა მძიმეა. ბოგუნს მაგარი ზურგი აქვს, მაგრამ თუ ეს მძიმე ხელი დაეშვა ზედ, ცუდად მოჰკუნტავს... აბა, შეექეცით.

პან ზაგლობამ ამოიღო ხორცის ნაჭერი და მიაწოდა ელე-ნეს, მერე პურის პატარა ნაჭერიც წინ დაუდო.

— მიირთვით, კნიაჟნა. როცა მუცელი ცარიელია, თავში ეშმაკები ფერხულს აბამენ. ჩვენს თავშიც ეშმაკებმა ფერხული დააბეს უზმოზედ, როცა ლუბნისკენ არ წავედით. მაგრამ რალა დროს ეს ლაპარაკია! უნდა ვიფიქროთ, რომ თავადი ეხლა დნებრ-გაღმა გაემართებოდა გეტმანთა საშველად. საშინელს დროს შევესწართ, რადგან ძმა-ძმის მკვლეელი ომი ყოველ ომზე საშიშია. კუთხე აღარსად არის, რომ მშვიდობიანს კაცს შეეძლოს თავი შეაფაროს. ბევრად მერჩივნა სასულიერო უწყებაში მემსახურნა, იმიტომ რომ მშვიდობის მოყვარული ვარ და მომთმენო, მაგრამ ბედმა სხვაფრივ განაგო საქმე... ღმერთო ჩემო! ვიქნებოდი ეხლა ჩემთვის კრაკოვის საკრებულო ტაძრის მღვდელი და მოვყვებოდი ლამაზად წირვის გალობას... მერე ხმა, უნდა მოგახსენოთ, ძალიან კარგი მაქვს. მაგრამ ვაი ჩემდა! ყმაწვილობიდანვე გაიტაცა ჩემი გონება გარდამავალმა სილამაზემ. ოჰ, ვერ წარმოიდგენთ, რა ლამაზი ვიყავი! ხშირად მომხდარა, რომ დაავლებ, ვსტევათ, თვალს ამა თუ იმ ყმაწვილს ქალს, გადიგრებავ ასე უღვაშს... და გათავდა. ერთი ოცის წლით ყმაწვილი უნდა ვიყო, ჰნახავდა მაშინ პან სქშეტუსკი თავის სეირსა!.. არ მიკვირს, რომ ყმაწვილნი კაცნი მზად არიან თქვენის გულისათვის ერთმანერთს ყვლები გამოჰლადრონ. პან სქშეტუსკი... ოჰ, ისიც ძალიან თავზედ-ხელადებულია. მახსოვს ერთხელ ჩაპლინსკის რომ ეცა. მართალია, თქვენს საქმროს, ცოტათ არ იყოს, თავში ღვინო უბრწყინავდა, მაგრამ მაინც, სწვდა თუ არა ქეჩოში, უკაცრავად კინუ ვიქნები თქვენთანა და, ისე მიანარცხა კარებსა, რომ ძვლებმა სულ ჰაჰი-ჰუჰი დაუწყა. მოხუცი ზაცვილიხოვსკი დიდის პატივისცემით იხსენიებს ხოლომე, ამბობს, რომ სახელოვანი რაინდია, თავადს-მოურავს ძალიან უყვარსო; მეც კი დავრწმუნდი.

შემდეგ, რომ ყოველივე ესე მართალია... ოჰ, რანარ სიცხეს იჭერს! თუმცა თქვენთან ყოფნა და ასე მუსაიფი დიდად სასიამოვნოა ჩემთვის, მაგრამ რას არ გავიღებდი მაინც, რომ გხლა ზოლოტონაში გავჩნდებოდეთ უცხად. ახლა კი ვხედავ, რომ დღისით ბალახებში უნდა ვიმალოთ თავი და ლამ-ლამობით ვზაროთ. ეს მაწუხებს მხოლოდ, აიტანთ თუ არა ყოველ ამ გაჭირვებას?

— მე კარგადა ვარ და ყოველისავე გაჭირვების ატანა შემძლეა. თუ გინდათ, ეხლავე მზადა ვარ, გზას გავუდგეთ.

— რაინდის სულია დამკვიდრებული თქვენს აგებულებაში. ცხენებმა დაისვენეს და ყოველ შემთხვევისათვის შეეკაზვა. მანამდე ვერ მოვისვენებ, ვიდრე კალამლიკის ლელიანებს არ დავინახავ... უნდა გამოგიტყდეთ, საშინლად მეძინება; გუშინდელი ღამე თეთრის თვალით გავათენეთ ჩივირინში; დღისით კიდევ ეშმაკი და ქაჯი რაზლოგისკენ მიმაფრენდა და ახლა იქიდან მომაფრენს. ისე მეძინება, რომ ლაპარაკის ხალისიც კი აღარა მაქვს, და თუმცა ფილოსოფოსნი ამტკიცებენ, რომ ენა იმიტომ მისცა კაცს ღმერთმა, თვისი აზრები გამოსთქვასო, — ჩემი ენა მაინც მოიღალა. წინდაწინვე გთხოვთ პატივებას, თუ ძილმა თავი წამართვა.

პან ზაგლობა ტყუილად ამტყუნებდა თავისს ენასა, იმიტომ რომ უთენიავე დაიწყო ფქვა, ხოლო ძილით კი მართლა ეძინებოდა. შეჯდა თუ არა ცხენზედ, მაშინვე თავის ქინდვრას მრჩვევა და მალე დაეძინა კიდევ. ელენე ძალა-უნებურად გაიტაცა იმ აზრებმა, რომელიც ჯარივით ესეოდა მის გონებას. აქამდე ერთს სანახაობას მეორე მოსდევდა ისეთის სისწრაფით, რომ ყმაწვილმა ქალმა ვერ შეიძლო ანგარიში გავწია ყოველისავე იმისი, რაც თავს გადაჰხდა. თავს-დასხმა სახლზედ, საშინელი სცენები კაცის-კვლისა, მოუსვენრობა და გულის-ჩქროლა, მოულოდნელი შემწეობა და გამოქცევა, — ყოველივე ესე ერთ განურკვეველ, ბუნდოვან სურათად უდგა თვალ-წინ. მერე იშდენი რამ მოულოდნელი ამბავი ერთად! ვინ არის ეს კაცი, მისი დამხსნელი? მართალია, ამ კაცმა სთქვა, რა გვარისაც

არის, მაგრამ გვარის თქმა სრულიადაც არ არკვევდა მიზეზებს იმის საქციელისას. საიდან გაჩნდა რაზლოგში? ამბობს, რომ ბოგოჯინთ ან ერთად მოვედიო; მაშ, ცხადია, მისი ამხანაგია, მისი მეგობარია, ხოლო თუ ასეა, რაღად გადამარჩინა და როგორ ჰკისრულობს ყაზახის საშინელს შურისძიებას, რად აგდებს თავს საშინელს განსაცდელში? მხოლოდ ის მიხვდებოდა, რა კაციც იყო ზაგლობა, ვინც იცოდა მისი მოუსვენარი ხასიათი და კეთილი გული, ხოლო ელენემ გაიცნო ეს კაცი სულ ექვსის საათის წინად. და აი სწორედ ეს კაცი, რომელსაც ლოთი-მაწაწალას სახე აქვს, მხსნელია ახლა ჩემიო! სამის დღის წინად რომ შემხვედროდა, უსიამოვნებისა და ზიზღის მეტს არას მაგრძნობინებდა მისი დანახვა. ახლა კი ისე შევეყურებ, როგორც ჩემს მფარველ ანგელოზს და მიგობივარ მასთან ერთად... სად? ზოლოტონოშას, ან იქნება კიდევ სხვაგან სადმე, მეც არ ვიცი რიგიანად... ღმერთო, ღმერთო! ჯერ ისევ გუშინ დავწექ დასაძინებლად საკუთარ მშვიდობიანს ქერ ქვეშ და ახლა კი მინდორში ვარ, ცხენზე ვზივარ, ვაჟკაცის ტანისამოსით... უსახლ-კაროდ, უსავანოდ. მდევნის საშინელი მტერი, რომელსაც უნდა რომ მიყვარდეს; თვალ-წინ მეხატება ყოვლადი საშინელება ერის აჯანყებისა, ძმა-ძმის მკვლელის ომისა, ყოველივე განსაცდელი... და ერთად-ერთი ჩემი იმედი და ნუგეში ეს კაციაო... არა, არის კიდევ ისეთი რამ, რაც კაცის მკვლელთა და ავაზაკთა უმადლესია, რაც მალღალსდგას ომსა, ცეცხლსა და ძალ-მოძრეობაზედ...

— მაშ, მიხსენ და დამიფარე, შენ, დიდებულო და მოწყალეო! მიხსენ მე, საცოდავი, ყველასაგან დატოვებული!

ღიად, ღმერთი მოწყალეა. მან დაიფარა სასწაულებრივ საშინელის უბედურებისაგან. განსაცდელი იქნება ასცდა კიდევ; გარნა იქნება ხსნაც შორს აღარ იყოს. ვინ იცის, სად არის ის, რჩეული მისის გულისა? იქნება დაბრუნდა სეჩიდან, იქნება აქ არის, ამ მინდორში. ხომ დამიწყებს ძებნას, მიპოვის და მერე... ოჰ, მერე მწყუხარებასა და ცრემლს შესცვლის სიხარული,

გულის ჩქროლასა და მოუსვენრობას—მტკიცე რწმენა მომავლის ბედნიერებისა....

ყმაწვილის ქალის გაურყენელს, გულს მიეფინა რაღაც წყნარი სიხარული, გარშემო მინდორიც ხმაურობდა საალერსოდ, სასალმოდ, ნელი ნიაეიც გარს ევლებოდა თვისის აყვავებულ ბალახთა ტკბილის სურნელოვანებით. არც ისე ყველასაგან მიტოვებული ვარ: აგერ ჩემ გვერდით ჩემი კეთილი მფარველი, ხოლო შორს შეორვა, ძვირფასი, საყვარელი, რომელსაც ვახსოვარ, რომელიც არ დამტოვებს, მოვა, მომიალერებს... ხოლო ის მეორე სახელ-განთქმული რაინდია, მორკმული და ძლიერ უფრო ძლიერი, ვიდრე ისინი, ვინც მე მღევნის...

მინდორს საამურად გაჰქონდა შრიალი; ყვავილნი ჰფენდნენ გარშემო თვისს ტკბილს სურნელებას, ყოველი მცენარე პატივის-ცემით იხრიდა მის წინაშე თავს, თითქო უნდათ გაამხნეონ ქალიო. ამას ეჩუბრჩულებოდნენ: ნუ სტირ, ქალაიავ, ლამაზო და მშვენიერო, ჩვენც არა გვყავს მცველნი და მფარველნი, მაგრამ აგერ ვიზრდებით და ვყვავით. ხმა მინდვრისა გულსა სწვდებოდა ახალგაზდა ქალს და თან-და-თან უფრო ამშვიდებდა მის მღელვარებას. სურათნი სიკვდილისა; ბრძოლისა და მღევაარისა ნელ-ნელა ჰქრებოდა, ჰხუნდებოდა ქალი თან-და-თან რაღაც ტკბილს მიბინარებას ეძლეოდა, თვალეზი უნებურად ეხუტებოდა, ცხენის ფეხის თანაბარი ხმა ნანასავით ესმოდა.

ელენეს დასთვლიმა, ჩაეძინა

ვრ. ე—მე

(შემდეგი იქნება)

...
 ...
 ...
 ...

არს; არ მსტირნი...

...
 ...

არს, არ ვსტირი—ცრემლები
 სულით მდაბალთა წესია—
 არ ვსტირი, თუძრა მწარე სვედრს
 სასქემოდ დაუგვესია.

...
 ...

ქედს არ მოკუდრეკე მაგ-ბედს!
 რაკი მტრად შემომესია,
 მეზრბოლას, რადგან სასქემოდ
 მასვილი გაულებსია.

...
 ...

არც ვილსენ, გული სადსენად
 არა მაქვს აძგერებელი:
 შუა გადმიტყდა ჩანგური
 სატრფოვსთვის აულებრებელი.

...
 ...

მტრმა მომტაცა კეკლეტი,
 მორცხვი და მოკრძალებელი;
 გულით წრთელი და სულით კი
 სეცამდე ამაღლებული.

...
 ...

იმედმა ზურგი მიიკუნა,
 უგეღმა დამატრიალა,
 ცრემლ-სისხლის უანგმა შესწევიტა
 სიითა ხმა-ნასად წკრიალა.

...
 ...

ცამ მხარი მისცა ჩემს მტერსა,
 სასარლად დაიკრიალა,

...
 ...

მესი გასტყუარცნა სსსტიკი,
ჭკუესანა შუაწრიალა.

გერბი დამიმსო, კმბლემა
ჭკესენელში ხამიფრიალა,
სმალი მიჩუენა ელვისა,
ღრუბლებ შხ. გასსრიალანა

ზღვა ააღელვა, სმელეთი
გენიად ააზრიალა,
მაგრამ კერ დამცა სუელითა,
ყოფაც მან გაუტიალა...

სადა... ანა, ან გსტერი—ცრემლები
სუელით დაცემულთ წესია—
ესდუმი, მაგრამ ზოგჯერ დუმილი
მოთქმასკად უარესია.

30 ქრისტეშ. 1894 წ.

ბანდელი

11. 11. 1894 წ.

გ ა ნ თ ი ა ლ ი

მოთხრობა ეყისა

VI*)

დედაბერი მოკრა არა-ჩვეულებრივი დედაკაცი იყო. ათის წლის წინად დაქვრივდა და ქმრისაგან დიდძალი ქონება დარჩა. შვილები ოთხი ჰყავდა: სამი ვაჟი და ერთი ქალი. მისი ქმარი რუმჩუკში ერთ უმდიდრეს ვაჭარად ითვლებოდა, ამიტომ არამც თუ მოქალაქენი პატივსა სცემდნენ, მთავრობაც კარგის თვალით უყურებდა. უკანასკნელ წლებში ჩორბაჯად ირჩევდნენ ყოველთვის, და ისიც, როგორც პატივცემულსა და სამარჯლიანს კაცს შეეფერებოდა, ისე ასრულებდა ამ თანამდებობას. ოსმალოებს საიმედოდ მიაჩნდათ და სრულებით არა სწყინდათ, რომ შვილებს სამზღვარ-გარედა ჰზრდიდა. ამისთანა მდიდარს კაცს ეს ეპატივებოდა, მით უფრო, რომ თვით ოსმალებიცა ჰგზავნიდნენ ხოლმე სასწავლებლად თავისს ახალგაზდა მუსლემინებს გზურებთან საფრანგეთში, გერმანიასა და შვეიცარიაშიც კია. მოკრის ქმარმა, ერთისა თუ ორის წლის წინად სიკვდილამდე, სამზღვარ-გარედ თავისი უმცროსი შვილი გაგზავნა; სულ უფროსი კი სწავლას უკვე ათავებდა, საკომერციო სკოლაში. აქედან რომ დაბრუნდებოდა, მამის ადგილი უნდა დაეკვირა. მაგრამ, ქმრის უდროვოდ სიკვდილისა გამო, საქმეს მოკრამ მოჰკიდა ხელი და იმ გვარადვე მიჰყავდა, როგორც თვით ქმარს თვის, სიცოცხლეში. ყოველსავე მთავრობის საწინააღმდეგოს ერიდებოდა, სიცოცხლის ერთად-ერთ სატრფიალო საგნად ფული განიხა-

*) «მოამბე» № IV.

და წერა-კითხვა არ იცოდა, მაგრამ ფულის მოგებაში საოცარს უნარს იჩენდა, ასე რომ მოკლე ხანში იმნაირივე პატივსაცემი შეიქმნა, როგორც მისი განსვენებული ქმარი იყო. ყველა იმას გაიძახოდა, მოკრა ძალიან ჭკვიანიყო. და მართლაც, მოკრა თავისს საქმეს ჩინებულად უძღვებოდა: მე ვიცი ლაპარაკს ვერ შეიძლებდა და ეისიმე შეეშინდებოდა! გამბედავი იყო, თამამი და თვით ხონთქრის წინაშეც კი არ შეჭკრებოდა. ამ გვარად, ორი წელიწადი უცდიდა უფროსის შვილის დაბრუნებას.

— მაღლობა ღმერთს, რო მოხვედი, — უთხრა მოკრამ, როცა შვილს მიესალმა. — როგორც ჭკუაში დაჯდეს, ისე აწარმოე საქმე: გაპყიდე, როგორც გინდა და რაც გინდა, მხოლოდ საქმე ჭკვიანად კა წაიყვანე, უმცროსი ძმები ანგარიშს რომ მოგთხოვენ, არ შერცხვე.

— დედილო, — უპასუხა ახალგაზდა კაცმა, — ჯერ არ მინდა ვაჭრობას ხელი მოვიკიდო.

— რათაო? — ჰკითხა დედამ.

— სხვა საქმე მაქვს... და ხომ იცი, ორ კურდღელს რომ კაცი გამოუდგება, ერთსაც ვერ დაიჭერს.

— ეგ კი მართალია; ორს კურდღელს ნურც შენ გამოუდგები. — უპასუხა დედამ. და არც უკითხავს, შვილი რა საქმეს უნდა შესდგომოდა. ახალგაზდა კაცი დასავლეთ-ევროპის ცხოვრებას შეეთვისა; დედას ხშირად მოუყვებოდა ხოლმე ეროვნულ დამოუკიდებლობის ამბავს, უხსნიდა შევიწროებულთა და შემაფიწროებელთა შორის ბრძოლის საჭიროებას, და ბევრს სხვა რასმე, რომლისაც დედას არა ეყურებოდა-რა და არც უნდოდა, გაეგო-რამ.

— რაში მეკითხება ის, რაც არ შეეხება არც ქონსა, არც საპონს, არც ერბოს, არც მურაბას! საქონლის ფასი და მაზანდა ხომ მაზედ არ არის დამოკიდებული, მაშასადამე, მე არ შემეხება...

მისი შვილი მხოლოდ რამდენსამე ღდეს დარჩა სახლში: მოკრამ უთხრა — ფაშასთან წავიდეთ, გაიცანიეთ.

— შენი ამბავი მკითხა, — უუბნებოდა დედა, — და შენი გჯერობა სწადიან... ისიც მოიფრანგებს, შენსავეთ.

— მე რომ მკითხო, — უპასუხა შვილმა, — ფაშა მხოლოდ ჩემის სამშობლოს სულთამხუთავია, სხვა არაფერი.

მოკრახ არც ეს ესმოდა. მართალია, ოსმალოებიცა ეშინოდა; ამბობდა, მათთან კაცი ყოველთვის ფრთხილად უნდა იყვესო, იცოდა, რომ ძალა მათს ხელში იყო. დარწმუნებული იყო, ყოველივე ესე ღვთის ნებით არის დაწყობილი და სხვაფრივ შეუძლებელიც არისო, ამიტომ შეეჩვია, შეეფიცა ყველაფერს და, რაც უნდა გასაჭირში ჩავარდნილიყო, თავისის გამოკდილებით ფონს ადვილად გადიოდა. სულ მუდამ ხუმრობდა, მოხელეებს ქრთამით აჩუმებდა, და იმათაც ძალიან შეეყვარეს. ასეთს დედაკაცს ვერას გზოთ ვერ გაეგო, რატომ უფრთხოდა მისი შვილი ოსმალებს? ვერ მიმხვდარიყო, რად აგროვებდა შვილი სახლში ბოლგარელ ახალგაზღვრებს და რა აზრით ელაპარაკებოდა შვეიცარიასა, ჰოლანდიასა, ისპანიასა, იტალიასა და სხვა-და-სხვა ქვეყნებსა და საგნებზედ, რომელთაც ვაჭრობასთან არავითარი კავშირი არა ჰქონდათ. შვილის მიერ ნაამბობ „ზღაპრებისა“ ზოგირამ დაიხსომა, მაგრამ ის კი ვერ გაიგო, როგორ შეიძლებოდა მაგი გამოყენება ცხოვრებაში.

ერთხელ შვილმა ორასი ლიუკატი *) სთხოვა.

— რად გინდა? — ჰკითხა დედამ.

— რევოლვერების სასყიდლად, — უპასუხა ახალგაზდა კაცმა.

— ჯობად, იაფად შეგხვდა?

მოკრა დარწმუნებული იყო, შვილი რევოლვერებს გასასყიდად ჰყიდულობსო. ორასი ლიუკატად ოჯახს აფიქსა, ფრშოცის რევოლვერის ყიდვა შეიძლებოდა, — ამდენი რევოლვერე მკვლად ენდომება, თუ არ გასაყიდადო? დედამ ფული მისცა და საქონელს მიღებას უცდიდა; ამასობაში შვილი სამგზავრად მოეწადა.

*) ლიუკატი ჩვენებურს ორასი და ათს შაურს უდრის.

— სად მიდინხარ?
 — რუმინიაში.
 — დიდის ხნით?
 — არა, ცოტას ხნით... მარტო მე არ დავბრუნდები, —
 დაუმატა შვილმა.

— მაშ ვინ მოგყვება თან? იქნება, გულის ვარდი გეგუ-
 ლება იქ? — დაეკითხა მოკრა იმ დედობრივის სიყვარულითა,
 რომელშიაც უფრო შვილი-შვილების ლოლღაობის სურვილი
 იხატება ხოლმე.

— ახლა მაგისთანებისთვის ფიქრის დრო არა მაქვს, — უპა-
 სუხა ახალგაზდა კაცმა.

სწამ მოკრა შვილს ელოდებოდა, ბოლგარეთში ხმები
 გავრცელდა, რომ რუმინიის სამზღვრებიდან შემოსეულ მეამბო-
 ხეთა მღელვარება მოახდინესო. ამ ხმებმა მოკრა, ცოტა არ
 იყოს, დააფიქრა; მაგრამ მხოლოდ იმიტომაც სწუხდა, რომ მისი
 შვილი იმ მხარეში იყო, საიდანაც ეს საბედისწერო ამჯანყებ-
 ლები გამოტყვრნენ. ამ გარემოებას შემთხვევას აბრალებდა;
 მაინც ძალიან ეშინოდა და ყოველსავე ამბავს ვაფაციცებით
 კითხულობდა.

კარგად იცოდა, მთავრობას მართალი ამბავი ექმნება ხელზე
 თაო, და პირველივე მოხერხებული შემთხვევა დაიხვია ხელზედ
 და კონაკში წავიდა. რალაც საქმეც გამოუჩნდა გამოჩნდისა,
 რომელსაც ფაშის დაუხმარებლად ვერ გააჩეგებდა. მოკრა მა-
 შინადვე მიიღეს. დედაბერმა მოახსენა ფაშას ყოველივე, რაც
 საქმე ჰქონდა, და თან სულ იმასა ჰფიქრობდა, როგორ გამო-
 ვსტყუო უფრო ოსტატურად რაიმე ამბავი ჩემის შვილისაო. ამ
 დროს თვითონ ფაშა დაეკითხა:

— ახალი რა იცი?

— ახალი შენ უფრო გეცოდინება, ეფენდიმ. — ფაშამ გაე-
 ლიმა და უპასუხა:

— შენც ჩემისთანა ყურები გასხია.

მოკრამ თავი გააქნია და უთხრა:

— მე ყურები ახვეული მაქვს და შენ კი არა. ამიტომ მხოლოდ ის მესმის, რასაც ხმა-მადლა ლაპარაკობენ.

— მაგალითად, რა?

— მაგალითად, ისა, რომ შენ, ეფენდიმ, შაქარსავით ტკბილი ხარ.

— კიდევ რა?

— კიდევ, ამბობენ, ვილაც ავაზაკები გაჩენილანო.

— არა, ავაზაკები არა, — შენიშნა ფაშამ.

— თუ არ ავაზაკები, მაშ ეინ არიან?

— შეამბოხენი, ჯანუმი.

— ეს რა ხალხია?

— შენ თვითონ გაიგებ კარგად, თუ იმათ შორის შენი შეილიც მოჰყვა.

— ჩემი შეილი? ჩემ შეილს იმათთან რა უნდა?

— სად არის? — ჰკითხა ფაშამ.

— თესქემა (პასპორტი) აიღო და დუნაის იქით წავიდა.

— რისთვის?

— სავაჭროდ, ან, შეიძლება, საცოლოს საძებრადაც.

„საცოლო“ განგებ ახსენა, რომ ლაპარაკი ხუმრობაში ჩაეტარებინა, გული კი რაღაც უბედურებას შეჰკენესოდა.

— რაო? შენმა შეილმა უნდა იყიდოს რამე და ან უსასუკილად წაიღოს რამე? — ჰკითხა ფაშამ.

— ქონის მაზანდა უნდა შეეტყო. — მოკრამ „ქონი“ ახსენა, გულში კი რევოლვერები ჰქონდა; ამ წუთას ბევრი რამ გაიგო, რაც წინად არ ესმოდა.

— თუ მართლა ქონისათვის წავიდა, ეგ ძალიან კარგია.

— და თუ ქალისათვის?

— ეგ კიდევ უკეთესი; იმედი მაქვს, ქორწილში ბევრ დამპატიებებ. ნეფე-დედოფლის სადღეგრძელოს დიდის სიამოვნებით დავლევ.

— მე-კი, ეფენდიმ, იმ დღინოს, რომელსაც შენ შემოგთავაზებ, წყალის სახელით მოვიხსენიებ.

— მაგის ფიქრი ნუ გაქვს: შენ მხოლოდ აღმოსავლეთისაკენ შემაქცივინე ზურგი, — მაჰმადი ვერ დამინახავს — ღვინოსა ვსვამ თუ წყალსა?.. კარგი და, შეიღოს როდის მოვლი უქანვე?

— შეიძლება, ღღესაც მოვიდეს, ან ხვალ მაინცა.

— როცა დაბრუნდეს, უთხარი, მნახოს: საქმე მაქვს იმასთან.

მოკრა კონაკიდან გამოვიდა. დარდმა მოიცვა მთელი მისი არსება, და უკან დაბრუნებულმა რამდენსამე მალაზიაში შეიარა, — ეგებ გავიგო რამეო. უთხრეს, რუშუქიდან ჯარი და ხაფთიები გაუგზავნიათო. ამ ჩვენის ქალაქიდან კიდევ რამდენიმე ახალგაზდა კაცი გაპარულანო, და მშობლები სასოწარკვეთილებაში არიან თურმე. გაპარულების სახელი და გვარიც უთხრეს და ჰკითხეს: „შენი შვილი?“ მერე ერთი დედა-კაცი შეჰხვდა — იმისი შვილიც გაპარულიყო. მოკრა რომ დაინახა, მიჰვარდა და ხმამალა დაუწყა საყვედური:

→ თუ ჩემი შვილი არ დაბრუნდა, ღმერთს შევევედრები, ქველადფერი შენს შვილს მოჰკითხოს...

მოკრა თანდათან რწმუნდებოდა, — ჩემი შვილი, ალბად, შეთქმულებში გარეულაო. ჯერ თავის თავს წყველა დაუწყა, — რად გავეუშვი შვილიო. მაგრამ მერე იფიქრა: „როგორ შემეძლო არ გამეშვა?“ ამ ფიქრმა სულ სხვა აზრზე დააყენა და თავის თავსა ჰკითხა:

— იმ სულელმა, იმან, ორასის მაგივრად, ზატომ ორბათასი დუკატი არ გამომართვა რევოლვერებისათვის?!

მოკრას, როგორც გამოცდილს ვაჟარს, სწამდა ფულის ძლიერება. მაშინათვე აართვა ალლო საქმესა და ივარაუდა, რომ ბევრის ფულის დაბანდებით უფრო სასურველი შედეგი მოჰყვებოდაო. მეორეს მხრით, ისიც იფიქრა, ჩემი შვილი სამზღვარ-გარედ ტყუილად ხომ არა სწავლობდა, ალბად, კარგად გამოიანგარიშა, რამდენიც დასჭირდებოდაო... რისთვის? მისი გონება ამ საკითხის პასუხს ეძებდა, და ზოგი იქვით, ზოგიც წინასწარგრძობით, იკვლევდა გზას მის ასახსნელად. მოაგონდა შვილის ნაამბობი „ზღაპრები“, — მისთვის ეს ზღაპრები ამ

ცოტას ხნის წინედ გაუგებარი იყო; მოკრამ რაღაც ახალი, უცნობი-რამ იგრძნო; მის გულში თავისთავად გაცოცხლდა ის გრძობანი, რომელნიც დაეხშო და დაეთრგუნა ხუთის საუკუნის განმავლობაში მის თანამემამულეთა შორის ოქმალთა ხიშტებეს. რაღაც ზნეობრივის „ატაეზმის“ ძალით მისმა სულმა წინაპართა სულის სახე მიიღო, იმ წინაპართა, რომელთა სახელები ისტორიისათვის უცნობი იყო. პირველში თავისი მდგომარეობა თვითონაც არ ესმოდა. ეს ხანში-შესული დედაკაცი იმ სულიერს მდგომარეობაში იმყოფებოდა, რა მდგომარეობაშიაც იყო აგრედვე ახალგაზდა ნიკოლაც. როგორც ნიკოლამ, ისე ამანაც პირველში უბედურების მიზეზი არ იცოდა. ბოლგარეთს თავისუფლების ნიშნად დაჰქროლა და ამ ნიშნის ფაქტებით არამც თუ ახალგაზდებს განუმტკიცდათ, ხასიათი, ხანში-შესულთაც სხვანაირი მისწრაფება და სურვილი დაებადათ.

ახალი ამბები წამ-და-უწუმ მოდიოდა და მთელს ბოლგარეთს შიშის ზარსა სცემდა. მოკრა ყველაფერს გულის-კანკალით ადევნებდა თვალყურს. სამწუხაროსთან ერთად სანუგეშო ამბებიც ვრცელდებოდა. მაგალითად, ამბობდნენ, დუნაის გაყოლებასზე, რუშჩუკს ქვემოდა და ვიდდინოსა და რუშჩუკს შუა, ბოლგარეთის ნაპირად შეთქმულნი გავიდნენ,—ყველა სამ-სამის რევოლუციით იყო შეიარაღებულიო. აქ ისიც უნდა დავუმატოთ, რომ იმ დროს ბოლგარეთში რევოლუციური დიდს პატივში იყო. შეთქმულთა რიცხვი ოცი-ათასამდე აღიოდა, მაშასადამე, რევოლუციებიც ბევრი უნდა ჰქონოდათ, ერთს ხანს ეს ამბავი იმედით უვსებდა ყოველ ბოლგარელს გულსა. მაგრამ ჩქარა სამწუხარო ამბად უნდა შეცვლილიყო. გულსაკლავი ხმები ხშირად მოდიოდა, ამასთან, დანამდვილებით ამბობდნენ—ბედმა გვიმტყუნაო; ბოლოს, შეთქმულთა წინააღმდეგ გაგზავნილი ზაფთიებიც დაბრუნდნენ და თან ორ-ორი, სამ-სამი, ერთმანეთზე გადაბმული, გასისხლიანებული ტყვეები მოჰყავდათ. ხალხი წინ უხვდებოდა. ქალაქის კარებიდან დაწყებული საპატიმრომდე ყველა ქუჩებით სავსე იყო დაღონებულ, ენა-

ჩავარდნილ ხალხითა; მხოლოდ ხანდისხან დედებს აღმოხდებოდათ ხოლმე უნებური კენესა, როცა გასისხლიანებულს ტყვეებში თავიანთს შვილებს იცნობდნენ ხოლმე. ზაფთიების პირველს რაზმს ტყვეები მოჰყავდა, — მეორეს — მოჭრილი თავები მოჰქონდა. გმირების თავები თმით ეჭირათ ხელში; ასწევდნენ მაღლა და იძახოდნენ:

— შეჭხედეთ, ვისია!

მოკრაც ხალხში ერია, გული მოუთმენლად უცემდა; ვერას გზით ვერ წარმოედგინა, რომ მისი შვილიც ტყვეთა და მოკლულთა შორის რეულიყო. ვერ წარმოედგინა, ახალგაზდა ნახი ყმაწვილ-კაცი, როგორიც მისი შვილი იყო, სხვებთან ერთად, ხუნდებ-გაყრილი, სატუსალოში წაეყვანათ. არა, მოკრასათვის ეს წარმოუდგენელი იყო; მისის ფიქრით, თვით ბოლგარეთიც ვერ მოსთხოვდა მისს შვილს ასეთს მწარე მსხვერპლს.

„ბოლგარეთი“ — ეს ახალი აზრი მოუვიდა მოკრას ფიქრად, როცა გაბაწრული, გვემული, გასისხლიანებული ტყვენი დაინახა... მოკვეთილი და ტანს-მოშორებული, გაფითრებული თავები, რომელიც ზაფთიებს ხელში ეჭირათ ხოლმე, მტკიცედ ჰნერგავდა ამ ახალს ცნებას მოკრას გულში. ამ ცოცხალს, ჯერ უნახავ სურათს მოკრას ხარბად უყურებდა, ტუჩები უცახცახებდა, თვალები ცეცხლივით ენთებოდა.

ზაფთიები თითო-თითო მოდიოდნენ. აი, კიდევ გამოჩნდა ერთიც, ხელში თავი უჭირავს და ხალხს უჩვენებს: „იცნობთ?“ წსწევს, დაუშვებს, ისევ ასწევს თმით და მიღის წინ. დაუპირდა კიდევ მოკრას. ოსმალთა ვერ მოასწრო ერთხელ კიდევ ეჩქვა, აბა იცანითა, რომ დედამ ერთბაშად წამოიძახა:

— ჩემი შვილი!

მოკრამ დაიკივლა, თავში ხელი წაივლო და გაშემდა. ისე იდგა, კაცი იტყოდა — ლოცულობსო, მისი ტუჩები კი ჩურჩულებდა:

— ბოლგარეთი... ბოლგარეთი... ბოლგარეთი...

— იცნობ? — ჰკითხა ზაფთიამ და ასწია თავს თმითა;

— ვიცნობ, — დამშვიდებით უპასუხა მოკრამ: — მომეცი!

— კონაკში წადი და შენს ჯილდოს იქ მიიღებ.

მოკრა ხალხში მიიმალა.

— ახალგაზრდა კაცებს ის აქებდა! — ჩურჩულებდნენ მოკრას გარეშემო: — ტყუილა-უბრალოდ დაიღუპა. თვითონაც თავი და სხვაც დაჰლუპა.

— არა, ტყუილად არ დაღუპულა! — უბასუხა მოკრამ და ხალხი შუაზედ გააპო.

რამდენსამე საათს უკან მოკრას სახლს წინ ატირებულნი დედები შეიგგუფნენ: ზოგის შვილები დაეხოცათ, სხვებისა — სატუსალოში ჩაესვათ. უნდოდათ თავიანთი დარდი და მწუხარება ტირილით გაექარებინათ: აგინებდნენ მოკრას და ღმერთს ევედრებოდნენ, — მოკრა, მიზეზი ჩვენის უბედურებისა, ღირსეულად დასაჯეო.

— სულ შენი ბრალია! — ჰყვიროდნენ დედაკაცი; — შენმა აღზრდილმა შვილმა გააბრიყვა, წაიყვანა და დაჰლუპა ჩვენი შვილები.

მოკრა გარედ გამოვიდა და დამშვიდებითა ჰკითხა:

— განა ის კი ცოცხალია?

— არა, მაგრამ იმან გააბრიყვა, ის უყრიდა თავს ყველას, ის აგონებდა.

— იმას კი არაფერს ჩააგონა?

— გვითხარ, გვითხარ, ვინ იყო? — მოუთმენლად ეკითხებოდნენ დედაკაცი, და მზად იყვნენ შუა გაეგლიჯათ მათის უბედურების მიზეზი.

— ის, ვინც ჩემი შვილი მოიხმო და ეგ საქმე ჩააგონა, — სთქვა მოკრამა, — აი, იქაა!.. — და სალოკი თითი ცისაკენ აიშვირა.

ღალადების კილომ, რომლითაც მოკრამ ეს სიტყვები წარმოსთქვა, იმოქმედა მაყურებლებზე. ქალებმა მოკრას წყევლას თავი დაანებეს; მოაგონდათ, რომ მოკრაც ჩვენზე ნაკლებ არ იტანჯებოდა. თავიანთის უბედურების მიზეზი განგებას დააბრალებს და ტირილით სახლებში დაბრუნდნენ.

როცა მარტო იყო და არავინ უყურებდა, მოკრაცა სტი-
როდა და ლოცულობდა. მეორე დღეს კონაკიში წავიდა. აღიუ-
ტანტები ძრიელ გაჰკვირდნენ, მოკრა რომ დაინახეს. ჯერ
იმიტომ რომ—მოვიდაო, და მეორეც იმიტომ, რომ სახეზე მწუ-
ხარება არ ეტყობაო. ერთმა აღიუტანტმა ჰკითხა:

- რისთვის მოსულხარ?
- ფაშას ნახვა მინდა, ჯანემ,—უბასუხა მოკრამ.
- განა არ იცი, რაც უბედურება დაგატყდა თავსა?
- შენზედა და ფაშაზედ ადრე გავიგე.
- არ ვიცი, ახლა ფაშა სალაპარაკოდ მიგიღებს თუ ჭრავ.
- თუ არ იცი, წადი და ჰკითხე.

აღიუტანტი წავიდა და საჩქაროზე მობრუნდა;—მოკრას
გამოუცხადა,—მათი აღმატებულება გთხოვთ—მობრძანდიო.

მაშინდელი ფაშა ერთი იმ მოხელეთაგანი იყო, რომელნიც,
ახალის ცივილიზაციის გავლენით, უიმისოდაც ჩვეულებ-
რივს თავაზიანობას ქცევაში, უფრო ჰშაქრავდნენ და ატკო-
ბდნენ. თავის დღეში გული არ მოუვიდოდა. ტკბილის ღიმი-
ლით იღებდა სტუმრებსა და მთხოვნელებს, ამნაირისავე ღი-
მილით აწერდა ხელს სასიკვდილო განჩინებას, და, მაშინაც ასე
დაიწყებდა ღიმილს, როცა მარგილზედ ჩამოცმას ან სხვა გვარს
წამებას მიუსაჯავდა დამნაშავეს. მოკრას ალერსიანად მიესწომა;
ტანტზე გვერდით მოისვა და, ოსმალეთის ჩვეულებისმებრ, მოი-
კითხა.

— ნე გარ, ნე ჰეჰ, (რა არი და რა არა)?

ამაზე უბასუხებენ ხოლმე: „თქვენ თვითონ მოგეხსენებათ,
ბატონო“ (სენ ბილირ, ეფენდიმ).—მოკრამაც ჩვეულებრივ უბა-
სუხა, მაგრამ ამ შემთხვევაში სწორედ მოსწრებული პასუხი
მოუვიდა.

— ხომ ჰხედავ, სამხლვარ-გარეთის სწავლამ შენს შვილს
რაც დაჰმართა!

— ყისმათია (ბედი), ფაშა ეფენდიმ!.. ალბად, უტბლზე ასე
ეწერა.

— რა თქმა უნდა... მაგრამ მინც საქმე მანდამდე არ მივიღოდა, რუშჩუკში რომ მჯდარიყო და არხეინად ევაჭრნა... რა თქვენი საქმეა საფრანგეთი, შვეიცარია!

— ყისმათია, ფაშა ეფენდიმ, — განიმეორა მოკრამ.

— ჰმმ... — წარმოსთქვა ფაშამ; პირდაპირ მაჰმადის სარწმუნოების წინააღმდეგ ვეღარა გააწყო-რა..

— ჩემის შეილის ქორწილში ვეღარ მიგიწვიე... — სთქვა მოკრამ.

— ვსწუხვარ... შე კი იმ ღვინის სასმელად გემზადებოდი, რომელშიც, შენის სიტყვით, წყლად უნდა გადაქცეულიყო...

— სულ მუდამ მზადა ვარ ამ გვარი ცვლილება მოვახდინო, დარწმუნებული ბრძანდებოდეთ... ახლა მეც მინდოდა თქვენის დაპირებით ჩემი თავი დამეიმედებინა, — აქ ამიტომ გჟეჯხელით.

— ეეე? — ჰკითხა ფაშამ.

— ნება მიბოძე, ფაშა...

— შენის შეილის თავი წაიღო?

— არა, ვიცი, რომ სხვებთან ერთად ისიც ხალხის საჩვენებლად იქმნება ქუჩაში გატანილი. ალბად, ასე უნდა!

— საჩვენებლად კი არა, — გაუსწორა ფაშამ, — შესაშინებლად.

— ზოგისათვის შესაშინებლად და ზოგისათვის — საჩვენებლად. საქმე ეგ არ არის. რაკი ერთხელ ჩემს შეილზე სიტყვა ჩამოვარდა, ნება მომეცი, ფაშა, პირი დავბანო და თმა დავვარცხნო.

ამ სიტყვებს რომ ამბობდა, გული უღონდებოდა და, თუმცა დამშვიდებულის სახით წარმოსთქვა, გულში კი ცეცხლი ეკიუდებოდა.

— ფუ, ამის ნებას მომცემ, ფაშა ეფენდიმ, მადლობას გეტყვი... მაგრამ შენთან ამისათვის არ მოვსულვარ. სატუსალოში ყოველ დღე მინდა ვიარო და ამის ნება უნდა დამართოთ.

ფაშას ძალიან გაუკვირდა და ჰკითხა:

— სატუსალოში რაღა უნდა გააკეთო?

— მაგას არც კი მკითხავდი, ფაშა ეფენდიმ, რომ გაგეგონა, გუშინ დედაკაცები რა რიგ მწყევლიდნენ.

— რაღა გწყევლიდნენ? — თანაგრძნობითა ჰკითხა ფაშამ.

— იმათი შვილები ჩემმა შვილმა გააბრიალა... მინდოდა, ტანსაცმელი და საკმელ-სასმელი მიმეტანა იმ ახალგაზდა კაცებისთვის, რომლებიც ხიფათში ჩემის შვილის მეოხებით ჩაცვივდნენ... მინდოდა, ცოტათი მაინც ნუგეში მეცა საცოდავ დედებისათვის.

ამ სახით ნათქვამი თხოვნა იმდენადვე სამართლიანი იყო, რამდენად — ჰკვიანური. შვებამ ფაშამ პასუხი მაშინვე არ გასცა, ცოტა ხანს დაფიქრდა და უთხრა:

— შვილს გინდა თავი დაჰბანო და დაეარცხნო... ხაა? — თავი ოდნავ დააკანტურა, — რა გაეწყობა, ნებას გაძლევ.

ტაში დაჰკრა და შემოსულ ადიუტანტს შესაფერი დარბეგბა მისცა, მერე მოკრას მიჰმართა და უთხრა: — გააწყვი და, სადაც საჭიროა, იქ წაგიყვანს.

ადიუტანტმა ჯერ ჟანდარმების კონაქის ქვედა სარჩულში შეიყვანა, საცა ჟანდარმების სადგომი იყო, და მორიგ ზაფთიას რამდენიმე სიტყვა უთხრა. ზაფთიამ მოკრას კედლისკენ მიუთითა, სადაც ხუთის კაცის მოჭრილი თავი ეგდო. მოკრა კედელთან მივიდა; დაათვალიერა თავები, გულ-ხელი დაიკრება და ცდილობდა თავი შეემაგრებინა, ცრემლები არ მოჰრეოდოდა.

— ჰაა, იცოდნენ, ღრიალს არ მოჰყვე! — გააფრთხილა მოკრა მორიგმა ზაფთიამ.

— ფიქრი ნუ გაქვს, ჯანუშ, — უპასუხა დედაბერმა. — ჩემს ტირილს არ გაგაგონებ. მხოლოდ პირსახოცი და წყალი მომეცი.

პირსახოცი და წყალი მაშინვე მიუტანეს. ესეები ოსმალებს ყოველთვის ხელთა აქვთ. მოკრამ დალილებულ თავების წინ დაიჩოქა; ყველას სახეზე სისხლის წინწყლები მიხმობოდა, მტვერსა და სისხლში ამოვანგლული თმა ზედ მისწებებოდა და კისრის ძვლები თეთრად უჩანდათ. გადაღადრულ

ყანყრატოს გარშემო გაფითრებული ხორცი შემოაჭროდა, ხერხემლის მოთეთრო ძვალს თავი გამოეყო; კბილები დაკრეჭილები ჰქონდათ; ზოგს ქუთუთოები ღია დარჩენოდა, ზოგს დახუჭული ჰქონდა. მკვდართა სახის-მეტყველება მით უფრო საზარო იყო, რომ თავები უკვე გაცივებულ გვამებისთვის მოეშორებინათ. ეტყობოდა, ამ ძალდატანებას ყველას სახეზედ დრტეინვის ნიშნები დაეტოვებინა, სახის ყველა ნაქვთზე განუ-საზღვრელი ტანჯვა აღებეჭდა.

მოკრამ დაიჩოქა, გამწკრივებულ თავებს თვალი გადაავლო და შეიღის თავს დასწვდა, მაგრამ შეჩერდა; მხოლოდ მწა-რედ ამოიოხრა და სხვა თავს დაუწყა ბანა. დაჰბანა, პირსახოცით შეამშრალა, დაჰვარცხნა და ახლა მეორე თავის ბანას შეუდგა; შემდეგ მესამის ბანა დაიწყო, მერე მეოთხისა და ბოლოს შეიღის თავი-ღა დარჩა დასაბანი.

— შეიღო... ჩემო შეიღიკო... — ჩურჩულებდა მოკრა, გულს მოწოლილი მწუხარება ისე გაუძლიერდა, რომ საბრალო დედაკაცი თავს ძლივს იჭერდა; გულიდან წამდაუწყუმ კენესა აღმოხდებოდა ხოლმე, თუმცა ყოველის ღონით სცდილობდა შეემაგრებინა თავი; ხელები უკანკალებდა, მაგრამ დაიმორჩილა და დაუბანა ლოყები, შუბლი, ტუჩები, ყურები, კისერი, მერე ჯერ თხელის სავარცხლით და ბოლოს—სქელით გადუვარცხნა თმა, სცხო სურნელება და მანამდე ჰვარცხნა, სანამ ბაშჩაუშმა არ დაუყვირა:

— გეყოფა, დრო არის, მორჩე!

მოკრა განზე გადგა და დაინახა, რომ ბაშჩაუშს ხუთი გამწვეტებული ანძა შემოეტანა, ხუთი ზაფთია კარზე დამდგარა; დაინახა ისიც, რომ ყველა მათგანი, ბაშჩაუშისაგან ანძაზე წამოცმულ თავს მიიღებდა თუ არა, მაშინვე იქაურობას სცილდებოდა. უბედური დედაკაცი ყველა ამას ისე უყურებდა, ერთი ცრემლიც არ გადმოვარდნია. მხოლოდ წარბები შეიჭმუნა, კბილები დაჭკრიჭა და მუშტები მოჭკუმჭა; ყველაფერს რომ მორჩნენ, სატუსალოდან გამოვიდა. ჯარის-კაცნი, მოხელენი, მოსამსახურენი, მოქალაქენი გარედ იდგნენ და ანძებზე ჩამო-

ცმულ თავების ყურებაში იყვნენ. ზაფთიები, რომელთაც ეს თავებიანი ანძები ეჭირათ, დიდ ხანს არ ალოდინეს. ანიშნეს და ზაფთიებს ქვეითა ჯარის რაზმი მიუახლოვდა. გაისმა ბრძანება, და ზაფთიები, რაზმს შუა მიქცეულები, ანძებით ხელში, ეზოდან გავიდნენ. წინ ორი მედლოლე მიდიოდა და მაშინათვე დოლი დაუკრეს; ლიტანიით გაიარეს ერთ-ერთი ქუჩა ქალაქის კარამდე.

ოსმალების ჯარს უკან მოკრაც დაედევნა, ბავშვებთან ერთად; ბავშვების რიცხვი თან-და-თან მატულობდა, ასე რომ ქალაქის კარებთან მთელ გროვად გადაიქცა, წინ მიხტოდნენ და ჰყვიროდნენ:

— გიაურლიარ!.. გიაურლიარ!..

გამვლელ-გამომვლელნი გაჩერდნენ. ოსმალები იფურთხებოდნენ, ქრისტეანები კი პირჯვარს იწერდნენ. კარებთან, სადაც დარაჯი იდგა, ერთმა ზაფთიამ ანძა მიწაში ჩაარქო, და პროცესია ისევ ქალაქში დაბრუნდა, საითგანაც ახლა სხვა კარებისაკენ გაემართა.

ამ გვარად თავები ხუთჯერ შემოატარეს ქალაქის სხვა-და-სხვა უბანში. მოკრა სამჯერ მიჰყვა პროცესიას, რადგან მხოლოდ მესამეს შემდეგ დაარქეს ის ლატანი, რომელზედაც მისის შვილის თავი იყო ჩამოცმული. დაიჩოქა, გულზე ხელები დაიკრიბა, შეხედა შვილის თავს და ჩურჩულით მოჰყვა ლაპა: რაკსა:

— ჩემო შვილო... შვილო... შვილო...

მერე ადგა; ერთი კიდევ შეჰხედა, თავს ხელ-ახლა ძალა დაატანა და განშორდა. პირდაპირ სატუსალოში წავიდა. სატუსალოს ზედამხედველი, თუნდა სანაქებო ფიზიონომისტიც ყოფილიყო, მაინც ვერ გამოიცნობდა—ამ დედაკაცს რაოდენი ტანჯვა გამოველო იმ დღეს; ფიქრადაც არ მოუფიქროდა, მწუხარე იყო თუ არა. სახე დამშვიდებული ჰქონდა, ხმა—დინჯი და ჩვეულებრივი. მოკრამ თავისი გვარი უთხრა.

— მოკრა!—უპასუხა ზედამხედველმა:—ვიცი, ვიცი. ფაშამ შენს შესახებ საბეჭდი (ცნობა) გამოგვიგზავნა.

- ტუსაღების ნახვის ნება მომცა, არა?
- ჰო, მოგცა... მაგრამ არც სულ ისე სავესებით, რომ...
- ფიქრი ნუ გაქვს, ჯანუმი,— გულკეთილობით უთხრა მოკრამ.— ფაშას ნება-რთვა იმიტომ კი არა ვსთხოვე, შენ გაწყენინო.
- თუ კი გულში ეგა გქონდა, ფაშასთან რაღას მიღობდი?
- არ მინდოდა, ხათაბალაში გამეხვეიე.
- კარგი, კარგი.— ზედამხედველმა გაიღიმა და ჰკითხა:
- ეინა გყავს აქა— შვილი, ძმა? ვისთვის მოსულხარ?
- ჩემთვის ყველა ძვირფასია. ვერა ჰხედავ, მოხუცებული ვარ... ხომ იცი, მოხუცებულებს სხვისზე შვილებიც თვის შვილებსავეთ უყვარსთ.
- მართალია, მაგრამ შენ შვილი რომ ყოფილიყო, კიდევ ავიღებ-დავიღებდით, ვიტყოდით რასმე,— სთქვა ზედამხედველმა ისეთის კილოთი, რომ გაუგებარი აღარა დარჩა-რა მოკრასა.
- ბატონი ხარ, მოვილაპარაკოთ,— უბასუხა მოკრამ და მიხვდა, რომ თუ ფულს გაიღებდა, სატუსალოდან ერთ-ერთის გამოხსნა შეიძლებოდა.
- მაშ წავიდეთ,— უთხრა ზედამხედველმა და ზეზედ წამოდგა.
- ცოტა მომითმინე,— სთხოვა მოკრამ და ხელები გაუწოდა.— წავალ და საქმელს რასმე მოვიტან: მშვივრებთან ხელცარიელს როგორ მივიდე!
- რომ მოდიოდი, რატომ მაშინვე არ წამოიდე?
- სხვა საქმეები მქონდა.
- მაშ წადი და ჩქარა კი დაბრუნდი.
- ნახევარ საათიც არ გასულა, მოკრა დაბრუნდა დიდის კალათით ხელში, და მაშინადვე შეუშვეს სატუსალოში. ოსმალების ძველებური სატუსალოები საშინელება იყო. სინესტე, დახშული ჰაერი, უსუფთაობა და სხვა ამისთანა სიკეთე არა აკლდა-რა. თივა და ჩაღაც კი არ უყარა იატაკზე. კედლები

ქვისა ჰქონდა და მერე—ისეთი სქელი, რომ იქიდან გაპარავს გულში ვერაფერს გაივლებდა; ჰაერი რკინის ჯოხებ-ჩასმულ, მეტად მაღლა-გაყვითებულ, პატარა საჩქმელეზიდან შედიოდა. ზედამხედველმა მოკრა დაბლა წაიყვანა, გააღო კარები და ორივენი ახალგაზდა ყმაწვილებ შუა გაჩნდნენ; ზოგი დაჭრილი იყო, ზოგს არა უშავდა-რა. მოკრას ყველამ გაოცებით შეეხედა, ზოგიერთებმა კიდევაც იცნეს. დედაბერი მიესალმა.

— ახია თქვენ ზედა! — დაუმატა მოკრამ, — აი თქვენი ბოლგარეთის სამეფო...

— ხა... ხა... ხა... — ხითხითებდა ზედამხედველი.

— მოწყალე ფაშამ, — განაგრძო დედაბერმა, — თქვენთან საკმლის მოტანის ნება მომცა, — და, ამის თქმაზე, კალათიდან პურის, ყველის, ხორცის, ხილის და ბოთლების ამოღაგება დაიწყო.

— ეს ვინ გამოჰგზავნა? — ჰკითხა ერთმა ტუსაღმა.

— რაში გეკითხება, ვინც გამოჰგზავნა? შენა სქამე და ღმერთის მაღლობა შესწირე!

დამშეულმა პატიმრებმა ხარბად დაიწყეს ჯამა, კალათის ძირას თამბაქო, პაპიროსის ქაღალდი, ასანთი და რამოდენიმე ხელი საცვალიც აღმოჩნდა.

VII

მოკრამ ზედამხედველის თანადასწრებით პატიმრებს მხოლოდ რამდენიმე სიტყვა უთხრა. ვისაც მშობლები რუშჩუკში ჰყავდათ, თუ რამ დასაბარებელი ჰქონდათ, თავისიანებს მოკრას პირით შეუთვალეს. მოტანილი საკმელი სწორედ მისწრება იყო პატიმართათვის; თკითონ მოკრას იქ ყოფნაც ძალიან სასარგებლო შეიქმნა, რადგან მთელი დრო, რაც ის სატუსალოში იყო, ღია დაგდებულ კარებიდან სუფთა ჰაერი შედიოდა. ალბად, ამ მიზეზისა გამო, მოკრა წამოსვლას არ ეჩქარებოდა და უნდოდა ცოტა მეტხანს დარჩენილიყო, მაგრამ ზედამხედველმა საჭიროდ დაინახა შეენიშნა:

— ახლა კი გეყოფათ.

— ბატონი ხარ, — უპასუხა დედაბერმა.

გამოთხოვებისას მოკრამ ზედამხედველს საჩუქრად ერთი დუკატი მისცა.

— მეორედ უფრო მეტს ხანს შეგიძლია დარჩე, — უთხრა მოკრას გულუხეობით გახარებულმა ზედამხედველმა; — გეტყობა, იცი, ვისი რიგი რა არის.

მეორედ ზედამხედველმა მოკრას არამცთუ ნება მისცა მეტხანს დარჩენისა, სატუსალოდან თვითონაც გამოვიდა და ტუსალებთან მარტო დასტოვა. მოკრაც დაეშურა სასარგებლოდ გამოეყენებინა ეს ორიოდე წუთი.

— მითხარით, — დაიწყო დედაბერმა, — თქვენში ნამდვილად რომელი უნდა ჩამოაღრჩონ?

— მე, — უპასუხა ერთმა ყმაწვილმა კაცმა, — თუ ვინმე ჩამოაღრჩეს, საღრჩობელა მე არ ამცდება.

— ჩემი შეილი რომ ოსმალოებს ხელში ცოცხალი ჩაპვარდნოდათ, ჩამოაღრჩობდნენ?

— ჰაი, ჰაი, რო ჩამოაღრჩობდნენ.

— ახლა, გესმით, დამარიგეთ, როგორ მოვიქცე?... ისე მელაპარაკეთ, ვითომც ჩემი შეილები ხართ. მე მინდა საქსოვი დავამზადო იმ ფეიქრებისათვის, რომლებიც თქვენს შემდეგ მოვლენ.

— მოვლენ კია ახალი ფეიქრები?... — შეჭნიუნა ერთმა სასოწარკვეთილმა.

— ნუ თუ გგონია, ჩვენით გათავდება ყველაფერი? — უპასუხა დედაბერმა. — ერთი დაფიქრდი, თქვენ საიდან გამოჩნდით?

სულით-დაცემული გაჩუმდა; მისმა ამხანაგებმა თავიანთს საქმეებზე დაიწყეს ლაპარაკი, ნალვლიანად იგონებდნენ საფრთხეში ჩაცვივნის ამბავს. მოკრას თავიანთს მოქმედებას უხსნიდნენ, აძლევდნენ დარიგებას, უჩვენებდნენ საშუალებას. გამოჩნდებოდა თუ არა ზედამხედველი, ლაპარაკის კილო მაშინვე შეიცვლებოდა ხოლმე. მეორე დღეს ხელახლა გააბამდნენ მოლაპარაკებას. ამ ამბავმა მანამდე გასტანა, სანამ სასამართლომ მა-

თი საქმე არ გააჩნია. მოკრამ იმდენი იმეცადინა, რომ სასამართლოს განჩინება, შედარებით, ძლიერ სასტიკი არ იყო. მოკრამ, როგორც ოსტატმა დედაკაცმა, იცოდა, როგორ დაეჭირა თავი ოსმალოებთან. ხოლო რადგან ამ შემთხვევაში თავი განსაკუთრებით გამოიღო, სასამართლომ არცერთს არ გადაუწყვიტა სიკვდილით დასჯა. იმ ახალგაზდა კაცს, სახარხოზელას რომ მოელოდდა, საუკუნო საპატიმრო მიუსაჯეს, მაგრამ იმის წინააღმდეგ, როცა დანიშნულს ალაგას უნდა წაეყვანათ, რალაც მანქანებით, სატუსალოდან გაჰქრა. გამოძიებამ აღმოაჩინა, რომ მის გაქცევაში უეჭველად გარეშე ხელიც ურევიაო. ცხადი იყო, რომ ზედამხედველმა მოკრასაგან ამისათვის დიდი ქრთამი აიღო. სანამ ტყვეს დაეძებდნენ; ის არხეინად იჯდა მოკრას სახლში, და მერე, მოკრასვე დახმარებით, სამზღვარ-გარედ გაიქცა, დუნაიას მეორე მხარეს.

ამ დღიდან მოყოლებული მოკრას საზრუნავი—იღუმალი მუშაობა-ღა იყო. შეთქმულების მოთავე გამოისყიდა, რომ არ შეწყვეტილიყო საქმე, რომლისათვისაც მისი შვილი დაიღუპა, და მისის მეოხებით საქმე არამცთუ განგრძობილ იქმნა, გავრცელდა კიდევ. ახალგაზდა კაცებს ამხნეებდა, სამოქმედოდ აქეზებდა; მისი სახლი კიდევ შეთქმულების საკრებულოდ გადაიქცა. ამასთანავე, არც ცხადსა და არც იღუმალ პოლიციას ერთი-ბეწვა იჭვიც კი არა ჰქონდა.

მოკრას სახლი ამ საქმისათვის ზედამოჭრილი იყო. ეს სახლი იმ კლდის ახლო იდგა, სადაც ნიკოლა ოცნებობდა,—დუნაის აყოლება მიმავალ ბაღის ქვის ზღუდესა და კლდეს შუა მხოლოდ ვიწრო ადგილი-ღა რჩებოდა; აქ გავლა მეტად საშიშო იყო, რადგან ფრიალო კლდის ძირას დაფხავებული ქვები მოსჩანდა. ამ ქვების შემდეგ დუნაიას ნაპირი ცოტა ეაკდებოდა, და მხოლოდ ზედ მდინარესთან ისევ ფრიალო კლდე იყო. ამ ადგილას ბილიკის ქაჯანებაც არა სჩანდა. ამ გვარად, მოკრას ბალი დუნაის მიუვალ ნაპირზე იყო მიკრული. იმ ბაღის მოწყობილობა სხვა ადგილობრივ ბაღების მოწყობილობისაგან არაფრით განირჩევიდა. შიგ იყო ხეხილიც, კვლებიც, ლენჯყო-

ებიც, ტალავრებიც, იღუმალი სამალავეებიც, იღუმალი გასაქცევი ხერელებიც, სადაც შეიძლებოდა ადამიანი ოსმალოების ზვერას დაჰმალოდა, ერთის სიტყვით, შიგ იყო ყველაფერი, რასაც სხვა ბაღებშიაც ჰნახავდა კაცი. განსხვავებული აქ მხოლოდ ჭა იყო, წყლის ამოსაღებ მანქანით და ჯაჭვზე დაკიდულ ორის სათილით, — როცა ერთი მალლა აღიოდა, მეორე ძირს იწეოდა. ამ სულ უბრალო და ბოლგარეთში ძალიან გავრცელებულ მექანიზმოს არავისი გაკვირება არ შეეძლო და არცარავის აკვირვებდა. მართალია, ჭა საჭირო სრულებით არ იყო, რადგან სახლს გვერდით მეორე, ქვით ამოშენებული, ჭა ჰქონდა, რომლიდანაც მეზობლები მშვენიერს წყალს იღებდნენ. მაგრამ მაინც ეს ჭაც არავის ეუცხოვებოდა, — მეტადრე ოსმალებს, რომელთა აზრით წყალი, რაც უნდა ჰარბად იყოს, თავის დღეში მეტი არ იქმნებაო. ასეთის შეხედულების წყალობით, ყველგან, სადაც კი ოსმალონი ბატონებად ყოფილან, მშვენიერი ქები უკეთებიათ. ეს არის და ეს, — მხოლოდ ამისთვის თუ მოიხსენიებენ ოსმალოებს ლოცვა-კურთხევით...

ამგვარად, მოკრას ბაღში ჭა ჰქონდა, და მით იყო ეს ბაღი სხვა ბაღებში გამოჩეული. სახლი კი სხვა ბოლგარულ სახლებიდან არაფრით განირჩეოდა. შიგნიდან ლაბირინთსა ჰგავნდა, საიდუმლო გასასვლელებით, დაფარულ კიბეებით, და სამალავ-გასაღებებით, რომლებსაც ახლა უფრო ჩვეულების გავლენით აკეთებდნენ, ვიდრე საჭიროებისა გამო, რადგან ის დრო წავიდა, როცა ოსმალოები იმისთანა ქალაქებში, როგორც რუშიუკი იყო, მამრობითის სქესის ბავშვებს და ახალგაზდა ქალებს იჭერდნენ, რომ პირველნი იანიჩარებად გაეხადნათ, ხოლო მეორენი ჰარამხანებში გაეგზავნათ. უკანასკნელ დროს შემოდებული რეფორმები როგორც პირველთ, ისე მეორეთ მთარეელობას უწევდა, მაგრამ მკვიდრთა ძვალ-რბილში გამჯდარი უნდობლობა და შიში მაინც ვერ მოისპო. და სახლებს ისევ წინანდებურად აშენებდნენ, წინანდებურადვე საიდუმლო სამალავეებს აკეთებდნენ ბაღებსა და ბაღებს შორის, რომელთა

შემწეობით ცერთის სახლიდან მეორეში გასვლა აღვიღო. უფროსი ძლებოდა. მოგვს ანუ უფროსი თანამგზავნი იყო. იმ უბანში სადღაც მოკრას სახლი იდგა, ძველთაგანვე გაგონილი ჰქონდათ, მოკრას ბაღში ყველაზე საიმედო თავსაფარი აჯდოდა. ამბობდნენ, ვითომც ერხეულ იქ მთელის კვარის განმავლობაში იმალებოდნენ ყველა დედოფანები ბავშვებითურთ და გასათხოვარი ქალები, და ოსმალებმა, თუმცა ყველა სახლები და ბაღები გაჩხრიკეს, მაინც მათს კვალს ვერ მიაგნესო. მაგრამ მას აქედ დიდი ხანი იყო გასული. ახლა აზრებენ იცოდნენ — ეს გვსაქცევი ადგილი სად იყო და სად არა, — მართო მოკრა თუ მიაგნებდა, და ისე კი ბაღში ვერაფრით შეატყობდით მისს არსებობას. ერთად-ერთი განსხვავება ამ ბაღისა სხვა ბაღებისაგან როგორცა ვსთქვით, აქ იყო, მაგრამ ქაზე ვის რა ეთქმოდა! ქაში წყალი იყო მორჩა და გათავდა! ცოტა რაღაც სხვაც იყო წყალს გარდა. საქმე ეს იყო, რომ ქვის ერთ კედელში გათხრებული ადგილი იყო, რომელსაც ერთი სათილი გვერდით უვლიდა ხოლმე. ზვიდან ამ გამოქვაბულის დაწახვევა შეუძლებელი იყო; იქიდან იწყებოდა ჰორიზონტალურად ხერელი და კლდეზე გადიოდა. ამ ხერელის გასავალს დუნაის მხრიდან წვეტიანი კლდე ჰფარავდა, რომელიც თავდაღმართის შუა ალაგა მდე უწევდა. ხერელის სიგრძე დაახლოვებით ეს ორმოცდაათ მეტრამდე იქმნებოდა; ორსავე მხარეზე ჭრის განიერ დარბაზის შესავალი იყო, ძველებურ აკლდამების მსგავსი. მთელი ეს მიწის ქვეშეთი, უქველია, დიდის ხნის გაკეთებული, ძველებურს აკლდამებს მით უფრო მოაგონებდა მნახვეს, რომ მისი დარბაზი ზედა და დერფანი ქვის თაღებზე იყო შეკრული და ქვისავე სვეტები ჰქონდა. ბოლოგარეთში ამის მსგავსი ძველებური შენობანი ხშირად არის. დანამდვილებით შეიძლება ითქვას, რომ არც ეს გალერეა, არც დარბაზები ოსმალთა ბატონობის დროს არ იყო ბოლოგარებისაგან ნაშენები, თუ მკურისინიც აკეთებდნენ მიწის ქვეშ გასასვლელებს არამტყუ ქალაქებში, ზოგიერთ

სოფლებშია ცი. ბოლგარელნი იძულებულნი იყვნენ ყოველივე ღონე ეღონათ, ყოველნიერი საშუალება მოეგონათ, რომ ათასნაირი უსამართლოება თავიდან აეცილებინათ, დაეხწიათ თავი ოსმალთა შევიწროებისათვის, რომელნიც განადგურებას და დედამიწის პირიდან აღგვას უქადიდნენ. არსებობისათვის ბრძოლაში არამცთუ ცხოველი, მცენარეც კი თავის დასაცველად სხვა-და-სხვა ხერხს ეძებს, და ბუნება ზოგს ერთნაირის ღირსებით ამკობს, ზოგს კიდევ—სხვანაირის ღირსებით, ასე რომ სუსტებს შეუძლიანთ მძლავრებს გაუმკლავდნენ და კრიკაში ჩაუდგნენ. ამ შემთხვევაში მოკრას სამსახური გაუწია მზამზარეულმა შენობამ, რომლითაც ერთს დროს ადგილობრივნი მცხოვრებნი სარგებლობდნენ, და რომლის გამოყენებისათვის არაფერს ჰფიქრობდა. პირველად თვით მოკრამაც არ იცოდა, ეს ხერხი რაში გამოადგებოდა. ჯერ უნდოდა შიგ გამოსყიდული ტყვე ჩაესვა, მაგრამ ეს საკიროდ არ დანიხა. ტყვე რამდენსამე დღეს მის სახლში არხეინად იჯდა, მერე ტანისამოსი და სახე გამოიცვალა, მოკრამ სხვის სახელზე ბილეთი უშოვნა, და უხიფათოდ, გზაში არაფის უცვნიასე, ამოჰყო თავი რუმინიაში. პირველად მან გააცნო მოკრას აგიტატორნი, რომელნიც უნაყოფოდ ჩაშლილ აჯანყებამდე, როდესაც დედაბრის შვილი მოჰკვდა, დაწყებულ საქმეს მხნედ აგრძელებდნენ. ახლა მხოლოდ წიგნებისა და გაზეთების ბეჭდვას მიჰყვეს ხელი. მოკრამ აღკრძალულ წიგნების გამოპარება იკისრა, და ეს საქმე ძალიანაც ეადვილებოდა, რადგან, როგორც ვაჰარს, ბუქარესტში ხშირად ჰქონდა საქმე. საქონელთან ერთად „აღკრძალულიც“ მოსდიოდა, რომელიც სტანკოს მიჰქონდა ხოლმე. მაგრამ დედაბერს მარტო ეს არ აკმაყოფილებდა. სულ იმასა ოცნებობდა, რასაც ოცნებობდა მისი უფროსი ვაჟი და იმისი დაღუპული ამხანაგები. აჯანყება, რომელსაც ასეთი სამწუხარო ბოლო მოჰყვა, არამცთუ სამართლიან საქმედ მიაჩნდა, არამედ აუცილებელი საქმეც ეგონა და არამცთუ აუცილებელი, ადვილად შესასრულებელიცა.

მოკრას. შესაძლოდ მიაჩნდა მთელის ბოლგარეთის აჯანყება. ოსმალთ ბატონობის წინააღმდეგ და დამხობა ამ ბატონობისა; ამიტომ აღვიღად ითმენდა ყველაფერს: დიდის მსხვერპლის გაწირვა აუცილებლად საჭიროაო. ამ თავისს აზრს ტუსაღებს უზიარებდა; იგივე აზრი განუზიარა იმას, რომელიც სატუსაღოდან გამოისყიდა.

— წიგნების წერასა და ბეჭდვას მაგრე რიგად ნუ გამოუდგებით, ეცადეთ, რევოლუციები ბლომად იყიდოთ.

— მარტო რევოლუციებით ფონს ვერ გავაღწევთ— უთხრა ახალგაზრდა კაცმა.

— ხანჯლებიც იყიდეთ.

— ხანჯლებიცა გექონდა.

— მაშ რაღა გაკლდათ? შეიძლება, უთოფოვდიყავით?

— უფრო კაცები გვაკლდა.

— აღბად, თავდარიგის მიცემა ვერაფერ შესძლო.

— საქმეც ეგ არის, და!

მოკრა დაფიქრდა და უპასუხა:

— მართალი ხარ, მართალი. საჭიროა მცოდნე და ნასწავლი ხალხი. ჩემი უფროსი ვაჟი, ახლა რომ მომიკლეს, ვაჭრობასა სწავლობდა, და აი პეტრე კი ფილოსოფიასა სწავლობს. ნეტავ, ოსმალების გასარეკად თუ გამოადგება ფილოსოფია?

პეტრე მოკრასი მეორე ვაჟი იყო, გერმანიის ერთ-ერთს უნივერსიტეტში სწავლობდა. დედაბერმა სულ არა იცოდა-რა უნივერსიტეტის სწავლისა. არც გამოქცეული ტყვე იყო მეცნიერებაში დახელოვნებული და ამიტომ უპასუხა:

— არ ვიცი, შეიძლება, გამოადგეს.

— მაშ შენ წახვალ და ჩემ მაგივრად ეტყვი: ისეთი რამე ისწავლოს, რომ ოსმალების გაძევებისთვის გამოადგეს. ჰო, შვილო, მოციქული: იყავ!— ეუბნებოდა მოკრა გამოქცეულ ტყვეს. მისცა საგზაო ფული და თავისს ქალს კიდევ წერილი დააწერინა.

ამას შემდეგ მოკრამ მეორე შვილს დაუწყო ლორდინი; მანამდე კი მხოლოდ აღკრძალულ წიგნებს იღებდა კვირაში ორჯელ, მათ წასაღებად სტანკო დადიოდა. რუშჩუკში ძე-ხორციელმა არა იცოდა-რა ამ საქმისა. ჩუმი, უწყინარი, ღარიბი მასწავლებელი პირველ-დაწყებითის სკოლისა, წვრილ-შვილის პატრონი სტანკო საეჭვოს არა-რას წარმოადგენდა, და ადგილობრივ მთავრობას ხომ აზრადაც არ მოუყვდიოდა, თუ სტანკო ამისთანა საქმის მომქმედი იყო. ოსმალონი მეორედ მოსვლას უფრო დაიჯერებდნენ და სტანკოს კი საშიშ კაცად არ ჩასთვლიდნენ. ერთის მხრით ვაჟ, ღვთის წინაშე, მართალნი იყვნენ: სტანკო საკუთარ თაოსნობით კი არ ამოქმედობდა მოკრას ერთგული და მორჩილი ოზარდი იყო; მაგრამ—სამკითხველოში აღკრძალულ გამოცემათა შეპარების გარდა, სხვა რამის უნარი არა ჰქონდა.

— კარგს იზამდი, შენ თვითონ აუხსნიდე, რაც ამ წიგნებში სწერია, — არიგებდა მოკრა.

სტანკო მხოლოდ მხრებს შეიშმუშნიდა ხოლმე.

— შენ ხომ ნასწავლი ხარ, ჰმასწავლებლობ კიდევ?

— მართალია, მაგრამ ბავშვებს ვასწავლი, ბებრებს კი არა

— ბებერიც ხომ იგივე ბავშვია?

— არა, იგივე არ არის: მოხუცს ყურს ვერ აუწევ, როცა შენს ნათქვამს ვერ გიგებს.

მოკრამ ასეთ საბუთის წინააღმდეგ ველარა გააწყობა. განთავისუფლებულ ტყვესაგან ამბებს ელოდდა, მაგრამ მან აღკრძალულ წიგნების გადაგზავნის საქმე დააწყო, მოკრას კიდევ აცნობა, ბუქარესტიდან მიედივარო, და მერე მისი კვალიც გაჰქრა. მიდიოდა ღვინოები, კვირები, თვეები, და მისი ამბავი მაინც არა ისმოდა-რა. დედაბერს ძალიან უნდოდა შეეტყო — რა იქნა ის ყმაწვილი, და განსაკუთრებით შვილის ამბის გაგებას იყო ღანატრებული. პეტრე დედას წერილებს უგზავნიდა, მაგრამ მხოლოდ თავის კარგა-მყოფობის ამბავსა სწერდა ან თხოულობდა, ფული გამომიგზავნეო, ხან კიდევ ვგზამენების

ამბავს იწერებოდა. ამ წერილებს, ჩვეულებრივ, სტანკო უკითხავდა და, რაც რამე გაუგებარი სიტყვები შეხვდებოდა, უხსნიდა, მაგრამ ბევრს თვითონაც ვერ იგებდა ხოლმე და იმდენად პირდაპირი და გულ-წრფელი იყო, რომ ასეთ შემთხვევაში დაურიდებლად ამბობდა:

— არ ვიცი, მოკრა, მეც არ მესმის, — ეს რასა ნიშნავს: რალაც მეტად ბრძნული რამეა.

სულ უმცროს შვილის, ცხრამეტის წლის ყმაწვილის, დრაგანის, წერილები უფრო გასაგებზე რყო ხოლმე მოკრასთვის. დრაგანიც სამზღვარ-გარედა სწავლობდა. ძმის ისეთის საშინელის, სოკვილილის შემდეგ, დრაგანი სახლში დაბრუნდა, მაგრამ დედა არ მოეშვა, და ისევ სამზღვარ-გარედ გაისტუმრა სასწავლებელში. ისიც წავიდა კი, მაგრამ სწავლაზე როგორღაც გული აიყარა. ამის მიზეზი ალბად უფროსის ძმის სიკვილილი იყო, რამაც ზმაზედ დიდად იმრქმედა. გულჩვილი იყო, სწრაფი, მოუთმენელი, რუშჩუკში სულ ცოტა ხანს დარჩა, და ამ ცოტა ხნის განმავლობაშიაც დედამაც კი არ იცოდა, რა მოეხერხებინა მისათვის. ყოველწამ ხიფათი მოქლოდდა, ოსმალის ვისაც კი დაინახავდა, მზად იყო, ყელში სწვდომოდა. დედა დაეშურა სამზღვარ-გარედ ჩქარა გაესტუმრებინა; იმედი ჰქონდა, — სწავლაში გულს გადააყოლებს და დამშვიდდებო. დრაგანი თუმცა ცდილობდა ფრთხილად დაეჭირა თავი და საშიში არათფერი მოეწერა, მაგრამ გული ვერ უთმენდა და გადაკვირე მაინც მოიწერებოდა ხოლმე ხან რასა და ხან რასა. ეს სიტყვა-გადაკვირით მონაწერა სტანკოსათვისაც გასაგები იყო და მოკრასაც ძალიან ახარებდა.

— ვენაცვალე ჩემს დრაგანს, — ამბობდა მოკრა, — ღმერთმა დიდი დღე მისცეს როცა წამოიზრდება, იმედი მაქვს, ოსმალეებს შესაფერის პასუხს გასცემს.

მხოლოდ ერთი-რამ აღონებდა: — დრაგანს ერთს ალაგას ფეხის მოკიდება როგორღაც არ ეხერხებოდა, ჯერ იყო და ოდესსაში წავიდა და იქ უნდოდა სწავლა, მაგრამ მალე ვენაში

გადავიდა, იქიდან — ჟენევიში, ჟენევიდან — პარიჟში, და ბოლოს ბელგრადში გასწია, — სამხედრო სასწავლებელში უნდა შევიდეთ. ეს ორი უკანასკნელი სიტყვა ხაზგასმული იყო მის წერილში. სტანკომ რომ ამოიკითხა, წამოიძახა:

— არც ასეთი გაუფრთხილებლობა გავინილა!

— რა იყო? — ჰკითხა მოკრამ.

— რა-და სამხედრო სასწავლებელს ახსენებს!

— რატომ არ უნდა ახსენოს?

— ოსმალოებს რო ჩავარდნოდათ, ეს წერილი ხელში?

— მერე რა იქმნებოდა?

— ბელგრადში სამხედრო სკოლაში იმას ასწავლიან, ყმაწვილებმა ოსმალოებთან როგორ იბრძოლონ, რომ ჩვენს სამშობლოდან გარეკონ, ისე, როგორც სერბებმა გარეკეს.

— დრავანსაც შეუძლია ისწავლოს? — ჰკითხა აღტაცებით დედაბერმა.

— თუ სამხედრო სასწავლებელში შევიდა, ალბად სწავლობს, და ისწავლის თუ არა.... რა მოგახსენო, ვნახათ.

— კი ისწავლის!.. ისწავლის ჩემი გვრიტი, ჩემი ნუგეშე, ჩემი შვილიკო! ყოჩალი ბიჭი დადგება.

ამ ამბავმა მოკრა ძალიან გაახარა. სულ უმცროსის შეილის ხასიათი ყველაზე მეტად მოსწონდა, სულ იმაზე ამოსდიოდა შუე და მთვარე: ჩემს შვილს დიდის საქმეების გაკეთება ხვდება წილადაო. დარწმუნებულნი იყვნენ, რომ დრავანმა რალაც არა-ჩვეულებრივი საქმე უნდა მოიმოქმედოსო და წინდაწინვე თავი მოსწონდა იმისის გმირულის საქციელითა.

— ჟეჟველია, ჩემს შვილზე ლექსებსაც გამოსთქვამენ და სიმღერებში შეამკობენ, — ოცნებობდა მოკრა.

ამ სასიხარულო ამბების შემდეგ სტანკომ თავისის მარცხის ამბავი უამბო:

— მახეში გავებო.

— როგორ? — ჰკითხა დედაბერმა.

— დამინახეს, სამკითხველოში „აღკრძალული“ რომ შე-
მქონდა.

— ვაიმე!—წამოიძახა მოკრამ.—ხომ დავიღუპენით!

— ვინ იცის, ბოლო რა იქმნება.

სტანკომ ყველაფერი უამბო და ორივენი თათბირს შეუ-
შეუდგნენ. ბოლოს გადასწყვიტეს, თუ როგორ მოჰქცეოდა
სტანკო ნიკოლასა და სტოიანს. ჩუმმა მასწავლებელმა ისიც
უთხრა, ჰაჯი ქრისტოს ბაღში კრება გვექონდაო.

მოკრას სტოიანის აშბავი ცოტაოდენი წინაღვე გაე-
გონა.

— ააა!—წამოიძახა დედაბერმა:—ვიცი, კრივენელ მქენ-
ჯის შეილია. გამიგონია, მამა მისი ბოლგარელი არ არის, მაგ-
რამ მაინც კაი კაცია, შეძლებულიც არის. სტოიანი ბუქარეს-
ტში სწავლობდა; ჰაჯი ქრისტოს, მგონია, სიძედ უნდა მოი-
კიდოს.

— ნეტავ გაჩვენათ, ჰაჯი ქრისტოს რა ლამაზი ქალი ჰყო-
ლია!

— ვიცი, ლამაზია,—დაეთანხმა დედაბერი,—ხანდისხან ჩემს
ანკასთანაც დადის ხოლმე. მეორე ვილა?

— სახელად ნიკოლას ეძახიან, ვილაც ღარიბი კაცია,
ფრანგ დერეკითან შეგირდათა დგა, აი იმასთან—ბაზარში რფ
დუქანი აქვს.

— აქაურია?

— მგონი, არა. მაგრამ იმისავით წიგნების ბუყაითად მკი-
თხველი ჯერ არავინ მინახავს.

— რა წიგნებსა ჰკითხულობს?

— რასაც კი სამკითხველოში დაინახავს, წაუკითხავს არ
დასტოვებს. წლისა თუ წლი-ნახევრის წინად, აქ რო პირვე-
ლად მოვიდა, მახსოვს, არაფერი იცოდა, ახლა კი იმდენი ის-
წავლა, კაცს ეამება. ბოლგარეთზე რო დაიწყებს ლაპარაკს,
თითქოს წიგნი უჭირავს ხელში და შიგა კითხულობსო, ისე
სხაპა-სხუპითა და წყალივით მიდის.

— უნდა შენ დასთქვი, საიმედო ვატი დადგება? —

— რა ვიცი, ეს კია, რომ მუყაითი ბიჭია, ცუდი არა გამიგონია. —

მოკრას თხოვნით სტანკომ დაწვრილებით დაწერა ნიკოლას ვარგებობა, ისიცა სთქვა, რა აცვია და ან როგორი ქუდი ხურავს. ამ დაწვრილობის წყალობით, მოკრამ ნიკოლა ინიშნა, რომცა ეს უკანასკნელი ილენკასთან ლაპარაკის შემდეგ კლდის ნაპირას იჯდა.

— იცი რა ვითხრა, — უთხრა შემდეგ მოკრამ, — სტანკო შეხვდა, — ის ყმაწვილი კაცი ვიცანი. მომეწონა. შენ კი მოგწონს? —

— მომწონს. დანიშნულს დროზე ყრველთვის შოდის წიგნებისათვის, ატარებს სამკითხველოში, და, თუ იმას დაუუჯერებთ, მზად არის სამშობლოსათვის ცეცხლში ჩავარდეს... უნდა ვითხრა, მეტად მუყაითი ყმაწვილია.

— ამ ლაპარაკის შემდეგ რამდენამე დღემ გზიარა და პეტრესგან წერილი მოვიდა; სხვათა შორის, აი რა ეწერა: „მეტს არასა გწერთ, რადგან დრაგანი მანდ, რუშჩუკში, მალე მივა და ყველაფერს ის გეტყვის“. ამ ამბავმა მოკრა გააოცა.

— სამხედრო სკოლას რად ანებებს თავს? განა სამს თვეში სკოლის გათავება შეიძლება? —

— შეიძლება, — უპასუხა სტანკომ, — მხოლოდ გათავება კი არა, — თავის დანებება... მაგრამ დრაგანდ მხოლოდ დროებით მოდის და მერე ისევ წავა.

— აქეთ-იქით სიარულში ბევრ ფულსა ჰხარჯავს ჩემი შეილი, — შენიშნა დედაბერმა. — მაგრამ, ალბად, საჭიროა. ერთი ეს მიუხარ, ბელგრადიდან რითი უნდა წამოვიდეს? —

— გერმანიის გემით.

— სხე გზა არ არის?

— არის, მხოლოდ გერმანიის გემს ყველაზე მოხერხებულნი და იაფია.

პესტრიის გემების მოსვლას დრო რუშჩუკში ყველამ იცო-
და.

— ლოდინს დაეუწყებ, — სთქვა მოკრამ და ცოტა ხანს
შემდეგ დაუმატა: — დრაგანის მოსვლის გამო მინდა ნიკოლა
ჩემთან ვიყოლიო.

— დერციკთანა სწავლობს, — უბასუხა სტანკომ.

— რა ვუყოთ, ყმად ხომ არ დასდგომია?

— არა, ყმად კი არ დასდგომია, მაგრამ, შეიძლება, მაგ
ხელობით ლუკმა-პურის შოვნა უნდოდეს.

— შიშწილით არც ჩემთან მოკვდება, ცოტ-ცოტად ვაქ-
რობასაც შეიჩვევა. ჰკითხე, ეგებ თანხმა გახდეს და ჩემთან
დადგეს. როცა დრაგანი მოვა, მინდა იმისთანა ახალგაზდა კა-
ცი გვყავდეს სახლში, რომ ჩემს სიტყვასაც იგონებდეს და საი-
მედლოც იყოს... მგონი, ნიკოლა გამომადგეს.

— მეცა მგონია, — უბასუხა სტანკომ. — შაბათსა ვნახავ და
მოვედგაპარაკები.

თქმა და ქმნა ერთი იყო, სტანკო ნიკოლას ამრედაპარაქ
კა და კვირას კიდევ ნიკოლა მოკრასას მივიდა. ძალიან მალე
ამორიდნენ.

— თანახმა ხარ, დერციკს თავი დაანებო?

— დერციკთან მარტო იმისთვის დავდექი, რომ პურის
ფული მქონოდა.

— ნაკლებს არც მე მოგცემ... მხოლოდ ერთგულად მემ-
სახურე.

— ჩემის ერთგულებისა კი იმედი გქონდეს.

მოკრამ თავისი პირობა უთხრა; ნიკოლაც მაშინვე დას-
თანხმდა. არც აღკრძალულ წიგნებზედ, არც სხვა რამეზე, რა-
ცა კი მოკრას პატრიოტულ განზრახულებასთან რაიმე კავში-
რი ჰქონდა, ხმა-კრინტი არ დაუძრავთ. დედაბერს უნდოდა,
ჯერ კარგად გაეცნო ნიკოლა. მხოლოდ ის უთხრა — ბელგრა-
დიდან შეილს მოველიო.

— ბელგრადიდან? — ჰკითხა ახალგაზდა კაცმა: — იქ რას აკეთებს?

— სამხედრო სასწავლებელში სწავლობს.

— რომ ოსმალებთან კარგად იბრძოლოს?

— სსს... ჩუმად, მაგაზე კი ხმა არ ამოიღო, უიმისოდაც მეშინიან, რამე ხათაბალაში არ გაებას. იცი, — დაუმატა მოკრამ: — ერთი შვილი უკვე მომიკლეს.

ნიკოლამ არაფერი არა სთქვა. მხოლოდ დიდის სიბრალოლითა და გულ-მტკივნეულობით შეჰხედა.

მეორე დღეს ნიკოლამ თავისი ახალი თანამდებობა ჩაიბარა. ეძლეოდა საჭმელ-სასმელი, ბინა და ცოტაოდენი თვიური ჯამაგირი, დაჰპირდნენ, ჯამაგირს თავის დროზე მოგიმატებთო. ამ გვარად, ნიკოლა იმ გზას დაადგა, რომელზედაც მიხვედრილი ადამიანი, როგორც ისიც იყო, ქონებას იძენს და ოდესმე ყველასაგან კარგად მიღებული და პატივცემულია. დიდებანსა და პატივს ნიკოლაც შეიძენდა, მხოლოდ სხვა საქმეებისათვის ზურგი უნდა შეექცია. ნიკოლამ კი გადასწყვიტა, სხვა საქმეებს ზურგს ვერ შეეპყვიო. პირველად თითქო მუყაითობდა და ერთის კვირის განმავლობაში სამკითხველოში არ გაუვლია. „აღკაძალულს“ სტოიანს აძლევდა. მაგრამ ამგვარი ცხოვრება მალე მოჰბეზრდა და ეს ამბავი მოკრასაც უთხრა.

— სამკითხველოში რაღა გინდა? — ჰკითხა დედაბერმა. — იქ სიარული ხომ პურს ვერ გაქმევს?

— მართალია, პურს ვერ მაქმევს... მაგრამ იქ წიგნის კითხვა შეიძლება. მეცა ვკითხულობ, ვსწავლობ. ვიგებ, სხვები რასა ფიქრობენ.

— რომ დადიოდი, რა ისწავლე?

— აი რა ვისწავლე: შენი შვილი რისთვის მოჰკვდა და მისის სისხლის დაღვრა რად არ იყო ამაო.

ნიკოლა ამ უკანასკნელ სიტყვებს რომ ამბობდა, მოკრას გულში რაღამაც უკბინა, მწარედ ამოიოხრა და უთხრა:

— კარგი, იარე ყოველ დღე შუადღისას და თითო საათს დარჩი. კვირაობით კი მთელს დღეს იქ იყავი, თუ გინდა.

ნიკოლამ სამკითხველოში სიარული დაიწყო და ისეთი დღე არ იქნებოდა, ჰაჯი ქრისტოს სახლის პირდაპირ არ გაველო. რაღაც ძალა იზიდავდა იქითკენ. ყოველთვის, როცა სამკითხველოში მიდიოდა, ამ სახლის წინ ერთს წამს გაჩერდებოდა, გულდადებით აათვალიერებდა სახლს და ისევ გზას დაადგებოდა; აქეთობაზედაც ასევე იქცეოდა.

მოკრა გემთ-სანაპიროდ დადიოდა, შვილის დასახვედრად, მაგრამ ვერ იქნა, იმის ნახვას ვერ ეღიბა. ბოლოს ის თქირი დაიწყო—ეგებ არც კი მოვიდესო. შეიძლება, ჭიამ გადუარა გულზედაო; შეიძლება, სწავლას თავი ვერ დაანებაო? თუ თვითონ არ მოდის, წერილს მაინც გამომიგზავნიდარო, და მალე მიიღო კიდევ. დრავანი იწერებოდა, ძალიან მალე მოვალაო, გემთ-სანაპიროდ არავინ დაშვდეს, რადგან მოვალ, მაგრამ მე არაო,—უმატებდა.

— რას ჰნიშნავს: „მოვალ, მაგრამ მე არა?—ჰკითხა დედებერმა სტანკოს.

— რასა-და, ეტყობა, სხვა ტანისამოსითა და სხვისის სახელით უნდა მოვიდეს.

— ასეთი სისულელე იმისაგან გასაკვირველი არ იქნება,—შენიშნა მოკრამა.

— სამხედრო სკოლებში მოსწავლე ბოლგარები რასმლოებს ჭირივითა სძულთ,—ჩაილაპარაკა სტანკომ.

მოკრას გულმა შეჰკენესა. „ღმერთო, მტრის გულისად ნუ გამხდრი!“—ინატრა გულში.

გემთ-სანაპიროდ სიარულს თავი დაანება. მაგრამ როცა გემის მოსვლის დრო მოახლოვდებოდა, სანაპიროზე ნიკოლას გაიყოლებდა და ისეთს ადგილას დადგებოდა, საიდანაც ნავთ-სადგურის ნახვა ადვილად შეეძლო. ნიკოლა თან იმიტომ დაჰყავდა, რომ; თუ ვინცობაა დრავანს ბარგის წამლები კაცი დასჭირებოდა, მაშინათვე მიეშველებინა. პირველის დღის ლოდინმა ფუჭად ჩაუარათ. მგზავრები, ჩვეულებრივ, გემიდან გადმოელოაგებოდნენ; გაუვლიდნენ ჟანდარმებს და ტამოქნაში შედიოდნენ;

იქ ბარგსა და პასპორტებს გაუშინჯავდნენ, და მერე თავისუფალნი იყვნენ. დრაგანი იმათში არ ერია. მეორე გემის მოსვლაზედაც არ გამოჩნდა. მოკრა გულდასმით აცქერდებოდა ყველას, რომ ეგებ თავისი შვილი ეცნო. მგზავრებმა ნელ-ნელა აუარეს რიგზე მდგომ ქანდარმებს, და ამათაც ყველანი გაატარეს. ერთ ბაშად ქანდარმები ერთ პალტო-ჩაცმულს და ცილინდრიანს მგზავრს შემოეხვივნენ. მგზავრი განზე გაბტა და ამ დროს ცილინდრი დაუვარდა. ერთმა ქანდარმმა პალტოს კალთაში წაავლო ხელი; უცნობმა ჯიბიდან რევოლვერი ამოიღო, ესროლა ქანდარმს და, რაც ძალი და ღონე ჰქონდა; ქალაქისაკენ მოჰკურცხლა. ქანდარმმა მაშინათვე ჩაიკეცა, მაგრამ მის მაგივრად სხვები გამოუდგნენ დასაჭერად. შეიქმნა ერთი სირბილი, ჩოჩქოლი და სრ.ილა. უცნობი მობრუნდებოდა და იმას ესროდა, ვინც დაეწეოდა და დასაჭერად ხელს წაატანდა. ქანდარმები თოფებს ესროდნენ. ბრძოლა ძალიან მალე გათავდა. მგზავრი დამარცხდა, მძლად დაჭრილი მიწაზე დაეცა, ქანდარმები ზედ შესდგნენ და თოფის კანდახები დაუშინეს; მერე წაათრისს. ეს ამბავი რამდენსამე წუთში მოხდა. მოკრა ერთს ალაგას გაჰქევიდა, სულთქმა შეუგუბდა. მგზავრი წვერ-უღვაშიანი იყო და სათვარეები ჰქონდა გაკეთებული; გარეგნობით დრაგანს არა ჰგავდა, მაგრამ დედაბერს როგორღაც გულმა უგრძნო; ეგ დრაგანი უნდა იყოსო.

ნიკოლამ ბრძოლა დაინახა თუ არა, შურდულივით თავქვე დაეშვა. ბეითონაც არ იცოდა, რისთვის მირბოდა. მაგრამ როცა ბრძოლის ადგილას მიიჭრა, მისი დახმარება არავის ესაქირრებოდა. მგზავრები გემში სხდებოლენ და დუნაის ქვემოლ, ბრაილსა და გალაცში, მიდიოდნენ; ნაპირას კი ცოტაოდენი ხალხი იდგა და ჩუმად ერთმანეთს ელაპარაკებოდნენ. ხალხის ერთმა გროვამ იქ მოიყარა თავი, სადაც უცნობი დაეცა. ამ ადგილას მიწას სისხლის წინწყლები ეტყობოდა. ნიკოლა მიუახლოვდა, დააცქერდა სისხლის წვეთებს და თან ლაპარაკს ყუერი დაუგდო. ამგონივით თუ სხვათაგანს მსმითიუფესე იმდებოდა

— ალბად, შეთქმულია ვინმე, — არწმუნებდა ვილაცა, — ბრძოლის დროს განგებ გაკეთებული წვერი ჩამოჰვარდა.

— წვერი? — ჰკითხა მეორემ.

— ჩემის თვალითა ვნახე, როცა თავში ზოფის კონდახებითა სცემდნენ, წვერი სახეს მოშორდა.

— მერე, რა იქნა ის წვერი?

— ზაფთიეგმა წაიღეს.

— ჰხედავი! — ჰკვირობდნენ მაყურებლები და თავებს აქნევდნენ.

— ექვსჯერ გაისროლა.

— არა... ხუთჯერ, — გაიძახოდა ვილაცა.

ამ საგანზე დავა დაიწყეს, მაგრამ ჩქარა მოელზო ბოლო, რადგან ვილამაც სხვა საგანზედ ჩამოაგდო ლაპარაკი.

— ცალის ხელით რევოლვერს ისროდა და მეორე ხელით რალაც ქალღღებს პირში იღებდა და ჰყლაპავდა.

— ე... ე... ე... — ჰკვირობდნენ მომუსაიფენი.

ნიკოლა მეორე ჯგუფთან მივიდა და ყური დაუგდო, — ეგებ უცნობის სახელი ახსენოს ვინმეო; მაგრამ გამბედავ მგზავრის გვარი არავინ იცოდა. ნიკოლამ გემის წასვლას დაუცადა და მერე მოკრასთან დაბრუნდა. მოკრა ისევ იმ ალაგას იყო გაჩერებული.

— ამბავი? — ჰკითხა მოკრამ ნიკოლას.

— მინდოდა იმის ვინაობა გამეგო, — უთხრა ახალგაზდა კაცმა.

— მაშ ვერ გაიგე, ვინ იყო?

— ამბობენ, შეთქმული არისო.

— ჩემი ღრაგანი! — წარმოსთქვა დედაბერმა და შწარედ ამოიოხრა.

— არა! — უპასუხა ნიკოლამ.

— მე რას მასწავლი! მაშინვე ვიცან.

— მაშ... ასე... — ბუტბუტებდა ნიკოლა.

მოკრამ ხელი გაიქნია და სთქვა:—ახლა კი ოსმალოებს ხელიდან ვეღარ წავართმევ... დეე...—მწარედ ამოიოხრა,—ისიც დაიღუპოს!

— მერე ასე უნაყოფოდ?—წამოიძახა ნიკოლამ.

— არა, უნაყოფოდ არა,—ჩამოართვა დედაბერმა.—სისულელე მოიქმედა, მაგრამ ღმერთი ამ გვარ სისულელეს გვაპატივებს ხოლმე.

თ. სახვიას

(შემდეგი იქნება)

მთიულეთი 1804 წელსა

ისტორიული ამბავი

III*)

კოვალენსკის მოწორების შემდეგ, რომელმაც ასე უღმობელოდ შეჰბღალა რუსეთის ახლად-დამკვიდრებულ მთავრობის სახელი, მთავარ-მართებელმა თ. ციციშვილმა საქართველოს გამგებელად და საქართველოს უმაღლესის მთავრობის უფროსად დაჰნიშნა განდევნილ კოვალენსკის ღვიძლი ძმა. სამწუხაროდ, ვერც ახალი გამგებელი გამოდგა შესაფერი მოღვაწე, პატიოსანი და რიგიანი მოხელე. ძმის წახედვით ამანაც მოქრთამეობას მიჰყო ხელი და ძმის მაგალითმა სრულიად არ დააშლევინა უკანონო მოქმედება. თ. ციციშვილმა ამის გამო ეს ახალი გამგებელიც მალე დაითხოვა სამსახურიდან.

მაშინდელ მოუსვენარ და შფოთიან დროს, როცა რუსთა მთავრობა ჯერ საფუძვლიანად არ იყო დამკვიდრებული, ხალხი ზღვისავეთ ჰღვლავდა და ვერ გადაეწყვიტა, შეეურიგდე ახალს წესსა და რიგსა, თუ თავი გამოვიდო მეფობისთვისაო; იმ შფოთიანსა და აღელვებულს დროს, როდესაც მრავალი შინაური და გარეული მტერი ემუქრებოდა რუსთა მთავრობას, სამოქალაქო საქმეთა გამგებელს დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა. მთავარ-მართებელი ვერ იცლიდა სამოქალაქო საქმეთათვის, მუდამ ღღე იმის ფიქრსა და ზრუნვაში იყო, როგორ მოვიშორო სამზღვარზე მომდგარი მტერიო და როგორ განედევნო

*) «მოამბე» № III

ქართლ-კახეთიდან ლეკებიო. დაღესტნიდან შემოსეულ მძარცველების ალაგმვა დიდ მხნეობასა, სიფრთხილესა და გამჭრიახობასა თხოულობდა. საქართველო ისე ძლიერ იყო შერყეული პოლიტიკურად, რომ წინააღმდეგობას ვეღარ უწევდა ლეკობას. ერი დაიქსაქსა, გაბოცდა და, ვიდრე გონებას მოვიდოდა, ლეკები თავისუფლად დაჰნაწარდობდნენ და არბევდნენ ცხვრებივით გზა-დაბნეულ ქართველებს. თავისუფლად და უშიშრად დათარეშობდნენ თავზე-ხელადებული ლეკები საგურამოს ქალებში, წალკაზე და ახალციხეში ხ.ამ მკვიდრი ბინა გაიმართეს, რადგან აქ ახალციხის ფაშები შემწეობასა და მფარველობას უწევდნენ და დახმარებას არ აკლებდნენ, როგორც ტყვია-წამლით, აგრედვე სურსათითა და ნუზლ-სანოვავით. ლეკების ბრბო მოულოდნელად შემოერეოდა ქართლს, მოედებოდა საჯავახოდან დაწყებული საციციანომდე, გზა-გზა იკლებდა ხოვლეს, ქარელს, აწიოკებდა სხვა უფრო პატარა სოფლებს, იტაცებდა ტყვეთა და ასე გასინჯეთ, უბრალო ქვაბების წალბასაც კი არ უკადრისობდნენ. ვიდრე შიშისაგან თავზარ-დაცემული ქვეყანა მდევარს თავს მოუყრიდა, ლეკების გუნდი უკვე ბორჯომის ხეობაში ამოჰყოფდა თავს და იქიდან აწყურის გზით ახალციხეს მიაშურებდა, სადაც სიხარულითა და დიდის მასპინძლობით ეგებებოდნენ ახალციხის ფაშები. მთავარ-მართებელსაც მეტერა ჯანი ჰქონდა, საშიშ ადგილებში ჯარები უნდა ჩაეყენებინა ლეკების გაბედულ თარეშობის ასალაგმავად. ცხინვალსა, გორსა, სურამსა, მუხრანსა და წალკას თითო ბატალიონი იყო დაბანაკებული, აგრედვე სოფლებად—ზოგან როტა, ზოგან ასი კაცი ყაზახთა მხედრობისა იდგა და დაეაღებულები ჰქონდათ, თვალ-ყური ადევნეთ ლეკებსაო. როგორც ჯარებს, აგრედვე მკვიდრ ხალხს ილაჯი ჰქონდათ გაწყვეტილი ამ რიცხვმცირე, მაგრამ მეტად-მოუსვენარ, გალაღებულ მტრისაგან.

რა გაბედულებასაც იჩენდნენ ლეკები, ამას ცხადად ჰმოწმობს შემდეგი შემთხვევა. ეს მცირე ეპიზოდი ნათლად ასურათებს მაშინდელ აწეწ-დაწეწვას და შინაურ საპოლიტიკო მოუძღოლებას. თ. ციციშვილმა რომ განჯისაკენ გაილაშკრა, კაპი-

ტან-ისპრავნიკს ენოხინს უბრძანა, გზა გააკეთე წალკიდან გორამ-
დგო. ენოხინმა წაასხა 108 ქართველი მუშა და თან გაიყოლია
9 ყაზახი რუსი და თერთმეტი ეგერი. გზის კეთება მშვიდობით
დაასრულეს და შინისკენ არხენად დაბრუნდნენ. ოცი ვერსი
რომ გამოიარეს წალკიდან, თავს დაესხა ლეკების ბრბო, არა
ნაკლებ 600—800 კაცისა. რა თქმა უნდა, ნიჩაბ-ბარებით შე-
იარაღებული ქართველობა წინააღმდეგობას ვერ გაუწევდა ლე-
კებს, რომელთაც ზოგი გასწყვიტეს და ზოგიც დაატყვევეს.

სიკვდილს გადაჩრა მხოლოდ თვით ენოხინი და ექვსი ყა-
ზახი, რადგანაც მარდი ცხენები ჰყავდათ და თავს უშველეს.
გულ-გახეთქილი ენოხინი ჩამოიჭრა გორში და ყოველივე უამ-
ბო პოლიციის უფროსს ცეხანოვსკის. ენოხინმა და მისმა მხლე-
ბლებმა ცხენები კინალამ დაჰხოცეს ჰენებითა. სამს საათს გა-
ველოთ სამოც და ათი ვერსი. ცეხანოვსკიმ უმაღლ მდევარი
დაადევნა ლეკების ბრბოს, მაგრამ ვიდრე მდევარი ლეკებს იპო-
ვნიდა, იმათ კიდევ აიკლეს ხოვლე და ქარელისკენ გასწიეს.
ქარელს იყო დაბანაკებული კაპიტანი სევერენი 4¹ ჯარის-კა-
ციოთ. სევერინი მანც არ შეუშინდა ლეკებს და 4¹ კაციოთ
მხნედ შეუტია მოსეულ ბრბოს. იმ წამსვე ლეკები გარს შე-
მოერთყნენ გულად მეომრებს და სევერინი ლუკმა-ლუკმა აჭკუ-
წეს. სევერინმა მხოლოდ ამ ანდერძის დატოვება-ლა მოასწრო.
პორუჩიკ როკულსკის დაუძახა: „გახსოვდეს, რომ რუსნი თავის
დღეში ცოცხალნი მტერს არ ჩაუვარდებიან ხელშიო“. ახალ-
გაზდა როგუოლსკი, გამხნეებული თვისის უფროსის მაგალითით,
იერიშით მივიდა მტერზე, მაგრამ ესეც მალე გამოასალმეს ლე-
კებმა წუთი-სოფელსა. მხოლოდ თავის უნცროს ძმას დაუძახა:
„სევერინის სიტყვები არ დაიფიწყავო“. ტყვიამ ეს ახალგაზდა
აფიცერიც მალე გაჰგმირა; უაფიცროდ დარჩენილი ჯარის-კა-
ცინი იბრძოდნენ კიდევ, მაგრამ მალე ყველანი ამოწყვიტეს ლე-
კებმა. გორიდან წამოსულმა მდევარმა ლეკები განდევნა და
ბრძოლის ველზედ მხოლოდ ოთხი მძიმედ დაკოდილი და ცო-
ცხალმკვდარი მეომარი-ლა ჰნახა, რომელთაც ეს საკვირველი
ამბავი უამბეს; სევერინის რაზმის უწყალოდ ამოყლეთა მოხ-

და 12 თიბათვეს 1803 წელსა. ლეკები დატვირთული ნადავლით და ტყვეებითა ახალციხისკენ წავიდნენ. უკან დაედევნა ქართლში დაბანაკებული ჯარებნი უფროსი გენერალი თ. ორბელიანი და იძულებულ-ჰყო ახალციხის ფაშა, მოეცა 600 ლეკი. ამით იარალი აჰყარეს, გარს ხიშტიანი ჯარის-კაცნი შემოარტყეს და ისე სამარცხვინოდ ჩამოატარეს ქართლზე, გადაიყვანეს ალაზანს იქით და დაღესტნისკენ უყვეს პირი¹⁾.

ლეკს ასე თუ ისე პასუხს მისცემდა რუსეთის მხედრობა, რომ ამავე დროს საქართველოს სამზღვრებზე სპარსეთი არ აზვავებულობო. სპარსეთს მხარს აძლიევდნენ ეხლანდელი ბაქსა, ერფენისა და განჯის გუბერნიებში გაბატონებული ყვენები. განსაკუთრებით ჰმფოთაედა სპარსეთი. ამ ქვეყნის მფლობელს ლახვარივითა ჰხედებოდა რუსის მხედრობის დამკვიდრება საქართველოში. შაჰი კარგადა ჰხედავდა და ჰგრძნობდა, რომ რუსეთი ჯერ საქართველოს მოიღობს და მერე რიგი თვით სპარსეთზედ მოდგებაო. ამისათვის ირანის მფლობელი არავითარ ღონესა და ხერხს არა ჰზოგავდა, ოღონდ კი გაეძევებინა როგორმე საქართველოდან გაიურო რუსები, გადაერეკა კავკასიის ქედს იქით და მათი სინსილა გაეწყვიტა ამიერ კავკასიასა და საქართველოში.

გულ-ხელდაკრეფილნი არც საქართველოს ტახტის მაძიებელნი ბატონიშვილნი ისხდნენ. მუქარა მუქარაზე მოდიოდა იმერეთს, დაღესტანს და სპარსეთს გადახვეწილ ბატონიშვილებისაგან, ხშირად ჯარებსაც ჰმხედართ-მთავრობდნენ და ისე მოდიოდნენ საქართველოსაკენ. თ. ციციშვილის მოუხვენარ ყოფას სხვა გარემოებაც აძლიერებდა. ბატონიშვილების ერთგულნი ყმანი, თვადნი და აზნაურნი, არ ისვენებდნენ თვით საქართველოში, იგებდნენ აქაურ ამბებს და მალეით ატყობინებდნენ ყველაფერს თავიანთ ბატონებს. სპარსეთიდან კიდევ მოჰქონდათ ბაბა-ხანის ფირმანები, რომ საქართველოს გასათავისუფლებლად ამხედრდა დიდებული შაჰი და მცირე ხანს

¹⁾ იხ. Потто—Кавк. война, т. I, вып. 3, стр. 345—347.

შემდეგ გაჰრეკავს რუსეთსაო და სხვა; ავრცელებდნენ ხალხში ამ ხმებსა და შფოთსა და მღელვარებას აძლიერებდნენ. ამ საშინელ დროს დარწმუნებით ვერავინ იტყოდა, ხვალინდელი დღე რას მოიტანდა, სპარსეთი გაბატონდებოდა, თუ რუსეთი, ლეკები გალევდნენ საქართველოს, თუ ახალციხის ფაშა გაიმარჯვებდა. ვისაც კი იარაღის ტარება შეეძლო, ყველა თოფსა და ხმალში ჯდებოდა, ჰშფოთავდა, ჰბორგავდა; ზოგი რუსეთს ემხრობოდა, ზოგი სპარსეთს ნატრულობდა და ზოგიც კიდევ საქართველოს განთავისუფლებას შესთხოვდა ღმერთს ორთავესაგან და გაჰბოდა ბატონიშვილებთან, რომელთაც ასე ცხადად, აშკარად, განსაკუთრებით ალექსანდრემ, აღმართეს დროშა თავისუფლებისა. ძნელი გამოსაცნობი აღარ არის, რომ ამისთანა დრო და ჟამს წესიერების მაგიერ ჰმეტობდა უწყესობა, უსამართლობა და უკანონობა.

მთავარ-მართებელს არც პეტერბურგიდან აძლევდენ მოსვენებას. გამხევეების მაგიერ, მაშინდელი მინისტრები, და თვით ხელმწიფე იმპერატორიც, განუწყვეტლივ სწერდნენ თ. ციციშვილს, ეცადე და როგორმე მოახერხე, რომ საქართველოს შემოსავალმა იმატოს, რომ მანდაურივე შემოსავლით იფარებოდეს მართვა-გამგეობისა და ჯარისთვის საჭირო ხარჯიო. მეცხრამეტე საუკუნის დამდეგს რუსეთის ხაზინის მდგომარეობა მეტის-მეტად სამწუხარო იყო და, რასაკვირველია, უხვად ვერ გაიმეტებდნენ ფულსა ახლად-შეძენილ ქვეყნის მოსავლეოდ და საპატრონოდ. წესსა და რიგში აგრე მალე ვერც საქართველოს შემოსავალი ჩავარდებოდა, მით უმეტეს, რომ ყველა მოხელე, დიდი და პატარა, თავის საკუთარ ჯიბის გასქელები-სათვის უფრო ჰზრუნავდა, ვიდრე სახელმწიფოსათვის. სწორედ ეს იყო მიზეზი, რომ აქედან მუდმივი თხოვნა იგზავნებოდა პეტერბურგს, ფული მოგვაშველეთო. იქიდან კიდევ მოწერილობა და ბძანება მოდიოდა, ხაზინაში ფული არ არის და იოლად წადით მანდაურის შემოსავლითაო.

ამდენი სავალალო და საღავიდარბო საქმე დაატყდა თავს მთავარ-მართებელს და საღლა მოიცლიდა, რომ სამოქალაქო საქ-

მეთათვის გული დაედო, ყური ეგდო, რიგზე და წესზე მოეყვანა და ბოროტ-მოქმედება მოხელეთა იქვე დასაწყისში აღმოეთხვრა. ამისათვის სამოქალაქო საქმეთა სრული გამგებელი გახდა სხვა-და-სხვა გაიძვერა, უნიჭო და უსვინიდიო მოხელე, რომელნიც ისე ატრიალებდნენ საქმეს, როგორც მათი საკუთარი ინტერესი მოითხოვდა. სამი-ოთხის წლის განმავლობაში ხუთი გამგებელი გამოიცვალა საქართველომ და არც ერთი არ გამოდგა პატიოსანი. ძმათა კოვალენსკებმა, თ. ვოლკონსკიმ, ტარასოვმა და ლიტვინოვმა წარუხოცველი სახელი დასტოვეს საქართველოში. თ. ციციშვილმა ზოგი მათგანი სამართალში მისცა და ზოგიც გაპრეკა სამსახურიდან, როგორც უნიჭონი და რუსეთის სახელის გამტეხელნი.

ერთის მაგალითის მოყვანა სრულიად საკმარისია, რომ სავესებით გავითვალისწინოთ, თუ რანაირად იქცეოდნენ მართვა-გამგეობის უმაღლესნი წარმომადგენელნი. მთავრობამ ბატონიშვილებს ჩამოართვა მამულები, სოფლები, ქარვასლები, ქარხნები, სამღებროები და ვენახ-ბაღები. ყოველივე ესე იჯარით გაიცემოდა ხოლმე წესისაებრ, რომ შემოსავალი უფრო მეტი ჰქონოდა ხაზინას. რაც ქალაქში საუკეთესო ბაღები იყო, იმ წესით შექცენილი, ტარასოვმა სულ თვითონ აიღო იჯარით; ზოგი ცოლის სახელობაზე და ზოგიც თავის მორჩილ წვრილმან მოხელეებს დაურთვა, იმ იმედით, რასაკვირველია, რომ შემდეგში მევე ვისარგებლებ, ხოლო ხაზინას სულ მცირე შემოსავალს მივსცემო: რა გვექმნა, იჯარით გაცემის დროს, ამა და ამაზედ მეტი არაფერ შემოგვადლიაო. ასე რომ, ფორმალურად, საქმე გაჩაღებული იყო. თ. ციციშვილმა სულ ცეცხლი აფრქვია, როცა შეიტყო ტარასოვის ასეთი საძაგელი საქციელი და პირდაპირ ხელმწიფეს მისწერა, რომ ამგვარი მოქმედება მაღალ-ხარისხოვან მოხელესი ხალხს გაპრეკნის, გულს აუცრუებს მართლ-მსაჯულეებაზედ და ხაზინას ხომ აუარებელს ხარაღს მისცემს, რადგან ვერც ერთი მოქალაქე ვაჭრობას ვერ

გაჰმდავს; რაკი შეიტყობს, რომ ვაჭრობაში ჩავარდნილი ბა-
ლის აღება თვით უფროსის ცოლსა სურსო.²⁾

ასეთები იყვნენ თ. პავლე დიმიტრის ძის თანაშემწენი
დანმარების შაგიერ, ხელს უცარავდნენ მართვა-გამგეობაში და
რაცა კი თავისუფალ დროს შოულობდა მთავარ-მართველი,
თვისის თანაშემწეების წახდენილ საქმის გასწორებას უნდე-
ბრდა. საკვირველიც იმიტომაა თავად ციციშვილის მოღვაწეო-
ბა, რომ ერთსა და იმავე დროს რისხვითა და მუქარით სავსე
ბარათებსა სწერდა საქართველოს მოსამზღვრე ყვენებსა და
შინაურ საქმეებსაც ასე თუ ისე უძღვებოდა და ხშირად დაწვრი-
ლებით აძლევდა დარიგებას ადგილობრივ მოხელეებს. ტფილი-
სის კამენდანტი, პაღპალოკოვნიკი ჩერნოვი მთავარ-მართველმა
სამართალში მისცა, რადგან მეტის-მეტად ურიგოდ იქცეოდა
და უზომო ქრთამებს იღებდა³⁾. რომ მის მოადგილეს, მაორს
თ. სააკაძესაც ჩერნოვის ბედი არ დაჰმართებოდა, თ. ციცი-
შვილი ინსტრუქციას უწერს და აფრთხილებს, როგორ უნდა
მოეპყრას ხალხსა. უპირველეს ყოვლისა, არიგებს მთავარ-მართე-
ბელი მაიორს სააკაძეს, უნდა დაიცვა და დაიფარო მკვიდრნი
ჯარის-კაცთა და ქალაქში მყოფ რუსთა შეწუხებისაგანაო.
სწორედ საჭიროც იყო ასეთი დარიგება ტფილისის კამენდან-
ტისათვის. ვინ მოსთვლის და ვინ აღნუსხავს, რამდენს უკანო-
ნობას და ბოროტებას ჩაიდენდნენ მაშინდელ შფოთითა და
მღელვარებით საკსე დროს ჯარის-კაცი, მხოლოდ თითო
კვირაობითა და თვეობით დაბანაკებულნი ტფილისში დასასვე-
ნებლად?! მუდმივმა ველ-მინდვრად ყოფნამ, მუდმივმა განუწ-
ჩვეტელმა ლაშქრობამ და ომმა მტრებთან და მერე როგორ
მტრებთან, სულ თათარ-ლეკებთან, რომელთაც რუსის ჯარის-
კაცმა საკუთარი სახელი მოუძებნა, სახელი ბასურმანისა, გააბო-
როტა და გააგოროზა, როგორც აფიცრები, აგრედვე მდაბიო ჯა-
რის-კიცი. ასე გაბოროტებულნი ხშირად ჯავრსა ჰყრილობდენ

²⁾ იხ. ARTIL, T. II, გვ. 57—58.

³⁾ ibidem, გვ. 57.

მშვიდობიან მკვიდრზედ. იმდროინდელი მხედრობა მაინცა და მაინც დიდ განსხვავებას ვერა ჰხედავდა ამ მკვიდრსა და შემოსეულ მტერს შორის; იმისათვის ერთიცა და მეორეც „ბასურ-მანა“ იყო. ეს კარგად იცოდა მთავარ-მართველმა და სწორედ ამისათვის უბრძანებს თ. სააკაძეს, აქაური მკვიდრი და მშვიდობიანი ბინადარი დაიფარე ჯარის-კაცისაგანაო. ნაკლებად საყურადღებო არც მეორე მუხლია დარიგებისა. მთავარ-მართველი უბრძანებს კომენდანტს: დაყვავებით, თავაზიანობითა და სიტკბოებით მოისმინე მკვიდრის ყოველი საჩივარი, ნუ დასტუქსავ მომჩივანსა, სამართლიანად გაარჩიე საქმე და მხოლოდ მაშინ დასდე მსჯავრიო. ასეთი დარიგება, ანუ ბრძანება ეხლანდელ დროშიც არის მეტი, ხოლო მაშინდელისათვის აუცილებელი საჭიროება იყო. შემდეგ თ. ციციშვილი განაგრძობს: თვალ-ყური ადევნე ქალაქის სისუფთავეს, ქუჩები ნაგვითაა სავსე, სასტიკად დასაჯე, ვინც კი ქუჩაში სარეცხის წყალს გადმოღვრისო; ნებას ნუ მისცემ, რომ საკლავი თვით ქალაქში იხოცებოდეს, რადგან ჰაერი იწამლება სისხლითა და განავალით. უსათუოდ საჭიროა, საკლავი იკვლებოდეს ქალაქგარედ და ხორცი, სუფთა ტილოთი გადაფარებულნი, შემოჰქონდეთ ყასბებსაო. აგრედვე უბრძანე, რომ სადაბლო ქარხნები გადიტანონ სადმე ქალაქის განაპირას, რადგან ადამიანს იმათ ახლო ვერ გაუვლია, ისეთი საშინელი სუნი სდგას გარშემოვო. მთვრალი ჯარის-კაცები ათას უწესოებას ჰკადრულობდნენ აბანოებში; ამიტომ თ. ციციშვილი სასტიკად უბრძანებს თ. სააკაძეს, ნებას ნუ მისცემ უდრო-უდროოდ იხეტილონ აბანოებში, დაუნიშნე კვირაში ერთი დღე და, როცა საბანებლად გაისტუმრებ ჯარის-კაცებს, უსათუოდ ერთი საიმედო უნტერ-აფიცერი გააყოლე ხოლმეო. დასასრულ, მთავარ-მართველი უბრძანებს კომენდანტს, ურჩიე მოქალაქეთ, მალე ააშენონ ჯარის-კაცთათვის ყაზარმები, რადგან ჯერ ერთი, უამისობა ხომ არ იქნება, და მეორეც, ჯარების სახლებში დაყენებით მრავალი

უწყსოება იბადება და ეს მკვიდრისათვის აუტანელი ბეგარა რაც შეიძლება მალე უნდა მოისპოსო.⁴⁾

მოხელეთა სიავკაცე რამდენადმე შეკავებულ-დალაგებულ იქმნა სასტიკ მთავარ-მართველის შიშით. მიამჩივანს და დაზარალებულს შეეძლო პირდაპირ მთავარ-მართველთან მისულიყო, ეჩივლა და სამართალი მიეღო. სულ სხვა ყოფაში იყო ამ მხრივ მაშინდელი სოფელი. როგორც მუდამ, სოფელი მაშინაც უნუგეშოდ იყო დატოვებული. იქ თავისუფლად ჰდანავარდობდნენ და ჰპარპაშობდნენ წვრილ-ფეხი მოხელენი. სამართალი და ადმინისტრაცია ნეტარხსენებულ კაპიტან-ისპრავნიკების და მღვიან-ბეგების ხელში იყო. სწორედ ძნელად დასაჯერებელ ამბებს ამოიკითხავს ადამიანი საარხეოგრაფიო აქტებში. კაპიტან-ისპრავნიკების უკანონო საქციელთა აღნუსხვით აქრელებულია პირველი ტომები ამ ძვირფასის წიგნისა. ამ მხრივ ნამდვილ დაუშრეტელ წყაროდ უნდა ჩაითვალოს ეს წიგნი საქართველოს ისტორიისათვის. აი, მაგალითად, რას მოგვითხრობს აქტების მეორე ტომი შესახებ ერთის კაპიტან-ისპრავნიკის მოქმედებისა: 1804 წელს, 27 მარტს ოსებმა მიართვეს საჩივარი თ. სოლომონ ერისთავს, რომ ს. ჟამურს ამოვიდა ანანურის მხარის კაპიტან-ისპრავნიკი, გაბაწრა ოსები და აჭაბა ძაღლებისათვის გაჩორკნილ გომში სალაფავიო. სალაფავი ამ ნაირად მოამზადა კაპიტან-ისპრავნიკმა: შიგ ჩაასხა შრატის, მერმე ჩაჭყარა დაკუწული კატები *) და ყოველივე ესე ადამიანის ფეინით შეაზავაო. ამას არ დაგვაჯერაო, სჩივიან ოსები, რვა სახელი გადაგვიწვა, სადაც დაგვეღუპა 300 კოდი ქერიო. თუ ჩვენი საჩივარი არა გჯერა, ემუდარებიან ჟამურელები თ. სოლომონ ერისთავს, გამოჰგზავნე ერთი კეთილ-საიმედო და სანდო

*) *ibid*bm, გვ. 25—26.

*) ნუ დაივიწყებთ, რომ ოსებს კატა წმინდა ცხოველი ჰგონიათ, და, ალბად, მოხერხებულმა ადმინისტრატორმა, რათა უმწვერვალესად შეელანა ოსების ადამიანობა და კაცობა, სალაფავში კატები ჩაჭყარა და არა სხვა ოთხფეხი.

კაცი და დაავალე, გამოიძიოს ყოველივე დაწვრილებით და სიმართლე მოგახსენოს. 5)

კაპიტან-ისპრავნიკებზე ნაკლებად სახელი არ გაითქვეს ბოროტ-მოქმედებითა და მოქრთამეობით წვრილმანმა მოხელეებმა. ჭირი და ჟამი ისე ვერ დაზარალებდა ერს, როგორც ეს უზნეო, გაუწურთვენელ-განუვითარებელნი და ლოთნი ვადამწერელნი აზარალებდნენ და სჩაგრავდნენ ხალხსა. მომჩივანს მოხელეთა ენა არ ესმოდა და ამისათვის ყურ-მოჭრილი ყმად უნდა გადაქცეულიყო, რაკი მათს ხელში ჩაგვრდებოდა. სამწუხარო უფრო ის იყო, რომ წვრილმანი მოხელენი მეტის-მეტად უზნეო და ხასიათ-გაფუჭებულნი იყვნენ, განათლებას მოკლებულნი და უფიცნი სამსახურისა. რიგიანი მოხელე არ ეტანებოდა მაშინდელ საქართველოს. ან კი რომელი პატიოსანი და მცოდნე მოხელე დასტოვებდა სამშობლოს, ნათესავთა და სამსახურის საქებნელად გადმოიხვეწებოდა შორეულს საქართველოში, საიდანაც შეიძლებოდა ცოცხალი ვეღარც კი დაბრუნებულიყო. მხოლოდ უვარგისი და გამოუსადეგარი სამშობლოში, ლოთი და წყალ-წალღებული კისრულობდა საქართველოში სამსახურსა, გატაცებული მარტო ერთის აზრით, რომ გზის ფულს ბლომად მივიღებ და შემდეგ თუნდა ქვა-ქვაზედაც ნუ დარჩებაო. 6)

5) Акт. II, გვ. 305. აქვეა აღნუსხული, რამდენი პური, ჭერი, თივა, ღებნო, ქათამი, ერბო და ფული წაართვის უფასოდ, რასაკვირველია, კაპიტანის მიერ გაგზავნილმა მდივანებმა და ყაზახებმა და რამდენი მუშა და ურემი გაიყვანეს სა-მუშაოდ.

6) 1803 წელს შემოდგომაზე მასწავლებლოდ ახლად დაარსებულ სკოლაში დაინიშნა სტეფანე გულიაევი. ერთი წელიწადიც ვერ დაჰყო სასწავლებელში ბ-მა გულიაევმა, ისე უვარგისი აღმოჩნდა, და თ. ციციშვილი იძულებული იყო დაეთხოვა, აი რა სიტყვებით იხსენიებს მთავარ-მართებელი სტეფანე გულიაევის: „съ прискобисмъ должель донестъ В. С. (графу Заводовскому, министру народ. пр.), что изъ числа присланныхъ учителей вышняго класса Гуляевъ не общаетъ усѣхонъ, не имѣя дара заставитьъ учениковъ уважать себя. Къ тому же рѣчь имъ говоренная можетъ свидѣтельствоватьъ предъ в. с. о новостяхъ. вводимой имъ въ краснорѣчїе пословицами и обидными изрѣченїями для новоприобрѣтенной земли“. Акты, II, стр. 199.

ზემოდაც მოვიხსენიეთ და ეხლაც გავიმეორებთ, რომ მისვლა-მოსვლა მაშინდელის საქართველოს სამხედრო გზით მეტი-მეტად იყო გაძნელებული. ადამიანი წერილს რომ გაჰგზავნიდა საქართველოდან პეტერბურგს, დარწმუნებული არ იყო, მიაღწევს წერილი დანიშნულ ალაცს, ან მომივა პასუხი, თუ არაო. აი როგორ გადაჰქონდათ თ. ციციშვილის დროს, და შემდეგაც კარგა ხანს, წერილები და ფოსტა. ქალაქ მოზდოკიდან კვირაში ერთხელ მოდიოდა ფოსტა ტფილისისკენ. ფოსტას თან მოსდევდა ხან ერთი როტა ჯარისა და ხან მთელი ბატალიონი ზარბაზნით. ასეთს მგზავრობას „ოკაზიას“ ეძახდნენ მაშინ და მოზდოკში კვირაობით მომწყვდეული მგზავრები ოკაზიას გამოჰყვებოდნენ ხოლმე, რადგან უამისოდ ცოცხალნი ვერ მოახწევდნენ საქართველოში; გზაში ან გაძარცვავდნენ, ან ტყვედ წაიყვანდნენ სხვა-და-სხვა მთის ხაოხნი, ან შესაძლო იყო წუთი-სოფლისათვისაც გამოესალმებინათ. ჯარის მფარველობითვე მიდიოდნენ მგზავრნი ტფილისიდან რუსეთს. რადგან მუდმივი წოწილი ჯარის-კაცთა და თრევა ზარბაზნებისა გაფუჭებულის გზით საშინლად ჰღალავდა და ჰქანცავდა ჯარის-კაცებსა, მთავრობა ზოგჯერ ფოსტას ორ-სამს კვირას არა ჰგზავნიდა, მაშასადამე, მგზავრებიც იძულებულნი იყვნენ მთელი თვე ეცადნათ ოკაზიისათვის. ასე რომ პეტერბურგიდან წამოსული ბარათი, ან ოფიციალური ქალაქი თვე-ნახევარსაც და ორ თვესაც უნდებოდა ტფილისამდე მოღწევას. ამდენივე თვე აქედან პეტერბურგამდე და ამ სახით სამი-ოთხი თვე გაივლიდა, ვიდრე ადამიანი პასუხს მიიღებდა სატახტო ქალაქიდან, ან ადგილობრივი მთავრობა განკარგულებას მიიღებდა იმის შესახებ, თუ სხვა-და-სხვა დროსა და შემთხვევაში როგორ მოქცეულიყო. ზამთრობით ხომ გზა ხშირად იკვრებოდა, მგზავრი ავაზაკებისა და თულის ოსების წყალობით სიცოცხლეს ესალმებოდა⁷⁾. ასეთი საშიში და საძნელო იყო მგზავრობა მაშინდელ დროს და, აბა, რომელი რიგიანი მოხელე დაანებებდა თავს თავისს სამშობლოს, რომელი პატიოსანი მოღვაწე მოს-

⁷⁾ იხ. აქტ. II, 58—50.

წყდებოდა თავის ქვეყანას, აიღებდა თავსა და გამოსწყვედა საქართველოსაკენ, სადაც მრავალი განსაცდელი მოელოდა, ხშირად სიკვდილიც! ეხლანდელი ჩვენი სამშობლო რუსებს სამოთხედ მიაჩნიათ და მაშინ კი სულ სხვა აზრისანი იყვნენ. თვით ევროპულად განათლებული ლიტვინოვი, თავმჯდომარე იმ კომისიისა, რომელმაც განასამართლა მთიელნი მემამობენი, წყევლითა და კრულვით იხსენიებს სამეგრელოსა და ქართლსა და ემუდარება თ. ციციშვილს, ბოლო მოუღე ჩემს აქ ყოფნას და ნება მიბოძე სამშობლოში დაებრუნდეთ. ლიტვინოვს მარტო გზის ფულად 3,000 მანეთი ებოძა, 100 მ. თვეში საქმელ-საქმელისა და წინანდელ სამსახურის ჯამაგირი და მაინც უკმაყოფილო იყო ბედისა⁸⁾ და მაშ რა გაჭირვებასა და შეწყუხებაში ჩაეარდებოდნენ წვრილმანი მოხელენი, ადელი წარმოსადგენია. ამისათვის მაშინდელ საქართველოს რიგიანი მოხელე არ მოეტანებოდა, თუ არ წყალ-წალეზული, რომელთათვის სულ ერთი იყო, სადაც უნდა გაეგზავნათ, ოღონდ კუქის მოთხოვნილება დაეკმაყოფილებინათ და, თუ გარემოება ხელს შეუწყობდა, ჯიბეც გაესქელებინათ.

თავადი პავლე დიმიტრის ძე ციციშვილი კარგად ჰხედავდა, რა დიდი ზარალი მოჰქონდათ ამგვარ მოხელეთა, რა საშინელის სისწრაფით უტეხავდნენ სახელსა და ესტიბარს რუსეთის მთავრობას. მათმა ენით გამოუთქმელმა უვარგისობამ ხალხს შეაძულა რუსობა და აქაურნი მტრად გადაჰკიდა რუსეთსაო, ამბობდა ხშირად მთავარ-მართებელი. მართლაც, ქართველები ასე ფიქრობდნენ: ალბად მთელი რუსობა ისეთივეა, როგორნიც არიან აქ გამოგზავნილნიო და, აბა, ამათგან რა სიკე-

⁸⁾ *ibidem*, 35, 37. აქ მოვიყვანთ ლიტვინოვის წვრილის ერთს ალაგს, სადაც დამწერი თავს აბრალვს თ. ციციშვილს და ეხვეწება, სამშობლოში დამითხოვეო. „Cependant j'espère que la triste vie que l'on y mène et tous les Désagrémens inséparables du séjour et des affaires que l'on traite ici, vous inspireront assez de pitié pour moi, pour mettre un terme à un séjour ici et en Géorgie; j'ose vous demander, mon prince, de le fixer aus eptembre prochain et obtenir par vos bontés la permission de retourner par la Crinée que je n'ai pas encore vüe.“: *ibid.* გვ. 485.

თეს უნდა მოელოდეს ჩვენი ქვეყანაო. მეორე ტომი აქტებისა: სავსეა თ. ციციშვილის ჩივილითა და წუწუნით, რომ მოხელენი არ მივარგანო. მინისტრებს ემუდარებოდა, რიგიანი მოხელენი გამომიგზავნეთ, თორემ ყოველი ჩემი განკარგულება აუსრულებელი რჩება, ან ისე ასრულებენ, რომ აუსრულებლობა ემჯობინებოდაო. ხალხი კი ჰფიქრობს, რომ რუსებს სამართლიანად განსჯა და განხილვა საქმისა არ შეუძლიანთო.⁹⁾ თვით ხელმწიფე იმპერატორსა სწერს თ. ციციშვილი ერთს თავისს უქვემდებარდომლქს მოხსენებაში, რომ „პატიოსანი და მუყაითი მშრომელი-მოხელენი სანთლით საძებნელნი არიანო“.¹⁰⁾ შინაგან საქმეთა მინისტრს, გრაფს კოჩუბების, თითქმის, საყვედურით ახრჩობს, თუ კი ირკუტსკში გამწესებულ მოხელეთ წინდაწინვე ორს ჩინს აძლევთ, საქართველოში გამწესებულთათვის უფრო უპრიანია მაგვარი დაჯილდოვება და წათამამებაო. მართალია, საქართველო ისე შორს არ არის, როგორც ირკუტსკის გუბერნია, მაგრამ არც ის უნდა დავივიწყოთ, რომ რუსის მოხელენი აქაურ ჰავას ძნელად იტანენ, სასმელ-საქმელს ჯერ ვერ შესჩვევიან და ძვირობაც არის აქ, ასე რომ, ძალიან შორი-შორს არის შედარება საქართველოსა და ირკუტსკს შორისო. მთავრობამ შეისმიწა თ. ციციშვილის ვედრება და უბრძანა მცირე რუსეთის გენერალ-გუბერნატორს და სლაბოდო-უკრაინის გუბერნატორს, გაუგზავნეთ საქართველოს მთავარ-მართველს საკანცელიარიო წესის რიგიანი მცო-

⁹⁾ რაკი თვით რუსეთის ძლიერმა და ერთგულმა მხედართ-მთავარმა ასე სასტიკად მოიხსენია მაშინდელი მოხელეობა, ვიდას უნდა გაუეკიდრდეს პლატონ იოსელიანის მამის, ეგნატე მოძღვარის სიტყვები: ზბატონის ასულო, მოახსენებს მამა ეგნატე ბატონიშვილს თეკლეს, მესმის ყოველივე და ვიტყვი მოკლედ გოდებითსაცა ჩემსა სიტყვასა: ძარვინ ველოდით რუსისაგან ამას, რასაცა თქვენ მიბრძანებთ; ახლა ვნედავთ, რაოდენ ძნელი ნათესავი ყოფილა. ძლიერნი ძალთა სიმრავლითა, თურმე ყოფილან სუსტნი ზრდილობითა; უცნობნი კაცთა, არა დამუსაყებელნი ღირსებათა, ცივად მხედველნი, ცივად მგრძნობელნი, აზიურთა და ძველთა ჩვენთა სჯულის-დებათა ეცივიან რუსნი. განიხილონა. იხ ცხოვრება მეფის. გიორგის XIII-სა. გვ. 249—250.

¹⁰⁾ იხ. АКТЫ, II, გვ. 25, 27, 29, 31, 36, 37, 44, 47, 54, 57 და სხვა.

დნე მოხელენიო. ამ საკანცელიარიო წესების რიგიან მკოდნე მოხელეთ წინაწინვე მიეცით ჯამაგირის ერთი მესამედი, გზის ფული და აგრედვე ერთი ჩინიცაო. მეორესაც მაშინვე მიიღებენ, თუ საქართველოში ოთხს წელიწადს დაჰყოფენო, იმას გარდა, რაც კანონით ჯილდო ერგებათო.¹¹⁾

მინისტრთა საბჭომ საქიროდ არ დაინახა საქართველოში გამოეგზავნა უნივერსიტეტში კურს-დამთავრებულნი მოხელენი. პირველ ხანში უნივერსიტეტ-დასრულებულნი სარგებლობას ვერ მოიტანენ და იმათ კანცელიარისტები აჯობებენო. მინისტრების აზრით, რადგან საქართველოში საქმის წარმოება რუსულად იყო, ამისათვის წვრილმანი, გაუნათლებელნი, მაგრამ ოფიციალურ მიწერ-მოწერაში გავარჯიშებულნი უფრო საქირონი არიან, რომ ახალი საქმე მართვა-გამგეობისა წესსა და რიგში ჩააყენონო. ამის გამო საქართველოს მრავლად მოაწყდა წვრილმანი მოხელეობა. თ. ციციშვილი განვითარებულს მოხელეებს თხოულობდა, რომ მისი განკარგულება აღესრულებინათ მაინც, თუ თვითონ ახალს ვერას მოიგონებდნენ, და მაგიერ გადამწერლებს უგზავნიდნენ. მთავარ-მართებელი, გულმოსული მათის უნიჭობით და უგვანო საქციელით, მოქრთამეობითა და გარყენილის ცხოვრებათ, განსაკუთრებით პროვინციაში, ზიზღით იხსენიებს ოფიციალურ ქალაქებში ამგვარს ცივილიზატორებს.¹²⁾

¹¹⁾ Ак. II, გვ. 47.

საქიროდ მიგვჩინია მოვიხსენიოთ, რომ ეხლა ჩინს ის მნიშვნელობა აღარა აქვს, რაც ძველად. ბატონ-ყმობის დროს, პირველი ჩინი, ეხლა სასაცილოდ გამხდარი კოლლეესკი რეგისტრატორობა, კაცს პირადად ააზნაურშეილებდა და ანთავისუფლებდა, როგორც გარდასახადისაგან, ისე გაროზგვისაგანაც. ეს იყო მიზეზი, რომ კოლლეესკი რეგისტრატორობისთვის თავპირს იმტყვევდა წვრილ-ფესი მოხელეობა.

¹²⁾ „Чиновники из приказных.“ ასე ეძახდა მათ მთავარ-მართებელი. აღბაღ ზემოდ მოხსენებულმა განკარგულებამ ათქმევინა მთავარ-მართებელს შემდეგი მწარე სიტყვები: „Не могу без стеснений сердца донести В. С. (графу Кочубею), что генеральный недостатокъ въ чиновникахъ и даже по штату положенныхъ лишать меня способовъ отнравлять служение мое по долгу звания моего, ибо, невозможно равнодушно смотрѣть на то, что проекты Высочайше апробованные и въ исполненіе конхъ настоятъ необходимости, остаются по два года безъ исполненія.“ Акты, II, გვ. 57.

უმთავრესი და უძლიერესი მიზეზი ქართველების უკმაყოფილებისა ის იყო, რომ ხალხი სამართალს ვერა ჰპოულობდა. ახალის წესისა და რიგისა არავინ არა იცოდა-რა და ამის გამო დიდი თუ პატარა, ბრალიანი და უბრალო, განურჩევლად წოდებისა, დრტვინავდა და სწუხდა. მეფობის დროს სამართლის პოვნა ძალიან ადვილი იყო და თან ამასთან მეტის-მეტად მცირე დრო უნდებოდა დავისა და დარაბის გადავებას. დაზარალებული თავის საჩივარს მოახსენებდა სიტყვიერად ხდივანს, მდივანბეგს, ან თვით მეფეს და უმაღლ გაირჩეოდა საქმე, გადასწყდებოდა და უბრალო ქალაქდზე დაიწერებოდა ყოველივე: საქმის ვითარება, მოწმეთა ჩვენება, განაჩენი და ბრძანება, რომ ამა და ამ მოხელემ აღასრულოს ესა და ეს გადაწყვეტილებათ. მიჩვეულნი ასეთ ჩქარს, მარტივს ღ სამშობლო ენაზე წარმოებულ სამართალს, ქართველები პირველს ხანში განცვიფრდნენ, როცა დაინახეს დაუსრულებელი სამართალი რუსისა, უბრალო საქმე, თუნდ მამლის მოპარვისა, თევობით არა თავდებოდა; დაბარება, ჩვენების ჩამორთმევა, მოწმეთა კითხვა, ერთის სიტყვით, ათასი თრევა და ვაი-ვაგლახი უნდა აეტანა უბრალო საჩივრის დამწყებსა. უცხო ენაზე წარმოება სამართლისა ხომ სულ ერთიანად ჰრევდა და სწეწავდა საქმეს. ამ უცნაურად საქმის წარმოებაში მომჩივანიც და მოპასუხეც იბნეოდნენ, ხშირად ველარც კი არჩევდნენ ხოლმე, ვინ დაიწყო საქმე, მომჩივანი ვინაა და მოპასუხე ვინაო. ეს სრულიად საკვირველი არ არის. მოსამართლემ ქართული არ იცოდა, ქართული გვარები ეხამუშებოდა, ჯერ ყური არა ჰქონდა შეჩვეული და ისე უცნაურად და გადამახინჯებით ჩასწერდა მოხელე, „პრიკაზებში“ განსწავლული, რომ ადვილი მისახვედრი არ იყო, მართლა ორი სამის წლის წარმოების შემდეგ, გაგეგო, ვინ მომჩივანია, და ვინ მოპასუხე. აი ამის გამო სწერდა თავადი ციციშვილი პეტერბურგსა: „მოსამართლეს მომჩივანისა არა გაეგებარა და მომჩივანს კიდევ მოსამართლისა და ორთავენი კი უკმაყოფილონი არიანო.“¹⁸⁾

¹⁸⁾ Ак. II, გვ. 46.

მოთმინებიდან გამოსულმა ქართველობამ საყვედურით დაარჩო მთავარ-მართველი, არავეთარს საქმეს ბოლო არ ედება, რისთვის აჰიანურებენ საქმეს მოსამართლენი, არ გვესმისო და თუ არაფრის თავი არა აქეთ, შენ თვითონ გაგვასამართლეო. სწორედ დიდ გაჭირვებაში იყო ხოლმე მთავარ-მართველი ამ აუარებელ საჩივრებისაგან, როცა კი ლაშქრობიდან დაბრუნდებოდა ტფილისში. ¹⁴⁾

ყველაზე საოცარი და უცნაური ახალს რუსის სამართალში ესრედ-წოდებული ფორმალური სამართალი იყო, ანუ როგორც მაშინ ეძახდნენ „*судъ по формѣ.*“ ფორმალური სამართალი თ. ციციშვილის მისვლამდე კოვალენსკიმ შემოიღო და ასე სწარმოებდა: მომჩივანი, ანუ მისი ვეჭილი, მოვალე იყო მოსამართლეს წინაშე მთელი არზა ზეპირად წაეკითხა რუსულად. თუ ერთი ასოც არის შეეშლებოდა და წაიბორძიკებდა, მომჩივანი დაჰკარგავდა უფლებას ეწარმოებინა სამართალში საქმე. მაშინდელმა ქართველობამ რუსული არ იცოდა და კიდევც რომ სცოდნოდათ თითო-ოროლას, ასეთის სუსტის ცოდნით ფონს ვერ გავიდოდნენ, რადგან არზის ზეპირად წაკითხვა უნაკლოდ და შეუშლოდ მოუხერხებელი იქმნებოდა და ამგვარად ამ დაუჯერებელ სამართლის მეფობის დროს ვერც ერთი ქართველი, ცამდის მართალიც რომ ყოფილიყო, საქმეს ვერ მოიგებდა.

თ. ციციშვილმა მალე მიაქცია ჯეროვანი ყურადღება ამ უწესობას და ხელმწიფე იმპერატორსა სთხოვა სრულიად მოსპობა ამ უვარგისისა და დროსა და ვითარების შეუფერებელ სამართლის წარმოების წესებისა. ფორმალური სამართალი თვით რუსეთშიაც უვარგისი და ხალხის დამღუპველიაო, სწერდა

¹⁴⁾ ერთს თავის მოხსენებაში სწერს მთავარ-მართველი, რომ მოსალოდნელი იყო ქართველებს გაეხარდებოდათ და ესიამოვნებოდათ წესითა და რიგით წარმოებული სამართალი, მაგრამ ეს არ მოხერხდაო. შემდეგ ამ საყურადღებო აზრს წარმოსთქვამს: სასურველია, რომ ქართველები მალე შევაჩვიოთ რუსის კანონებსაო; ხოლო თუ გვინდა ადვილად მოვახერხოთ ესა, საქიროა, თვით კანონი მოიხაროს და მოიგროს ზნე-ჩვეულების მიხედვითაო. (ЗАКОНЪ ДОЛЖЕНСТВУЮТЬЪ ВЪЗНѢТЬСЯ ПО ПРАВАМЪ). Аж. II, გვ. 46.

მთავარ-მართველი და აღვილად წარმოსადგენია, რამდენად მავნებელი და საზარალო უნდა იყოს ქართველებისათვის. აქ რუსული არავინ იცის და მხოლოდ იმისთვის უნდა წააგოს ხშირად საქმე ქართველმა, რომ რუსული ენა არ იცის და ფორმალურის წესებისა არა გაეგება-რაო. მერე ფორმით არზის დაწერას თვითონ ხომ ვერ მოახერხებს, რუსის აღვოკატმა უნდა შეუდგინოს ამგვარი არზა და ვინ ჩამოსთვლის ამის გამო რამდენი ბოროტება მოხდება. ამისათვის თ. ციციშვილი სთხოვდა ხელმწიფეს, კეთილ ინებეთ და მოსპეთ სრულიად საქართველოში კავალენსკის მიერ შემოღებული ფორმალური სამართალი, მიეცით ნება ქართველებს მთავრად მოსამართლეს არზა მიუხედავად ფორმისა, ქართულადაო. ამასთანავე მოსპობილ უნდა იქმნას გერბის გადასახადიცა რადგან შემოსავალი მაგდენი არა არის-რა და ხალხს კი დიდად ავიწროებსო. ხელმწიფემ შეიწყნარა მთავარ-მართველის თხოვნა და ნება დაჰართო ქართველებს, მიუხედავად ფორმისა, მიერთმით არზებში მოსამართლეებისათვის ქართულად. ამ საგანის შესახებ სენატის ბრძანება აღნიშნულია 1805 წლის 13 მაისის თარიღით 15.)

ამ სახით, გონიერმა განკარგულებამ საშინლად დაიგვიანა და სწორედ მაშინ მოვიდა საქართველოში, როცა ამბოხება მთაში, ქსნისა, არაგვისა და ლიხვის ხეობაში უკვე ჩაქრობილ-ჩანელებული იყო.

ზემოდ მოხსენებულმა მიზეზებმა მწარე ნაყოფი მოიტანა. ერთგულება ქართველებისა რუსეთისადმი შესამჩნევად შეირყა და საერთო უკმაყოფილება ნელ-ნელა ვრცელდებოდა. მაშინდელ შფოთიან დროს მკირე შემთხვევა იყო საკმარისი, რომ აღელვება დაბადებულყოფი და ამდენ ვაი-ვაგლახს, უეჭველი, დიდი განხეთქილება უნდა გამოეწვია და კიდევ გამოიწვია. რამდენადაც წინად ქართველებს სურდათ რუსების დამკვიდრება საქართველოში, იმდენად ეხლა ხმა-მალლა გაიძახოდნენ:

11) Ар. II, გვ. 45—47; 52—53.

როგორც მოსულან; ისევ ისე წაბძანდნენო. ახალის მთავრობის შეცდომა მრავალი და დაუსრულებელი იყო და საიმედო ნიშნებსაც კი ვერა ჰხედავდნენ; იმედიც კი აღარა ჰქონდათ, რომ როდისმე მოეღებოდა ყოველსავე ამას ბოლო. პირველმა გამგებლებმა ისეთივე მართვა-გამგეობა დააწყარეს საქართველოში, როგორც თვით რუსეთის შიდა გუბერნიებში ჰმოქმედობდა. კნორრინგი და კოვალენსკი იმდენად უნიჭონი აღმოჩნდნენ, რომ მცირეოდნად ვერ შესცვალეს და ვერ შეუფერეს წესნი მართვა-გამგეობისა ქართველთა ზნესა, ჩვეულებასა, ხასიათსა და ისტორიულ ტრადიციებს. ქართველი, მიჩვეული, ავი იყო თუ კარგი, მსწრაფლ სამართალს; საპრიკაზო ფორმების მსხვერპლად გაჰხადეს, გააბეს საშინელს ქსელში და სრულიად გონება დაუბნის. ასე გასინჯეთ, ისიც კი ვერ მოისაზრეს კნორრინგმა და კოვალენსკიმ, რომ ახლად დამორჩილებულმა ერმა რუსული არ იცის, ორსა და სამს თვეს ამ ენას ვერ შეისწავლის და, მაშასადამე, საჭირო იყო სასამართლო წარმოების ენა მაინც შეეცვალათ. გაბატონებული საქართველოში უსულო და უგულო ძველი საპრიკაზო „судъ по формѣ“, მასხარად აგდებული და დაწუნებული თვით სამშობლოში, სადაც იგი აღმოცენდა ბიზანტიურის ფორმალიზმის წყალობით, გულის უმღვრევდა ცოცხალის ხასიათის ერსა. ქვეყანას გული აუცრუვდა და ნდობა და მოწიწება დაჰკარგა საზოგადოდ სამართლის წინაშე. ასეთი დამღუპველი გავლენა ჰქონდა ამ ნეტარ ხსენებულს ფორმალურს სამართალს¹⁶).

მძიმე ტვირთად დააწვა საკმარისად გაბევრილს ხალხს სამხედრო გარდასახადი, კსრედ-წოდებული „ВОЕННЫЙ ПОСТОНЪ“;

¹⁶ პირველად საქართველოში დაარსებულს უმაღლეს მართვა-გამგეობას დაერქვა „Верховное Грузинское Правительство“ რომელიც შესდგებოდა ოთხის ექსპედიციისაგან. თ. ციციშვილის დროს ორი ექსპედიცია, სისხლის სამართლისა და სამოქალაქო საქმეთა, ერთად შეერთდა და სახელად დაერქვა „Экспедиция суда и расправы.“ საინტერესოდ მიგვაჩანია მოვიყვანოთ მაშინდელი შტატები: მოხელეთა და რაოდენობა იმისი, თუ ვინ რა ჯამაგირს იღებდა. ექსპედიციის გამგებელს, ანუ უფროსს, წელიწადში ეძლეოდა 1,850 მ.; ოთხი თანამეწყობანი სოვეტნიკი, ორი რუსი და ორი ქართველი, თითოც ჯამაგირი: 750 მ., ორი

ადგილობრივი მკვიდრი მოვალე იყო რამდენიმე ჯარის-კაცი შიგლო დასაბინავებლად თავისს სახლში, როცა რომელსამე ქალაქში ან სოფლად დაბანაკდებოდა სალაშკროდ წასასვლელი რაზმი. მისვლა-მოსვლა ჯარებისა, მათი მოძრაობა მუდმივ და განუწყვეტელ ომიანობის დროს ხშირი იყო. ადვილად მისაზვედრია, რა აუტანელი და გამაბეზრებელ-გამამაოროტებელი იქნებოდა ეს არა-სასიამოვნო ბეგარა. ქონების გატაცებას, დარბევას, ძარცვა-გლეჯას ვინღა სჩიოდა, ყველა ამას მკვიდრი ჩიროს ფასად არ ჩაადგებდა იმ შეურაცხებასთანა და თავის მოჭრასთან, რაც იმას თავს ატყდებოდა მისის ცოლ-შვილის გაბიბრუებითა, არამც თუ უბრალო ჯარის-კაცებისაგან, არამედ თვით აფიცრებისაგანაც კი. შეზარხოშებულნი მეომარნი კალიასავით მოედებოდნენ სოფლის დედა-კაცებს და ძნელად თუ ვინმე გაღურჩებოდათ ნამუს-აუხდელი ვნება-აშლილ გმირებს. დიდი განსხვავებაა ეხლანდელს და მაშინდელს ჯარის-კაცთა შორის. მაშინ ჯარის-კაცი მსახურებდა ოციდან ოც და ათ წლამდე და ხშირად მთელს თავისს სიცოცხლეს ჯარის კაცობაში ატარებდა, ვიდრე ჯანი შესწევდა. ასეთი მეომარი, მოკლებული ოჯახის ალერსს, დანატრულებული ცოლ-შვილიანობას, ძნელად იგრძნობდა, რა პატივისცემა ეკადრება დედაკაცს, ძნელად თუ დაინდობდა ქალის ნამუსს, როცა კი დრო და გარემოება ხელს შეუწყობდა. ამას. გარდა ისიც უნდა გავითვალისწინოთ, რომ რუსეთში ურთიერთობა ქალი-

მდივანი თითოს 450 შ.; ორი თარჯიმანი — თითოს 250 შ. საყურადღებოა აგრედვე წერილმან, მოხელეთა თანამდებობის სახელ-წოდებანიც.

	ჯამაგირი თითოს		ჯამაგირი თითოს.
პროტოკოლისტი	1 — 200 შ.	პოდკანცელიარისტი	5 — 90 —
თანაშემწე	1 — 120 —	კოპისტი	5 — 70 —
არხივარიუსი	1 — 150 —	ქართველი თავადი ან აზნაური	2 — 150 —
პოვითიკი (უღრის ეხლანდელ სასა- მართ. ბოქაულს)	3 — 180 —	ვანისტი	1 — 60 —
თანაშემწე	3 — 120 —	მოსამსახურე	1 — 50 —

თითო ექსპედიციას: Экспедиция суда и расправы, Казенная и Исполнительная, მაგდენი მოხელეები ჰყავდა. ვერ მივხვდით, ქართველი თავადი ან აზნაური რა მოხელეობა იყო, აღბად ეხლანდელ „присяжный свидетель“-ს თუ უღრიან, ნატარიუსებთან რომ არიან. **ДѢТЯ, II, გვ. 47—48. БУТКОВЪ, II, გვ. 495—499.**

სა და კაცისა, განსაკუთრებით მდაბიო წოდებაში, მეტად მართიეა და გარშეყება სხვისის ცოლისა სრულიადაც არ მიანიათ მომაკვდინებელ ცოდვად. სულ სხვა თვალით უყურებს ამ საგანს ქართველი კაცი და მის ცოლშილთან სუბუქი, თავდაუპყრელი ლაპარაკი და არშიყოზა, რასაც სტუმარნი მეომარნი გათამაშებას ეძახდნენ და ხუმრობად მიაჩნდათ, მასპინძელს ბოლმასა ჰგვრიდა. ბევრჯელ სისხლი დაღვრილა ჯარის-კაცის მიერ ჩადენილ უზრდელობისა და უწესოების გამო და ერთი უბედურება და ალიაქოთი გამოუწვევია როგორც სამხედრო ბანკში, აგრედვე ახლო-მახლო სოფლებში, სადაც გულ-მოსულნი მკვიდრნი შეიარაღებულან თავიანთ მეზობლის ოჯახის ნამუსის დასაცველად.

ერთს ტაფაში იწვოდა, როგორც ბარი, ესე მთაც, მაგრამ იქ, როგორც ზემოდაც მოვიხსენეთ, საქმე უფრო იმიტომ გამწვავდა, რომ მთიელებს ვალად დაედოთ სამხედრო გზის გაწმენდა-გასუფთავება თოვლისგან და აგრედვე შეკეთება ამ გზისა. ეს მოვალეობა მით იყო უფრო შემაწუხებელი, რომ მთიელნი მეტის-მეტად ღარიბნი იყვნენ და საშინლად უძნელებოდათ ამ მოვალეობის შესრულება.

საქართველოს ადმინისტრაციის უწესოება და მოხელეთა ბოროტ-მოქმედება ისე თვალსაჩინო შეიქმნა, რომ აქაურ უკანონობის ხმამ თვით პეტერბურგამდე მიალწია. აღექსანდრე პირველმა საჭიროდ დაინახა ჯერ თავის საიდუმლო კომიტეტში განეხილა საქმე და მხოლოდ შემდეგ გადაეცა სახელმწიფო საბჭოსათვის. 17) იმპერატორს პირველად არა ჰსურდა საქართველოს შეერთება რუსეთთან, ვერ მოეუფლით ამ სიშორედან საქართველოსაო. ასეთისავე აზრისა იყო მისი საიდუმლო კომიტეტი: აუტკივარი თავი რაზედ ავიტკივოთო; იმდროს რუსეთს დიდი საქმე უჩნდებოდა ევროპაში და ახალის მოვალეობის ტვირთად აღება სახელმწიფო ინტერესების წინააღმდეგი იქ-

17) იხ. Богдановичъ.—Исторія царствованія Императора Александра I, т. I, 1819 г., С.П.Б. Извлеченія изъ „засѣданій неофіціального комитета“. Замѣтки пр. п. А. Строганова. 33. 68.

ნებაო. ნამდვილს მფარველობას ქართველებს ვერ გავუწევთ; და შეიძლება უფრო დიდს განსაცდელში ჩავაგდოთო. დი-
აღ, ასე ჰფიქრობდა პირველად იმპერატორი ალექსანდ-
რე I და მისი მეგობრები: გრაფი სტროგანოვი, ნოვოსილცევი,
ჩარტორიისკი და კოჩუბეი, მაგრამ შეიძლება აზრი შეიცვალეს,
რაკი საქართველოს შეერთების საქმე განსახილველად სახელ-
მწიფო საბჭოს გადაეცა. საბჭომ ის აზრი წარმოსთქვა, რომ
აქამდის ცოტ-ცოტათი ვეზმარებოდით საქართველოს მეფეებს,
ნამდვილი დახმარება ვერ გავუწიეთ, მტერი გავაბრაზეთ ჩვე-
ნის მფარველობით და ლამის დავღუპოთ უდანაშაულო ქვეყა-
ნა, რომელიც სამართლიანად მოელოდა დახმარებას, რაკი სა-
ქვეყნოდ ვპირდებოდით ასეთს დახმარებასა და ეხლა კი სრუ-
ლიად ხელს ვიღებთ საცოდავ ქვეყნის მფარველობაზე და სპარს-
ოსმალთ უნდა ჩავუგდოთ ჩვენი ერთ-მორწმუნე ერიო. სახელ-
მწიფო საბჭოს. ამ მოსაზრებამ დასძლია ალექსანდრე პირველი
და მისი მეგობრები და სამუდამოდ გადასწყდა საქართველოს
ბედი. ამისათვის, რაკი იმპერატორმა შეიერთა საქართველო და
დიდს წყალობას დაჰპირდა ქვეყანას 1801 წლის 12 სექტემბ-
რის მანიფესტით,¹⁸⁾ მეტი ღონე აღარ იყო, ნამდვილი მფარ-
ველობა უნდა გაეწია საქართველოსთვის და როგორმე აღმო-
ფხვრა ის საშინელი ბოროტ-მოქმედებანი, რომელთაც აქ
ფეხი მოაკიდეს კნორრინგისა და კოვალენსკის წყალობით. თავ-
ციციშვილის დანიშვნით საქართველოს მთავარმართველად ბევ-
რი უკანონობა მოისპო, მაგრამ სრულიად აღმოფხვრა ფესვებ-
გამდგარ უკანონობისა საშინლად გაძნელდა და ამისათვის ალექ-
სანდრე პირველმა განიზრახა აღედგინა საქართველოში მეფო-

¹⁸⁾ ეს საყურადღებო მანიფესტი დაბეჭდილია ბევრგან: Полн. Собр. Св. Зак., т. XXVI, გვ. 782, № 20007; აქ მოხსენებულია სრული ტიტული რუსეთის მეფეთა; Акты, т. I, გვ. 482—483; აქვეა დაბეჭდილი რუსკრიპტი გენერალ-ლეიტენანტის კნორრინგის სახელობაზე; Закавк. Д.—на, გვ. 23—30; ცხოვრება მეფე გიორგი XIII, პ. იოსელიანისა, გვ. 287—294. ქართული თარგმანიც არის აქ მოყვანილი, მაგრამ მეტის-მეტად მხელი გასაგებია; Материалы П. Гр. Буткова, ч. II, გვ. 485—488. ბუტკოვი ჰმოწმობს, რომ ეს მანიფესტი დაუწერია თავადს პლატონ ალექსანდრეს ძეს ზუბოვს და Постановление внутренняго въ Грузіи управления თვით ბუტკოვს. იხ. Материалы, III, გვ. 442—443.

ბა, ამოერჩია რომელიმე ბატონიშვილი ბაგრატიონთა გვარისა და იმისთვის მიენდო მართვა-გამგეობა. წინაღ სწორედ ასრე იყო განზრახული: საქართველოში მეფე უნდა ყოფილიყო მხოლოდ რუსეთის მფარველობის ქვეშე. ასეთივე აზრი წარუდგინა ხელმწიფეს თავადმა ციციშვილმა შესახებ იმერეთისა და სამეგრელოსი. ამ აზრმა ისე მკვიდრად მოიკიდა ფეხი პეტერბურგის უმაღლეს უწყებათა შორის, რომ შინაგან საქმეთა მინისტრმა გრაფმა კოჩუბეიმ საიდუმლოდ მოსწერა თ. ციციშვილს, 8 მკათათვეს 1804 წელსა: „იმპერატორსა სურს შეიტყოს თქვენი აზრი, არ შეიძლება ქართლშიაც ისეთი მართვა-გამგეობა შემოვიღოთ, როგორც განზრახულია იმერეთსა და სამეგრელოში, ესე იგი, სამეფო არსებობდეს, მხოლოდ რუსეთის მფარველობის ქვეშ იყვნენ სამეფონიო. და თუ ამ აზრის განხორციელება შესაძლებელიაო, ამბობს კოჩუბეი, მაშინ დაასახელებთ ერთ-ერთი ბაგრატიონი, რომელსაც ღირსეულად იცნობთ საქართველოს მეფობისაო.¹⁹⁾ სამწუხაროდ, აქტებიდან არა სჩანს, რა პასუხი მისცა მთავარ-მართებელმა კოჩუბეის, ან მისცა რამ პასუხი თუ არა. შეიძლება, შეუთვალა ესა თუ ის პასუხი, მაგრამ საჭიროდ არ დაინახეს დაებეჭდათ აქტებში. რედაქტორი აქტებისა ბ-ნი ბერჟე წინა სიტყვაობაში ამბობს, რომ მრავალი საყურადღებო დოკუმენტები პეტერბურგს გაიგზავნა და აქ ვერ იბეჭდებო. შეიძლება სხვა საყურადღებო დოკუმენტებ შორის თ. ციციშვილის პასუხიც მოჰყვა. ეს მით უფრო საფიქრებელია, რომ მთავარ-მართებელი მინისტრის დავალებას ამ საყურადღებო საგნის შესახებ აუსრულებლად ვერ დასტოვებდა და აუცილებლად პასუხს რასმე მისწერდა.

ფრანკელი

¹⁹⁾ იხ. ა. კ. II. გვ. 51 და წინასიტყვაობა პირველის ტომისა.

დასრულდა წინა ნაწილში მოცემული მასალები და დაიწყო მათი
 დასრულება. მათში აღნიშნულია, რომ სახალხო პოეზიაში
 ხშირად მოხდება ისეთი შემთხვევები, როდესაც ერთ-ერთ
 მომენტზე მოხდება გადასვლა ერთი სახალხო პოემიდან
 მეორეზე. ეს გადასვლა ხდება ხშირად იმის გამო, რომ
 სხვადასხვა სახალხო პოეტი ერთ-ერთ მომენტზე
 თანადაა მოხვლილი ერთსა და იმავე საკითხზე და
 თანადაა მოხვლილი ერთსა და იმავე საკითხზე და
 თანადაა მოხვლილი ერთსა და იმავე საკითხზე და

სახალხო პოეზია

და

მისი საზოგადოებრივი, სასოციალური და სამეცნიერო მნიშვნელობა.

VII*)

წინა წერილებში, შეძლებისა და გვარად გამოვარკვევით
 ის საგანიც, რომ ისტორიკოსისათვის და, საზოგადოდ, მეცნიერ-
 ისათვის, მწერლობას გარდა, დიდი მასალა უოფილა სახალ-
ხო სიტყვიერებაში; რომ ისტორიკოსს ბევრი რამ საკითხის
 პასუხის პოვნა შესძლებისა, ამ სიტყვიერებაში; მაშასადამე, ბევ-
 რი ქრონიკის ნაკლიც შეიძლება, რადგან, როგორც აღმოჩნდა,
 მწერლობას, კაცობრიობის წარსულს ისტორიას, ენას, ძველს
 ხელოვნებას, ოჯახის და საზოგადოების შენობას სახალხო სიტ-
 ყვიერებთან, სახალხო გონებრივ ნაწარმოებთან დიდი კავ-
 შირი ჰქონია. რასაც მეცნიერი ვერ შეიტყობს არქეოლოგიით,
 ლინგვისტიკა—ფილოლოგიითა და სხვა წყაროებით, ხშირად
 გამოვარკვევს და ნაკლს შეავსებს სახალხო პოეზიის წყალო-
 ბით.

მაგრამ ამას შემდეგაც ექმნება ადგილი ერთს საკითხს,
 რომელიც, შეიძლება, შეარყიოს მთელი ეს ჩვენი გამოკლე-
 ვა. ეს საკითხი არა ერთხელ აღძრულა შედარებით მითოლო-
გიაში და მეცნიერნი ხშირად ორ დასად გაუყვია, ისეთს ორ
 დასად, რომელიც სრულიად სხვა-და-სხვა, ერთმანეთის საწი-

*) «მოამბე» № 17.

ნააღმდეგო შეხედულებას დასდგომია. საქმე იმაშია, რომ სახალხო სიტყვიერება მეცნიერს, უეჭველია, ბევრს ახალს მასალას აძლევს, ბევრს რასმე ეუბნება და ძალიან ვრცლადაც, მაგრამ შეიძლება თვით ეს მასალა საისტორიო მასალას არ წარმოადგენს, ესე იგი შეიძლება, ესე ყოველივე ფანტაზია იყოს და ისტორიული მნიშვნელობა არასოდეს არა ჰქონდეს! ბევრი რამ არის ზღაპრებში, მითებში. ისტორიაზე უფრო ვრცლად მოგვითხრობს ესა თუ ის მითი ვილაც გმირების ამბავს, დევებისა და გველების ომს, მაგრამ შეიძლება ამას ენდოს კაცი? შეიძლება, ამ თქმულებამ საისტორიო მასალობა გასწიოს?

ზოგიერთნი ასეთს მნიშვნელობას სახალხო სიტყვიერებისას უარ-ჰყოფენ, ზოგნი კი, თუმცა სრულებით არ უარ-ჰყოფენ, ამცირებენ მაინცა. მაგალითებრ, სამოციან წლებში ბ-ნმა სტასოვმა დაჰბეჭდა თხზულება „О происхождении русских былин“¹⁾, სადაც გმირულის ეპოსის და მთელის მითოლოგიის შესახებ ის აზრი გამოისტქვა, რომ ამ ნაწარმოებს საისტორიო მასალის მნიშვნელობა არ უნდა მიეცეს, რადგან სრულებით არ მოგვაგონებს ნამდვილს ცხოვრებასაო. სტასოვის წინააღმდეგ გაილაშკრა რუსეთის მკვლევართა მთელმა დასმა, რომელთა ავტორიტეტი წინდაწინვე ამბობდა ცხადად, რომ ასეთს აზრს სტასოვისას ბოლო ჩქარა მოედებოდა. სტასოვის წინააღმდეგ იდგა თვით ცხოვრება, ისტორია, სახალხო სიტყვიერების ისტორიასთანა და ლინგვისტიკასთან შედარება. ამისათვის საუკეთესო წარმომადგენელნი რუსეთის საისტორიო მეცნიერებისა უსათუოდ უნდა შედავებოდნენ სტასოვს. ასეც მოხდა. სხვათა შორის სტასოვის წინააღმდეგ ამხედრდა შესანიშნავი აკადემიკოსი ბუსლავეი, რომელმაც შემოსხენებული აზრი სტასოვისა სრულიად უარ-ჰყო. რაც ბუსლავემა და სხვებმა დააკლეს ამ აზრს, ის შეუსრულა ღირსეულად როზოვმა, თავის მშვენიერს გამოკვლევაში იმავე სათაურით. ამათ ამ სა-

¹⁾ იხ. Вѣстникъ Европы—1868 г. кн. 1. 2. 3. 4. 6. и 7.

ვნის შესახებ ის აზრი გამოსთქვევს, რომ სახალხო თქმულება, მაგალითებზე, ამა თუ იმ ისტორიულ მოღვაწეზედ, თუმცა მის სრულ ბიოგრაფიად არ ჩაითვლება, მაგრამ საზოგადოდ წარმოგვიდგენს კი სურათს მისის ცხოვრებისასა, ღირსებისა და ნაკლულეფანებისასა, მაშინდელ დრო-ჟამისას, საზოგადოების მდგომარეობისასა და სხვ. ²⁾.

მეორე მკვლევარმა, პროფესორმა ორესტ მილლერმა, დაჰბეჭდა ვრცელი გამოკვლევა რუსულის ეპოსისა სათაურით: „Илья Муромецъ“. ამ გმირ-რაინდის, ილია მურომელის ცხოვრებაში, თუმცა ყოველივე ფანტაზიის ნაყოფად არ დასახა, მაინც საზოგადოდ ცოტაოდენი ისტორიული ელემენტი ჰპოვა შიგ. მაგ. თქმულებაში დასურათებულია გმირი სვიატოგორი, რომელიც მიწას ვერ უზიდავს და მთაზე დაწოლილა. პროფესორ მილლერის აზრით, აქ კოსმიურ ელემენტის მეტი თითქმის არა არის-რა. გმირი მთაზე მწოლარე არის სქელი შავი ღრუბელი, მთაზე ჩამოწოლილი, ქუხილი, კოსმიური, ფიზიკური მოვლენა და არა ისტორია. აკადემიკოსი ბუსლაევი პროფესორს მილლერს სრულიად არ ეთანხმება. ბუსლაევის აზრით, ასეთნი თქმულებანი ჭეშმარიტისა და პირუთნეველ მკვლევარის ხელში ბევრად უფრო მეტს ისტორიულს ელემენტს გადაგვიშლის თვალ-წინ, ვიდრე მილერმა დაგვანახვაო. მკვლევარისთვის ამ შემთხვევაში სრულიად საჭირო არ არის ცაში წასვლა ღრუბლებთან. თვით ხალხის წარსულს ისტორიაში იპოვის ნასკვის გამოსახსნელს მოვლენას. წარსული რუსეთისა გვარწმუნებს, რომ ეს მოვლენა ამ წარსულის ისტორიაშია ჩაწნული და ჩაქსოვილი. ახალი გმირები, უმცროსნი მცირე რაინდნი არიან შვილნი, ანუ უკედ რომ ვსთქვათ, მემკვიდრენი ძველის გმირებისა, წინანდელ ბუმბერაზებისა; მაშასადამე, მათი ცხოვრებაც შეეხება ხალხის ახალ დრო-ჟამის ცხოვრებას და არა იმ ბუმბერაზების ეპოქას. ამ ახალ გმირების ცხოვრება-მოღვაწეობაში ნამდვილი ისტორია უმეტეს ნაწილად ჩაქსოვილი. მხოლოდ ეს ისტორია შეფე-

²⁾ Розовъ—О происхожд. русск. былинь. 123.

რილია პოეზიით. მაგრამ მოაცილეთ ეს ფერ-უმარილი, მოჰხსენით ეს პირსათარი და თვალწინ წარმოგიდგებათ ქეშმარიტი, ცოცხალი სურათი იმ ცხოვრებისა.³⁾

რომ ეს ასრეა, მეცნიერი მკვლევარი უფრო მაშინ დარწმუნდება, როცა სახალხო ნაწარმოებსა და ცხოვრებას შეაფარდებს, შეადარებს ერთმანერთს. ამ შემთხვევაში მეცნიერს შეუძლიან ჰპოვოს ისეთივე კანონი, როგორც არის ცნობილი და აღსაარებული და დაყენებული ისტორიულ მსვლელობისაფვის. „კანონი საზოგადოების მუდმივის ზრდისა, — ამბობს პროფესორი კირპიჩნიკოვი, — კანონი მისის შეუწყვეტელის ცვალებადობისა არის კანონი კერძოდ ერთა რწმუნებათა ისტორიისათვისაც. რაც უნდა ახალი დრო, ახალი მომენტი ავიდეთ, მაინც უთუოდ აღმოჩნდება, რომ ამ მოკლე დროის განმავლობაშიც მოამბდარა ცვლილებანი, მაგრამ ეს კანონი პროგრესისა საზოგადო, კონსერვატიული მხარეს ქვევით არ მიდის; ძველ-რწმუნებათა შორის ერთიც არ იკარგება ისე, რომ თვისი კვალი არ დასტოვოს, ასე რომ ყოველი შემდეგი კანონი ფებს იკიდებს და მკვიდრდება წინა მომენტებზე. ახალი სატელოგო, გარედან შემოტანილი, შეხედულება ეთვისება ძველს; იცვლება ფორმით და შინაარსით მხოლოდ ძველის მომენტის გავლენით. ძალა-დატანებით და სხვა ღონისძიებით შესაძლოა დათრგუნო შეჭხუთო ძველი (ელემენტი), მაგრამ მხოლოდ მოკლეს ხნითა დროებით; წარსული, ძველი ისევე აღსდგება, შეუერთდება ახალს და შეიხორცებს რა ამასაც, იმ რიგით და იმავე ძალითვე გაცოცხლდება, რა ძალითაც მოახრჩვეს, შეხუთეს, გააქრეს“⁴⁾. ამისათვის, ამ პროფესორის აზრით, ხალხში მუდამ ყოფილა და იქნება კიდევ ორნაირი, ორმაგი, ტყუბი რწმუნება, ძველი და ახალი ერთად. მაშასადამე, აკადემიკოსი ბუსლაევი სამართლიანად ამბობს, რომ სამშობლოს ამა თუ იმ კუთხისა და მხრის სხვა-და-სხვა თვისებას მეცნიერება მხოლოდ მაშინ შეიგნებს, ქეშმარიტის სინამდვილით, როდესაც შეჰკრებს ადგილობრივს.

³⁾ Буслевъ—Нар. поэзія. (Р. 60г. эпосъ). 283.

⁴⁾ Кирпичниковъ—Св. Георгій и Егорій Храбрый, стр. 124.

ხალხურს პოეზიას⁵⁾. „ზღაპრები, განაგრძობს მეორე, ბუსლავეზედ არა ნაკლებ შესანიშნავი აკადემიკოსი ვესელოვსკი, — ზღაპრები, ჩვენს დროში ჩაწერილი, წარმოგვიდგენს ბევრად უფრო შეურყეველს და ნამდვილს მასალას ხალხის შემოქმედობის დასახასიათებლად, ვიდრე ამგვარნივე ნაშთნი ძველისდროისა, ისე, როგორც ცოცხალის სიტყვის საფონეტიკო მოწმობა უფრო საყურადღებოა, ვიდრე სათეორიო მოსაზრებანი გამქრალის ენის საფონეტიკო პროცესებისა⁶⁾.

მართლაც, რას ვპოულობთ ჩვენ ისტორიკოსისათვის საყურადღებოს, თუ გინდ, ზღაპრებსა და მითებში? ხშირად ხალხი მოგვითხრობს ამა თუ იმ გმირის მოგზაურობის ამბავს და ამისათვის ჰსევამს ხომალდსა და ან ნაეში; ამოგზაურებს მუდამ ზღვით, მდინარით, ნავით, მოგვითხრობს ზღვის პირატების ამბავს, ამბავს ომისა და ხომალდის დაღუპვისას; ერთის სიტყვით, მუდამ წყალი აკერია ენაზე. რას ჰნიშნავს ეს საყურადღებო მოვლენა? ნუ თუ ეს შემთხვევა და მარტო ფანტაზია არის? არა, ათასჯერ არა. თუ ხალხს ეს წყალი, ზღვა, ნავი, ხომალდი, პირატები ასე ღრმად ჩაჰბეჭდია გულსა და ხსოვნაში, საგულისხმოა, რომ იგი ოდესმე დიდ ხანს ყოფილა დაახლოვებული ზღვას, წყალს, რომ პირატებთან თეითონა ჰქონია საქმე, ხომალდიც მუდამ თვალწინ ჰქონია, ზღვითაც ხშირად უმგზავრნია შორეულს ქვეყნებში სავაჭროდ და სხვა. ამისათვის ისტორიკოსი ამ ხალხის აკვანს აღარ დაუწყებს ძებნას მთებსა და უდაბნოებში. რუსულს ებოსში მულა „Иди“⁷⁾-ზე და „Дунай“⁸⁾-ზე არის ლაპარაკი, აქედან ადვილი მისახვედრია, რომ პირველად ეს ხალხი დამკვიდრებულა მდინარის ნაპირებად. ამას გარდა ებოსში დასურათებულნი გმირნი იხსენიებენ ხშირად ერთგვარს ერთისა და იმავე ქვეყნის ერთგვარს მცენარეებს; მაგალითებრ: „იაგუნდის ხეს“, „აღვის ხეს“, „ფორთოხალს“ და სხვა თბილის ქვეყნების მცენარეებს. მაშასადამე, ამ

⁵⁾ Буслаевъ—Нар. Поэзія. Дух. стихи. 441.

⁶⁾ იხ. Жур. Мин. Нар. Просвѣщенія 1882 г. Сентябрь, ч. 223. „Новые журналы изъ народной словесности и мнѳологіи.“

ხეებთან ჰქონია მუდამ საქმე. ან ებოსში მოხსენებულია თბილისის ქვეყნისავე ცხოველები და ან იშვიათად, ან სულ არ არის მოხსენებული ცივის ქვეყნის ცხოველი და მცენარე; მაშასადამე, ხალხი ამისთანა ნაწარმოებით გვიხატავს მთელს გეოგრაფიას, გვაცნობებს ადგილის მდებარეობას, ფაუნას, ფლორას, ვაჭრობას და სხვას. მოხსენებულია აგრედვე ესა თუ ის ტანსაცმელი, იარაღი და სხვა; ეს გარემოებაც მიგვახვედრებს აგრედვე, როდის და სად უნდა ვეძებოთ ამა თუ იმ ხალხის ბინა, მისი მონათესავე ხალხი, ენა და სხვა. ყველა ამ მოსაზრებით სახალხო ნაწარმოები ყოფილა, თვისის შინაგანი ხასიათითაც, შინაგანის თვისებითაც, ძვირფასი ისტორიული მასალა. იგი ხშირად ნამდვილს ისტორიასაც მოგვითხრობს და, მაშასადამე, მთლად ფანტაზიად არ უნდა ჩაითვალოს.

თუ ეს ასეა, საზოგადოდ, მაშ, რამდენად უფრო მეტად საყურადღებო უნდა იყოს ჩვენებური, კავკასიური სახალხო ნაწარმოები და ან რამდენად უფრო საჭირო უნდა იყოს ჩვენთვის მისი შესწავლა, დაფასება? ვგონებ, არ უნდა მიიქციოს სახალხო ნაწარმოებმა დღეს იმოდენად ყურადღება მეცნიერებსა, რამოდენადაც კავკასიაში. ჯერ იმიტომ რომ ადგილ-მდებარეობა კავკასიისა საყურადღებო და მერე იმიტომ, რომ ამ მდებარეობას დადი მნიშვნელობა აქვს მეცნიერებისათვის; ამას გარდა კავკასიის წარსული ისტორია და ბედ-იღბალი, აგრედვე მდგომარეობა მეცნიერებისა კავკასიაში ისეთია, ბოლოს თვით ხასიათი, თვისება კავკასიურ სახალხო ნაწარმოებისა ისეთია, რომ ამ საგანს დიდი ყურადღება უნდა ჰქონდეს მიქცეული.

მეცნიერებს ეს მნიშვნელობა კავკასიისა პირველად არ ესმოდათ და არც მოელოდნენ, თუ კავკასიის შესწავლა ახალს რასმე ეტყოდა კაცობრიობას. მაგრამ თითო-ოროლა მკვლევარი ამ შესანიშნავის ქვეყნისა და ადგილებისა ჩნდებოდა იმ თავითვე და ისინი, ასე თუ ისე, სხვებსაც უღვიძებდნენ ხალხის ამ ქვეყნისა და ადგილების უფრო ვრცლად გამოკვლევისასა. და, აი, დღეს ყველა დარწმუნებულია რომ კავკასიის შესწავ-

ლის დიდი მნიშვნელობა აქვს მეცნიერებისათვის და რომ მისი შესწავლა ფრიალ საჭიროც არის.

ჯერ ისევ მე-XVIII საუკუნის დამლევს, შესანიშნავი ლინგვისტი ადელუნგი ამბობდა თავის თხზულებაში: *Mytridates oder allgemeine Sprachenkunde* („მიტრიდატი ანუ საყოველთაო ენათა-ცოდნა“): ერნდ როგორც მათა ენათა შენობა და ლექსიკონი გვმტკიცებს, პირველად აზიიდან წამოსულან და იქიდან მოპფენიან ევროპას. ყველაზე უწინარეს შუა აზიიდან იბერნი აიყარნენ და გაჩნდნენ ევროპის სამზღვარზედაო; ამიტომ, ადელუნგის სიტყვით, აზია უნდა ჩხითვალოს აკენად, როგორც კაცობრიობისა აგრედვე გონებრივის სინათლისაო. თითქმის იმავე დროს ამასვე ამბობდა ლინგვისტ-მითოლოგოსი ფრიდრიხ შლეგელი, თავის თხზულებაში: „ენა და სიბრძნე ინდუსებისა“. ამავე აზრისა იყენენ: ლინკი, კლპაროტი, პოტტი, გენი, ვამბერი, ვლცელი, პიტე, კიპერტი და სხვანი. მაგრამ ჩვენთვის უფრო საჭიროა ის, თუ რა გზით წამოვიდოდა შუა-აზიიდან ხალხი და ან სახელდობრ რომელ ადგილიდან. ამის პასუხად, ეს ლინგვისტები, ყველანი თითქმის იმას ამბობენ ერთხმად, რომ კაცობრიობის აკვანი იყო კავკასიაო (ლინკი⁷⁾, ან მახლო-მახლო ადგილები, როგორც, მაგალითებრ, კასპის ზღვის აღმოსავლეთი ნაწილი, ან ადგილი მტკვარსა და არარატს შუა (პოტტი⁸), კლპროტი, შლეგელი) და როდესაც ეს ერნი დაიძრნენ, გზად გამოიარეს კავკასიაზე, რომელსაც შესამჩნევად დაეტყო და დააჩნდა კვალი მათის დიდი ხნის ცხოვრებითა და ასპარეზობით ამ ქვეყანაშიო. თუმცა ბევრმა ვერ გაჰბედა იმ აზრის წარმოთქმა, რომ თავდაპირველადვე კავკასია იყო აკვანი ინდო-გერმანელებისაო, იმისი კი მინც ბევრია თანახმა, რომ კავკასია იყო ქიშკარი, რომელშიაც მთელის ევროპის ერთა გამოიარესო. მაშასადამე, დიდად საყურადღებოა იმის გამოჩვენება, თუ რა დამოკიდებულება აქვს მაშინდელ

⁷) Die Urwelt und das Altertum erläutert durch die Naturkunde. Berl. 1821—3. აგრედვე დიუპერონი, პერდერი, და სხვებიც ამას ამბობდნენ.

⁸) Indogermanischer Sprachstamm. 1840.

კავკასიის კულტურას ევროპის კულტურასთან. თუ ეს ერნი კავკასიაში იყვნენ დიდს ხანს, რაღა თქმა უნდა, რომ თავისი კულტურა უნდა შეექმნათ და წასვლის დროს კვალი დაეტოვებინათ კავკასიაში. ამ მოსაზრებას, მართლაც, ბევრი მეცნიერი დაეთანხმა. „კავკასია არის, ადელუნგის სიტყვით, სამშობლო დღეს ჩვენგან დაშვილებულის საუკეთესო წარმატებისა და განვითარებისა“. „სინათლე მოდის აღმოსავლეთიდან“, ამბობს პოტტი; „რა არის ევროპა, თუ არა თავის-თავად უნაყოფო შტო, რომელზედაც ყოველივე აღმოსავლეთური უნდა ამყრო და მით გააკეთილშობილო იგი შტო?“ ჰკითხულობს ფალო-სოფოსი შელლინგი, რომელიც საზოგადოდ მთელს აღმოსავლეთს ჰგულისხმობდა ამ სიტყვების თქმის დროს. კერძოდ საყუ-რადღებოა აზრი ვოცელისა, რომელიც გამოსთქვა მან თხზუ-ლებაში: „მნიშვნელობა ქვისა და ბრინჯაოს ძველ ნაშთების სლავიანების ძველის ისტორიისათვის“. ვოცელის აზრით, სლავიანები მღვიდნენ ევროპაში კავკასიით⁹). სლავიანების სა-კუთარი კულტურა ვოცელს არა სწამს საიმისოდ, წინააღმდეგ კრებისა (Einleitung in die Slawische Litteratur geschichte) და თ-ნახმად გენისა, რომლის სიტყვითაც, სლავიანებს აზიიდან გა-მოსვლის შემდეგაც დიდ ხანს არ ჰქონიათ ხელოვნება, მდგა-რან ბინით ქოხმანებში და ხეირიანს სახლებს აშენებდა არა სკოდნიით¹⁰).

რაცა სთქვეს ლინგვისტებმა კავკასიის კულტურასა და მის დამოკიდებულებაზე ევროპიულსა და კერძოდ სლავიანურს კულტურასთან, ამას დამატა ახალი საარქეოლოგო ფაქტე-ბიც, მას აქეთ, რაც კავკასიის შესწავლას შეუდგნენ არქეო-ლოგებიც. კავკასიის საარქეოლოგო კვლევა იწყეს მე-50-თე წლებში. ფილიმონოვის შემდეგ, დიდი ღვაწლი დასდო კავკა-სიის არქეოლოგიას ბ-ნმა ბაიერნმა, რომლის სხვა-და-სხვა ად-

⁹) შეადარე Пров. Софѣ. 1879 № 8—12. Некрасовъ—Мѣсто первои. обособл. славянъ; ამავე აზრისა იყო შაფარიკი („Слав. древности“), რუჟი-ჩიჩი, რაიჩი, სასკი და სხვ.

¹⁰) იხ. Шрадеръ—Сравн. языкозн. 1886. СПб. Гл. I—IV.

გილს მოგზაურობასა და კვლევას მოჰყვა თან რამდენიმე თხზულება (Contribution à l'archéologie du Caucase. Lyon 1882; Bemerkungen und Ansichten über den Kaukasus und seine vorhistorische Verhältnisse ჟურნალში: Verhandlungen der Anthropologisch Gesellschaft zu Berlin 1882), შანტრა (La nécropole de Koban en Osetie (Caucase) a vec 9 planches ჟურნალში: Matériaux pour l'histoire primitive de l'homme 1882). ვირხოვმა და ზოგიერთმა სხვა-მაც. ამას მოჰყვა შესანიშნავ სამთავროს სასაფლაოს გამოკვლევა და ბაიერნისაგან იმ აზრის გამოთქმა, (ჟურნალში: Mittheilungen der Wiener Anthropologischen Gesellschaft), რომ ქართველები კაცის მკამლეები იყვნენ წინადაო. ამ აზრის წინააღმდეგ ამხედრდა მუხი.¹¹⁾ კავკასიის კულტურაზე ბევრი კეთილი და ოპტიმისტური აზრიც გამოითქვა რამდენისამე არქეოლოგის მიერ. ჯერ კიდევ Diotile-მ გამოიკვლია რუსეთის ხელოვნება და ამ გამოკვლევაში წარმოსთქვა აზრი, რომ კავკასიის ძველი კულტურა რუსეთისაზე მაღლა სდგასო. ბერტრანმა კიდევ კავკასიას უწოდა ევროპის კულტურის „კერა“, აკვანი¹²⁾.

ამ ბოლო ხანებშიაც ეს აზრი ერთხმად მიიღეს უკარაგმა (Археология России. Каменный век. 1883), ფილდმონოვმა, ბაიერნმა, ვ. მილლერმა¹³⁾, ვირხოვმა (Das Grabenfeld von Koban im Landen der Oseten im Kaukasus. Berlin. 1883) და ზოგიერთმა სხვებმა¹⁴⁾. მაშასადამე, ლინგვისტებს და არქეოლოგებსაც თუ ყველას არა, მრავალს მაინც სწამთ, რომ კავკასია რღვორც კულტურული ქვეყანა და ძველთა ერთა სასაპარეზო აღდგლი, ან როგორც გზა, აზიიდან ევროპაში სავალი, მეტად შესანიშნავი საყურადღებო და გამოკვლევა-შესწავლის ღირსია; რომ მისი შესწავლა ბეცნიერებს დაპვეინებიათ და ახლა

¹¹⁾ ამაზე ვრცლად იხილე პროფესორი ანუჩინის სტატია: *Донскритическая археология Кавказа*. Жур. М. Н. Пр. 1884 г. ч. 231.

¹²⁾ Жур. М. Н. Пр. 1882, т. 219. Найковъ—„V арх. съездъ въ Тифлисѣ“.

¹³⁾ об. Материалы для археол. Кавказа, вып. I. стр. 90...

¹⁴⁾ Проф. Анучинъ—Донск. археол. Кавказа. 1884. ч. 231. ср. Материалы для арх. Кавказа. Вып. I, стр. 99, 110.

მაინც დროა შეუდგენ მის ყოველ მხრივ გამოკვლევასაო. აი ასეთი საგანი გამოარკვია ჩეხუთე საარქეოლოგიაო კრებამ ტფილისში 1881 წელს, აქ იყვნენ წარმომადგენელნი ყველა მეცნიერებისა და აგრედვე კერძოდ კავკასიის ლინგვისტიკისა (ზაგურსკი), არქეოლოგიისა (უვაროვი, მილოლერი, ბაქრაძე, გ. წერეთელი და სხვ.), ეტნოგრაფიისა და მითოლოგიისა (მილოლერი, ემინი და სხვ). ყველამ თავისი საკითხი წამოაყენა, კრებამ მათი განხილვა თავის მოვალეობად დაჰსახა და ამ რიგად სხვა-და-სხვა მეცნიერება ერთმანერთს დაუახლოვა და ერთმანერთხედ გადაბა. მაგრამ თვით ეს მეცნიერებანი (არქეოლოგია, ლინგვისტიკა, მითოლოგია და ეტნოგრაფია) რამდენად საჭირონი არიან ერთმანეთისათვის? რომ არქეოლოგია და ლინგვისტიკა უეტნოგრაფიოდ და, საზოგადოდ, სახალხო სიტყვების შეუსწავლელად კავკასიაში ვერას გახდებოდა, ამას ჰგრძნობდნენ, როგორც თვითეული კერძო წევრი კრებისა და სპეციალისტი, ისე მთელი კრება. ლ. ზაგურსკიმ, მაგალითად, გამოუცხადა კრებას მადლობა, რადგან ლინგვისტიკაც არ დაივიწყე. დაიწყო განმარტება ქართულის ენის თვისებათა და შემდეგ ასე განაგრძო: „ყველაზედ უფრო გავრცელებული აზრი ის არის, რომ მთიულ ქართველთა თუშ-ფშავ-ხევსურთა ენას უფრო ეტყობა კვალი ძველის ქართულის ენისა, ვიდრე იმ ქართველთა ენას, რომელნიც ბარად სცხოვრობენო. ამ საგნის განსამარტებლად უკეთესი ღონისძიება იქმნებოდა ფილოლოგიური გარჩევა ბ-ნ უმიკაშვილის მიერ საქართველოს სხვა-და-სხვა ადგილებში შეკრებილ ლექსებისა, ანდაზებისა და ზღაპრებისა“¹⁶). „დიდად საჭიროდ მიმაჩნია, — სთქვა იმავე კრებაზე მეორე მეცნიერმა ემინმა, — რომ შეუდგენ შეკრებას სომხურ ზღაპართა, რწმუნებათა, კოსმოგონიურ თქმულებათა და ყოველგვარ სახალხო ლეგენდებისასაო. მაშინ სომხებს აღმოუჩნდებათ აუარებელი და ხელ-უხლებელი მასალა ნაყოფიერის კვლევისა და ძიებისათვისაო. მეტი ინტერესი ექმნებათ იმ თქმულებათა, რომელნიც მოთხ-

¹⁶) V. арх. съездъ. Протоколы предвор. комит. Маскиа. 1882, стр. 107.

რობილნი არიან ძველს ენაზედ, იმ ენაზედ, რომელიც უფრო ახლო სდგას ძველს სომხურთან. მაგრამ ეს თქმულებანი საინტერესო იქნებიან მხოლოდ მაშინ, როდესაც ჩასწერენ უცვლელად იმ სახით, როგორც ხალხშია დაცული და არაფითარს საკუთარს მოსაზრებას არ ჩაურთავენ შიგ ჩამწერნი¹⁶). მაგალითებრ, კავკასიის ერთა შორის დაცულია ისეთი ჩვეულებანი რომელნიც, აღმოსავლეთის „მაგიას“ მოგვაგონებენ. ვინ იცის, იქნება შესაძლო იყოს, სხვა-და-სხვა ჩვეულებათა შემწვობით, დავამტკიცოთ, რომ ქალღვევლების „მაგიას“ ჰქონდა გავლენა კავკასიის ერთა გონებაზედაც. პროფესორის ემინის აზრით, ამ საგნის გამოსარკვევად სომხებს და კავკასიის სხვა ერთაც აღმოუჩნდებათ საკმაო მასალა. აქ შეხვდებით „მილოცვას“, „გადალოცვას“, „შელოცვას“, რაღაც ბუტბუტს ამ შელოცვის დროს, რაღაც საიდუმლო ფორმულებს და საკაბალისტიკო ნიშნებს. ამ შელოცვებითა და ფორმულებით არჩენენ სხვა-და-სხვა სნეულებასა. მაგალითებრ, სომხები ამ საშუალებას უფრო ხშირად ჰხმარობენ ცივების წინააღმდეგ. შეიძლება ეს შელოცვა ისევე ის არის, რასაც ქალღვევლები მიჰმართავენ ხოლმე „ნამტარისა“ და „იღნის“ წინააღმდეგ? შეხვდებით აქვე თვალდს ლოცვას, თილისმებს, რომლებიც მოგვაგონებენ ებრაელების ფილაქტერიებს; იხსენიებიან ვიღაც ჯადოსნები, რომლებიც ინდოეთის ჯადოსნებს მოგვაგონებენ და სხ. მოხსენებულნი არიან აგრედვე მრავლად კუდიანები, ობურები და სხვანი. „ყოველივე, რაც კი მოპოვებულ იქნებოდა კავკასიის მკვიდრთა შორის ამის შესახებ, ვადიქტეოდა ლინგვისტიკისათვის. თითქმის სიტყვის ცოცხალ ნიმუშად და, საზოგადოდ, ძვირფასი მასალა შეიქმნებოდა ძველ თურანულ ენის გამოსარკვევად“.

მაგრამ კავკასიის სახალხო პოეზიას კიდევ აქვს ისეთი თვისებაც, რომელიც უფრო მეტს ფასსა სდებს. ეს თვისება ის არის, რომ კავკასიის ცხოვრება და კულტურა დინჯად მსვლელობდა, ან უკეთ რომ ვსთქვათ, ეს უაღრესი თვისება ის არის, რომ კავ-

¹⁶) ibid. 144—145 სტრ.

კასიის ერნი უმეტეს ნაწილად ძველის მიმდევარი არიან, კონსერვატორნი უმეტეს ნაწილად, ძველის იდეალების მოყვარე; მამა-პაპათა ზნე-ჩვეულების დამცველნი. მაგალითებრ, „სომეხნიო—ამბობს ემინი,—როგორც ყველამ იცის, არიან შესანიშნავნი მით, რომ ზედ დაჰკან კალებით ღ მოწიწებით უფრთხილდებიან ყოველსავე მას, რაც ძველს დროს მოაგონებთ. სომეხთ-გლები დღესაც ისე სცხოვრობს, როგორც მისნი მამა-პაპანი სცხოვრობდნენ და ამასთანავე არ ჰკარგავს და ინახავს იმ უუძველესს გარდმოცემათა კვალს, რომელნიც გაჩნდნენ, დაიბადნენ მის ხანგრძლივ ისტორიულ ცხოვრებაში. 17) ესვე უნდა ითქვას ქართველებზედაც. ვსევლოდ მილღერის აზრით, რადგან კავკასიის კულტურა ასე დინჯად მსვლელობდა, მსვლელობდა საუკუნოობით და არა წლობით, ამიტომ გასაკვირველიც არ უნდა იყოს, თუ აქ დღევანდელს ჩაწერილს თქმულებაში შეჭვდებით კვალს ისეთის შეხედულებისასა და ცხოვრებისას, რომლის ამბავსა და აღწერას ვკითხულობთ ჰეროდოტეს თხზულებაში. სკვითების და სარმატების შესახებ; მერე ყოველივე ესე ერთად ზარბაზნებთანა და დამბაჩებთან (ესე იგი ახალის დროის ნიშნებთან ერთად). 18) მაგალითებრ, რასაც ოსების თქმულებათა გმირი სოსიკო ეუბნება და ემუდარება ნასტების გმირ-ქალებს (ქურქის შეკერვას), ისევე ასო-ასო აქვს მოთხრობილი ჰეროდოტეს ნარტები თავს იქებენ, ამდენი და ამდენი თავი მომიჭრილა (ე. ი. ამდენი კაცი მომიკლავსო). თუ ლხინში, ქეიფის დროს აღმოჩნდა, რომ რომელსამეს არავისათვის თავი არ მოუჭრია, ლაჩრად დაჰსახავენ ყველანი და ჭურჭლიდან ღვინის მოსმის ნებასაც არ მისცემენ. ამასვე ვკითხულობთ ჰეროდოტეს ისტორიაშიც: „ოსები ისა და საზოგადოდ კავკასიის მკითხავეები,—ამბობს იგივე პროფესორი,—დღესაც იმ სახით მკითხაობენ, როგორც ჰეროდოტეს შეუმჩნევეა და აუწერია ამისთანა ჩვეულება სკვითებში, თუმცა მას აქეთ ორი ათასი წელია გასული. ასეთი ჩვეუ-

17) *ibid.* 147.

18) *Осет. этюд. I. IV, 64.*

ლებათა მკითხაობის დროს ჩხირების ხმარება, სარტყელზე შელოცვა, „მკვდართა სხდომა“*), ცხენის კურთხევა“ და სხვ.¹⁹⁾

მეორეს მხრით, ამ თქმულებათა მნიშვნელობა სჩანს იქიდან, რომ ყოველივე აქ მოგვაგონებს იმ სხვა-და-სხვა კულტურულ გავლენას, რომელსაც გვაუწყებს ასე თუ ისე ისტორია; ეს მნიშვნელობაც ისევ კავკასიურ ცხოვრების ზემოაღნიშნულ ვითარებიდან მომდინარეობს და უფრო მეტი ფასი უნდა დაედოს, თუ არ დაევიწყებთ იმ ადგილის მდებარეობასაც, რომელზედაც ამ ეპოსში მოხსენებულნი გმირნი იღვწვიან. მაგალითებრ, მილერის დაკვირვებით, ოსების ნარტები არა ჩერდებიან დღევანდელ ყაბარდოს სამზღვართა შორის. ამ სამზღვართ გარეშეც გადიან მდინარე ტონისკენ (Тонк) და იდილისკენ (იდილია, ედილია, ვოლგა). ესლანდელი ოსები რუსეთის დაეკებიდან არიან მთებში ყაბარდოელებისაგან შემწყვდეულნი, მას აქეთ ამ მთებს აღარ შორდებიან; ნარტები კი ვერა სძლებენ სულ ამ მთებში ყოფნითა, გადიან ოსეთს გარედაც, ჩადიან ბარად, „კასაქის“ მინდვრებზე, ესე იგი ყაბარდოში, რომელიც, როგორც ვსთქვით, არის ოსების ძველი სამშობლო. მაშასადამე, ნარტების თქმულებაჲა შორის დღემდე დაცულა ხსოვნა ძველის სამშობლოსი და ამნაირად მხოლოდ ისტორიას, უდგია გვერდით! თქმულებაში დაცულია ყველა გეოგრაფიული სამზღვარი!²⁰⁾

ის ხალხნი, რომელნიც შეჩერდნენ ამ ვეებერთელა ღვაკებაზედ, ამ ენოგრაფიულ სივრცეზე, იყვნენ დიდის ხნით და ზშირად დაკავშირებულნი სამხრეთ-აღმოსავლეთ რუსეთთან და უსათუოდ უნდა დასტყობოდა სახალხო ნაწარმოებს კვალი მათის საურთიერთო გავლენისა, როგორც ეს დაეტყო ენას და ცხოვრებას²¹⁾. ეს იმიტომ, რომ ისტორიული კავშირი რუსეთისა

*) შეადრე ფშაე-ხევსურების «სულთა კრეფა», «ივერია» 1887 წ. № 209. ნ. ურბნელის წერილები; აგრედვე ჩვენშიც ყველაზე ზშირია ჩვეულება: სარტყელზე შელოცვა, ჩხირებზე მკითხაობა და სხვ.

¹⁹⁾ Миллерь—О. Э. I. IV, 73.

²⁰⁾ В. Миллерь—Черты старинныя въ сказаніяхъ и бытѣ осетинъ (М. Н. Пр. 1882. ч. 222. Августъ).

²¹⁾ Великорусскія былинны. 1885. Варшава. 33.

და კავკასიას შორის არ შეწყვეტილა მე-VI საუკუნედან დაწყებული დღემდის, როგორც ამას მოგვითხრობენ ისტორიული დოკუმენტები რუსებისა და კავკასიის ხალხებისა. დონის ყაზახობა, იმავე მკვლევარის სიტყვით, იყო, ბოლოს, ამ კავკასიურ მოტივების შემომღები რუსულს ცხოვრებაში. და მართლაც, ამასვე კიდევ უკედ ამტკიცებს კავკასიური და რუსული სახალხო პოეზია. *Loci communii* რუსების თქმულებათა—„шелки шемахинские,“ „сѣдла черкасскія,“ „черкесы пятигорскіе“ და სხვ. აიხსნება რუსეთსა და კავკასიას შორის ცხოველის კავშირით²²). რუსების სტიატოგრაფი, ილია მურომელი, დობრინია და სხვა გმირები, პროფესორის მილოერის სიტყვით, რომელმაც აქ საგანს უძღვნა მთელი გამოკვლევა—ჰგვანან კავკასიის ამირანს, როსტომს, ზურაბს, მუქქარას, სოსრიკოს, ბათრაზმს და სხვა ნარტებს და ემეგენებს²³).

ასეთი მნიშვნელობა აქვს, როგორც სჩანს, კავკასიურს თქმულებათა კავკასიისა და ჩრდილოეთის ტომთა საისტორიო კავშირის გარკვევასა და შესწავლის საქმეში. ახლა დავაკვირდეთ იმას, თუ რამდენად აკავშირებენ ეს თქმულებანი ერთმანერთ შორის კსკასიასა და აზიას, აღმოსავლეთის ამა თუ იმ ტომსა და ნათესავს.

ამ საგანს პატივცემულმა პროფესორმა ვ. მილოერმა უძღვნა ვრცელი წერილი („Отголоски иранскихъ сказаній на Кавказѣ“²⁴); მიეცემთ თავს ნებას და მოვიყვანთ ამ წერილის უმთავრესს აზრებს. მეზუთე საუკუნის მწერალი მოსე ქორენელი უჩივის თავისს ბატონს სააკ ბაგრატიუნს, რომ იძულებულ-მყო ჩამეწერას ის სპარსული ამბები, რომელიც ისე გაერცვლებულია კავკასიაში, რომ ჩემს სმენას შეურაცხ-ჰყოფს, რადგან ყოველ დღე მესმისო. პროფესორის აზრით, ვინც სპარსეთის და კავკასიის წარსული ისტორია იცის, არ გაუკვირდება, რომ ირანული საეპოსო

²²) ibidem.

²³) იხ. В. Миллеръ—Экскурсы въ область р. нар. эпоса. 1892. Москва. Приложенія. Кавказско-русскія параллели.

²⁴) იხ. Экскурсы. Приложенія.

თქმულებანი ასე მოსდებია კავკასიას. უკანასკნელ ექვსის საუკუნის განმავლობაში ქრისტეს დაბადებამდე და ქრისტეს შემდეგაც რამდენსამე საუკუნეს ისეთი დაახლოება არსებობდა ამ ორს ქვეყნას შორის პოლიტიკურად და რელიგიურად, რომ არც კი შეიძლებოდა, აღმოსავლეთის კულტურას კვალი არ დაეჩნია კავკასიის ტომთა ცხოვრებაში. საქართველო, კერძოდ, და ზოგი სხვა ტომიცა კავკასიისა ერთს დროს ხარჯს აძლევდნენ სპარსეთს; ზოგიერთი კუთხე ამ ქვეყნისა სპარსეთის სახელმწიფოს ნაწილს შეადგენდა. საპოლიტიკო კავშირთან დიდი რელიგიური კავშირიც არსებობდა მათ შორის; ასე რომ სომხეთში იყვნენ ცნობილი სპარსელების ღმერთები: არამაზა, ანახიტა, მიზრ და სხვ.; საქართველოში არმაზი და სხვ. ამისათვის ამ ორის ერის მწერლობას რომ გადავაყოლოთ თვალი, აღმოვაჩენთ სპარსულ მწერლობის საკვირველს გავლენას; ენებში მრავალი სპარსული სიტყვა დამკვიდრებულია; ამას გარდა ამ ერთა ნაწერებში სპარსეთიდან შემოსულა ფრაზები, ფორმა, გემოვნება და სხვ. თუ ასე ძლიერი იყო ეს გავლენა საზოგადოდ, მაშ შეუძლებელია, ამ გავლენას არ დაეტოვებინა კვალი სახალხო რწმუნებასა და ჩვეულებაშიაც²⁵⁾ ამისათვის მოწმობა მოსე ქორენელისა ამტკიცებს იმ ქეშმარიტებას, რომ სახალხო სიტყვიერებაც ნათლად გვიხატავს კავკასიაში იმ ისტორიულს გავლენას, რომელზედაც ზევით იყო ლაპარაკი. თქმულებანი როსტომსა, ზურაბსა, ბეჟანსა და სხვებზე, არა თუ პირდაპირ სპარსეთიდან არის წამოღებული, არამედ იმასაც გვიბტკიცებენ ცხადად, რომ ეს ორი ეპოსი ადგილობრივი და მოსული ისე შეზორცებია ერთმანეთს, რომ ძნელი გამოსარკვევია, რა ეკუთვნის კავკასიის ხალხს და რა არის ნასესხები. ამისათვის აღვნიშნავთ, — განაგრძობს პროფესორი, — იმ ინტერესს, რომელიც ექმნება შემდეგში სალიტერატურო გავლენათა ისტორიისათვის სისტემატიურს ამ საგნის შესახებს გამოკვლევას სპეციალისტ იურისტებისა და არმენისტებისაგან. ასეთის გავლენის დასამტკიცებლად უნდა, მაგალითებით, დამტკიცდეს, რომ გავლენა ყოფილა პირველად სახალხო სიტყვიერებაზედ და ამასთანავე აღ-

25) ibid.

ნიშნოს დროც, რომლის განმავლობაშიც იყო ასეთი გავლენა ირანისა კავკასიაზე“. 26) „მხოლოდ ასეთი წინასწარის გამოკვლევით შეიძლება აგოს კაცმა პასუხი იმ საგნების შესახებ, რომლის ასახსნელად ჯერ ჩვენ არავითარი მასალა არა გვაქვს, სხელდობრ: კავკასიურს ამა თუ იმ თქმულებას ირანის გმირების შესახებ ეტყობა კვალი ხელოვნურის ლიტერატურისა, თუ ზეპირ-სიტყვიერებისა, რომელიც შემოტანილი იყო ირანიდან; თუ, დასასრულ, ეს ორი კვალი შეერთებულა ამ თქმულებაში“? 27) აი, ჩვენის აზრით, ის საკითხი, რომლის ახსნა, ჩვენის ეპოსის შემწვობით, მოუღებს ბოლოს იმ უთავბოლო და დაუსრულებელს კამათს, მაგალითებრ, „ვეფხისტყაოსნის“ შესახებ, რომელიც ტყვილად კურს გვიყრუებს და ჭეშმარიტებას კი ვერ არკვევს. თუ ჩვენის ეპოსის გამოკვლევა აღმოაჩენს, რომ ის სიუჟეტი, რომელიც შოთა რუსთაველს განუმარტავს, თავის გენიოსურს ნაწარმოებში, უუძველესის დროიდან შემოუტანია კავკასიაში აქ გავრცელებულს (მოსე ქორენელის მოწმობით) ირანულს ეპოსს და ერთის მხრით შეუხორცეზია, შეუღულებია ადგილობრივის ეპოსისათვის და მეორეს მხრით კი თვით ირანში დაკარგულა ეს თქმულება, დაპვიწყებია იქაურს ხალხს, რის მაგალითსაც (ესე იგი თქმულების ერთს ქვეყანაში დავიწყებას და მეორეში გავრცელებას) ცხადად გვიჩვენებს ჩვენ შეღარებითი მითოლოგია 28), — ამ შემთხვევაში არა თუ მოვლება ბოლო ზემოხსენებულს უნაყოფო კამათს, არამედ, ამას გარდა, ცხადად დამტკიცდება ისიც, რომ შოთა რუსთაველს კიდევ უფრო დიდი ადგილი უნდა დაეთმოს მსოფლიო ლიტერატურაში, ვიდრე აქამდე ჰქონდა, რადგან ამით დამტკიცდება, რომ რუსთაველს სიუჟეტი არა თუ არ უსესხნია, არამედ თვით ხალხის გულიდან, ეროვნულ ეპოსიდან. (რადგან ასეთი შეხორცეზული ახალ ნიადაგს ეპოსი უნდა აქაურად, საკუთარ, ნაციონალურ ეპოსად ჩაითვალოს) ამოუღია;

26) იხ. Эскурен. Прилож. 41 стр.

27) ibid.

28) ibid. 69.

რომ შეუგნია, როგორც ჰომიროსს და ფირდუსის, ასეთის სახალხო სიუჟეტის ფასი და შეუქმნია სრულიად თავისუფლად ის მარგალიტი, რომელიც ასე ძლიერ ატოკებს იმ ერისა, და იმ საზოგადოების გულს, რომლის თქმულებიდანაც ამოულია იგი პოეტსი.. ამ შემთხვევაში რუსთაველს დაერქმევა მხოლოდ ერთი სახელი: „ხალხური, ნაციონალური გენიოს“, იმავე უფლებით, რომლითაც ასეთი სახელი ეწოდა ჰომიროსს და ფირდუსის ნაციონალურის ეპოსის შემუშავებისათვის და სამშობლო ერის ნაციონალურ შემეცნების გაღვივებისა და აღზრდა-გაძლიერებისათვის. მაშინ საჭირო აღარ იქნება გაქცევა აღარც „ბარამიანთან“, აღარც ვისრამიანთან, აღარც მეჯუნ და ლელასთან. უუძველესის დროიდან ისტორიულ გავლენის და გეოგრაფიულის სიახლოვის შემწეობით ირანული ეპოსი ამა და ამ სიუჟეტისა ადგილიდან დაიძრა, მის პატრონს რამდენისამე ხნის შემდეგ დაავიწყდა; ეს სიუჟეტი გადმოვიდა მეორე, ახალს ნიადავზე და ისე შეეხორცა, ისე შეუღულდა აქაურს ეპოსს, ხალხის შემეცნებას, რომ შემდეგში ამ უკანასკნელმა დაივიწყა ისიც, თუ საიდან იყო მოსული უუძველეს დროში ის თქმულება და მხოლოდ გენიოსი პოეტი ჰგრძნობდა ამას და ხანდისხან წამოსცდებოდა ხოლმე, რაშიაც იყო საქმე. 29) ასეთი მაგალითები რომ არის ისტორიაში და აქ ჩვენ მიერ გამოთქმული აზრიც რომ ფანტაზია არ არის, მტკიცდება ავტორიტეტის სიტყვითაც: „ხშირად მითი, ახალს ქვეყანაში შეტანილი, — ამბობს ტეილორი, ისე ეთვისება ამ ქვეყანასა, რომ ძნელი გამოსაცნობია, დიდი ხანია, თუ არა, რაც იგი იქ შეუქმნიათ; თუ დიდი ხანია, მაშინ ამ მითს აქვს დიდი მნიშვნელობა ისტორიისათვის. საფუძველი გვაქვს ვიფიქროთ, რომ თქმულება, ვისმესგან შეტანილი შორეულს მხარეში, შეიძლება, ისე გავრცელდეს და შეეხორცოს იმ ადგილის გარემოება-ვითარებასა, რომ ცოტა ხნის შემდეგ იგი მიღებულ იქმნას იმ ქვეყნის თქმულებად, მიღებულ იქმნას ხშირად იმავე ხალხისაგანაც კი, რომელმაც თავის

29) Тейлоръ—Донет. быть нар. и начало цивил. гл. XII, стр. 453—454.

სამშობლოდან წინაღ იმ უცხო მხარეში შეიტანა, იმის მსგავსად, როგორც ერთმა კაცმა დილას დავარდნილი ცხენი გაჰყიდა და ნასადილევს ისევ ის ცხენი იყიდა, რადგან ახლა მიკერებული ჰქონდა დიდის მოხერხებით ახალი კული და ფაფარი. ეჭვი არ არის, რომ ამ საშუალებითა და გზით შეტანას მითებისას ერთის ადგილიდან მეორეში ჰქონდა ადგილი ქვეყანაზე უუძველესის დროიდან. ამისთანა ამბავი არის ერთი იმ პროცესთაგანი, რომელთაც ასე განუსაზღვრელი მნიშვნელობა აქვთ ეტნოლოგიისათვის უძველესის ისტორიის აღსადგენად⁸⁰⁾... ამისათვის, თუმცა პროფესორის პატკანოვის აზრი ქართულ ქრონიკის შესახებ⁸¹⁾ საზოგადოდ სრულებით შემცდარია, მაგრამ, მეორეს მხრით, იგი ქეშმარიტებას ღალატებს, როდესაც ქართულს და სომხურს⁸²⁾ მემოტიანებს უჩივის, ხალხურს თქმულებას სდევნიდნენ, იმის მაგიერ, რომ შეეკრიბათ ეს თქმულებანი და, სადაც ისტორიული დოკუმენტი არ ჰქონდათ ხელში, თავიანთი მოსაზრება იმ თქმულებაზე დაემყარებინათ, რადგან მხოლოდ ამ თქმულებათა შემწეობით შეიძლება იმის გამორკვევა, რის შესახებაც ისტორია არას გვეუბნებაო.

დასასრულ, გადავავლოთ თვალი იმას, თუ რამდენად შესანიშნავი და საჭიროა ქართული თქმულებანი და ჩვეულებანი იურიდიულის მხრით. რომ ჩვენს სიტყვას მეტი ფასი მივცეთ და არც არავინ დავტოვოთ ეჭვ-ქვეშა, მოვიყვანთ გარეშე, მაგრამ პატვისაცემ კაცის აზრს ამ საგანზე.

„მე ჩამოვეფი დაღისტნის მალლობიდან კასპიის ზღვისკენ, როგორც მოსე სინაის მთიდან, იეგოვასთან ბაასის შემდეგაო,

⁸⁰⁾ «ესე ამბავი სპარსული, ქართულად ნათარგმანები, «ვენახე და ლექსად გადავსთქვი»...

მხოლოდ პროფანებს შეუძლიანთ თქმა, რომ ამ «ამბავის (ხალხურისა) ნახვა და გალექსება» ვითომ ზელოვნურის ნაწარმოების თარგმანს პნიშნავდეს.

⁸¹⁾ Тейлоръ—Донст. Битъ нар. и началъ цивил.

⁸²⁾ იხ. Жур. М. И. Пр. 1883. Декабрь. Востокъ падписи и знач. ихъ для исторіи передней Азіи.

ამბობს პატივცემული ტურისტი და ბელლეტრისტი ევგენი მარკოვი⁹³), ჩამოვეყნი გულ-გახსნილი, გასულდგმულებული, თითქოს მეც შევსდგი ფეხი იმ წმიდა-წმიდათაში, რომელიც ასე მიუწლომელია უბრალო სიკვდილის შეილისათვის და ხელთუქმნელ ფიცრებზე წაეკითხე ღვთიური მცნება,—რომელიც გვეუბნება: „ბუნება ვარ და ბუნებაშივე განვისვენებ“... „შეისწავლეთ,—განაგრძობს იგივე ტურისტი,—ეს პირადის ანგარიშის გასწორება ხანჯლითა და ტყვიით და დარწმუნდებით, რომ ეს არის ვრცელი, რთული და გაჩაჩხული სისტემა იურიდიულის ცნება-შეხედულებათა, თავისებურ ჩვეულებათა... შეიგნებთ, რომ ეს არის საყოველთაო სჯული, ყველასათვის საფაღდებულო...“ აქ თქვენ შეხვდებით იმავე ავტორის სიტყვით, ყოველგვარს გადაწყვეტილებას შესახებ დამნაშაისა, სისხლის ზღვევისა, შერიგებისა, საზოგადოებიდან გაძევებისა (ყანლი) „ცოდვის მოკიდებისა, დაფიცებისა, ფულით შესყიდვისა (ალიმე, დიატ, როგორც, მაგალითებრ, კიურში მამაკაცის მოკვლისთვის უნდა გაღიხადოს მკვლელობა 250, დედა-კაცისათვის—125; ტაბასარანში 600—300მ.) და სხვა. „აქედან სჩანს, ვგონებ, რომ სისხლის ზღვევა კავკასიელ მთიულისა სრულებითაც არ არის ტყის კაცის მხოლოდ ვნებათა ღელვა. არამედ იგი არის საუკუნოებისგან შემუშავებული სრული სისტემა მართლ-მსაჯულებისა და წესიერებისა“... ეს სისტემა „განსაზღვრულია, პატიოსნურია, გულ-ახსნილობის ხასიათი აქვს, არის კარგი-თვისის სულგრძელობითა და ზნეობრივის ამყობით“... „რაც უნდა იყოს, ტურისტის სიტყვით, იგი მაინც სჯობია ჩვენს (ევროპელების) სულიერს სიზანტეს, უწესოებას, როდესაც ირევან ერთი მეორეში და ყირაზე დგებიან ყოველგვარნი ცნობანი კაცურის ზნეობის შესახებ, როდესაც კაცი გულში შრება თვით ნიჭი გრძნობიერებისა, ასე რომ კაცი ვეღარ ჰგრძნობს ლანძღვას, წყრომას, შურის ძიებას და მის მაგიერ შეურაცხყოფილი გულ-

⁹³) *ibid*; ср Жур. М. Н. Пр. 1873.

⁹⁴) Журналъ — „Новь“. 1886; кн. 22; яд. —

დამშვიდებით იწმენდს შეფუთხებულს თვალებს და პირუტყვულად ითმენს გაუზატურებას ცოლისას, დისას, ქალისას... „ეს არ არის მათის მხრით არც თვით-მნებელობა, არც სისხლის სმა... აქ არის მთელი სიცოცხლე კაცისა, ნათესაობა, გულის ძგერა; ზნეობრივ ვალს აქვს მსხვერპლად ყოველივე მართმეული“... „აქ არის მთიულების მთელი სიმბოლო სარწმუნოებისა, მთიული მორალი, შინაური და საზოგადო. ზნეობრივი ვალი, რომელსაც მთიელი აღიარებს საკვირველის მამაცობით და შეურყვევლის სიმტკიცით... აქ არის ურიცხვი მაგალითი ტიპიურის გმირობისა, არა შემთხვევით მიბოჭილ-მობოჭილი, არამედ იმ ცხადის განზრახვით შექმნილი, რომ გამოიჩინოს კაცმა სრული მხნეობა, რომელიც გმირისათვის საჭიროა, როგორც სახარების იგავში საუკუნო სასჯელზეა დამყარებული ყველა ნაყოფი ქრისტიანობრივის სიყვარულისა: „წყურვილის სმევა,“ „სნეულის მიხედვა,“ „საპყრობილეში მყოფის ნუგეშინისცემა“... „ხალხისაგან მოწონებული რომელიმე ძველი ჩვეულება, როგორც ჭეშმარიტება, სცოცხლობს და ჰმოქმედობს მთელის საუკუნოებით, რომ დასჯაზნოს ყველა კერძო ინტერესები და კაცის სისუსტე... აქ (მთიულეთში) კაცი ისე სცხოვრობს, როგორც შეფევრება ვაჟკაცს და სინდისით არ ვაჭრობს.“³⁵⁾

„რაღა გასაკვირველია ამის შემდეგ,“ — ვიტყვით ჩვენც კაპიტან ერსკინის სიტყვით, — „რომ თვით ევროპელებმაც კი ისწავლონ პატიოსნება და ზრდილობა იმ ერთაგან, რომელთაც ისე უცქერიან ღღესაც, როგორც სისხლის მსმელებს და მოურჯულბეღელ ველურებს“³⁶⁾. ეს ითქმის საზოგადოდ კავკასიის ადათებზედ და კერძოდ ქართველებზედ და ნუთუ ამისთანა მარგალიტების არსება არ უნდა იცოდეს კაცმა? ნუთუ მათი გამოქვეყნება, შესწავლა და გამოკვლევა არ არის საჩქარო ჩვენთვის? ნუთუ ღღესაც არ უნდა გავიღვიძოთ ქართველებმა

³⁵⁾ Новь. 1886. 22 кн.

³⁶⁾ Гербертъ Спенсеръ—Осн. социологии VI, 74.

და არ უნდა გავაცნოთ ჩვენი თავი ყველას? ნუ თუ ეს ჩვენი იურიდიული სისტემა, ჩვენს გულზე გამოჰკრილი, ჩვენს სულიერს ორგანიზმთან ერთად შეზრდილი, არ უნდა ვაჩვენოთ სხვებს, რომ ყოველი ნაბიჯი მათს მოქმედებაში აღარ იყოს ჩვენგან სრულებით მიუწოდებელი და ძნელად შესასრულებელი?! დიად, დროა ვიცნათ ჩვენი თავი და სხვებსაც გავაცნოთ, რომ იმათაც გავვიცნონ და დაგვაფასონ ღირსეულად...

მ. კელ—ბე

შ ე ნ ი შ ვ ნ ა

(ბ-ნ ნ. დ. ყიფიანის წერილის გამო: „დიმიტრი ყიფიანის ცხოვრება“.)

«მომხმის» მეოთხე ნომერში დაბეჭდილია ბ-ნ ნ. ყიფიანის წერილი: «დიმიტრი ყიფიანის ცხოვრება». რადგანაც ამ წერილის ავტორი არის დიმიტრი ყიფიანის შვილი, ამიტომ ბევრი საინტერესო რამ არის სსკენებულს წერილში ამ გამომჩენილ და განთქმულ კაცის ცხოვრების შესახებ იმდროს, როცა ეს მოღვაწე ვერ საზოგადო ასპარეზზედ არ გამოსულიყო და რის ცოდნაც, რასაკვირველია, გარეშე კაცისთვის მნელი იყო. გარნა ამ წერილში სოციალური შეცდომილებაც არის, რის გასწორება, ჩემის აზრით, საჭიროდ მიაჩნია. ეს შეცდომილება მოსვლია ავტორს დ. ყიფიანის იმ დროინდელ მოღვაწეობის შესახებ, როდესაც ცოტა-ოდენად წინ-წაწკის ნიშნები, სწავლა-განათლებისათვის ზრუნვაც სხვა ამისთანა კეთილი სურვილი აღიძრა ჩვენს საზოგადოებაში. ამიტომ, ვგონებ, საჭიროა კიდევაც, როგორ იყო ნამდვილად საქმე: ვინ იცის, იქნება ჩვენის ქვეყნის ისტორიკოსმა როდისმე გამოიყენოს ეს მამინდელ გარემოებათა დანამდვილებული ცოდნა.

ცხადია, რომ შეცდომილება ავტორს განზრახვით არ მოუვიდოდა. მიზეზი ის უნდა იყოს, რომ როგორც მასსაკვირ, იმ სანად იგი ტიფლისში არა სცნოვრობდა. იქ, საცა ავტორი მოგვიტოსრობს გაკრით გლეხთა განთავისუფლების ამბავს საქართველოში, ისენიებს, სხვათა შორის, რომ კომიტეტი იქმნა ამოწმებული თავად-აზნაურთაგან გლეხთა განთავისუფლების პრაქტიკის შესადგენად და რომ იმ კომიტეტში, სხვათა შორის, ვითომც მეც ვი-

ეჭვი წევრად. საჭიროდ მიმახსნია გაკვასწორო ეს შეცდომილება და მოკვასსენო ავტორს, რომ მე, ანამც თუ ამ კომიტეტის წევრად არა ეყოფილვარ, ანამედ საქართველოს გლეხების განთავისუფლების საქმეში არავითარი მონაწილეობა არ მიმიღია.

მეორე ალვას ავტორი იხსენიებს, რომ ბანკის წესდების შესადგენად გაემგზავრა დიმი. ყიფიანი პეტერბურგს და მაჭმართა გამონენილს რუსეთის ფინანსისტს იური ყუგოვსკის, რომელიც შეადგინა პროექტი წესდებისა და ის პროექტი მოიტანა იქიდან დიმიტრიძეა. აქ ცოტა რამ უნდა დაუძებოთ.

როდესაც დიმი. ყიფიანმა დააპირა ეჭვებისა ჩვენის საზოგადოებისათვის ყუგოვსკის პროექტი, მოიწვია კრება ტფილისის კლუბის დაბაზში. დიდძალი ხალხი დაესწრო ამ კრებას. თავად-სამმართველოს უფროსი (Начальникъ главнаго управления) ბარონი ა. შ. ნიკოლაიცი კი იყო ამ კრებაზე და დიდის ყურადღებით ისმენდა, როდესაც დ. ყიფიანი კითხულობდა განმარტებას წერილს ბანკის დაარსების თაობაზე.

განმარტების წერილის წაკითხვის შემდეგ, საზოგადოებამ, დ. ყიფიანის წინადადებით, კომიტეტი აირჩია; კომიტეტში მოჭყენენ წევრებად, როგორც მასხოვს, სუთ-სუთი კაცი თვითეულ მასრიდან. ამ კომიტეტს უნდა გაესინჯა ყუგოვსკის შედგენილი პროექტი ბანკისა და ისე შეეცალა, როგორც უფრო საჭირო იქმნებოდა ჩვენის ქვეყნისათვის. ამ კომიტეტში ამოჩნეულთა შორის მეც მოვეყვი, როგორც ერთ-ერთი წარმომადგენელი ტფილისის მასრის თავად-სინაურობისა. ალბად, ბ-ნ ნ. ყიფიანის, ან ეს კარმეობა დაავიწყდა ან და ეს კომიტეტი მიიხსნია იმ კომიტეტად, რომელიც იქმნა არჩეული გლეხთა განთავისუფლებას პროექტის შესადგენად.

დიმი. ყიფიანი ბანკის კომიტეტის თავმჯდომარეც იყო, მდივანიც, მომსახურებელიც (ДОКЛАДЧИКЪ). კომიტეტის წევრნი იკრიბებოდნენ დ. ყიფიანის სასლში.

ავტორი თავის წერილში ამბობს: «სხვათა შორის უნდა ყოფილიყო ბანკის საფუძვლად გაუყიდველობა ანუ უკედ ვსთქვათ, პატრონთათვის წაუერთმეველობა დაგიარავებულ მამულებისა და სსკ.»

ამასაც უნდა დავეუბნოთ ის მთავარი აზრი, რომელიც ზე-
ვით გაკვირვებით მოვიხსენიეთ. პროექტში ის წესიც იყო, რომ ჩვენს
ბანკს უნდა მიეღო თვისთა წევრთაგან გასასყიდად მათი ნაწარმოე-
ბი, ესე იგი პური, ქერი, სიმინდი, ხილი, ღვინო, ხე-ტყე, შეშა-
და სხვ. როგორც მასსაკს, ბანკს თავის წევრთათვის, ვინც ვი-
თავიანთ ნაწარმოებს გამოჰტყავნიდა ბანკში გასასყიდად, უნდა წინდა-
წინ მიეტანა რაიმეხნა ჩაწილი ფასისა, რომ მებატონეს სელი მოე-
ხატებოდა, თვისი საჭიროება დაეკმაყოფილებინა და ცოტაოდნად
არის ორ-ფეხს წურბელებს გადაჭრენოდა...

კომიტეტის წევრთა უმეტესობამ ეს უუგუასკის აზრი ძალიან
მოიწონა და დიდის კმაყოფილებით დასთანხმდა, რომ ბანკის წეს-
დების პროექტს ჩაჭრთოდა. როგორცთა ვი ამ აზრის აღსრულება.
შეუძლებელ საქმედ მიანსადა. იმათი აზრი ის იყო, რომ ეგ ბანკის
საქმე არ არის; ბანკს არ შეუძლიან გაუძღვეს მავისთანა საქმესა:
პური, ქერი, სიმინდი და სხვ. ამისთანა სორაკს თავი შესტყამს;
ხილი დაღებოდა; ღვინო დაჭანებოდა და დამარბებოდა; ბოლოს ის
გამოვა, რომ ბანკი იხარალებს და თვითონ მამულის პატრონები
დაიდუბებიანო.

დიმიტრი ყიფიანი ძალიან მტკიცედ იდგა ამ აზრზე, რომ
ჩვენის ბანკის წესდებაში უნდა ყოფილიყო ჩართული შემოსენებუ-
ლთ დედა აზრი. კომიტეტის კრებაზედ ძალიან გულ-მსურველედ
ესარჩებოდა დიმიტრი ამ აზრსა.

კომიტეტმაც პროექტი შეადგინა ამ მთავარის აზრითა. დიმი-
ტრიყიფიანი ამ პროექტით გაემგზავრა პეტერბურგს, მაგრამ იქ ეს პრო-
ექტი არ დაამტკიცეს ამ საბუთით, რომ წესდებაში შეკავშირებუ-
ლია ორგანიზაციის საქმე: სან-გრძლივისა და სან-მოკლე სესხის გაცემა
საბანკირო რაქონებისთან არის დაკავშირებული (соединение дол-
госрочного и краткосрочного кредита съ банкирскими опера-
циями); მაგრამ დღეს ვხედავთ, რომ თითონ მთავრობამ გვიჩვენა იმი-
სი მაგალითი, თუ რაოდენად შესაძლებელი და შესაკავშირებელი ყოფი-
ლა თითქმის ყოველივე ის, რაც ამ პროექტში იყო მოხსენებული.

იმ სანებში, ესე იგი 1870 წ., განსვენებულმა იმპერატორმა
ალექსანდრე II დაამირა საქართველოში მობრძანება, თუცა დიმიტრი

ფიანი ექვსი წელიწადი გუბერნიის თავად-აზნაურთა მარშლად იყო და თავად-აზნაურობამ კარგად დაინახა, რადგანი სიკეთე დასთვის იმან ჩვენს საზოგადოებაში, რა წესი და რიგი დაამყარა, მაგრამ მანაც იმის ადრინდელნი წინააღმდეგნი ვერ შეუკრივდნენ იმ აზრსა, რომ ჩვენს თავად-აზნაურობის წინამძღვლი ყოფილიყო დ. ყიფიანი, აბაშიძეების ნაზნაურშვილევი. ამით ავიწყდებოდათ ის, რომ ადრეც და ბოლოს დროსაც ჩვენ წინამძღვრებად იყვნენ თითქმის საქართველოს პირველის გვარის-შვილები, მაგრამ გაკეთებითა და გარიგებით კი არა გაგვიკეთ-გავკირიგეს-რა...

სწიკად ასმენდნენ დ. ყიფიანს, რომ, რადგანაც ხელმწიფე იმპერატორი უნდა მობრძანდეს საქართველოში, ამიტომ საჭირო არის თავად-აზნაურობის წინამძღვლი საქართველოს განთქმულ გვარისა იყოს, იქნება ხელმწიფემ მოწყალება რამ მოიღოს ჩვენთვისა. ამიტომაც, როდესაც 1870 წ. მასში, დაიწყო თავად-აზნაურთა კრება მარშლების ამოსარჩევად, დ. ყიფიანს თუმცა უმეტესი ნაწილი კრებისა სთხოვდა, კიდევ დარჩით მარშლადა, მაგრამ მან უარი სთქვა და კერაფრთი კვლარ შეკარყეთ იმისი გადაწყვეტილობა.

დამიტრი ყიფიანი ამ საქმეში თავს ასე იმართლებდა: ყველანი დარწმუნებულნი არიან, რომ ხელმწიფე იმპერატორი მოწყალებას რასმე უბოძებს საქართველოსა, და თუ ვინცდაც ეს იმედი არ გამოართლდა, საზოგადოება მე დამაბრალებს, შენ რომ არა ყოფილიყავი მარშლად, იქნება ასე არ დაგვმართნოდა. ან, ვინ იცის, იქნება მართლა ჩემი მარშლობა შეიქმნას მიზეზი იმისი, თუ ვინცდაც ხელმწიფემ არავითარის მოწყალების მოცემა არ ისურვა და გამოკვალ დამნაშავე საზოგადოების წინაშე.

თუმცა დომ. ყიფიანის შემდეგ თავად-აზნაურობამ გენერალად იუტანტი, რეკავ ივანეს ძე ანდრონიკაშვილა ამოიჩინა და 1871 წ. განსვენებული ალექსანდრე II საქართველოში მობრძანდა, მაგრამ ყველამ ვინსეთ, რაც უნარი გამოიჩინა ახალმა წინამძღვარმა და რა მოწყალებაც მიიღო საქართველოს თავად-აზნაურობამ...

შემდეგ ნ. ყიფიანი თავის წერილში ამბობს: დამიტრი ყიფიანის მარშლობის დროს დაიბადა აზრი ერთის საზოგადოების შედგენისა: ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელ

საზოგადოებისა. დიმიტრი ყიფიანს გარდა ამ საზოგადოების დამაარსებელი, როგორც მასსაკ, იყენებ: კონსტანტინე მამაცაშვილი, ილია ქავჭავაძე, ბესარიონ დოდოშვილი, ვასტანკ თულაშვილი, მიხეილ ყიფიანი*).

ეს დიდი შეცდომა განსაკუთრებით. აი ეს საზოგადოება როგორ დაარსდა: ჯერ ისეუ ადრე, ესე იგი 1870 წლებში, შეიქმნა რწმინდინივე ასაღგანდა კაცი (ზოგი ქალებიც ერივნენ), რომლებსაც ყოველ თვეს შემოქმედნდათ კასსაში თითო მანეთი (ზოგს მეტრი). ამნაინდ მორგოვილის თუთით დაკარსეთ სკოლა ს. სკოლეს, გორის მანრაში, სადაც თ-დნი ჯავასიშვილი სტსორობენ. სკოლა იყო ენ. მარინამ, თ-დ გიორგი ჯავასიშვილის მეუღლის სასელობაზე დაარსებული, სოლო საჭირო თუთს ჩვენის კასნიდან ვისდიდით. შემდეგ ამ სკოლას თ-დ ჯავასიშვილებმა სასლის ალაგიც შესწირეს, სადაც შემდეგ სასლი აშენდა და სადაც ამ ეამად სკოლა არსებობს. რადგანაც ამ ჩვენს პატარა კრებულს სურვილი დიდი ქმნდა და ღრნისძიება იმდენი არა, რომ თვისი სურვილი განხორციელებინა, ამიტომ დაიბადა აზრი დაკავარსებინა წერტიის გამკრცელებელი საზოგადოება. სსკა-და-სსკა აზრი გამოთქვა ამ საგნის შესახებ ჩვენ შორის. ბუერი იმასაც აშობდა, რომ მთავრობა ნებას არ მოგვეცემს ამ საზოგადოების დაარსებისასა. შემდეგ ეს პატარა კრებული დაიფანტა, თუმიცა სკოლეკის სკოლა კიდევ არსებობდა ჩვენ მიერ ადრევე მორგოველის თუთით.

დადგა 1877 წელიწადი და, როგორც მკითხველსაც ესსომება, დაიწყო რუს-ოსმალთ ომი. ამ წლის აპრილის პირველ რიცხვებში გამოვიდა რუსეთის მთავრობისაგან მოწოდება (ВОЗВАНІЕ) ქართველის ბიბართ. მთავრობა ამ მოწოდებაში ისენიებდა, რომ საქართველო მუდამ რუსეთის მთავრობის ერთგული ყოფილა და ქართველთ ტომი (აქ პირველად იყო ნახმარი რუსულად სიტყვა КАРТВЕЛЬСКОЕ ПЛЕМЯ) განთქმულა თვისის ვაჟატობითა და სსკა-და-

*) მიხეილ ყიფიანს, ძალიან სურვილიც რომ ჰქონოდა საზოგადოების დაარსების საქმეში მონაწილეობა მიეღო რამ, არ შეეძლო, რადგანაც 1870 წ. ვადისახლდა კავკასს, ძალიან იშვითად ჩამოდიოდა ტფილისს, და 1891 წ. გარდაცვალო იქვე.

სსკა ამისთანა ქება ჩვენის სამშობლოსი და მისის ერისა. ვიფიქტე, რომ ეს დრო სწორედ კარგი დროა ჩვენის აზრის განსასწავლელად-მეთქი...

გასუთუბში მქონდა წავითსული, რომ ჰეტერუგში ჰმოქმედობდა წერა-კითხვის გამავრცელებელი კომიტეტი (Комитетъ грамотности при Импер. Вольно-Экономическомъ Обществѣ). მაგწერე ამ კომიტეტს, რომ თავისი წესდება გამოკვსავსა ნემთვის, მივიღე ზასუსი, რომ ჩვენი წესდება თქვენ არ გამოგადგებათ და გირჩევთ სარკავს მიჰმართოთ, სადაც დაწესებულია იმისთანა სსოგადლება, როგორც თქვენა გსურთ და გამოგადგებათ. მე სარკავის სსოგადლებასაც მივმართე. იქიდან მოიწერს, რომ ჩვენ სსოგადლებას დაბეჭდილი წესდება არა აქვს და გადაწერაც ვერე ადვილი არ არისო. იმასაც უმატებდნენ, რომ ერთი კვზემზღარი ჩვენის სსოგადლების წესდებისა ამ რამდენისამე წლის წინად ტფილისსო-დ საქანია ვიორგის მე ერისთავს გაუკვსავნეთო.

მამინეკე მივმართე ამ დიდად ზატყვემულ ზირს, რომელმაც დიდის სისარულით გადმომცა სარკავის სსოგადლების წესდება.

ამდროს დამ. ვიფიანბი, როგორც ზევით მოკასსენე მეთისკელებს, მარშლად კი აღარ იყო, არამედ ტფილისის მოურავად იყო (როგორც მასსოკს, მოურავად ამოწმეულ იქმნა 1876 წ.). ნ. ცხედაძე, ი. გოგებაშვილი და მე შევიფარენით და ვთსოკეთ დ. ვიფიანბს მონაწილეობა მიეღო ამ სსარკავებლო საქმეში, შეგვემეშვებინა სარკავის სსოგადლების წესდება და შეგვედგინა საქაროველოში, წერა-კითხვის გამავრცელებელ სსოგადლების წესდების პრეკტი.

დ. ვიფიანბმა წინაზიარეულად არ ისურვა მონაწილეობა მიეღო ამ საქმეში, მაგრამ შემდეგ ჩვენი აზრი მოეწონა. დაგვეთასსმა და კვირასში ერთსულ, ხანდისხან ორჯულად, ვიკრიბებოდიოთ სოლშე იმის სსსლში წესდების შესადგენად.

თუმცა, როგორც ზევით მოკისსენიეთ, სარკავის წერა-კითხვის გამავრცელებელ სსოგადლების წესდება გექმნდა, მაგრამ იმში ბეკრი იმისთანა რამ იყო, რაც ჩვენ არ გამოგადგებოდა, ჩვენს ცხეურებასა და ზნეს უწინააღმდეგებოდა; ამიტომ წესდების შედგენას

თითქმის მთელი 1877 წლის წამთარი და 1878 წ. ანკარი მოუნდა. ვიდრე გავათავებდით მის შედგენას, სუკეით-მოსესებულთა გარდა აზიის მონაწილეობა არ მიუღია, სოლო მასსოგს, ერთსელ თუ ორ-ველ, ბ-ნი ანტონ ფურცელაძე დაესწრო ჩვენს კრებას; ისიც, კვანებს, როგორც დიმიტრი ყიფიანის სასჯობის ნათესავი, სტუმიტად მოსულიყო.

როდესაც წესდება მხედ იყო, 30 ანკარს 1878 წ., თ. გრ. დიმ. ოტბუღიანის სასჯობა შეეიყარნით, სდაც მიწკუულნი იყვნენ მის მიერ ყველანი, რომელთაც მონაწილეობა უნდა მიეღოთ ამ სასოგადობაში, როგორც წევრთ. დ. ყიფიანმა წაიკითხა წესდება, რომელშიც ყველამ მოაწონა. კრებასედ ერთი ეპაზოდი მოწესდა, რომლის მოსესებება არ იქმნება მეტი, რადგანაც მით ცხადად სხანს დიმიტრი ყიფიანის აზრი სომეხთა შესასებ.

წესდების პრაქტიკის წაკითხვის შემდეგ დიდს სხანს იყო ბანსი იმის გამო, თუ რა სასული გვეწოდებისა სასოგადობისათვის. თ-დი გრეგორე ოტბუღიანი იმ აზრისა იყო, რომ ის სასული გვეწოდებისა, რომელსაც ამ ყამად ვუწოდებთ. ამაზე დიმიტ. ყიფიანმა უპასუხა, რომ ეგ სასული ვერ გამოვა რიგიანიო, რადგანაც სომეხთ, ამ ჩვენთა მოძმეთა და მესობელთა წილი ადარ დაედებათ იმათში, რომელთა შორისაც უნდა ვრცელდებოდეს წიკ-კითხვა, და ეს, ჩემის აზრით, აწ არის სასურველიო. თ. გრ. ოტბუღიანმა სთქვა, რომ ეგ დასამადავი არ არის, ყველამ გავიგეთ, შევიტყუეთ და დავრწმუნდით, რომ სომეხნი, თუმცა ჩვენი მესობელნი არიან, მანც იმათგან მტრობის მეტს არას უნდა მოკვლოდეთ, რადგანაც ამბოლოს დროს აშკარად გამოიჩინეს და დამტყიცეს ასეთი თვისი განზრახვაო. თ-დ გიორგი ოტბუღიანის მე კრისტაჟმა (ატამანმა) დიმ. ყიფიანის მხარე დაიჭირა და თ-დ გ. ოტბუღიანს უპასუხა, რომ ჩვენ მაცას არ უნდა გამოუდგეთ; ჩვენ, როგორც აქმდე ვყოფილვართ სომეხთათვის ერთგულნი მესობელნი და ამხანაგნი ღხინსა და ჭირში, ისევე ისე უნდა დავრჩეთ, სოლო სომეხებს, როგორც სურდეთ, ისე მოიქცნენო.

შემდეგ ამისა კრებამ ისურვა, რომ სომეხებსაც შეეძლოთ მონაწილეობის მიღება სასოგადობაშიო. ამის გამო სასოგადობის

დამიფუნებელ წევრთა შორის ირიცხებიან: გრ. მ. ტ. ლორის-მე-
ლოქოვი, თ-დნი: ის. შიოშის ძე თუშანაშვილი, იასონ თუშანაშვი-
ლი, ალ. სტ. ანანოვი, ს. შაჰ-პარონიანცი და სხვ.

იმ დღესვე კრებამ დაადგინა: მიენდოს დიმი. ყიფიანს, თ-დ
ილია ჭაჭავაძეს და ბესარ. დოდობერიძეს წარუდგინონ ეს წესდ-
ბა მთავრობას დასამტკიცებლად.

ზემოხსენებულ წერილის ავტორს უნდა მოეხსენო აქ, რომ
თუმატ ამბობს, რომ ბეს. დოდობერიძე იყო ამ საზოგადოების
დამაარსებელი, მაგრამ 1878 წ. 30 იანვრამდე იმის არავითარი
მონაწილეობა არ მიუღია ამ საქმეში.

თითქმის ოთხი თვე გატარებდი ამ წესდებს ზელის მოსაწე-
რად იმათთან, ვინც კი ტფილისში სცნოებოდა; შემდეგ წესდება
გადავეცი დიმი. ყიფიანს და 24 ივნისს 1878 წ. წარდგენილ იქმნა
იგი მთავრობის წინაშე დასამტკიცებლად. ასლას ის გვაწუხებდა, რომ
მთავრობას ძალე დამტკიცებისა; თუმატ ბუკრას ვცდილობდით, მანც
დამტკიცებამ ძალიან დაიგვიანა—ცხრა თვეზე მეტმა გაიარა (დამ-
ტკიცდა 31 მარტს 1879 წ.). მიზეზი ის იყო, რომ ძლიან
დიდი ბასი გამოიწვია ამ წესდების შესამე მუსლმა; რომელმაც
მოსსენებულთა: «საზოგადოება თავის მიზანს იმითი მიადწევს;
რომ სასაღსო სკოლებში დასაწეის. სწავლებას დადგენს სამშობ-
ლო ენაზედ, რომელიც ესმით მოსწავლეებს და სხვ...»

ჩვენი წესდება მთავრობამ გადასცა კავკასიაში სწავლა-განათ-
ლების მსწრეველს თავისი აზრის გამოხატვებლად. იმ უძაღ ძვე-
ლი მსწრეველი ნევეროვი გამოსცავდა და წავიდა აქედან, ახალი
კი ჯერ არ იყო დანიშნული. მისს თანამდებობას ასრულებდა ნ. ლ.
მოძალექსკვი, რომელსაც მე კარგად ვიცნობდი და არ ვასვენებდი;
ძალას გატანდი ძალე წარუდგინა მთავრობისათვის თავისი აზრი.
მოძალექსკვიმ მოითხოვა ზემოხსენებულ მუსლის შეცვლა, ამიტომ
ჩვენ, წესდების შემადგენლები, იძულებულნი ვიყავით ზოგიერთ
რამ დაგვეთმო შესამე მუსლში მოსსენებულთან და ამ მიზეზით
წესდების ზოგიერთ ფურცლის გადაწერა დაგვჭირდა. შემდეგ მოძ-
ალექსკვიმ ორჯელ კიდევ მოითხოვა ამავე მუსლის გადაკეთება, მაგრამ
ჩვენ აღარ დავთანხმდით და პირდაპირ ვუთხარით, რომ შეგიძლებო

თქვენი აზრი წარუდგინოთ მთავრობას და, თუ ის არ დაამტკიცებს, დაე ნუ დაამტკიცებს, ჩვენ კი მაგ მუსლი კვლავ შევცვლით, რადგანაც მაგ მუსლის შეცვლით საზოგადოებას წაერთმევა ღონის-ძიება თვისი დანიშნულება აღასრულოს და სსკ. და სსკ.

ცოტა ხანს შემდეგ კავკასიის ნამესტნიკის მთავარ-სამმართველომ თავის მხრივაც მოითხოვა ამ შესამე მუსლის შეცვლა. ამასვე დიმიტრი ყიფიანმა, 25 მარტს 1879 წ., წააგდინა ჩვენ-მიერ ერთად შედგენილი განმარტების ქაღალდი და არ გავიდა ერთი კვირა (31 მარტს), რომ წესდება დამტკიცდა.

აქ კიდევ მინდოდა რამდენიმე სიტყვა მეტკვა დიმ. ყიფიანზე, როგორც რეჟისორზე, რომელიც სშირად იღებდა მონაწილეობას ქართულ წარმოდგენების მართვის საქმეში, კიდრე ვერ სამუდამო ქართული დასი არ იყო და რიტუალურად და სელოვნურად სწავრთნიდა სტენის მოყვარულ არტისტებს, მაგრამ ეს ჩემი შენიშვნა უამისოდაც ძალიან დიდი გამოვიდა, რისთვისაც მკითხველთან ბოდიშითისოვ. რა გაეწეობა, უნდა ჩვენც შევეჩვიოთ სიმართლის სიყვარულსა და ჭეშმირიტების თქმას. შვიდი წელიწადი არ იყო გასული მას შემდეგ, რაც დიმიტრი ყიფიანი გარდაიცვალა და იმისმა შვილმა დიდის შეცდომილებით დასწერა იმის ცსოვრების აღწერა. მასსადაძე, რამდენად ძნელა ვუნდოთ რამდენისაძე ასისა და ათასის წლის ამბების მომთხრობელთა!...

ამას გარდა, იმდენად ცოტანი გვყავს დღეს ისეთი კაცნი, რომელთაც საზოგადოებისათვის უღვაწიანთ და რამ სიკეთე დაუთქნათ ჩვენის ქვეყნისათვის, რომ, რაც უნდა სკეპტიკობით შეესჯდეთ დიმ. ყიფიანის საზოგადო მოღვაწეობას, მაინც პირნათლად გამოკვირი და გამოჩენილ მამულის შვილად ჩათვლება ჩვენს ასალს ისტორიაში.

ნ. ყიფიანის წერილით შევიტყვეთ, რომ დიმ. ყიფიანმა არ დაინდო თავისი თავი, შეეწია ერთს ჩვენს საზოგადოების წევრსა და ყველამ ვიცით, რომ ამით თითქმის თავისი თავი დაჭლუპა. ისიც ვიცით, რომ იმისთანა დროც დადგა მას შემდეგ დიმიტრისთვის, რაცა თითქმის დღიური ცსოვრება უჭირდა. კვონებ, კაცს ამასვედ შეტი აღარა მოეთხოვება-რა...

დმერთმა ნუ მზაკლავს საქართველოს ამისთანა ერთგული და სასულეოვანი მამულის-შვილი და დმერთმა აშორავს იმისთანანი, რომელნიც სიტყვით სტიროდნენ და სტირიან საქართველოს წარსულისა და მომავლის ბედისათვის, გარნა საქმით იმავე უბედურ საქართველოს სასიკეთოდ ერთი ნაბიჯი არ გადაუდგამთ, თუმცა შეეძლოთ დიდი ამაგი დაედოთ ჩვენის საწყუალის სამშობლოსათვის...

მაგრამ იმედი გვაქვს, რადესმე იმისთანა დრო დადგება, როდესაც საზოგადოება დააივასებს ნამდვილსა და ერთგულ მამულის-შვილს და გააჩვენებს, ვინ ჰმსახურებოდა თავის ქვეყანას სულითა და გულითა, ვინ იღვეოდ მისთვის საქმითა, და ვინ მხალხოდ ლიტონის სიტყვითა,

განცანგ თულაშვილი

დასაწყისად მთავარი შენიშვნაა, რომელიც უნდა იქნას გათვალისწინებული ყოველივე მხარეში. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ეს ნაშრომები არის შედგენილი იმის მიხედვით, რამდენად აქვს მნიშვნელობა თითოეულ მხარეს. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ეს ნაშრომები არის შედგენილი იმის მიხედვით, რამდენად აქვს მნიშვნელობა თითოეულ მხარეს. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ეს ნაშრომები არის შედგენილი იმის მიხედვით, რამდენად აქვს მნიშვნელობა თითოეულ მხარეს.

გომიერთი გნე-ჩეუსლება

ქორწინების დროს კახეთში

როცა ვაყს ქორწინების დრო დაუდგება, ის პირდაპირ არ ეუბნება თავისს ოჯახისს უფროსს, რომ მას დრო დაუდგა შეუღლებისა. დასანიშნი ცდილობს სსვა-და-სსვა გარეკანის ნიშნებით აგრძნობინოს უფროსს ეს თავისი სურვილი: იგი ამ დროს ან ძალზე გადამეტებულად მუშაობს და ან სშირად პირქვე გდია და არაკითარ საქმეს სელს არა ჰკიდებს. მასინ დედ-მამა დასანიშნისა შეუდგება ქორწილისათვის მოადგებს და ქალის მუხსანს. თუ ვაყს შენიშნული ჰყავს საცოლე, მასინ იგი პირდაპირ ეუბნება მშობლებს: «წადით ამა და ამ ქალის პატრონთან და სთხოვეთ ჰქმთვის ქალით». თუ ქალი ნანასი არა ჰყავს, მასინ სასიძო თვითონაც მისდევს მშობლებს ქალის გასანიშნად.

თუ ქალის პატრონს ვაყი ჰყუაში მოხდის, ქალს ახვენებს ვაყსა და მისს პატრონს, თუ არა და თვლით არ დასასხვებს. მასინ ვაყი თავს ანებებს ამ ქალზე იფიქრს და სსვაგან ეებს თავისს ბედს. გასინჯვად მეტად საინტერესოა, ამიტომ მე აქ მოკლედ ავწერ. როცა ქალის პატრონს ვაყი ჰყუაში მოხდის, მასინ ის, როგორც ზემო-და ვსთქვით, ნებს აძლევს ვაყსა და მისს მსლებლებს ესტუმრნენ ქალის ოჯახს. ქალს ამ დროს სსვის ოჯახში რთავენ, თუ საკუთარ სასლში თავისუფალი ოთახსი არა აქვთ. აკერ ქალისა და ვაყის. ჭირისუფალნი ერთმანეთთან გართულნი არიან სასიამოვნო ლაპარაკსა და ხუმრობაში. ვაყი ამ დროს აღელებულა: იმას წამ-და-უწუშ იფერი ეცვლება და აირთოლებულის ხელით ხან უღვაშს იგ-

რესს, ხან წვერს ისწორებს, ხან ქუდს გვერდზე ბუდებს, ხან ხან-ჯალს ისწორებს, ერთის სიტყვით, ცდილობს, დაწუნებული არ დარჩეს სპატიარქლოსა და მისს პატრონისაგან. ის თითქმის ღაბა-რაგში არც კი ერევა: ზის განუშებელი, მოუთმენლად და გულის ფანცქალით ელის მომავლის სპირიტოს შემოსვლას. რასაკვირველია, არც ქალია ნაკლებ ატეხილებული ამ დროს: ის სტირის და უარს აცხადებს შესვლაზე, მაგრამ მეგობრები და მასლობლები ამსჩიებენ, აბედიანებენ, ართობენ, ესუძრებიან, თან რთავენ და მორთული შემო-ჭყავთ ვაჟთან.

აკერ მორთული და თავ-ჩადუნული ქალი სახლში შემოიყვანეს და დასვეს ვაჟის შირდაშირ. ვაჟი გატაცებულის თვალთ. შესცქერის ქალს, ქალი თავსა დუნავს და ცდილობს, თვალი მოარბიდოს, მაგრამ ცდა ამაოა: მორცხვი ბუნება ქალისა ამ დროს იმდენად ძლიერდება, რომ ვაჟს ორჯელ-სამჯერ ძალა-უნებურად თავს თვა-ლში გაუყრის.

ეს წუთიერი შესუდვა ქალისათვის საკამარისად რჩება, რომ ან მოიწონოს, ან დაიწონოს თავისი მომავალი პატრონი.

ზოგიერთი ვაჟის პატრონი, მეტადრე ქალები, ნამეტანს მზრუნველობას იხუნენ გასინჯვის დროს: სპატიარქლოს გაატარ-გამოატარებენ, რომ გოჭლი ან ლანგი*) არ გამოადგეთ; დაალაპარაკებენ, რომ მუწვი ან ენა-ჩლუნგი არ იყოს; მოსდიან თავს და თმას გაუ-სინჯავენ, რომ ქაწალი არ იყოს, ერთის სიტყვით, ვაჟის პატრონი ცდილობს, ყოველისფერით სრული და ვანით საღი ცოლი უმოკვოს თავისს დასაინშის.

გათავდა ქალის გასინჯვა. ქალი სხვა ოთახში ან მეზობელ-თან გავიდა. სახლში მოსადაპარაკებლად დარჩნენ ქალის პატრონი, ვაჟი და ამის მსლებელნი. ქალის პატრონები ქალსა ჰკითხვენ, მოსწონს მას ვაჟი, თუ არა? ვაჟის პატრონები ვაჟსა ჰკითხვენ. როცა ქალისაგანაც და ვაჟისაგანაც თანსმობა ცხადდება, მამის ღაბარავი მზობრეზე იწყება. მაგრამ სშირად მოხდება სოღმე ისეც, რომ ქალს მშობლები თანსმობას სრულიად არა ჰკითხვენ, თუ ვაჟი ჭკუაში

*) ლანგი—ცოტათი კოკლი, რომელსაც ძლივს ეტყობა სიკოკლე.

მოუკიდლო. ქალის სურვილს ისინი ვერაღებებს ან აქცევენ; თვითონ უცხადებენ ვაყს და მისს თანამსლებლებს ქალას თანსიობას და საქმე ხელის-დასადებით თავდება.

სელის-დასადებს ვაყი იძლევა. იგი შესდგება ან ფულისაგან (მანეთი, ან ორი, სამი, ან მეტი, შეძლებისა დაგვიანად); ან რაიმე სიეთი-საგან (ბუჭქედი, ბაღდადი, მოსასვევი ან სსვა რამ ნიეთი).

რავი ვაყმა ქალს ხელი დასდო, ქალი იმისია: იმას სსვაყედ ვერ გაათხოვებს ვატრონი; ვერც ვაყი დანიშნება სსვაყედ. სელის-დადების შემდეგ ვაყს სრული თავისუფლება ეძლევა იაროს ქალის ოჯახში დღისითაც და ღამეც. დღისით უფრო ძვირად მიდის დანიშნულთან; ღამე ვი უფრო სშირად. ღამე ასაღვანდება სარეცელი გაუოთილი ანა აქეთ. ამიტომაც დანიშნული ქალი ქმრის ოჯახში სშირად ფეს-მძიმედ შედის, მაგრამ ეს სათავილოდ სრუჯიდაც ან ითვლება. სალს ეს ჩვეულება დაუკანონებია და ამ ჩვეულებას ვერაყინ შელახავს: ძალიან ძვირია იმისთანა მაგალითი, რომ დანიშნულს ვაყს თავი დაენებებინოს ქალისთვის, თუ იმათ სარეცელი გაუოთილი ქმრით. თავის-დანებება ისეთ დიდ ცოდვად მიანია სალს, რომ, თუ ვაყმა დანიშნულს თავი დაანება, იმას ქალს აღარაყინ მიათხოვებს; სშირად ამ ჩვეულების შემღასავი ქალის ვატრონის სასჯლის და თოფის მსსვერული სდება.

ამით ან თავდება დანიშნა. ქორწილამდის ვერ ვიდეგ ბეჭი დრო გაიგოს. ამ დროს განმაგლობაშა უბჭქელად რაიმე დიდი დღესასწაული იქნება: ან შობა-ასაღვლიწადი, ან ადღგომა, ან ვეტრე-პავლობა, ან მარამობა. ამ დღესასწაულებზე საქმრო მოვალეა თავისს საპატარძლოსთან მოსაკითხით მივიდეს.

აი, მაგალითად, სამარამობოდ უნდა მოიკითხოს ვაყმა სა-პატარძლო. ვაყის ვატრონი ამ დროს დიდს ფატი-ფუცშია: იმან გამოაცნო მრავალი გამტეციელი პური, ქადა და საზუჭი, იყიდა მშენიერი მსუქანი ცხვარი, ღორი, ავსო მშენიერის ღვინით ტიკები, იშოკნა სსვა-და-სსვა ნაირი სილეულობა, საპატარძლოსთვის იყიდა მოსდენილი ფესსაემელი, თავზე მოსასვევი, საკბე, ღვინაქი, ბუზი-კა ან ღირა, ერთის სიტყვით, რაც ვი რამ საუკეთესო ნიეთის მიტანა უნდა საქმროს, ამ დროს მიაქვს.

აი დეტვირთა; ამ სანოკავით და ნიჭთიერებით ხს ცხენები, ან ურქი, გაიფოლია გაყმა თან თავისი მასლობელი ნათნსაგები და მეგობრები და გაუდგა გზას სანატარძლოსაკენ. თუ სანატარძლო ას-
 ლოა, მაშინ თვითონ დღესასწაულ დღეს მიდის სანუფო, თუ შორს
 არის, — წინა დღეს. ქალის პატრონი კი ამ დროს არსენინადა წის-
 შინ იმ იმედით, რომ სიძე ყოველიფერს, რაც საჭიროა, მიუტანს.
 ის მსოფლოდ სტუმრებს დაჭმარეებს, რომ ღსინი კარგი გააწყოს.

სიძის მიერ მოუგითსაობა შეუძლებელია; ქალის პატრონს რომ
 თავის დროზე მოსაკითხი არ მოუვიდეს, ისე ეწვივნება, რომ, შეი-
 ძლება, ქალი სულაც აღარ მისცეს. — აი სანატარძლოს ოჯახში ღსინი
 გაიმართა წირვის შემდეგ, სადაც დანიშნულები იყვნენ სადილო-
 ბამდის წირვის მოსასმენად. სტუმრებს ღვინო თავში შეუფდეთ, ღვი-
 ნომ იმოქმედა, ღსინი გასაღდა. დაიწა და ბუციკა სრულს მოქმედე-
 ბაში არაან. წამოსტა სასიძო, გაშალა სელები და რაც ღმერთმა თა-
 მამობის შნო და ნიჭი მისცა, სულ ასლა გამოიხინა. სანატარძლო
 ამ დროს შორიდან შეჭურებს თავისს სატროფოს სელ-ფეისის მარდ
 ს და ღდაღს მამრახობას.

გაათავა სანუფომ. ტეკვა და სანატარძლოს დაუკრა თავი. ადგა
 მორცხვად სანატარძლო და გამოვიდა სათამაშო ასმარეზზე. კახურ-
 და დაიწის კეჩა და ტაშის ტემა. ასლა ეველა სტუმარმა ჯიბეს სე-
 ლი გაიკრა. დადგა ვადასალოცი დრო. აკერ ამოიღო სსკაზე უფ-
 რო მდიდანმა სტუმარმა მანეთიანი, მიაწოდა ერთ სტუმართაგანს,
 რომელიც სსკებზე უფრო ენა-მასკილია და უთხრა მისს მაგიერ
 ვადულოცოს მათამაშე სანატარძლოს. ამანაც ჩასაკვლა, სმა ამოი-
 წმინდა და დაიწყო: «საღსნო და ჯამათნო სმენა იყოს და გავო-
 ნება! ჩეკებთანთ ღმეტრეს სომ იცნობთ?! ერთი საწაული მარტო-
 სელი ბიჭი ვარო; მართალია, შესანასი ბუკრი არა მუაკსო, მაგრამ
 ნიშნობასა და ქორწილს არ გამოაკვადები სოლოფო, ჩემს ჯიბეში
 აბა ფულს რა დააყენებს? სიცა კვამლა მალალია, მე იმისი მარადი-
 ვარო, სინოტაკეზე სუ დამედურები, შენი ჭირბე, ესლა ეს იყოს,
 მერე კიდევ სსკა იქნება; მოურთმევა ერთი სირმა მანეთი, ღმერთ-
 მან აანაშენოს!»

— ააა შენოს! — მიაძისებენ სსკასი. ახლას სსკას სტუმარი მიაწე-
დის და გადალოცველი ამასაც ასე ბოდვით მხსდის. რამდენად გადა-
ლოცველი ენა-მასვილი და ოსუნჯია, იმდენად უფრო მეტი სიცი-
ლი და მსიარულებას სსკატარძლოს თამაშობის დროს. გადალოცვის
დროს სსკატარძლო გაუწეველი თამაშობს, ცდილობს, რომ ვე-
ლა სტუმარს მიეცეს დრო და საშუალება მიულოცონ მას ბედნიე-
რება. გათავდა გადალოცვა, გათავდა ცეკვა. სტუმრებმა განაცრძო-
სივე ღსინი და სდამოცე შეყარსოშებულნი და მსიარულნი და-
ბრუნდნენ თავ-თავის სსკლში. ამ ღსინის დროს სსკას ახლგაცდა
ქალი და გაყიცი იღებენ მონაწილეობას ცეკვა-თამაშსა და სიმღერაში.
აქ აწიარებენ თავის გასათსოკარი ქალი და დასანიშნი გაყიცი ერთმანეთს
თამაშობით, ჩანძი-დასურვით, სიმღერით და ყოჩაღობით. აქ სში-
რად გამონასკეება სოღმე მორიდებული სიყვარული სსკას მომავალ
ახლგაცდა დასანიშნთა შორისაც. აქ ივიწეებენ მოსურებულნი მშობ-
ლები ყოველდღიურ გაჭირებას და ვარამს და კძლევიან სრულს
გატარებულს მსიარულებას, რომელსაც ჩვენ, განათლებულნი, ძლიან
ძვირად ვიკეებთ სოღმე.

აქ სმორც-ოთხმორცის წლის მოხუციც ისეთის აღტაცებითა
მღერის და ღსინობს, თითქო თვრამეტ-ცხრამეტის წლის ქაბუვი
იყოს.

ბოლოს დადგა ვვარის-წერის დროც. ახლას კიდევე, რასკვირ-
ველია, ორივე მხარე, როგორც სსკატარძლოსი, — ისე სსკაროსი.
უფრო დიდს ფეცი-ფეცში არიან. ქორწილი სომ მეტის მსიარუ-
ლებით და მეტის ცერემონიით უნდა მოხდეს! სკემოდა გასთქვი, რომ
დანიშვნასა და ქორწილს შუა ვარგას ხანი გაივლის სოღმე-მეთქი. ამ
სნის განმავლობაში ქალის მშობლებმა უნდა მოუმზადონ ქალს მწი-
თევი (ნივთები) და ქრთამიც (ფული), თუ ამ უკანასკნელს დაჭვირ-
დნენ. მსითვის სიდიდე და სიკარვე დამოკიდებულია ქალის მშობლების
შეძლებასე, თუმცა ისიც უნდა ითქვას, რომ, თუ მდიდარმა ვარგამ
ქალი ღარბოს მიათსოვს, იმდენ მწითეკს არ მისცემს, რამდენსაც
მისცემდა მდიდარ სსსიძოს: მდიდარ სსსიძოს მეტს აძლევს, ღა-
რბოს — ცოტას; მდიდრისა რცსკენიან, ღარბისა კი არა. საშუალო
ქონების ვატრონი ვაცი მისცემს თავისს ქალს შემდეგ ნივთებს:

ლოგინიდან: ორ ბამბის საბანს, ორ მატყელის მუთაქას, ერთ ფარდას, ერთ ხალიხას, ქვეშ-საკებ ნაბადს, ერთ მაფრანსს და სს.; ლოგინის ზედამირის გადასაკრავი საქმრომ უნდა იყიდოს; ტანსაცმელიდან: ოთხ კაბას (ერთ ფარხისას, ერთ შალისას, ორ ჩითისას), ორს იებკას, ოთხ წყვილ თეთრეულს, ორ ლეხაქს, თავსაკრავს, ორ-სამ ბაღდადს; ჭურჭლიდან: ორ ან სამ სპილენძის ქებას, სარეცხის ტაშტს, სელის საბან ტაშტს, თუნგს და სსკ.; სის ავეჯეულობიდან მხოლოდ ერთ სკივრს მისცემენ, სსკას არაფერს. როცა ვეკლა ეს ნიუთები მზად ექნება ქალის მშობლებს, მაშინ აცნობებენ ვაჟს და საქორწილო დროს უნიშნავენ. ქორწილი გლეხობაში ხშირად უფრო გიორგობის თვეში ხდება, რადგან ამ დროს გლეხი უფრო ზუგ-მაგარი, სარჩო ამ დროს უფრო უსკადა აქვს.

ატარ მეფე-დედოფალი და მჯურები ცხენებით მოვიდნენ ეკლესიასთან. ეკლესიის შესავალ კარებში მუჯვარეობა გააფარდინეს ამოღებული სმლები ან ხანჯლები და ამკვარ ვეარს ქვეშ გაატარეს მეფე-დედოფალი ეკლესიაში. შემდეგ მღვდელმა დადგა მათ გვირგვინი, რომელიც მეფე-დედოფალს სახლში სამი დღის განმავლობაში ადგიათ. საჭიროდ მიმაჩნია გვირგვინის აწერა, რადგან აქ განსსაკავებული გვირგვინი იცაან. გვირგვინი შესდგება სის რკალი-საგან, რომელსაც სქლად შემოსეული აქვს თეთრი და ყვითელი სირმის ძაფი, ასე რომ ხე სრულებით არა სჩანს. წინადან რკალს სირმისაგანვე გაკეთებული ვეარი აქვს დამატებული; ეს ვეარი მეფე-დედოფალს შებლზე დაენდობა სოლმე. რკალს ოთხ ადგილას მიმაგრებული აქვს ოთხი გრძელი გვირგვინის ტოტი, სიგრძით თითო არშინი; ტოტები შესდგება სირმის მოგრძო ბურთებისაგან, რომელნიც ერთმანეთზე მიბმულნი არიან სირმითვე; ტოტი თავდება სირმის ფახებით.

გათავდა ვეარის წერა, და მკვარმა დამბაჩის ან თოფის დაცლით შეატყობინა სოფელს, რომ ვეარის-წერა გათავდა. შესდნენ მეფე-დედოფალი ცხენებზე, შესდნენ მჯურებიც, გაუდგნენ გზას და შემოსძახეს მხიარული მჯურული: «მოგვიყუს და მოგვისარაინ დედამაძლი სოლობა და სს. ერთი მჯურთაგანი, რომელსაც უფროს მარდი ცხენი ჰქვავს, გაქცევს წინ ცხენს, რომ ქალის მშობლებს

— ააჲ შენოს! — მიამახებენ სსჯანი. ასლა სსჯა სტუჲმარი მიაწუ-
დის და გადმლოცველი ამასაც ასე ბოდიშს მოხდის. რამდენად გადა-
მლოცველი ენა-მასვილი და ოსუნჯია, იმდენად უფრო მეტი სიცი-
ლი და მსიარულებას საზატარძლოს თამაშობის დროს. გადალოცვის
დროს საზატარძლო გაუწვევტილევ თამაშობს, ცდილობს, რომ უე-
ლა სტუჲმარს მიეცეს დრო და საშუალება მიულოცონ მას ბედნიე-
რება. გათავდა გადალოცვა, გათავდა ტეკვატ. სტუმრებმა განაგრძეს
ისევე ღსინი და საღამოზედ შეჩანსოშეუღნი და მსიარულნი და-
ბრუნდნენ თავ-თავის სახლში. ამ ღსინის დროს სსჯა ასაღგაზდა
ქალი და ვაჟიც იღებენ მონაწილეობას ტეკვა-თამაშსა და სიმღერაში.
აქ აწონებენ თავს განათხოვარი ქალი და დასანიშნი ვაჟი ერთმანეთს
თამაშობით, ჩანმა-დასურვით, სიმღერით და ყოჩაღობით. აქ ხში-
რად გამოინსკება სოღმე მორიდებული სიყვარული სსჯა მომავალ
ასაღგაზდა დასანიშნთა შორისაც. აქ ივიწყებენ მოსურებულნი მშობ-
ლები ყოველდღიურ გაჭირებებს და გარამს და ეძლევიან სრულს
გატარებულს მსიარულებას, რომელსაც ზეენ, განათლებულნი, ძალიან
ძვირად ვიგემებთ სოღმე.

აქ სამოც-ოთხმოცის წლის მოხუციც ისეთის აღტაცებითა
მღერის და ღსინობს, თითქო თვრამეტ-ცხრამეტის წლის ჭახუკი
იეფს.

ბოლოს დადგა ვვარის-წერის დროც. ასლა კიდეც, რასაკვირ-
ველია, ორივე მხარე, როგორც საზატარძლოსი, — ისე საქმროსი
უფრო დიდს ფატი-ფუტში აჩიან. ქორწილი სომ მეტის მსიარუ-
ლებით და მეტის ცერემონიით უნდა მოხდეს! სემოდა ვსოტქვი, რომ
დასამტანსა და ქორწილს შუა ვარგა ხანი გაივლის სოღმე-მეთქი. ამ
სნის განმავლობაში ქალის მშობლებმა უნდა მოუძინადონ ქალს მზი-
თკვი (ნიკოთები) და ქრთამიც (ფული), თუ ამ უკანასკნელს დაჰპირ-
დნენ. მზითვის სიდიდე და სიკარგე დამოკიდებულია ქალის მშობლების
შედლებაზე, თუმცა ისიც უნდა ითქვას, რომ, თუ მდიდარმა კაცმა
ქალი ღარიბს მიათხოვა, იმდენ მზითუეს არ მისცემს, რამდენსაც
მისცემდა მდიდარ სასიძოს: მდიდარ სასიძოს მეტს აძლევს, ღა-
რიბს — ცოტას; მდიდრისა რცხუნიან, ღარიბისა კი არა. საშუალო
ქონების პატრონი კაცი მისცემს თავისს ქალს შემდეგ ნიკოთებს:

ლოგინიდან: ორ ბამბის სახანს, ორ მატყელის მუთაქას, ერთ ფარ-
დაგს, ერთ ხალიჩას, ქვეშ-საკებ ნაბადს, ერთ მაფრამას და სხ.;
ლოგინის შედამირის გადასაკრავი საქმრომ უნდა იყიდოს; ტანსა-
ცმელიდან: ოთხ კაბას (ერთ ფარსისას, ერთ შალისას, ორ ჩითი-
სას), ორს იუბკას, ოთხ წყვილ თეთრეულს, ორ ლეჩაქს, თავსა-
კრავს, ორ-სამ ბადდას; ჭურჭლიდან: ორ ან სამ სპილენძის ჭკაბს,
სარკცხის ტაშტს, სელის საბან ტაშტს, თუნგს და სხვ.; სის ავე-
ჯეულობიდან მხოლოდ ერთ სკიერს მისცემენ, სხვას არაფერს. რო-
ცა ყველა ეს ნივთები მზად ექნება ქალის მშობლებს, მაშინ აცნა-
ბებენ ვაჟს და საქორწილო დროს უნიშნავენ. ქორწილი გლეხობაში
ხშირად უფრო გიორგობის თვეში ხდება, რადგან ამ დროს გლეხი
უფრო ზურგ-მაჯარია, საჩნო ამ დროს უფრო უხვად აქვს.

აკერ მეფე-დედოფალი და მყრები ცხენებით მოვიდნენ ეკლეს-
იასთან. ეკლესიის შესავალ კარებში მუჯვარეობა გააჯვარედინეს
ამოღებული ხმლები ან ხანჯლები და ამგვარ ჯვარს ქვეშ გაატა-
რეს მეფე-დედოფალი ეკლესიაში. შემდეგ მღვდელმა დაადგა მათ
გვირგვინი, რომელიც მეფე-დედოფალს სახლში სამი დღის განმ-
ავლობაში ადგათ. საჭიროდ მიიჩნია გვირგვინის აწერა, რადგან აქ
განსხვავებული გვირგვინი იცანს. გვირგვინი შესდგება სის რკალი-
საგან, რომელსაც სქლად შემოსეული აქვს თეთრი და ყვითელი
სირძის ძაფი, ასე რომ სე სრულებით არა სჩანს. წინადაც რკალს
სირძისაგანვე გაკეთებული ჯვარი აქვს დამატებული; ეს ჯვარი მეფე-
დედოფალს შუბლზე დაენდობა ხოლმე. რკალს ოთხ ადგილას მიძრ-
გრებული აქვს ოთხი გრძელი გვირგვინის ტოტი, სიგრძით თითო
არშინი; ტოტები შესდგება სირძის მოგრძო ბურთებისაგან, რომ-
ელნიც ერთმანეთზე მიბმულნი არიან სირძითვე; ტოტი თავდება
სირძის ფოხებით.

გათავდა ჯვარის წერა, და მაჟარმა დამბანის ან თოფის დაც-
ლით შეატყობინა სოფელს, რომ ჯვარის-წერა გათავდა. შესდნენ
მეფე-დედოფალი ცხენებზე, შესდნენ მყრებიც, გაუდგნენ გზას და
შემოსამსკეს მსიარული მყრული: მოგუჟუს და მოგვიანრიან დედალ-
მამალი სოხობა და სხ. ერთი მაყართაგანი, რომელსაც უფრო
ძარღვ ცხენა ჭყავს, გააქცევს წინ ცხენს, რომ ქალის მშობლებს

ასაროს ჯვარის-წერის ამბავი. ამას მხნარობელი ჰქვია. ის მარ-
დად მიაგდებს ცხენს მასწინძლის კარებსე და დაიფიქრებს:

„მე ვარ მხნარობელი,
სახლის გამხარებელი,
ამიხვიეთ მხარი,
მტერს დაუღვა თვალი!“

მასწინძელს მზად აქვს აბრეშუმის ბაღდადი, აუსკვეს იმით
მსახრს, მოუტანს თიხის ჯამით ღვინოს, მასწარობელი გამოართმევს,
დაილოცება, ადღეგრძელებს მეფე-დედოფალს, გამოსცლის ღვინოს,
ცარიელ ჯამს მიწასედ დამსსკრევს და იტყვის: «ასე გავიტეხოს
ღმერთმა მტერიო!» მოაჯდება ცხენს და ბაღდადით მსარ-ასკეუღს
შიეგებება გზასე მეფე-დედოფალს. მოუასლოკდენს სასლს მეფე-
დედოფალიც მსყრებიითურთ, გადმოსტენს ცხენებიდან და მიკადნენ
სახლის კარებთან. აქ შესრით ან შარბათით დასკვდა მათ ერთი ვინმე
დედ-მამიანი, რომელმაც საუღო მათ პირში შესარი ან შარბათი დააღე-
ვინა, მიულოცა ამ სიტყვებით: «ღმერთმა ასე ტებილად შეგაბე-
რათო».

შემდეგ ეს დედ-მამიანი ტაბაკს დაიდგამს თავზე, ტაბაკზე
ტებილეულობა და ლავაშები აწვევია, სელში დაიჭერს სელადა ღვინოს,
გაუძღვება წინ მეფე-დედოფალს და სამჯერ შემოატარებს სასლის
დედა-ბომს; მსყრებიც მეფე-დედოფალს უგან მისდევენ სმალ ან სან-
ჯალ ამოღებულნი, სანჯლის და სმლის წვერს სასლის ჭერს სცე-
მენ და მღერაინ:

„ჯვარი წინა,
ჯვარს უკანა,
ანგელოზო, შინ შემოდრი
ნეტავი მეფის დედასა,
ვარდნი უსხედან კერასა;
იუდის მეფის დედასა
თავენი უსხედან კერასა.“

ამ სიმღერას «ჯვარის-წინას» ემსახინ. ამ დროს მეფე-დედო-
ფლისათვის მომწინადებულ ბაღიშებსე პირ-ქვე წვეს დედ-მამიანი პატარა,
სუთი-ქქსი წლის ვაჟი; იგი ბაღიშებიდან არ ადგება, სანამ დედო-

ფლის მყრები სანიუქარს ან მისცემენ. ემაწვილმა სანიუქარი მიიღო, წამოხტა და ბალიშები გაანთავისუფლა. დასსდნენ მეფე-დედოფალი ბალიშებსე. ამ დროს მეფის ნათესავი ქალი ერთის წლის ვაჟს ან ცოტა ქეტისას დედოფალს მუხლებზე გადაუგორებს და ისურვებს, რომ იმასაც ამისთანა ვაჟი შესძენოდეს. ამის შემდეგ გაიმართება სმა-ჭამა, მსიარულება, სიმღერა და თამაშობა.

აქ სადილს შემდეგ იწყება უკრ სსკა ქალების თამაშობა და შემდეგ ჰატარძლისა. ჰატარძლის თამაშობის დროს იწყება ისეთი გადალოცვა ფუფით, როგორც იყო დანიშნის დროს.

ზოგიერთ სოფლებში ოჯახისშვილებს, სხნამ სადილზე დასსდე-ბიან, მეფე-დედოფალი მყრებითურთ მიჭყავთ მარანშა, სადაც ჰატარძლმა შირველმა უნდა დაჭყრას ბარი ღვინით საგსე დიდს ქვევრს ასსდელად. შემდეგ სსკები გამოართმევენ ბარს, ასდიან ქვევრს და აქედან იწყებენ სმას, შემდეგ შედიან ისეე დარბაზში და იქ იწყებ-სამდეილი ღვინი.

მეფის სადღეგრძელოდ რომ დასევენ ასე ულოცავენ:

„მეფეო, ღმერთმა შენ მოგცეს
ბედი და ბედნიერება,
ვისაც რო ეგ შენთვის შურღეს,
მას ჭირი ნუ დაეღევა.“

ჰატარძლის სადღეგრძელოზედ ხშირად სსსუძარღეკსებს იტ-ვეიან და სალსს აცინებენ. მაგალითად:

„ბებერი რომ დაბერღება,
მიუჯღღება კერასაო,
რომ არავინა ჰკითხავღეს,
ატარტარებს ენასაო.
კრუხ-წიწილა მივაბარე,
ღამიჭმივა ძერასაო.“

ან ამგვარს:

„პტარძალო პატარაო,
წყალს მოიტან—სხვას არაო,
წამოჯღღები კერასაო,
ატარტარებ ენასაო.“

ას კიდევ ჰგვარს:

„პატარ-ქალი გამათხოვეს—
 მძიმედ მოვიქეო;
 უმარილი ბერი ვისვი,
 ფერი ვიჭარბეო,
 წარბი წვრილად შევიღებე;
 თვალი ვისურმეო.*)
 წითელი ცხენი მომგვარეს,
 იმას შევჯექე მეო;
 სოფლის ბოლოს რომ მივედიო,
 სახლი ვიკითხეო.
 დედაბაძს შემომატარეს,
 საჯდომს დავხედეო,
 ხალიჩა რომ არსად იყო,
 ჯეჯიშს დავჯექე მეო.
 დედამთილსა წაჭეჭეო,
 პური მშინ მეო.
 ერბო-კვერცხი რომ შემოდგეს,
 ის მიამა მეო,
 დიდი ლუკმა რომ ჩავიდეო,
 მდაღს მოვეფარეო;
 სამი კვირის პატარძალმა
 ძმები გავყარეო,
 დედამთილი მიგიჯოხეო,
 მული მივტარეო,
 მამათილს წვერი ვაგლიჯეო,
 . . . . . !“

თ. ძ.

*) ესე იგი წამწაშები სურნით გავიშავეო.

ჩვენნი ისტორია

მოსე გიორგისძე ჯანაშვილი. — საქართველოს ისტორია, შემუშავებული და შეკრებული ავტორისა-გან. მეორე გამოცემა ზ. კიკინაძისა. თბილისი, 1894 წ.

I

ხუთის წლის შემდეგ, სახელდობრ 28 დეკემბერს 1900 წ., შესრულდება ერთი საუკუნე, რაც გარდაიცვალა უკანასკნელი მეფე საქართველოსი გიორგი, ძე სახელოვანის მეფის ერეკლე მეორისა, პატარა კახისა. გიორგის სივედილის შემდეგ მოისპო ოც და ერთის საუკუნის განმავლობაში შეუწყვეტლად მომდინარე საქართველოს მეფეთა რიგი, შეჩერდა მეფობითი მმართველობა და საქართველოს ერმა იწყო თავის ცხოვრება შფარველობასა ქვეშე ერთმორწმუნის რუსეთისა. ამგვარად ჩვენმა ერმა ხელი აიღო თავის თავზედ ზრუნვისაგან და ეს არსებითი უფლება, მოვალეობა თვითეულის ერისა, თავის ნებაყოფლობით გადასცა ერთმორწმუნე სახელმწიფოს. განუსაზღვრელი და ნამდვილი ქრისტიანული ერთგულობა და ერასულობა უნდა ყოფილიყო ამ ორ, გვარტომობით არა ერთმოდგმის, ერთა შორის იმ დროს, როდესაც მყარდებოდა ამისთანა მამაშვილური, და ძმური, მოყვასური კავშირი. სწორედ ამისთანა ქრისტეს მცნებაზედ დაბყარებულ კავშირის შედეგად, ქართველთა მხრივ მაინც, უნდა მივიღოთ ის თვალსაჩინო მოვლენა, რომ დაღლილ-დაქანცულ ქართველობა მთელის თავის არსებით მიენდო ახალს, ქრისტეს მიერ ქმას, ხოლო თვით

მიეცა მოსვენებას, ტკბილ ძილს. ან რატომ არ უნდა მისცემოდა ამისთანა განცხრომას, როდესაც გულწრფელად იყო დარწმუნებული, რომ მას ძილის დროს დარაჯად ედგა ერთ-მორწმუნე მძლავრი მფარველი, რომელიც შეიძლება თავის ქრისტიანულ მოვალეობის შესრულებას, დაცვასა და დაფარვას ქართველთა იმ თვით-არსებობის ნიშანწყლისას, რისთვისაც ქართველობა მედგრად იბრძოდა ხანგრძლივის თავის ისტორიულ ცხოვრების დროს. ამისთანა ტკბილი ძილი და ქრისტიანული ნდობა უტკობდა და დღესაც მრავალთ უტკობს სიცოცხლეს. ამავე დროს ვერ მისცემოდა თავდაპირველიდანვე ამისთანა ტკბილსა და ნეტარს ოცნებას ზოგიერთი კერძო გვამი, რომელსაც ღრმად და ფერადის ასოებით ჰქონდა ამოჭრილი გულის ფიცარზედ თავის პირადი ოდენ აღსარების მცნება და მხოლოდ ამ კერძო მცნების ოცნება და სამსახური ასულდგმულებდა. რა საკვირველია, ჯერ არც დრო და არც გარემოება უწყობდა ხელს, რომ ესრეთი გულითადი აღსარება გაეზიარებინა მოამბეთათვის, რათა შემდგარიყო გუნდი, შეკავშირებული ერთის ზოგადის მცნებით. ამისთვის საჭირო იყო დრო და ემიჯ; საჭირო იყო ამასთანავე ისეთი მარჯვე საშუალება, რომლის დახმარებითაც შესაძლო გამხდარიყო სიტყვის გაზიარება, აზრთა აღებ-მიცემობა, რაიცა გააფართოვებდა მცირე რიცხოვან პირვანდელ დასს, ერთის მცნებით შეიარაღებულს. ესრეთი დროც დადგა და გარემოებამაც ურჩობა ვეღარ შესძლო. დაიწყო მწერლობა, გაჩნდა ჟურნალ-გაზეთობა, გაიხსნა ახალის ხასიეთის სკოლები, რამდენადაც ეს მოსახერხებელი იყო ჟმთა-ვითარებინ მიერ ნივთიერად და ზნეობით დაუძლურებულ საზოგადოებაში. ამისთანა ხანა შეიქმნა სათავედ ახალის ცხრებინსა, როდესაც ქართველობამაც იგრძნო საჭიროება თავის-თავისთვის ზრუნვისა. სიფხიზლე თან-და-თან მატულობდა და მატულობს, მაგრამ ყველა დაწყობილობას, ყველა საქმეს დღემდე სულს უხუთავს ერთი თვალ-საჩინო სენი, რომელიც შეეპარა თავიდანვე ჩვენს ცხოვრებას. საქმე ის არის, რომ საფა-ვიდანვე ყველაფერი მოეწყო და დღესაც ჩვენი ავი და კარგე

მოწყობილია და მოქარგული უცხო ნიადაგზე, და, მაშასადამე, სასიქადულო მოღვაწეთა შრომაც ვერ გამოიღებდა და ვერც გამოიღებს ჩვენთვის სანატრელს ნაყოფს. ეს ნაკლი დიდად დააჩნდა უმეტესად ენას და ეროვნულ ისტორიას, რადგან მათი აღორძინება ექვემდებარება იმისთანა წეს-რიგს, რომელსაც დღესაც არა აქვს დათმობილი და იქნება ადრე მომავალშიაც არ დაეთმოს სასურველი ალაგი ჩვენს ცხოვრებაში. შემოწმება საჭირო აღარ არის, რომ სადაც ამისთანა წეს-წყობილება ჰსუფევს, იქ სამშობლო ისტორიის შესწავლაც და შემუშავებაც დიდს და თითქმის უძლეველს განსაცდელშია ჩავარდნილი. სწორედ ამგვარის ჟამთა-ვითარების შედეგი იყო, რომ ოთხმოცი წელიწადი გავიდა, რაც ერთმორწმუნე რუსეთმა კისრად-იღო ჩვენი მფარველობა, და ჩვენ ჯერ მოკლე ისტორიაც არა გვქონდა წარსულის ჩვენის ცხოვრებისა ქართულს ენაზედ.

საკვირველიც აქ არაფერია, თუ მოვისაზრეთ, რომ ჩვენს სასწავლებლებში ქართულ ენას ჰქონდა და დღესაც აქვს ყოველად მცირე ადგილი დათმობილი. მაშ. ვილასთვის უნდა დაწერილიყო ისტორია, თუ მას არ ეყოლებოდა არც მკითხველი და, მაშასადამე, არც მსყიდველი. ხოლო თუ შეადგენდა ვინმე, უფრო იმისთანა, რომელსაც არ ექმნებოდა დაბეჭდვის საშუალება. მაშასადამე, დაწერილი ისტორია უნდა დაუბეჭდავი დებულყო. ამისთანა უნუგეშო გარემოებით იყო შეზღუდული ჩვენი ისტორიის საქმე. ამ გარემოებას თუ დაუშვებთ იმასაც, რომ თვითეული მწერალი ჩვენ დროს ნივთიერად დაკმაყოფილებული არ არის და მთელი მისი შრომა დღიურ ლუკმა პურის შოვნას უნდება, მაშინ ადვილად წარმოსადგენი იქმნება, თუ რატომ არა გვქონდა ამ თორმეტ-ცამეტის წლის წინად ქართულად დაწერილი საქართველოს სრული ისტორია, თუნდა ეს შემოკლებულიც ყოფილიყო.

თუ საქმე ამისთანა ყოფაში იყო, მაშასადამე, ისტორიის შემდგენელს იმედი უნდა ჰქონოდა მხოლოდ თავის ცოდნა-ხელოვნებისა, რათა მისგან შედგენილი ისტორია გავრცელებ-

ბულიყო ხალხში და სკოლაში და გამხდარიყო როგორც სასიამოვნო, ისე სასარგებლო საკითხავ წიგნად.

II

სწორედ ამისთანა მოთხოვნილების დასაკმაყოფილებლად, თითქოს განგების დახმარებით, ტფილისში დაისტამბა პირველად ქართულს ენაზედ, „შემოკლებული საქართველოს ისტორია, შედგენილი ძამსაშვილისაგან“. ისტორია პატარა ტანისაა და შესდგება 190 გვერდისაგან. ამ ისტორიას არა აქვს ხასიათი სისტემატიური, არამედ ბიოგრაფიული, ამისთვის მკითხველი სიამოვნებითაც კითხულობს და ადვილადაც ითვისებს შინაარსს. ამასვე ძლიერ ეხმარება ყველასთვის ადვილად გასაგები ენა, რომლითაც ეს ისტორია არის დაწერილი.

ამისთანა თვისება აღნიშნულის ისტორიისა ადვილად არის ასახსნელი იმისთვის, ვინც იცის, თუ რა გარემოებამ შეუწყობილი მის ავტორს. აი ეს გარემოებაც. 1876 წელს ეს იყო მიწვეული თელავის სასულიერო სასწავლებელში მასწავლებლად ქართულის ენისა და ქართულ-რუსულის გალობისა, სადაც ეს მსახურებდა 1883 წლამდე. თუმცა ქართული ენის კათედრა ჯერ კიდევ არ იყო დაარსებული სასულიერო სასწავლებლებში, მაგრამ მიუხედავად ამისა, მასწავლებელს ჰქონდა მიცემული არა ისეთი გეგმა ქართულის ენისა, რომელიც იყო მაშინ მიღებული სასულიერო მთავრობისაგან საქართველოში, არამედ გეგმას ჰქონდა მოშორებული მეტი და ცხოვრებაში გამოუსადეგი ბარგი, ხოლო მის ნაცვლად დამატებული ჰქონდა საქართველოს მოკლე ისტორია. რასაც მასწავლებელი სიტყვით ესაუბრებოდა მოწაფეებს, იმასვე სწერდა და ასწორებდა მეორე და მესამე საუბრის შემდეგ. ბოლოს უკითხავდა თავის თანამოსამსახურე მასწავლებლებს ნაკლის შესანიშნად და გასასწორებლად. ამგვარად მასწავლებელი გამოცდილებით რწმუნდებოდა, თუ უფრო რა გვარად მოთხოვნილი ეადვილებოდათ, ანუ ეძნელებოდათ მოწაფეებს. ამისთანავე გარემოებისაგან

იყო გამოწვეული თვით ხასიეთიც საქართველოს ისტორიის შედგენისა.

„როდესაც ჩვენ ვადგენდით ამ შრომასა, სწერს ავტორი, სახეში არა გვქონდა მეცნიერების თვალთ შეგვეხედნა საგანზედ; ჩვენ სახეში არა გვქონდა რაიმე ახალი ჭეშმარიტება აღმოგვეჩინა საქართველოს ისტორიაში. ჩვენ გვქონდა სახეში შეგვედგინა საქართველოს ისტორიის სახელმძღვანელ მოსწავლე ქართველ ახალგაზდობისათვის.“ როგორც მკითხველიც ჰხედავს, ავტორის განზრახვას არ ეტყობა არც სიამაყე, არც ქადილი საყურადღებო ღვაწლით. ნაცვლად ამისა იგი ნათლად ჰხედავს, თუ რა პატივი აქვს მინიჭებული ჩვენს სკოლებში საქართველოს ისტორიის და ან რა ხალისით ეკიდება ჩვენი მკითხველი საზოგადოება ამისთანა ნაწერებს. იმედი არა აქვს, რომ მის შრომას, დაწერილს სულ სხვა განზრახვით და გამოწვეულს კერძო გარემოებით, გასავალი ექმნება და ამისთვის ბოდის იხდის მკითხველის წინაშე, რომ „ცოტა ვრცელი გამოვიდა ჩვენი ისტორია.“ მაინც უნუგეშო გარემოებას არ ემონავება, გულს არ იტეხს და თუმცა იცის, რომ საქართველოს ისტორიას ჩვენს სასწავლებელში ადგილი არა აქვს დათმობილი, მაგრამ მაინც „სახელმძღვანელს“ არც კი ამოკლებს. ამ უღმობელ გარემოებით მოცული ავტორი თავის თავს მხოლოდ შემდეგის სიტყვებით ამხნევებს:

„რა მივიღეთ მხედველობაში ყმაწვილებისათვის საკითხავის წიგნების სიღარიბე ჩვენს მწერლობაში, აღარ შევამოკლეთ, რადგან, ჩვენის ფიქრით, სამშობლო ისტორიის შესწავლის გარდა, ჩვენს წიგნს სხვა დანიშნულებაც ექმნება,— იგი იქმნება კიდევ საკითხავ წიგნადაც სკოლებში“. მაშასადამე, ავტორი ბოლოს იმედოვნებს, რომ თუ ჩემი ისტორია სახელმძღვანელოდ არ იქმნება მიღებული, საკითხავ წიგნად მაინც გამოდგებაო სკოლებში. ავტორს ცხადად ეტყობა, რომ იმან იცის ადგილი თავის შრომისა და უბრალოდ არ აზვიადებს მის ღირსებას და მნიშვნელობას. ახლაც ვერ დაჰბეჭდავდა თავის შრომას ავტორი თავის ხელმოკლეობის გამო, თუ ქველმოქმედთა უანგარობა

არ დაჰხმარებოდა როგორც ფულით, ისე ხელის მოწერის გამოართვით.

III

ამისთანა სურათს წარმოგვიდგენდა ჩვენი ისტორიის ქართულს ენაზედ დაბეჭდვის საქმე 1884 წლამდინ, როდესაც თამარ ქართველიშვილისამ დასტამბა თავის საფასით „საქართველოს მოკლე ისტორია, შედგენილი მოსე ჯანაშვილისაგან.“ საქიროა მკითხველმა იცოდეს, რომ ამ დროს ჯერ კიდევ არ იყო სრულგზით გაყიდული პირველად დასტამბული ისტორიარ. ძამსაშვილისა. თუ ჩვენი ისტორიის შედგენის საქმე წარმოადგენდა ზემოთ დახატულ სურათს, მაშასადამე, ახლად შემადგენელს უპირველეს ყოვლისა უნდა ზედმიწევნით გაეცნო თავის საგნის ლიტერატურა, შეეთვისებინა იგი, გამოერკვია, თუ რაგვარი ისტორია იქმნებოდა უფრო შესაფერი იმ დროისთვის.

მხოლოდ შემდეგ ამისა უნდა შესდგომოდა ავტორი სამშობლო ისტორიის შედგენას უფრო მეტის დაკვირვებით, ვიდრე იყო პირველი ამგვარი ნაბიჯი, რომელსაც, რაღა თქმა უნდა, თავის ნაკლი ექმნებოდა, როგორც ყოველ პირველ ცდას. საქირო არ იყო, ჯერ-ჯერობით მაინც, აჩქარება, მით უმეტეს, რომ პირველი გამოცემა ჯერ კიდევ არ იყო სრულიად გაყიდული. წინააღმდეგ შემთხვევაში ჩვენს ისტორიულ მწერლობის მოძრაობას ანუ უკედ—პირველად გადადგმულ ნაბიჯს დაეტყობოდა უკან დახვევა, შეფერხება. ამისთანა ქცევით დავამტკიცებდით, რომ ჩვენ ჯეროვანის პატივით არ ვეპყრობით, საქირო დახმარებას არ ვუწევთ ისტორიულ მწერლობას და მისს წარმატებას. ამას გარდა, ნივთიერადაც აზარალებდა გამომცემელს, ავნებდა აგრეთვე თვით ეროვნულ საქმესაც, რადგან მკითხველს გულს აუცრუებდა, დაუკარგავდა სამშობლო ისტორიის წაკითხვისა და შესწავლის ხალისს, გაურყვნიდა გემოვნებას და გაუქარწყლებდა, დააჩრდილებდა იმ ღიღებულ სხივ-

შემოსილ მამაპაპათა სურათს, როგორც დღემდე აქვს დახატული, წარმოდგენაში მაინც, ჩვენს ხალხს.

რადგან თვითეული ნაშრომი უნდა ფასდებოდეს იმის მიხედულობით, თუ რა განზრახვით არის იგი დაწერილი, ამისთვის ჩვენც ამას გზას ვერ ავუქცევთ. აი ეს განზრახვა.

ბ-ნი მ. ჯანაშვილი თავის ისტორიის პირველ გამოცემის წინასიტყვაობაში ჯერ გვატყობინებს ჩვენის ისტორიულ მასალის ან უქონლობას, ან უვარგისობას, ან შეუმუშავებლობას და ბოლოს თავის განაჩენსა სდებს: „ამას შემდეგ საქართველოს უნაკლო ისტორიის შედგენა, რასაკვირველია, მეტად საძინელოა და ჯერ-ჯერობით შეუძლებელიც“. აქედან სჩანს, რომ ავტორი შესაძლოდ პრაცხს უნაკლო ისტორიის შედგენას, თუ ჯერჯერობით ვერა, შემდეგ მაინც. მაშასადამე, წაიღილი ავტორისა, როგორც მკითხველიც ჰხედავს, ფართოა და გარეშემოუწერელი, რადგან ამისვე სიტყვებით, „შემდეგსა მეცნაერებას ეოველგვარ მოთხოვნალების დამაკმაყოფილებელი ისტორიის შედგენა“. თუმცა ჩვენს შრომის მოყვარე ავტორს ყველა ეს შესაძლოდ მიაჩნია, მაგრამ ამ ჟამად მცირედითად კმაყოფილდება: „ჩვენ, როგორც შეგვეძლო, ვიშრომეთ და შევადგინეთ... დარწმუნებულნი ვართ, რომ ჩვენი შრომა, ზემოხსენებულ მიზეზთა გამო, თუმცა ვერაკმაყოფილებს ყოველ-გვარს მოთხოვნილებას ისტორიულის თხზულებისას, მაგრამ მაინც ასე სუსტი არ არის, რომ არ შეეძლოს საბგებლობის მოტანა“. მკითხველისა რა მოგახსენოთ და ჩვენ კი ესე გვეყურება ავტორის განზრახვა: „მე დიდი სურვილი მქონდა შემედგინა ისეთი ისტორია საქართველოსი, რომელშიაც ყოფილიყო ნათქვამი ყოველივე ის, რაც კი შესაძლო იქმნებოდა თქმულიყო საქართველოზედ იმ საისტორიო მასალების საშუალებით, რომელიც ჩვენ დროს არის აღმოჩენილი,—ესრეთი სურვილი მქონდა და კიდევ შევასრულე ჩემი განზრახვა. მართალია, ჩემს ისტორიას ნაკლულევანება ეტყობა, მაგრამ, როგორც თავდაპირველადვე მოგახსენეთ, ეგ ნაკლი ჩემი ბრალი კი არ არის, არამედ იმ უვარგისის საისტორიო

მასალისა, რომელთანაც აქვს საქმე თვითეულს მკვლევარს საქართველოს ისტორიისას. ამის გამო, მეც, დღეს, მართალია, გიძღვნით საქართველოს ისტორიას, უნებლიედ შემოკლებულს, მაგრამ მაინც იმედს არა ვკარგავ, რომ ეს შემოკლებული ისტორია ზრის შედგენილი მეცნიერულად ყველა იმ საისტორიო მასალიდან, რაც კი ჩვენ დღეს მოგვეპოვება და, ამისგან, არ შეიძლება ისეთი სუსტი გამოდგეს, რომ არ შეეძლოს სარგებლობის მოტანა მკითხველისთვის“.

რალა თქმა უნდა, რომ ეს სურათი მხოლოდ მაშინ მოხდინდა ბოდიშს ავტორს, უკეთეს მას შეემუშავებინა ის ისტორიული მასალა, რომელიც მოიპოვებოდა პირველ გამოცემის დროს. მაგრამ სავალალოც ის არის, რომ ეს მასალა ჩვენის ავტორის მიერ სულ უყურადღებოდ არის დატოვებული. ერთადერთ წყაროდ თავის ისტორიის შედგენის დროს ავტორს ჰქონდა რუსულად დაწერილი ისტორიები ს. ბარათაშვილისა და გოლოვინისა. ამ ისტორიებიდანაც შემადგენელს ისე უხედავად, ისეთი სიჩქარით და ისე დაუგვირგვინებლად ამოუკრებია აქა-იქიდან ცნობები, ისიც უმადლო ენათ, რომ მკითხველის წარმოდგენაში ანაბნელო სრული ხარცხესხმული ისტორიული სურათი, ანამედ მისი მკრთალი ანდაღაც აღაწა რჩება. შთეს ისტორიაში ჩვენ გერ დაგვისახელებს კერძო ერთი წარჩინებული მეფე, რომლის შესახებ შესაძლო მაგაჩინდეს თქმა „ა ამ მეფეს მოღვაწეობა უფრო დასურათებულია ნამდვილთან დაახლოვებით მაინც.“

ამ საზოგადო შენიშვნის შემდეგ, რომლის წინააღმდეგი, ვგონებთ, არც თვით ავტორი იქმნება, საქიროდ აღარ მიგვაჩნია კერძოდ განხილვა პირველის გამოცემისა, მით უმეტეს, რომ ჩვენს მწერლობაში უკვე („ივერია“ 1883 წ. № 12) იყო გეროვნად დაფასებული აღნიშნული გამოცემა. ამას გარდა, რასაც ვიტყვით მეორე გამოცემის გამო, მკითხველი იქიდანაც ცხადად დაინახავს, თუ რა ღირსეობისაც უნდა ყოფილიყო ეს პირველი გამოცემაც.

IV

ვიდრე თვით ისტორიის მეორე გამოცემის გამო ვიტყოდეთ რასმეს, საჭიროდ ვრაცხთ გამომცემლის მოვალეობას შევეხოთ, რადგან ხშირად ნივთიერ ხარჯს გამომცემლისას ვერ მოაქვს ხოლმე სასურველი ნაყოფი, რასაკვირველია, შედარებით ხარჯთან. ამისთვის ურიგო არ იქმნებოდა, რომ ნივთიერ გაკვირვების დროს, როგორშიაც არის ჩავარდნილი დღეს ჩვენი საზოგადოება, გამომცემელმა ასწონოს, დააფასოს თავდაპირველადვე ღირსება გამოცემულის ნაშრომისა და როდესაც დარწმუნდება, რომ მისი ხარჯი ჯეროვანს ნაყოფს მოიტანს, მხოლოდ მაშინ შეუდგეს ამისთანა ხშირად უნაგარო ხარჯს. ამას ორმაგი სარგებლობის მოტანა შეუძლიან, რადგან არც გამომცემლის ხარჯი ჩაივლის უნაყოფოდ და ავტორიც ერთგულად, თავგამოდებით შეიმუშავებს თავის შრომას იმ მოსაზრების გამო, რომ გამომცემელი, ვიდრე ბეჭდვას შეუდგება, ეცდება ან თავისით, ან სხვის დახმარებით ღირსეულად დააფასოს დასასტამბად მომზადებული გონებითი ნაწარმოები.

ამისთანა შენიშვნის შემდეგ, უნდა აღვიაროთ, ბ-ნ ზ. ქიქინაძის სასახელოდ, რომ მოსე ჯანაშვილის მიერ ხელმეორედ გამოცემული ისტორია დაბეჭდილია კარგ ქალღმერთად, სუფთად არის გამოცემული და ძვირადაც არ არის დაფასებული. წიგნი შესდგება 512 დასტამბულ გვერდისაგან და ღირს 70 კ. ამისთანა გამომცემელი თუ ქველმოქმედთა რიცხვში არა, ანგარების მოყვარედ მაინც არ ჩაითვლება, როგორც ამას დადინახავს მკითხველი ქვევითაც.

რაც შეეხება თვით ისტორიას, საჭიროდ ვრაცხთ, ავტორის სასახელოდ, შეენიშნოთ, რომ ახალ-გამოცემაში თვალსაჩინო ცვლილება მოუხდენია. აუ პირველი გამოცემა შესდგებოდა 248 დასტამბულ გვერდისაგან, ნაცვლად ამისა ეს მეორე გამოცემა შესდგება 512-საგან, და, მაშასადამე, ეს ახალი შრომა აღემატება პირველს ერთი-ორად. გარდა „ქართლის

ცხოვრებისა“ სხვა წყაროებიდანაც შემოუკრებია ავტორს საჭირო ცნობები და ამგვარად თავის ნაშრომი გაუხდია უფრო მეტის პატივისა და მეტის ყურადღებისა. ამის გამო ჩვენც უფრო გულმოდგინედ გადავსინჯეთ ეს, მართლაც, ყველა ქართველისთვის საყურადღებო შრომა შედარებით პირველ გამოცემასთან ამავე ავტორის ისტორიისა, და რადგან ავტორი მეორე გამოცემის წინასიტყვაობაში სწერს — „ჩვენი შრომის ყოველგვარი ნაკლულევაწება, რომელსაც აღნიშნავს პირუთენელი კრიტიკა, დიდის მადლობით შემეცნებული იქმნებაო ჩვენ მიერ“, ამისთვის მეტად არ მივიჩნიეთ, რათა ჩვენი შთაბეჭდილება გაგვეზიარებინა როგორც ავტორისთვის, ეგრედღე მკითხველ საზოგადოებისთვისაც.

რაც შეეხება იმას, თუ რა განზრახვით არის „შემეშავებული და შეკსებული“ ეს გამოცემა, ავტორი ამის გამო ახალს არაფერს ამბობს და მაშასადამე პირველ გამოცემაში აღნიშნული მისი განზრახვა ხელშეუხებელი რჩება. მაგრამ თუ მივაქცევთ ყურადღებას სამოსწავლო მთავრობის დადგენილობას, რომლითაც მ. ჯანაშვილის ისტორია გამოცემული 1884 წელს, მოწონებულია სახმარებლად იმ სასწავლებლებში, სადაც ქართულს ენასაც ასწავლიან, მაშინ მკითხველი მიჰხვედება, თუ რა განზრახვას უნდა აკმაყოფილებდეს ის წიგნი, რომლის ბოლოშიაც არის დაბეჭდილი ეს განკარგულება. ესეც რომ არ იყოს, თვით ჩვენი დროს-ვითარება, როგორც ზევითაც შევნიშნეთ, მოვალედ ჰხდის ამგვარ წიგნის დამწერს, რათა მან ამისთანა შრომა უძღვნას მთელ ჩვენს საზოგადოებას, განურჩევლად დიდ-პატარაობისა, რადგან თითქმის ყველამ ერთნაირად არ ვიცით სამშობლო ისტორია და, მაშასადამე, ყველანი მოვალენი ვართ ერთნაირის ყურადღებით და ხალისით შევისწავლოთ ჩვენი წარსული და თვალისაგან მიფარებული ძველი ჩვენი ცხოვრება. აჲ, მართლა, ამისთანა შინაარსიანი ისტორია შეადგენს დღევანდელს საჭირობოროტო საგანს, რაღა თქმა უნდა, ესევე მოთხოვნა უნდა შეადგენდეს აუცილებელ მოვალეობას თვითონეულ ამგვარ ნაწერის ავტორისას.

V

ერთი უპირველესი ღირებულებაა ჩოგორც ყოველის თხზულებისა, უმეტესად ისტორიულისა; ის არის, რათა თვითეული მისი ნაწილი თანატოლად, ერთნაირის ყურადღებით და დაკვირვებით იყოს შესწავლილი და მოთხრობილი. ამ ძირითად მოთხოვნებს ოდნავაც ვერ აკმაყოფილებს დასახელებული ისტორია. თუ პირველ გამოცემაში დაცული იყო თანატოლობა პირველსა და მეორე ნაწილ შორის, სამაგიეროდ ეს წესი დარღვეულია მეორე გამოცემაში. ამისთანა უთანასწორობას ცხადად შეატყობს მკითხველი ერთის თვალის დაკვირვებას. გარდმოცემით ანუ ზღაპარის ტყეობით ხანასაც რომ თავი დავანებოთ და ავიღოთ მხოლოდ ხანა მეფობითის მმართველობისა, საქართველოს ისტორია შეიცავს 2102 წელს. ეს დრო შუაზედ რომ გავეყოთ, თვითეულს ნახევარს შევხვდებოდა არა ნაკლებ ათასის წლისა. ისტორიული მოთხრობაც, რაღა თქმა უნდა, თავისი შინაარსით და სივრცით უნდა უდრიდეს იმავე ისტორიულ დროს. თამარის მეფობაც რომ ავიღოთ სამზღვრად, მაშინ პირველ ნახევარში მოჰყვება 1486, ხოლო მეორეში 616 წელიწადი, მაშასადამე, პირველი ხანა შეიცავს ორჯელ მეტ დროს, ვიდრე მეორე. ამის გამო პირველი ნახევარი თუ უფრო ვრცელი არა, თანატოლი მაინც უნდა იყოს, უპირატესობაც რომ დაეუთმოთ მეორე ნახევარს, როგორც რთულ დროს და როგორც ჩვენზედ დაახლოვებულ ხანას. ნაცვლად ამისა რას ვხედავთ? თარგამოსიდან დაწყებული თამარის გამეფებამდე საქართველოს ისტორია მოთხრობილია 116 გვერდზედ, ხოლო თამარიდან მეფობამეტე საუკუნის დასრულებამდე 387 გვერდზე. მკითხველი თავადაც ადვილად მიჰხვდება, თუ რანაირი უთანასწორობა უნდა ჰსუფევდეს პირველისა და მეორე ნაწილის მოთხრობათა შორის. ამისთანა ნაკლი, ჩვენის შეხედულებით, შეადგენს შეუნდობელ დანაშაულის ავტორისას. ეს ნაკლი თვალსაჩინი ხდება მით უმეტეს, რომ სწო-

რედ ათის წლის განმავლობაში, დაწყებული პირველის გამოცემიდან, დაისტამბა ქართულს ენაზედ ოთხი შრომა: ა) ვახუშტი, საქართველს ისტორია, განმარტებული და შევსებული ახლად შეძენილის არხეოლოგიურისა და ისტორიულის ცნობებით დ. ზ. ბაქრაძის მიერ, ნაწ. პირველი, ძველის საქართველოს საზოგადო ქარტით, გამოცემა გ. დ. ქართველი-შვილისა, ტფილისი 1885 წ. ბ) ისტორია საქართველს, უძველესის დროდამ მე-X საუკუნის დასასრულამდე, დ. ზ. ბაქრაძისა, 1889 წ., გ) ისტორიული ნაწკვევი ანუ ქრისტიანთა საქართველოს ისტორიისათვის, უძველეს დროდამ ბაგრატიონთ გამეფებამდე, ალ. ჭყონიასი, 1890 წ. და დ) მეფე დავით აღმაშენებელი და მისი დრო, ისტორიული მონოგრაფია, ნ. ურბნელისა, 1894 წ. ეს ოთხივე თვალსაჩინო შრომა სწორედ იმ დროს შეეხება, რომლისთვისაც ჩვენს ავტორს თითქმის ხელიც არ უხლია მეორე გამოცემაში. აუცილებელი მოვალეობა კი მოითხოვდა, რომ ჩვენს ენაზედ დასტამბული საყურადღებო და საგულისხმო შრომანი თვალსაფერისად მაინც გადაეფურცლა საქართველოს ისტორიის ხელმეორედ შემადგენელს, რათა მის ისტორიას საპატიო ყურადღება მიეპყრო მკითხველ საზოგადოებისა. იქმნება ჩვენს ავტორს ყურადღების ღირსადაც არ მიანდეს აღნიშნულნი შრომანი, მაგრამ რომ პირველი ნაწილი მისის ისტორიისა სუსტია და შეუფერებელია მეორესთან, ეს კი ნათელია დღესათით.

თვით ავტორიც ჰხედავს, როგორც ეტყობა, ამ ნაკლს, მაგრამ აი რით მართლულობს თავს: „საქართველოს პირველ დროინდელი ისტორია, აგრედვე მეფობანი ფარნავაზისა, ადერკისა, ვახტანგ გორგასალისა და ზოგიერთ სხვა პირთა, ე. ი. ქართლოსიდვან ქრისტეს შემდეგ საქართველოს გაერთიანებამდე, ახალ წყაროების ჩვენებით, სხვა სხვით გვეხატება... რადგან ეს მოითხოვს გულდასმით შესწავლა-გამოძიება-განხილვას, ამიტომ ჩვენს ისტორიაში, ამ ჟამად, აღნიშნულ დროის შესახებ, შეეიტანეთ მხოლოდ საზოგადო ცნობები და ისიც მოკლედ“.

ამ სიტყვებით, როგორც თვით მკითხველიც ჰხედავს, ორი აზრი აქვს გამოთქმული ავტორს. პირველი ის, რომ საქართველოს ისტორია დასაწყისიდან გაერთიანებამდე, ესე იგი ბაგრატ მესამის გამეფებამდე, რომელმაც შეაერთა საქართველო პირველად დანაწილების შემდეგ, ავტორს ისე არა აქვს წარმოდგენილი, როგორც სხვებს, რომელთაც კი აღნიშნული დრო შესწავლიათ ან მის შესახებ დაუწერიათ რამე, არამედ „სსგას სახით ეხატება“. მეორე ის აზრი, რომ აღნიშნულ დროის ისტორია ავტორს შეუვსია „მხოლოდ საზოგადო ცნობებით და ისიც მკვლევ“. თუ რა სახით ეხატება აღნიშნული დრო, ამას თვით ავტორი წარმოადგენს დაპირებისამებრ, ხოლო თუ რაიმე ახალი ცნობებით შეუვსია აღნიშნული დრო მეორე გამოცემაში, ამის გასინჯვა ჩვენთვისაც მოსახერხებელია. ამისთვის ამჟამად ჯერ შევადარებთ მხოლოდ ამ ნაწილს ახალის გამოცემისას პირველთან და აღნიშნავთ ყოველგვარ ცვლილებას, ჩამატებულსაც, გამოტოვებულსაც და შეცვლილსაც, რათა მკითხველმა თავის თვალთ დაინახოს ის „საზოგადო ცნობები“, რომლითაც ავტორს მეორე გამოცემა საქართველოს ისტორიისა შეუვსია თავიდან დაწყებული გაერთიანებამდე ანუ ბაგრატ მესამემდე.

აი ეს ცვლილებაც. შემადარებელს ბევრი შრომა რომ არ დასჭირდეს, ამისთვის აიღოს ეს ხანა და მხოლოდ ფურცლები დათვალოს. მაშინ ნათლად დაინახავს, რომ პირველ გამოცემაში ამ დროის ისტორია მოთხრობილია 75-სა, ხოლო მეორე 73 გვერდზედ. გაბევრების მაგიერ რად დაცოტავებულა რიცხვი დასტამბულ გვერდებისა, როდესაც დასტამბულ სტრიქონების რიცხვი თვითეულ გვერდზედ თუმცა ერთნაირია ორივე გამოცემაში, მაგრამ მათი სიგძე კი დამოკლებულია მეორედ დასტამბულში? ეს იმის შედეგი გახლავთ, რომ გამოტოვებულია ორი გვერდი სრულიად (3—4), ოც და ხუთი კერძო სათაური და მასთან ათიოდენ სტრიქონიც (გ. 1. 2. 68), სულ ერთად რომ ვიანგარიშოთ, გამოტოვებულია ასზედ მეტი სტრიქონი. ამ დანაკლისის შესავსებლად ჩამატებული აქვს სამ ადგილს

(გ. 43. ნს. 62) ექვსი სტრიქონი. მამასაღამე, ავტორს აღნიშნულ ნაკუწისაგან გამოუკლია ასზედ მეტი სტრიქონი, ხოლო თვით ამის სამაგიეროდ უძღვნია ახლად ექვსი სტრიქონი. ესეთია მთელი ღვაწლი ავტორისა შესავსებად იმ ისტორიულ ჟამისა, რომელიც შეიცავს თითქმის ცამეტ საუკუნეს. ეს სურათი სრული არ იქმნება, თუ ამასთანვე არ აღენიშნეთ, რომ მთელი ცამეტ საუკუნოიანი ხანა დანაწილებულია და თვითეული ხანა აღრიცხულია პირველ გამოცემაში რომაულ (I-XIV), ხოლო მეორე გამოცემაში ქართულ (ა-ია) ნიშნებით, თუმცა კი თვით საგანს როგორც მათი ხმარება არას უმატებს, ისე არაფერს დააკლებდა მათი უხმარებლობაც. საჭირო არ არის იმისთანა შენიშვნა, როგორსაც ვკითხულობთ მე-4-ე გვერდზედ ათცამეტთა სირიელ მამათა შესახებ, რადგან თვით ამ მამათა სახელები უნდა შეადგენდნენ შინაარსს არა შენიშვნისას, არამედ თვით მოთხრობისას. ამას გარდა მოთხრობა ათცამეტ სირიელ მამათა მოსვლის გამო საქართველოში, შეცდომით ჩაწერილი მეხუთე საუკუნეში, გადატანილია ახლა მეექვსე საუკუნეში, ე. ი. ვახტანგ გორგასლანის დროიდან ფარსმან მეექვსის დროს. რაც შეეხება შინაარსს, ავტორს არამცთუ ახალის ცნობებით შეუყვია ეს ნაწილი მეორე გამოცემისა, არამედ სიტყვები და ასოებიც კი ხელშეუხებელი დაუტოვებია. მართალია, პირველ გამოცემაში დამახინჯებული სიტყვები — აგსარტანი, ვახტანგი, ვაგარშაკი და სხვ. ავტორს გაუხსოვრებია მეორე გამოცემაში, მაგრამ ჩვენ ამას დიდ ღვაწლად არ ჩავთვლით, რადგან ამავ დროს დაუტოვებია ხელშეუხებლად ამგვარი სიტყვები: დებედა-ჩაი, გარნი-ჩაი, ეგრი-ჩაი, კიდეკარი და სხვ. მკითხველმა საჭიროა იცოდეს, რომ ჩვენი მატთანე „ჩაის“ მაგიერ ჰხმარობს „წყაღს“, („ეგრისის წყალი“ ქ. ც. 31), ხოლო კიდეკარის მაგიერ კლდეკაღს (ქაც. 219). ახლა თვით მკითხველმა დასდოს მსჯავრი, თუ რამდენად საფუძვლიანი უნდა იყოს ამისთანა ცვლილების გამოსახატავად ავტორის სიტყვები: „ახალს გამოცემაში შევატანეთ მხოლოდ სასოგადო ცნობები“, ჩვენის ფიქრით, ამ სიტყვებს აღვლილ არ უნდა

ჰქონდეს წინასიტყვაობაში, რადგან, როგორც თვით მკითხველიც ჰხედავს, ავტორს ამგვარი ცვლილება სრულიადაც არ მოუხდენია. სამართლიანი იქმნებოდა ეთქვა, რომ ჩვენს ისტორიაში ბაგრატ მესამის მეფობამდინ „ახალი ცნობები“ კი არ შეგვიტანია, არამედ მოვაშორეთ ის მეტი ბარგი, რომელიც ავკიდეთ პირველ გამოცემას, ხოლო რაც შეეხება ჩამატებულს ჩვენ მიერ ექვს სტრიქონს, ამას ჩვენ დიდ ფასს არა ვსდებთ. ვგონებთ ამით ავტორი უფრო გამოიწვევდა მკითხველის თანაგრძნობას, ვიდრე საქმის გაზვიადებით.

რაც შეეხება იმას, რომ ავტორმა ეს ნაწილი თავის ისტორიისა ამ ჟამად არ შეავსო საჭირო ცნობებით, რადგან მერმე „ცალკე“ გამოკვლევას აპირობს, ამგვარად საქმის გადადება მხოლოდ მაშინ ეპატივებოდა ავტორს, თუ რომ ეს ნაწილიც შინაარსით დაეთანასწორებინა მეორესთან. ამისთანა დათანასწორების შემდეგაც შეეძლო შესდგომოდა ახალს გამოკვლევას, თუ გინდ სულ ახალი შუქი მოეფინა თავის ახალის გამოკვლევით აღნიშნულის დროისთვის.

VI

დავერწმუნოთ ავტორს ჯერ-ხნობით მაინც, რომ ამ ხანას სულ სხვა შუქს მოჰფენს მომავალში, მაგრამ რაღა დაშავა ოქროს დროის იმ ხანამ, რომელიც შეიცავს ორ საუკუნეს — ბაგრატ მესამიდან დაწყებული თაპარის გამეფებამდე? ჩვენს ავტორს მაგდენად თავი არ შეუწყენია არც ამ დროისთვის, რომელიც, ჩვენის ფიქრით, უფრო საყურადღებოა და თვალსაჩინო, ვიდრე პირველი. თუ პირველი ნაკლი საბოლოოდ ჩვეუთვალეთ მომავლის იმედით მაინც, მეორე დროის უყურადღებოდ დატოვების მიზეზად რაღას დაგვისახელებს? იქმნება ის ცვლილება, რომელიც ამ ხანასაც დაატყო, საკმარისად მიაჩნდეს ავტორს. აღნიშნოთ ეს ცვლილებაც.

ავტორი რომ უფრო მეტის ყურადღებით მოჰპყრობია აღნიშნულ ხანას, ვიდრე წინა დროს, ეს იქიდან სჩანს, რომ

ამის დასურათებისთვის მეორე გამოცემაში ჩაუმატებია სხვა-და-სხვა ადგილს შგადა ფურცელი. ეს ჩამატებული ფურცლები, როგორც უნდა ვიფიქროთ, გაუყვია მეფეთა ღირსების მიხედულობით, ამ რიგად: ერთი ფურცელი უჩუქებია ბაგრატ მესამისთვის, სადაც დაუსახელებია ათი ისტორიული მოღვაწე, გიორგი პირველის ცხოვრება გაუმდიდრებია ერთის სტრიქონით, რომლის სამაგიეროდ ერთივე გამოუკლია, მაშასადამე, ნამდვილად არაფერი ჩაუმატებია. ნახევარ ფურცელი უძღვნია ბაგრატ მეოთხისთვის, რომელზედაც მოუთავსებია ანდერძი მეფისა და შინაარსი ერთის არა მაგდენად საყურადღებო გუჯარისა. მართალია, ოთხის სტრიქონის მეტი ვერ გაუმეტნია გიორგი მეორისთვის, მაგრამ ნაცვლად ამისა ოთხ ფურცელ ნახევარს უძღვნია დავით აღმაშენებლისთვის, რომელშიაც ჯერ არის დასახელებული ხუთი თანა-მედროვე მოღვაწე და წიგნების კითხვა დავითის მიერ, შემდეგ ნახსენებია დავითის მიერ ნაშრომი „გალობა სინანულისა“, ბოლოს აღნიშნულია მეფის ზრუნვა შიომღვიმის განშენებისა და სამღვდლოების კეთილდღეობისათვის. დიმიტრი პირველის ცხოვრებაში ჩამატებულია შვიდი სტრიქონი ანუ ცნობები ერთის მოღვაწის გამო. ერთი ფურცელი შეუწირავს თამარის მამის გიორგისთვის, სადაც ავტორი აგვიწერს გიორგის ვერაგობას, რომლის გამო მან დაარღვივა თავის ძმის, მეფე დავითის ანდერძი და სამეფო ტახტი გადასცა არა თავის ძმისწულს დემნას-დიმიტრის, როგორც ჰქონდა ნაანდერძევი ძმისაგან არამედ თავის ასულს თამარს. აქვე არის აწერილი ვარძიის ტაძარიც.

აი ამ ცნობებით შეუვსია ჩვენს ავტორს ის ხანა ჩვენის ისტორიისა, რომელიც ღირსეულად შეადგენს ქართველების სიქადულს. ავტორს, როგორც მკითხველიც ჰხედავს, არ მოუმდურებია თითქმის არც ერთი მეფე ბაგრატ მესამიდან დაწყებული თამარის გამეფებამდე და თვითეულის მათგანისთვის თავის ყურადღება არ დაუკლია. ესრეთი ყურადღება და თავის თანაგრძნობა გამოუხატავს შვიდი ფურცლით, რომელთა რიცხვი ახალს გამოცემაში ჩაუმატებია. ნუ თუ ამ ხანას იმდენად თვალსაჩინო

ალაგი არ უჭირავს თავის მნიშვნელობით ჩვენს ისტორიაში, რომ ავტორს, თუ მეტი არაა, იმისთანა ყურადღება მიანიჭებდა, როგორც ავტორის ყურადღებთაც ეს მოჰკიდებია ბოლო ხანას—თამარიდან დაწყებული მეფობის დასრულებამდე ჩვენში. ნუ თუ ეს ხანა უფრო საყურადღებო და უფრო საგულისხმო არ არის, ვიდრე დრო დანაწილებისა და ძმათა შორის მტრობისა და ბრძოლისა. სხვისა რა მოგახსენოთ, მაგრამ ჩვენის მოსაზრებით კი ავტორს თვითმეტი ისტორიული ხანა ანუ მეფე საყურადღებო უნდა გაეხადა მათის მნიშვნელობისა და საზოგადო მოღვაწეობის მიხედულობით და არა თავის პირადის თანაგრძნობისა ანუ გულგრილობის ხელმძღვანელობით. ამ საყოველთაო მოსაზრების გამო, ჩვენ ვერას გზით ვერ გავამართლებთ ავტორს, რომელმაც თხუთმეტი საუკუნის ისტორია წარმოგვიდგინა, მისისავე სიტყვით, ახლად „შეკსებულა და შექმნა“ და მხოლოდ შვიდი ფურცელი კი ჩაუმატა. როგორ სახელს უწოდებთ ამისთანა შევსება-შემუშავებას? ვინ ატყუებს ანუ ვინ სტყუვდება—ავტორი თუ მკითხველი? ნუ თუ ეს თხუთმეტ-საუკუნოვანი ხანა ღირსი არ იყო, რომ ავტორს თვითმეტი საუკუნისთვის სათითაო ფურცელი მიანიჭებდნენ ახლად? მაგრამ იქნება ეს საჭიროც არ იყო? იქნება ეს ხანა პირველ გამოცემაში ისე ხელოვნურად და გულდადებით იყო შესწავლილ-შემუშავებული, რომ მისი ხელახლად შევსება საჭირო აღარ იყო. აი სწორედ კბილის გაჩხრეკაც ამას უნდა. ეს რომ არა ყოფილიყო საზრუნველი, კალმის აღებაც აღარ იყო საჭირო. ჩვენ თუ აქამომდე მკითხველის ყურადღება ჩამატებულ ფურცლებისა და მათს შინაარსის გაცნობას მოვანდომეთ, სწორედ იმის გამო, რომ ძველის იმედით ვერ ვინუგეშებდით. მართლაც, ეს ნაწილი განხილულის ისტორიისა უფრო ჩონჩხია, ისიც უხერხულად შედგენილი, ვიდრე საქართველოს თხუთმეტი საუკუნის ცხოვრება ისტორიკოსის მიერ განიავებული, გაცხრილული და დარკვეული. არც ერთი ცხოველი სურათი, არც ერთი ღრმად ჩამაფიქრებელი ისტორიული მოვლენა, არც ერთი ხსივ-შესხმული ისტორიული გვაში არ

იზიდავს მკითხველის სულსა და გულს. ყველა ნაბიჯზედ გზედებათ უმარტილო კილო მოთხრობისა, უცეცხლო სურათი, გაუღვიძებელი გრძნობა, მომაკვდავის ოხვრა-ვაება და უიმედო ნუგეში. ცხადად ატყობთ, რომ ავტორი საითღაც ეჩქარება, ვედარც სიტყვებს აკავშირებს და ვერც დალაგებით, რიგზედ გასაუბრებათ. მკითხველი რაღაც ისტორიულის ნაქუცმაცებით იკვებება, ვიდრე დარბაისლურის მოთხრობით თავის დაცვისა და წარმატებისათვის.

VII

მიდგომით საუბარი რომ არ დაგვწამოს მკითხველმა, ჩვენ დაეუსახელებთ რამდენსამე იმისთანა მოვლენას, რომელიც შეადგენს ისტორიის სულსა და გულს. თუ სხვას არა, ისტორიკოსი ამისთანა საგულისხმო საგნებს მინც უნდა ჯეროვანის ყურადღებით მოექცეს. ამისთანა ყურადღების ღირსნი არიან: ფარნავაზი, როგორც დამარსებელი ამეფოაზიის მმართველობისა, რომელმაც არსებითი ცვლილება დაატყო ქართველთა მართვა-გამგეობის საქმეს; დრო მირიან მეფისა და წმ. ნინოსი, როდესაც ქართველთა ერმა გამოიჩინა იმდენი გონებითი და ზნეობითი ძალ-ღონე, რომ უარპყო კერბთ-თაყვანისმცემლობა და მიიღო უმაღლესი ზნეობის მქადაგებელი სარწმუნოება ქრისტესი; დრო ბაგრატ მესამისა, როდესაც დარღვეულმა და დანაწილებულმა საქართველომ დაიწყო ერთმთავეობის დამყარება და გაძლიერება იმგვარ მოღვაწეთა დახმარებით, როგორნიც არიან დავით დიდი კუროპალატი, ექვთიმე ათონელი, თორნიკე ერისთავი და სხვანი. საგულისხმოა, რომ შედარებით უფრო მკრთალად არის დასურათებული ღირსება და მოღვაწეობა საქართველოს მტკიცე ბურჯის, დავით აღმაშენებლისა, რომელიც ამასთანავე, არ ვიცით კი რა საფუძვლით, არის წოდებული მესამედ, როდესაც პირველ გამოცემაში არის დასახელებული მეორედ. ეს მით უფრო საკვირველია, რომ დღეს თითქმის ყველასაგან აღიარებულია ეს მეფე მეორედ და არა მესამედ. რომ ნამდვილად ესრეთი

მკრთალია ზემორე დასახლებულ დროთა და გეგმა აღწერა, ჩვენ შეგვეძლო ამის შემოწმება მაგალითებით თვით ისტორიიდან, მაგრამ რადგან უიმისოდაც სიტყვა უნებლიედ გავვიგრძელდა, ამისთვის უმორჩილესად ვსთხოვეთ იქნეულთ თვით ისტორიას მიჰმართონ. მხოლოდ ერთის ნიმუშის ამოწერის ნებას კი მოვითხოვეთ მკითხველისაგან, რადგან ეს ამონაწერი არ წავგვართმევს არც ბევრს დროს და არც დიდს ალავს. აი, მაგალითად, როგორის ხელოვნებით აგვიწერს ჩვენი ისტორიკოსი ფარნავაზის ღვაწლსა და მნიშვნელობას: „ფარნავაზმა (ჩვენ „ქართლის ცხოვრების“ ფარნავაზს ეხმარობთ და არა ავტორის „ფარნაოზს“) მთელი სამეფო გაჭეო რკა ნაწილად ანუ საერისთავოდ. ერისთავები ეგვლაფერში ჭკვალადნენ მეფეს, მაგრამ თავისს საერისთავოს მეფის დაუკითხავად (მშენიერი წესი ყოფილა) განაკებდნენ. ამ დროს განხდა ოთხი წოდება: თავადათა, აზნაურთა, მოქალაქეთა და გლეხთა. ამავ მეფემ მოიწვია სპარსეთიდან მოგვები(კ), რომელთაც უნდა განეწმინდათ ზორასტრიის სჯული. საზოგადოდ ეს სჯული ჭკობდა ქურდობას, სხვა-და-სხვა ბოროტ მოქმედებას, ტყუილს, აქეზებდა მიწის შემუშავებას, აკრთვეთ თხულობდა ეძაწვილებს აღზრდას. მაგრამ ამვე სჯულში იყო ბევრი ცუდი და ძაგნე მოთხოვნილებანიც: ამისა მიხედვით, მკვდარი არ იძარხებოდა, ნათესავებს ნება ჭქონდათ შეუდლებულიყენენ ერთმანეთთან და სხვა. ფარნავაზ მეფემ უფრო დიდი სიკეთე ის უფო ქართველებს, რომ შეადგინა აზნაო. ეს აზნაო ისეთი სრულია და გონიერად შედგენილი, რომ თითქმის არც ერთ ხალხს არა აქვს ამგვარი თავისს ენაზე“.

(გვ. 6—7). აქედან რომ გამოვკლოთ თქმული ზორასტრიის სარწმუნოების გამო, რადგან ამ სარწმუნოების შემოღება ჩვენში ეკუთვნის არა ფარნავაზის მეფობას (ფარნავაზს აკუთვნებს მხოლოდ ა. გოლოვინი და სხვა არავინ), მაშინ დანარჩენისიტყვებით გამოხატული სურათი წარმოგიდგენთ ნამდვილს სურათს ფარნავაზის მეფობისას. თუ რა ღირსებისა არის ეს სურათი, ამის ფასი თვით მკითხველმა გადასჭრას.

როგორც წარჩინებულნი მეფენი და მათი დრო ვერ დაუსურათებია ჩვენს ავტორს ჯეროვნად, ისევე მკრთალად ანუ შეუნიშნავად რჩება მკითხველს ის დრო, როდესაც საქართველოს ერს კისრად ედება მძიმე ტვირთი უცხო ტომთ უფლებიანა. ესენი არიან სპარსელები, რომაელები, არაბნი, თურქნი და სხვ. მკითხველი ვერ ატყობს, რომელია დრო თავასუფლებისა და რომელია მონებისა. ისე გგონია ქართველი ადამიანის ხვედრით თვით განგებით ისეა მოწყობილი, რათა ეს მძიმე უღლით იბადებოდეს და უნუგეშოდ კვდებოდესო. ამისათვის არ არსებობს არც ღრტყინვა, არც მწუხარება, არც ხელისა და ტვინის შენძრევა განთავისუფლებისთვის. გეგონება ამისთანა გულის თქმას მოკლებულია ქართველთა ერი, რომელსაც გრძნობა გაჰყინვია და ყოველგვარი მისი სულის მოძრაობა რაღაც თილისმით შემდგარა. წაიკითხეთ რომაელებს მფლობელობის ხანა და თქვენ თვით დარწმუნდებით სხვის დაუხმარებლად. თუ მწერალი ცხადის სინამდვილით ვერ დაგვიხატავს რომელსამე ისტორიულ მოვლენას, ის სჯობია, რომ სრულიად გაჩუმდეს, ვიდრე საექვო და გამოურკვეველ მდგომარეობაში დასტავოს თავის მკითხველი. რომაელების ხანა ჩვენს ისტორიაში მრავალის მხრით არის საყურადღებო, მაგრამ, ჩვენდა სავალალოდ, არც ერთი მხარე არ არის ოდნადაც ხელშეხებული. სრულიად არაფერს დაჰკარგავდა ჩვენ მიერ განსახილველი ისტორია, რომ მთელი ხანა ფარნავაზის შემდეგ მირიანამდე და ეგრედვე ვახტანგ გორგასლანიდან ბაგრატ მესამემდე გამოტლებული იყოს. ამას იმისთვის მოგახსენებთ, რომ ის არ არის ნათქვამი, რაც უნდა იყოს, ხოლო რაც არის ნათქვამი, ის უნაყოფოა და გულგამაგრილებელი ჩვენის მკითხველისთვის, რომელსაც უჭირს გამოფხიზლება, გამოღვიძება, გულისა და სულის სიცხოველე.

აბა ჩვენის სიტყვის შესამოწმებლად, თუ გნებავთ, წაიკითხეთ მთელი ხანა ფარნავაზის შემდეგ მირიანამდე, რომელიც შეიცავს ხუთ საუკუნეს, და მოკლედ მიბრძანეთ, რასაც ამოიკითხავთ. ჩვენ კი წინაღვე ვართ დარწმუნებული, რომ ეს შრომა უნაყოფოდ ჩაგვივლით და წახალისების მაგიერ გული

აგიცრუვდებათ. ვერ მიჰხვდებით ვერც დროს ვითარებას, ვერც ამის მიზეზს, რაღა თქმა უნდა, თუ მხოლოდ ამ სახელმძღვანელოს მიენდეთ. წაიკითხეთ სამაგალითოდ მაინც წარჩინებულის პონტოს მეფის მიტრიდატ VI ბრძოლა რომაელებთან და თქვენის თვალით დარწმუნდებით, რომ მიტრიდატს შეებრძოლება ჯერ ვიღაც საილაა? (იქმნება „სულოა“ იყოს), მერმე ლუკულლი, რომელიც „კოლსადადან რამაშა გაიწვავს“ (გ. 15) და უკან აღარ დაბრუნებულა. ლუკულის შემდეგ მოდის დიდის ლაშქრით პომპეი, რომელმაც „ნწ. ქა.-მდე საშინლად დაამარცხა მიტრიდატი“ (იქვე). ამას შემდეგ, მართალია, მატრიდატი გაიქცა ჩრდილოეთ კავკასიაში, მაგრამ არც თვით პომპეის დაეყარა კეთილი. ეს ისე გაჰქრა „შეგსებულ და შექუშაგებულ“ ისტორიიდან, რომ კაცმა არ იცის, ცამ ჩაყლაპა თუ დედაშიწამ. ამის გამო, რაღაც განგებით, რომში გაწვეული ლუკულლი ისევ ბრუნდება და მიტრიდატს კუდით ქვას ასროლინებს. ერთის სიტყვით, ეს ზეცით მოვლენილი ლუკულლი ყველა იმ ამბებს ჩაიდენს კავკასიაში საზოგადოდ და ჩვენში განსაკუთრებითაც რაც აქამომდე და ახლაც ისტორია აკუთნებს არა ლუკულლს, არამედ პომპეის. ეს რის ნიმუშია, თუ არა იმ აჩქარებისა, რომელსაც აუცილებლად მოსდევს ამგვარი შედეგი.

ჩვენის აზრის შესამოწმებლად დავასახელებთ კიდევ ჩვენი დედა-ქალაქის ტფილისის განთავისუფლებას თურქთა მფლობელობისაგან. მკითხველმა უნდა იცოდეს, რომ ოთხი საუკუნის განმავლობაში ჩვენი დედა-ქალაქი ტფილისი უცხო ტომთა ხელშია, მეფეები ხიზნებივით უცხოვრობენ სხვა-და-სხვა ადგილს, საიდანაც ცრემლით აღვისილ თვალებით შეჰყურებენ მაჰმადიანთა ოინზაზობას ტფილისში, როდესაც სხვა ადგილები სრულებით განთავისუფლებულია. მაინც ჯავრს გულშივე იკლავენ. ბოლოს ძლივ დარი უდგება საქართველოს და ძლივამოსილი დავიდი ანთავისუფლებს ტფილისს თურქთა უფლებიდან. აი ამ სურათს როგორის ფერადებით გვიხატავს ჩვენი ისტორიკოსი: „1121 წელს დაგეობა ოასლმნი გარეკა ტფილის-დმანისადან, შაქ-შინჯანსიდან, განჯიდან და ერთ ჰქოლანში

(რომელში?) გასწევიტა 60,000 სპარსი“ (გვ. 103). მაშ დიდ შთაბეჭდილებას არ ახდენს ის გარემოება, რომ მეფე დავითს ერთ ბრძოლაში სამოცი ათასი კაცი გაუწყვეტია და ამავე დროს ერთმანეთისაგან დიდის მანძილით დაშორებული ადგილები ანუ ქალაქები გამოუხსნია თურქთა ხელიდან? ოღონდაც რომ შესანიშნი გმირობაა და დიდს შთაბეჭდილებასაც დასტოვებს მსმენელთა და მოსწავლეთა გონებაში. თუ გნებავთ, რომ ყმაწვილებს გაუადვილოთ შესანიშნავ ისტორიულ მოვლენის დახსომება, სწორედ ამისთანა სურათს უნდა მიჰმართოთ. ამასთანავე არ ვიცი, ავტორს რად უნებებია 1121 წლის დასახელება, როდესაც ტფილისის განთავისუფლების ხანად თითქმის ყველასაგან მიღებულია დღეს 1122 წელიწადი?

ვერაფრით ვერ გაგვიმართლებია ის საქციელიც ავტორისა; რომლის გამო გიორგი მთაწმინდელის მოღვაწეობა არამც თუ მოუქცევია ბაგრატ მესამის ცხოვრებაში, არამედ წარბ-შეუხრელად მოგვითხრობს: „ბაგრატ მესამისავე მეფობის დროს (ესე იგი 980 + 1014) დაიწყო მოღვაწეობა გიორგი მთაწმინდელმა, ათონელმა“ (გვ. 80). ჩვენ გულისათვის სიამოვნებით დავეთანხმებით პატრივცემულ ავტორს, უკეთეს იგი დაგვარწმუნებს, რომ ახლად დაბადებული ყრმა (გიორგი დაიბადა 1014 წ. და ამავე წელიწადს გარდაიცვალა მეფე ბაგრატ მესამეც) რაიმე თვალსაჩინ, ისტორიაში ჩასაწერ, მოღვაწეობას შეიძლებს.

ამას გარდა თქვენ ხშირად შეგზვდებათ განხილულს ისტორიაში იმისთანა ადგილები, სადაც ჩამოთვლილია მხოლოდ მეფეთა სახელები (20. 22. 66. 103), ხოლო მათის მნიშვნელობისა და მოღვაწეობის შესახებ კი ანაფერაა სრულიად ნათქვამი, რის გამო წიგნი აჭრელებულია მოწაფისა და მოუშაბდებელ მკითხველისთვის გაუგებარ ნიშნებით. ამისთანა ადგილების თავიდან ასაცილებლად, ჩვენის ფიქრით, სამჯობინარი იქმნებოდა, რომ წიგნის ან თავსა, ან ბოლოში იყოს დასტამბული საქართველოს მეფეთა და მთავართა სია თავიდან ბოლომდინ. ამ სიაში ნაჩვენები უნდა იყოს როგორც დრო თვითეულის მეფისა და მთავრის მმართველობისა, ისე სხვა-დასხვა სავარაუ-

ულონი საქართველოს მეფეთა და მთავართა. ჩვენის ფიქრით, ამისთანა სია, ხელოვნურად შედგენილი, უფრო ბევრს და უტყუარ საზრდოს მისცემდა თანამედროვე მკითხველს ანუ შემსწავლელს საქართველოს ისტორიისას, ვიდრე ჩვენ მიერ მითითებული მეფეთა სიები განხილულ ისტორიაში. მაშინ საჭირო აღარ იქმნებოდა დაბეჭდვა შენიშენაში იმისთანა სიისა კახეთ-ჰერეთის და კუხეთის მთავართა და მეფეთა, რომელსაც ვხედავთ მე-103 გვერდზედ. ესეთია პირველი ნაწილი განხილულის ისტორიისა, რომელსაც შეიძლება საფუძვლიანად ვუწოდოთ „შემუშავებული და შეუვსებელი“, რასაკვირველია, შედარებით მეორე ნაწილთან.

VIII

თუ ჩვენ მიერ განხილული ნაწილი ბ-ნი ჯანაშვილის ისტორიისა არ არის ახლად შემუშავებული და ავტორს საჩქარე ეტყობა, ამის სამაგიეროდ, ავტორს მთელი თავის ძალღონე შეუღლევია მეორე ნაწილისთვის. უნდა შევნიშნოთ, რომ ავტორს დიდი შრომა დაუდვია ამ ნაწილის უფრო გულდადებით შესწავლისა და შევსებისთვის. მიუხედავად ამისა, მაინც საჭიროდ ვრაცხთ ორიოდ სიტყვით შევუხატოთ იმას, რაც ჩვენ ნაკლულეგანებად გვეჩვენება. მეორე ნაწილის სიერცეს შინაარსიც რომ უდრიდეს ანუ სიდიდესთან სიმდიდრეც ეტყობოდეს, ეს შრომა ღირსი იქმნებოდა დიდის ყურადღებისა და ქება-დიდებისა. მაგრამ როდესაც ჰკითხულობთ ამ ნაწილს, შინაარსი ხელში გიჭრებათ და ისტორიული მოთხრობა ჰაეროვანად გეჩვენებათ. რისთვის? მიზეზი ამისი ის არის, რომ ავტორი ხშირად იმისთანა წვრილმან დავას ასტეხს, რომელზედაც სასწავლო წიგნში კრინტიც არ უნდა იყოს დაძრული. აი, მაგალითად, თამარის გამეფებისა და სიკვდილის გამო რა უადგილოდ არის ატეხილი კამათობა მე-119—120 გვ. შენიშენაში: „თამარას გამეფებისა და სიკვდილის წელიწადნი დღემდის დაჭეშმარიტებით გამოკვლეულნი არ არიან. ვახუშტით, თამარი გამეფდა 1174 წ. და

ადესრულა 1201 წ.; ბრძოლეს ანგარიშით კი იგი გამოეყდა 1184 წ. და ადესრულა 1212 წ. ამას გარდა ზოგიერთი მემკვიდრე თამარის სიკვდილის წელიწადად ჰხადის 1207 წ., ზოგი 1204 წ. და სხვ.“ ამისთანა ეჭვებს მთელი გვერდი უჭირავს. საკვირველია, რომ ბ-ნი გრენის აზრიც არ მოჰგონებია ავტორს. რა საკამათო ადგილი უპოვნია ავტორს, რომ ეს თავგზომოდებით იბრძვის იმ მოსწავლეთა წინაშე, რომლებსაც უკვე დაუწერა 1184—1212 წ., ესე იგი დრო თამარის გამეფებისა და გარდაცვალებისა. თუ თვითვე არა სჯერა, რასაც სწერს, ამის ადგილი ჟურნალსა და გაზეთშია, ან ცალკე გამოკვლევაში, და არა სასწავლო წიგნში. ამისთანა დაუჯერებლობის და დაურწმუნებლობის ბრალია, რომ ავტორი თავის ნათქვამსვე არღვევს მეორე ადგილს, როდესაც თამარ მეფის გარდაცვალების დროდ გვისახელებს 1213 წ. (გვ. 163). ორქოფობა არავისთვის და არას დროს არ არის მოსაწონი, მით უმეტეს მოწაფესთან საუბრის დროს ანუ მისთვის დასტამბულ წიგნში. თუ რომელიმე საგანი ჯერ კიდევ საბოლოოდ არ არის გამოკვლეული მეცნიერულად, ამისთვის უნდა იზრუნონ ისტორიკოსებმა თავის სამუშაო ოთახში და არა მოწაფეთა თვალ-წინ. სასწავლო წიგნში სრულიად საკმარისია აღინიშნოს დრო გამეფებისა და გარდაცვალებისა, მიღებულ მეცნიერულ გამოკვლევის შემდეგ, თუ გინდ ეს გამოკვლევა საბოლოო და სამუდამო არ იყოს. უპირველესი ყურადღება ავტორისა უნდა მიექცეს ისტორიულ გვამის დასურათებას, მის შოლვაწეობის ცხადად აღწერას, რათა ეს გვამი შემსწავლელსა და წამკითხველს ეხატებოდეს იმ განუზოვრებელ შუქით, რომელიც მას დაუტყვია თავის დროისთვის და რომლითაც იგი ცხადად განსხვავდება სხვა დროთაგან.

შეუფერებლად მიგვაჩნია სასწავლო წიგნისთვის ეგრედვე მიგვარი აღწერა თამარ მეფის სასახლისა, როგორსაც ვკითხულობთ მე-153 გვერდზედ. აქ ნაჩვენებია მხოლოდ მასალა აღწერისა და არა თვით აღწერილობა. უხერხულად მიგვაჩნია ეგრედვე ის საშუალება, რომელსაც ავტორი ჰხმარობს, რათა

გააცნოს მკითხველს თანამედროვე იარაღი, საცმელი ანუ სამკაული, საფენი, ჭურჭელი ანუ ავეჯი, საკრავი, სათამაშო, ფული და სხვ. (გვ. 154—156). აქაც უნდა იყოს მხოლოდ დასურათებული ზოგადად. და არა ჩამოთვლილი სახელდობრივ ცული, ბარი, თოხი და სხვანი.

კარგია ხან-და-ხან თვით მატთანეს სიტყვებითაც საუბარი, მაგრამ მხოლოდ მაშინ, როდესაც ეს სიტყვები დიდად საყურადღებოა და ძნელად გადასაცემი სხვა სიტყვებით. მაინც ზომიერება არ უნდა იყოს დარღვეული, როგორც ეს ეტყობა თამარის ცხოვრებაში შეტანილ ადგილებს „ქართლის ცხოვრებიდან“ (გვ. 126. 128. 134. 136—138. 140. 144. 146).

ისტორიულ მოთხრობის შეგნებას ძლიერ აბრკოლებს, როდესაც ავტორი თავის სიტყვით კი არ აგვიწერს რომელსამე ისტორიულ ხანას, ადგილს და გვამს, არამედ სიტყვა-სიტყვით შემოაქვს ისტორიაში მემატთანეთა სიტყვები, წარწერები, გუჯრები, სამარაოლის მუხლები, მოგზაურთა აღწერანი და მზითვის სიები (გ. 126. 128—129. 130. 134. 136. 138. 144. 202. 205—209. 223—224. 234—235. 238. 259—260. 273. 277. 313. 350—359. 409. 459—462). ამისთანა წესს აუცილებლად დაეტყობა ორი ნაკლი, სიძნელე ანუ გაუგებრობა ენისა, და გაჭიანურება საუბრისა, რის გამო, რაც ორი სიტყვით შეიძლებოდა გამოთქმულიყო, ამას რამდენიმე სტრიქონი სჭირდება, მაგრამ მაინც სიტყვებზე და სიადვილე აკლდება აიღეთ, მაგალითად, დანიშნული ადგილები და თქვენ დარწმუნდებით, რომ მათი ჩამატება, თუ მეტად არა, ერთი-ორად მაინც გაუძნელებს და მეტს დროსა და შრომას მოითხოვს მოწაფეთაგან, ვიდრე თავის სიტყვით გადაცემული და მოთხრობილი.

მკაცრად უნდა იყოს დაცული ქრონოლოგიური რიგი რომელისამე ისტორიულ მოთხრობის გარდაცემის დროს და ისეთი წაჯე-უკუჯეკობა არ უნდა ეტყობოდეს, როგორც ეტყობა მოთხრობას ვახტანგ მე-VI შესახებ. ამ მეფის ცხოვრებას ქრონოლოგიური რიგი რომ დაეტყოს, თვით ისტორიაში უნდა იხტუნოთ ერთის ადგილიდან მეორეზედ ამ რიგად: გვ. 373—

375. 407—411. 378. 411. უადგილოდ უნდა ჩაითვალოს ეგრედვე საუბარი მეთხუთმეტე საუკუნეში (გვ. 230—231) იმის შესახებ, რაც აქამომდე უკვე უნდა თქმულიყო. ყველა ეს ნაკლი თითქმის არაფრად უნდა ჩაითვალოს შედარებით იმასთან, რაც ნაკლი ეტყობა განხილულს ისტორიას შესახებ დასავლეთ საქართველოს ისტორიისა. ეს ნაწილი საქართველოსი სრულიად დაზრდილია და მხოლოდ ათასში ერთხელ თუ შეგხვდებით მისი ხსენება და მოგაგონდებათ, რომ იმასაც უთუოდ რაიმე კავშირი უნდა ჰქონდეს ქართლ-კახეთის ისტორიასთან. თუ ბუნებას თავის გავლენა ჰქონდა საქართველოს დანაწილებაზე, ისტორიამაც არ უნდა დაივიწყოს ეს გარემოება და კარგად უნდა ჩაუნერგოს მისი ნაკლი და გამანადგურებელი გავლენა ჩვენს ცხოვრებაზე. შეიგნებს რა ამას ჩვენი დროის ქართველი, ეს აზრი გულში უნდა ჩაინერგოს და თვით უწინდელის დანაწილებისა და უთანხმოების შესწავლით ჩაუნერგოს ჩვენ დროს საჭიროება შეერთებისა და მჭიდროდ დაკავშირებისა ქართველ ტომთა წარმომადგენელთ.

სხვა რომ ყველაფერი ვაპატიოთ ავტორს, ეს მაინც დანაშაულად უნდა ჩაითვალოს, რომ ჩვენ დედა-ქალაქს ტფილისსაც კი არ გვიწერს თავის საკუთარს კალმით, არამედ სიტყვა-სიტყვით იმეორებს ვახუშტის აღწერას. თუმცა ამ სიტყვებს აკლია ბრტყალები, როგორც გარეგანი ნიშანი იმისი, რომ ეს ალაგი უცხო მწერალს ეკუთვნის და არა თვით ავტორს, მაგრამ ჩვენ მაინც შედარებით წავაკითხებთ მსურველს ორისავე მწერლის სიტყვებს.

ვახუშტი:

„ტფილისის არს სამი ქალაქი: ტფილისი, კალა და ისნი. ტფილისი პირველ იყო დაბა. გორგასლან დადვა საფუძველი. დაჩიმ ქმნა ქალაქად და ტახტად მეფეთა. ტფილისის დის ცხელი წყალი კლდიდამ, არს მით აბანონი ექვსნი, დიდშენნი ავაზიანნი. კალას არს ციხე, ნაშენი მალას კლდესა ზედა. მალას ციხეში არს ეკლესია გუმბათიანი და სასახლე მეფისა (გვ. 184, 186). პალატნი დიდ-დიდნი და შვენიერნი. როსტომ მეფემ თავისა თვისისათვის აღაშენა სიონსა და ანჩისხატს შუა სასახლე, მტკვრის გარდაკიდებით, ყიზილბაშთა რიგისა. 94 მეფემან ვახტანგ აღაშენა სახლი შვენიერი, სულიად სარკითა და მოოქროვილი, დიდ-მხატვრობითა, ლაყვარდითა და მარმარილოს კედლითა“... (საქართველოვანთა, ვახუშტისა, გვ. 188).

მ. ჯანაშვილი:

„ქალაქი თბილისი იყოფება სამ ნაწილად: თბილისად, კალად და ისნად. ტფილისი პირველ იყო დაბა. გორგასლანმა დასდვა საფუძველი. დაჩიმ ქმნა ქალაქად და ტახტად მეფეთა... ტფილისის დის ცხელი წყალი კლდიდამ, არს მით აბანო (გვ. 459) ექვსნი, დიდ-შენნი, ავაზიანნი. კალას არს ციხე, ნაშენი მალას კლდესა ზედა. მალას ციხეში არს ეკლესია გუმბათიანი და სასახლე მეფისა, პალატნი დიდ-დიდნი და შვენიერნი. როსტომ მეფემ თავისა თვისისათვის აღაშენა სიონსა და ანჩისხატის შუა—სასახლე, მტკვრის გარდაკიდებით, ყიზილბაშთა რიგისა. მეფემან ვახტანგ (1658—1675) აღაშენა სახლი შვენიერი სრულიად სარკითა და მოოქროვილი, დიდ-მხატვრობითა, ლაყვარდითა და მარმარილოს კედლითა... (გვ. 460).

მკითხველი თავის ივალით ჰხედავს, რომ ამონაწერში ასოც კი არ არის შეცვლილი, არამცთუ სიტყვა. ამ ამონაწერს უჭირავს მთელი ორი გვერდი ისტორიისა. ახლა ვიკითხოთ, განა უკეთესი არ იქმნებოდა, რომ ეს მემატეიანეს მიერ აღწერილი ტფილისი თავის სიტყვით გადმოეცა და ქალაქის უწინდელი ნაწილები აეწერა შედარებით ახლანდელთან. ჩვენ გვგონია, რომ მაშინ უფრო ნათლად წარმოიდგენდა მკითხველი ძველ სურათს ქალაქისას. ამასთანავე საჭიროდ ვრაცხთ შვენიშნოთ, რომ 94 ვახტანგი ავტორს შეცუომით ჰგონია მეხუთე, ეს არის ვახტანგ მეექვსე—სჯულისმდებელი, შვილის-შვილი ვახტანგ მეხუთისა. ეს ის ვახტანგია, რომელიც გადასახლდა რუსეთს 1724 წელს.

ბოლოს საჭიროდ ვრაცხთ აღენიშნოთ ერთი თვალსაჩინო ნაკლიც. აქამომდე არ დაწერილა არც ერთი ისტორია საქართველოსი, ქართულად, თუ რუსულად, რომ ეს არა ყოფილი-

ყო რამდენსამე ნაწილად დაყოფილი. თვით ბ-ნ მ. ჯანაშვილის ისტორიასაც პირველ გამოცემაში ეტყობოდა ამგვარი დანაწილება, სახელდობრ, მითიური—მეფობამდე, ისტორიული—ფარნაჯიზიდან მეთხუთმეტე საუკუნემდე ანუ დანაწილებამდე და დანაწილებიდან მეფობის დასრულებამდე. მით უფრო საჭიროა და სახიერო ამისთანა დანაწილება, რომ ჩვენი ისტორია თავის ნაწილებით უღრის თვით მსოფლიო ისტორიას, სახელდობრ ძველი ხანა, საშუალო და ახალი. მიუხედავად ამისა ჩვენს ავტორს შერაც გამოცემაში სრულიად მოუსპია იმგვარი დანაწილება, რომელიც უნებლიედ შემოიღო პირველ გამოცემაში. რისაგან უნდა იყოს გამოწვეული ესრეთი საქციელი? ნუ თუ ავტორს ეს უსარგებლოდ მიაჩნია? სრულებითაც არა. თუ ამხანად ავტორმა ეს უარპყო, უფრო იმისთვის, რომ წინა დღელ დანაწილებას ვერ დაუკმაყოფილებია მისი ფართო მოთხოვნილება, ხოლო შემდეგისთვის, იმედია, შეავსებს ამ ნაკლს, როგორცა სჩანს შემდეგის მისის სიტყვებისაგან: „ვრცელი, გამორკვეული და ხანა-ეპოქებად დაყოფილი ისტორია წარმოდგენილ იქნება ცალკე, მეფე-მთავრებისა და ქათალიკოსების სიებიტურთ.“ ვისურვებთ, რომ ეს საქებური წადილი სასიქადულოდ შეესრულებინოს ჩვენს შრომის მოყვარე ავტორს და ამასთანავე უყურადღებოდ არ დაეტოვებინოს ისიც, რაც ჩვენ საჭიროდ დავინახეთ საქმის წარმატებისა და ჩვენის სამშობლიო ისტორიის საფუძვლიანად შესწავლისა და შემუშავებისათვის.

IX

ჩვენ დაწერილი გვქონდა ზემორე ნათქვამი, როდესაც წაიკითხეთ „ივერიის“ № 74-ში „ბიბლიოგრაფია მოსე ჯანაშვილის ისტორიის გამოცემის გამო“, ბ. „ინი და ფაჩი“-სა. აქ გამოთქმული აზრი არა თუ ეწინააღმდეგება, არამედ ასაბუთებს კიდევ ჩვენს ძირითადს შეხედულებას იმის გამო, თუ რა სამწუხარო მდგომარეობაში ჩავარდა მეცხრამეტე საუკუნეში ჩვენი ეროვნული თვით-შემეცნების საქმე. ერთი მოვლენა,

რომელიც აღუნიშნავს ბ. „ინ და ფარ“-ს, უტყუარი ნიშანი იმისი, თუ რა უნუგეშო სასოწარკვეთილებას მისცემია ჩვენი მოსწავლე ახალგაზღობა ვითომ „ნარ-ღონის“ წერილების გამო საქართველოს წარსრულის შესახებ. უნივერსიტეტის სტუდენტობას თუ გულსაკლავი არა, აი რა ფრიად საგულისხმო მსჯავრი დაუღვია 1890 წელს საქართველოს ისტორიის შესწავლის გამო ქართველთა მიერ: „ჩვენთვის სირცხვილია არ არას თამარ მეფის ცხოვრება რომ არ ვიცოდეთ“.

ვინც ჩაპკირვებია ჩვენს ცხოვრებას შეცხრამეტე საუკუნეში, რასაკვირველია, იმან კარგად იცის, რომ ეს სამწუხარო და სავალალო მდგომარეობა სრულიადაც არ არის შედეგი „ნარ-ღონის“ წერილებისა. ესე რომ იყოს, დიდად სამწუხარო არ იქმნებოდა ამგვარი მოვლენა. საქმე ის არის, რომ ამას უფრო ღრმა ფესვი აქვს, რომელსაც შეუიარაღებელი თვალი ადვილად ვერ გაარჩევს. ეს არის, როგორც ზევითაც შევნიშნეთ, მთელი ახალი წესწყობილება ჩვენის ცხოვრებისა, მოქარგული ახალს სარჩულზედ, ახალს ნიადაგზედ. აი ამ წესწყობილებამ და ამ ნიადაგმა დაჰბადა თვით „ნარ-ღონები“, „შორღაუბი“, ის ცხერის ტყავში გახვეული მოძღვარ-მოწაფენი, რომელნიც უსირცხვოდ და მოუკრთალებლად ამხობენ ყოველსავე, რაც კი ნამდვილ ქართველისათვის უნდა შეადგენდეს „წმიდათა-წმიდას“. გაიხსენეთ თუნდა დღევანდელი საქმე „დაბადებისა“ და წმ. ნინოს „დაჟუდომელისა“, თუ შორს მიხედ-მოხედვას არ ისურვებთ. ჩვენ მაინც სასოწარკვეთილებას არ ვეძლევეთ, რადგან ამგვარად მოაზრენი, როგორც „ინ და ფარი“ გვანუგეშებს, მხოლოდ „სუსტნი და გულფიცხონი“ სტუდენტნი ყოფილან. მიუხედავად ამისა, ამათაც კი, წარმოიდგინეთ, ბოლოს დაუდგენიათ: „ამ, ე. ი. მეცხრამეტე, საუკუნის დასაწყისიდან უნდა შევასწავლოთ ჩვენი ისტორია ყოველს მხრათ“. თუმცა, მართალია, ამისთანა სურვილი ცოტა დაგვიანებულია, რადგან ეს გრძნობა დაბადებულა მხოლოდ 1890 წელს, და სამშობლო ისტორიის შესწავლაც ბოლოდან ახლად შემოდებული რიგია,

მაგრამ ამას ვინღა მიაქცევს ყურადღებას, როდესაც „სუსტი და გულ-ფიცხელი“ ახალგაზდობაც კი განმსჯევალილა სანუგეშო გრძნობით. საყურადღებოა ისიც, რომ ამავდროს ჩვენაგვყოლია მძლავრი და აუჩქარებელი სტუდენტებიც, „რომელთა შორის, როგორც გვარწმუნებს „ინ და ფარი“ მოუკიდნია ფეხი და ფრთა აუსხავს წარსულის სიყვარულის გრძნობას“. ამ ახლის მიმართულებისავე შედეგია, რომ „ინ და ფარი“-ც შეიარაღებულა ახალგაზდობის სიმხნით და განუზრახავს, რათა ჩვენი ისტორია, რომელიც ჩვენ თვითონ მეცნიერულად გამოგვიკვლევია და შეგვისწავლია, რუსებსაც გადუთარგმნოს და შეასწავლოს, უკეთეს ამის წინააღმდეგი არ იქმნება თვით მ. ჯანაშვილი, როგორც ავტორი ამ ისტორიისა. მართალია, ავტორი ხელს არ უცარავს ახალგაზდა მშრომელს და სათუო პირობით აძლევს რუსულად თარგმნის ნებას (ივერია № 86), მაგრამ „ინი და ფარი“ ჩვენ რომ დაგვკითხებოდა, გადაჭრილ უარს ვეტყოდით და მით დავიხსნიდით როგორც გულწრფელ მთარგმნელს უნაყოფო შრომისაგან, ეგრედვე ჩვენს ეროვნულ ისტორიას იმ შეურაცხყოფისაგან, რომელიც იქმნებოდა შედეგად რუსულის თარგმანისა.

6. მოვარდელიშვილი

გიგლიოგრაფია

«ორი მოთხრობა» ეგ. ნინოშვილისა (ინგოროყვასი), ავტორის სურათით და მისი ბიოგრაფია, შედგენილი გ. წერეთლის მიერ, ტფილისი 1895 წ.

შარშან გარდაიცვალა ჩვენი ნიჭიერი ასალგაზდა ბელეტრისტი ეგ. ნინოშვილი და შარშანეუ ერთმა მისის ნიჭის პატივისმცემელმა განიხილასა შემოკრება ბელეტრისტიის ყველა ნაწერისა და ცალკე წიგნად დაბეჭკდა. განა, მკითხველო, რომ ამ განხილას განსორციელებს იურიად სასურველო, სასარგებლო და სწორედ კეთილი საქმე იქმნებოდა? მაგრამ, სამწუხაროდ, ამ განხილას არ ელირსა საქმედ გადაქცევა...

ეს გარემოება იყო მიზეზი, რომ დღეს ამისთანა ნიჭიერის მწერალის ნაწერები ერთად დაბეჭდილი არა ტეკეს. ამ ნაკლის შეკება ჩვენს ლიტერატურაში მოინდომა რადენადმე «კვალის» რედაქციამ და წელს დასტამბა პატარა წიგნაკი, რომლის სათაური ზემოთ მოვიხსენეთ. წიგნაკში დაბეჭდილია მხოლოდ ორი პანაწინა მოთხრობა: «განკარგულება» და «მონადირე». რასაკვირველია, ამისთანა პატარა მოთხრობას, ანუ, უკეთ ესთქვათ, პატარა ამბავს, გაკვრით მოთხრობილს, ბევრი არა მოეთხოვება-რს და არც ჩვენს ტეკეს აზრად ამ ორის მცირე ნაწარმოების გარჩევა და განხილვა კრიტიკის თვალთა. კიტყვით მხოლოდ, რომ კაცი დიდისა და განსაკუთრებულის ნიჭით უნდა იყოს მოსილი, ამისთანა პატარა ამბით ბევრი რამ უთხრას მკითხველის გულს და სულს. მაინცა და მაინც ამ ორს პატარა ნაწარსაც ატყეა, ცოტად თუ ბევრად, ნიჭი ნინოშვილისა, ამხნეა მადლი იმ შემოქმედობისა, რომლის ნაყოფიც იყო:

«შალეოსტომის ტბა» და სხვა უფრო შესამჩნევი ნაწერები უდროოდ გარდაცვალებულისა.

არ შეგვიძლიან, სამწუხაროდ, არ აღვნიშნოთ მხოლოდ ის გარემოება, რომ ეს ამ ორის ხატარა ამბისა ალაგ-ალაგ ცოტა გაუშალა მინებელია. წიგნაკი იაფი გამოცემაა, სელ-მისაწვდომი მდებარე სალსასათვის და შინაარსითაც სასაღისო სავითსავით მისთვის; ამიტომ მაისთანა წიგნაკების ქართული უუარადლება უნდა ჰქონდეს მიქცეული. თუ განსიგნებულმა რაიმე მიზეზების გამო ვერ შესძლო, ვერ მოასკრსა ესა, ამ საქმეს ღირსეულად უნდა გასძლოლოდა გამოცემული, «კვალის» რედაქცია. სკენის აზრის დასასახუთებლად მოვიყვანოთ ორიოდე მაგალითს:

„...ფანტიკოსს ბეჟანს იჭვიც არ შექქონდა ზღაპრებში მოთხრობილი ამბების სინამდვილეზე“...

ეს წინადადება ქართულად არ არის აკბეული და ძალიან უღის სუნი რუსიციზმისა.

...„მართალია, ბოლოს დროს ბეჟანა ძლიერ ჩიოდა ნადირის გადასვლაზე“...

ჩიოდა რასა და არა რაზედ. რაზედ სჩიო? რუსულად ასე ითქმის — почему жалуешься, «რაზედ მიწერები, ეენო, რა მხართებს ნეტავ შენა? რას მიჩიო, რას სჩიო? — О чем жалуешься.

„ზუილი გლეებისა.“

მგლები ჰუზიანს, ჰმეიანს და არა ჰზუიანს, არცა ჰზმეიანს.

...„გვერდთან წაინხუბნენ კვერნები“...

...„რომ შეეცყო გარსკვლაგზე, რამდენი გავრდა ღამის და რამდენი დარჩა კიდევო“...

არც ეს არის კარგი ქართული. ქართველი ასე იტყოდა: კარსკვლაგებზედ შეეცყო ცას, რამდენი დრო გასულა ღამისა და რამდენი დარჩენილა კიდევო.

...„კარგნიშნად ჰქონდა დაცდილი“...

რაცი კარგად დაცდილი ჭქონდა, სიტყვა ნიშნად საჭირო აღარ არის. კარგად მქონდა დაცდილი, ცუდად მქონდა დაცდილიო—ასე უნდა იყოს.

...„ჩაუთრი მონადირეების ფიქრით, მღვთმარობს შემდეგში“...

ეს სულ ხალხის რუსიციზმია. ლექსთა-შექმოვას, რედ-შესრულის შეთანხმებას აღარ გამოგვიკვირებთ: ეს ნაწილი გრამატიკისა სრულად უარყოფილად თითქმის ამ წიგნაკში.

ორიოდე მატალით კიდევ:

...„რომ მას მოუტანეს ბოჭაულის უწყება, რომლითაც მას უნიშნავდა ბოჭაული ვადას...“

შეუძლებელია ამდენის ნაკვალ-სასვლის სმარება ქართულში.

... ას ცხრა მანათი იმდენსეუდ დიდი ფული იყო, რომ მის...

...„მოაწია გაყიდვის რიგით“...

მოაწია რამ? დრომ, რიგმა... და არა რა?

...სასვლადო გაჭრობიდან დაიჩინა ეს ხარები...

უცნაური მიმოსვრას!

ორიოდე სიტყვა ვითქვით განსვენებულის ეგ. ნინოშვილის ბიოგრაფიის შესახებ, რომელიც შეუდგენია ამ წიგნაკში ჩასართავად ბ.ს. გ. წერეთელს. მაგრამ მანამდე ერთი რამ კიდევ უნდა გუ-საუკუდურით გაკერით «კვალის» რედაქციას. ამ დალოცვილს, ის არა სჯობდა, რომ ორ პატარა, თითქმის უმნიშვნელო ამავის მაგიერ დაესტამბა ცალკე წიგნად ერთ-ერთი დიდი მოთხრობა ნინოშვილის, «კვალში» დაბეჭდილი შარშან და შარშან-წინ: ან «ჩვენის ქვეყნის რაინდი», ან «პარტასი», რომელსაც აფთიაქსანის სისწერით სწონავდა რედაქცია და ისე აწვდიდა მკითხველებს, თითქო მეწერიმალეა და კეეს ჭყიდის თითო გაზეთისასაო. ამით უფრო მეტს სარგებლობას მოუტანდა თავის-თავსაც, განსვენებულის სასულსაც და მკითხველსაც. დიდი თაყვანის-მცემელი უნდა იყოს გაცი მწერლისა და დიდი მოთმინებაც უნდა ჭქონდეს, რომ იკითხოს მისი ნაწერი, რა-

მელიც პატარ-პატარა ნაკრობით იბეჭდება კვირეულს გასუთში სამსა და ოთხს თვეს!

რაცა შეეხება განსვენებულის ბიოგრაფიას, ურიგოდ არ არის შედგენილი. ამ ბიოგრაფიაში აღწერილია, რომ ღარიბ-ღატაკის დედამისი შვილი, ერთის საწყალის გლეხ-კაცის ბიჭი ათას ჭირსა და კაცლასშია, მაგრამ მანინც ეტანება წიგნს, სწავლას და, თუმცა მრავალი დაბრკოლება ედობება წინ, მანინც არ ჰკარგავს იმედს, ებრძვის გმრებობას, ისწრავის ნათლისავენ და ბოლოს იმდენად ვითარდება, რომ უკვე მძირილია ამ ქვეყნისა; ნიჭი მისი ჭნათობს ახლად ბრწინებულად და აშუქებს, ათბობს თვისის ნამოქმედართ ტანჯულთა და ხელში მყოფთა. ბიოგრაფიიდანვე სჩანს, რა ადვილად შეიძლება თვით უნიჭიერესი ვმარადი. შთანთქმს სიბუნებამ, სიღარიბე-სიღატაკემ, ათასმა ჩვენმა მოუწუებლობამ და ურიგობამ, ჩვენმა დაუდევრობამ საღსში სწავლა-განათლების გაკრცელების საქმეში. ვინც ამ ბიოგრაფიას წაიკითხავს, დაწმუნდება, რომ ყველას წმინდა და სამღვთო მოკვლევას, ეტადოს სოფლად განათლების სიიკი მოაფინოს, ცოდნა გააგრძელოს, რადგან უამისოდ მრავლისაგან მრავალი ნიჭიერია, თბლნი მარგალიტნი, როგორც ზღვის ძირას, ისე დამარხულნი ერის გულის სიღრმეში, შესაძლოა, სამუდამოდ დაეკარგოს ქვეყნას. მადლობა ღმერთს, რომ ნინოშვილი მანინც და მანინც ვერ დაჭლებს უმეტრებამ, სოფლის წყვილია და იმდენი იბრძოლა, ბოლოს მანინც თავისი გაიტანა, თვის ნიჭს მოუარა, გაფურჩქნა, თვით სასული მოისკეტა და ჩვენს მწერლობას, ჩვენს კრსა და ქვეყნას აჩუქა ისეთი ნაწარმები სიტყვა-გაზიარების მწერლობისა, როგორც არის: «ქრისტიანე», «სიმონა», «ჩვენის ქვეყნის რაინდი» და სხვ.

ბიოგრაფიის მცირეოდენ ნაკლებკანებად ის ჩაითვლება მხოლოდ, რომ მისი შემდგენელი წამ-და-უწამ თავისს ამბავს მოგვითხრობს, ისეთს ამბავს, რომელსაც მცირედი კავშირი აქვს განსვენებულის ეგნატის ცხოვრებასა და მოღვაწეობასთან, რომელიც ნაკლებად ახასიათებს იმის ვინაობას, იმის სულის ვითარებას. ასეთია, მაგალითად, საკმაოდ კრცლად მოთხრობილი კვიზოდი იმისი, თუ როგორ წაუვითხა გ. წერეთელმა ნინოშვილს ყვირილში ბ-

ღღღღღღღღღღ კანტორაში თვისის მოთხრობის აზიზველ ნაბიჯისა სტენები, როგორ დიდად მოიწონა ეს რომანი და ბოლოს როგორ იტრა (?) მოთხრობის გმირთა სვე-ბედისათვის (გვ. XIII-IVX); ასეთივეა ებიზოდი შესახებ მუშების ავანეებისა ბათუმს (როტმილდის ჭარხანაში). აქ გ. წერეთელი ვრცლად მოგვითხრობს, რომ იმ დროს მე არტელს ვადგენდი ბათუმში მუშებისას, ავანეებულმა მუშებმა მე მომხართეს; დაიწყო შუამდგომლობა თ. ნ. ერისთავის წინაშე საწყალთათვისა და სხვა ამისთახები, რომელთაც, როგორც მოკისსენეთ, ძლიან მტირადი, სკლ შორეული ინტერესი აქვს ნინოშვილის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის გაცნობის მსურველთათვის (გვ. VIII-XII).

ბიოგრაფია, ჩვენის ფიქრით, უნდა გარკვევით ასახიანებდეს მწერალს, გვითვალისწინებდეს მის ცხოვრებასა და მოქალაქეობას არა მარტო იმ გარემოებათა აღსრულებით, რომელნიც მწერალის გარეგანს ცხოვრებას შეესება, არამედ იმ გარემოებათა გარკვევითაც, რომელთა გამო სწამობოდა ზრდა საბიოგრაფიო კაცის სულისა, ნიჭისა, რომელთა რედ-გაგენითაც შემუშავდა მისი ფიქრი და აზრი, მისი ფსისოლოგია. ყოველს ამას ძლიან მოგვებულა ბ-ნ გ. წერეთლის მიერ შედგენილი ბიოგრაფია ეგ. ნინოშვილისა. მანც ამისათვისაც მადლობელი უნდა ვიყენეთ ბიოგრაფიის ავტორისა. ამ ბიოგრაფიით ცოტად მანც გაგაცნო ის გარემოებანი, რომელთა შორისაც აღიზარდა და მოწოდებდა ჩვენი დაუვიწყარი ეგ. ნინოშვილი. როცა უფრო მრავლად მოგროვდება საბიოგრაფიო მასალა, მაშინ, იმედია, დაიწერება უფრო ვრცელი ბიოგრაფია, რომელსაც მტირადი მნიშვნელობა არ ექნება ჩვენის მეთისველის საზოგადოებრივსათვის.

G.

Очерки по Исторіи Грузинской словесности. Выпускъ первый. Народный эпосъ и апокрифы. А. С. Хаханова. Москва 1895 годъ.

ვინც ჩვენს თხზულებას (სასაღხო პოეზია) კითხულობს «მოამბეში», ცხადად დაინახავდა, თუ როგორ შეესტირით ჩვენ ყო-

გელ სტრიჟინში ცასა და ქვეყანას, რომ ჩვენი ლიტერატურის საზოგადოდ და სასაზღვრო სიტყვიერება ნამეტურ სრულიად არ არის შემუშავებული, რის გამოც წოგაერთებს ჭკონათ, რომ ვითომც სრულიად არაკითარი გონებრივი განში არ გაგვანდეს: არც მწერლობა და არც სასაზღვრო ეპოსი (მაგ. ისილე) „Исторія всемірної літературы“ Зотова იმ ადგილას, რომელიც შეესება ქართულს ლიტერატურას; დუბროვინის „Закавказье“ გვ. 127, 137 138; ზუბოვის „Картины Кавказскаго края“ ч. 1. გვ. 12—13, 151—152; ა. რაგარელის „Грамоты и другіе историческіе докумен-ты“ გვ. XXXVII., „Сѣв. Вѣстникъ“ за 1889 годъ № 2 „Письма о Грузіи“ Н. Д. და სსგ).

მით უმეტეს სასამოკრო და გასასაზღვრო ჩვენთვის შექნა ისეთის შესანიშნავი თსულები, როგორც არის შემადამწერილი „Очерки“ ბ-ნ ა. სასანაშვილისა. ავტორი ამ სახლის შრომის ყველასთვის ცნობილია ჩვენშიცა და რუსეთშიც, როგორც დაუღალავი მოღვაწე და თავდადებული მკვლევარი ჩვენის ქველსა და საზღვის მწერლობისა, სასაზღვრო სიტყვიერებისა და ისტორია-ანტიკლოგიისა. მის ურინსე ნაწერებში ეს სახლი თსულება ყველსე უფრო დიდი და საყურადღებო შრომა. ეს კებერთელა თსულება (366 გვ.) შესდგება ორის ნაწილისაგან; პირველი შეიცავს სასაზღვრო ეპოსის განხილვას (3—143 გვ.) და მეორე შეესება მწერლობითს ლიტერატურას (143—366). ამ ორ ნაწილს წინ უძღვის ორი შესავალი: პირველში არის განმარტებული საგანი წიგნისა, მეორეში არის მოკლე მიმოხილვა ბოშვისა, ბროსესისა, მასს მიუღლებრისა, ფრიდრის მიუღლებრისა და სსკეების თეორიებისა შესახებ ქართულ ენის ჩამომავლობისა. პირველი ნაწილი თსულებისა შეიცავს რვა თავს: I—საღვთი ჩვეულებანი და სიმღერანი, II—გმირული ლექსები, III—ისტორიული ლექსები, IV—ლირიკური ლექსები, V—ზღაპრები, VI—ანდასები, VII—გამოცანები და VIII—შელოცვები. მეორე ნაწილი არის გაყოფილი სეოთ თავად: I—ქართული ამბოროთები, II—სასულიერო ლექსები (Духовный стихъ), III—ლეგენდები, IV—საღვთო წიგნები (კარბადინები, კალანდობა, სამთვარიო, სიხმრის წიგნი, სირომანტია და სსგ.), V—წმიდათა ცხოვრებანი. წიგნი დაბოლოებულია დამატებანი.

ქართულ სიტყვიერების ისტორია, — ბ-ნ ა. ხასანაშვილის აზრით, — შეიცავს განსილვას ზემონ-სიტყვიერებისას და მწერლობისას. პირველი აზის შექმნილი მთლად ხალხის მიერ, რისგამოც იგი აზის მოკლებული კერძო ინტერესებს. მეორე კუთვნიის კერძო ავტორებს: ხალხს დაუწვია გონებრივი განვითარება უუძველეს დროიდან და პირველად შეუქმნია ლიტერატურა და რელიგიური სიმღერები ღმერთების სადიდებლად. ამ თავის ნაწარმოებს ხალხი უფროებს საღმრთო კრძალულებით. მწიგნობრობის გახეიდან დაიწყო ასევე ფორმბ სიტყვიერებისა — სასულიერო ლექსები და ლეგენდები. მთოლოგიურის თეორიით, ეგვიპტის ნაწარმოებნი სიმბოლოური განხორცილება ბუნების ძალთა (იკობ გრიშვილი, მანგარდტი, შვარცი, გუბერნატისი, რუსესტი მილლერი და აფანასიევი). მეორე თეორიით («თეორია ლიტერატურული გავლენისა»), ეს კალაპორტი ცოტა უნდა შევიწროვდეს (ბენევი, კესელფოსკი, კესელფოდი მილლერი) და შესაძლო თეორიამ წამოაყენა წინ დიდი გავლენა ქრისტიანობისა (ბოკომილებისა და ანტონიებისა) სახალხო სიტყვიერებაზე (ბუგბი). თუ ევროპაში ასეთი უფრადლება აქვს მიქცეული ამ სავსეს, ჩვენში, წინააღმდეგ ამისა, ძალიან გვიან მიმდევარ უფრადლება სახალხო პოეზიას, პირველად ჩვენი პერიოდიული გამოცემანი სრულებით უარს ჰყოფდნენ ამ სავსის მნიშვნელობას და მათში სახალხო პოეზიის ერთი ნიმუშიც არ იბეჭდებოდა. პირველად სახალხო პოეზიას მიაქცია უფრადლება «დროებაში» და იწყო ამ პოეზიის ნიმუშების ბეჭდვა. შემდეგ სახალხო პოეზიას ფართო ადგილი აქვს დათმობილი «თეატრში», «ივერიაში», «ჯეჯილიში», «ნობოთში», „Сборникъ матеріаловъ для описанія мѣстностей и племень Кавказа“-ში და სხვ.

სახალხო ლექს-სიმღერებში, — განაგრძობს ბ-ნი ა. ხასანაშვილი, — პირველად ესება გაღმერთებულს გარეშე ბუნებას: მზეს, მოვარეს, გაზაფხულს, გაზაფხულის ღმერთს. ხალხი დღესასწაულობდა მზის ამოსვლას, ჩხვლას, მოხსლოებას გაზაფხულისას. მზის დღეობა ბოლოს შეუერთდა შობა-ასალწულს. ამ დღესასწაულებს შეეხება მრავალი სახალხო ჩვეულება და სიმღერები (მაგ. «კალანდობა», «ალილო-აზალო», «ბედის კვერი», «ბასილია»). ამ ჩვეულებასა და დღესასწაულთა აქვთ კავშირი აგრეთვე ეგვიპტოთან, შავ-რძის-

ბათთან («ეენობა»), ადდგამსთან, ასალ-კვირესთან («ბერიკელა», «კუდიანობია», «ჭონა» და სსვ.)

მეორე კათოღორის სახალსო ნაწარმოებისას შეადგენენ გმირული ლექსები. იგინი განიყოფებიან ორ რიგად: პირველში ხალსი უმღერის ბუმბეკასებს (великие богатыри, великаны.), მეორეში კი განმარტულია აღმოსავლეთის სიუჟეტები და მოტივები. პირველ რიგის ლექსებში ყველასე უფრო თავლ-სახინო ადგილი უჭინავს ამინანს, მეორეში კი—როსტომს. ამინანსე ყველგან შესგდებით საქართვლოში ლექსებს და თქმულებათა, მაგრამ სრული თქმულება არის შენასული მხოლოდ სამი და სამივე წარმოადგენს უფრო პროზულ ნაწარმოებს, ვიდრე ტალექსილს, წეობილ სიტყვაობას. ერთი ვრცელი ვარინტი კეუთინის ფშავლებს, მეორე—სვანებს, მესამე არის ჩაწერილი ქართლში, სოფელ ბრეთს. ამ თქმულებებში ამინანი არის ხან სულკალმასის შვილი, ხან ბადრისა და უსუპის ძმა, ხან ბადრის შვილი. იმერულ ვარინტში კი ამინანი არის შერეული ქალთან—როკაბთან (რუსების «ბახა-იაგა»).

ყველა ვარინტებში ამინანი არის დასურათებული ორ ნაინად: კეთილ და ბოროტ არსებად, ღმერთად. როგორც კეთილი ღმერთი, იგი ჰსოცავს ღებებს, კბრძვის ტას, რათა მოსპოს ქვეუანსე ბეკრი უსამართლობა, ცდილობს ხალსს ადლიოს რძინი და არ სისსლინი პური და ამისთვის დასვილია ღმერთისაგან*), როგორც მიჯაჭვული პრამეთეოზი ბერძნებისა. მეორე მხრით ამინანი კბრძვის ღმერთს, ქრისტეს და სურს გასწევიტოს კაცობრიობა. ეს მოკლე-ნა შესანიშნავია ჩვენში. ბოროტების ღმერთი (БОГЪ ЗЛА) ქართულს წარმათულს საწმუნებას არ სცოდნია, კეთილის ღმერთი კი ჰეკე-და—არმაზი (არამუსდი სპარსელებისა). ამისთვის აღბად სპარსე-

*) მეტი არ იქნება აქ დავსძინოთ ჩვენის მხრით, რომ ყველა ასეთს თქმულე-ბაში ზოგიერთი დღის-მეტყველნი და ფილოსოფოსნიც, მიმღევარი მითოლოგი-ურის თეორიისა, ჰხედავენ პირველ გაღვიძებას კაცობრიობის თვით-შემეცნებისას, ანუ კაცისაგან ვარეშე ბუნების დათრგუნვას, მაზედ ამაღლებას გონებით, კაცისგან თვისის უმაღლესის მოწოდების შემეცნებას, მის პირველს კულტურულ ნაბიჯს და სსვ. (ახილე ამაზე O. Pfeleiderer-Genetisch. Spekulativ Religion. vier Haupt. Seit. 364—5; I. Eichhorn—Urgeschichte. B. I. S. 424; D. Straus—Die christliche Glaubenlehre. 1841. B. II § 55. S. 27—34).

ლების ბორცვი ღმერთი არიმანი შეერთდა ჩვენს სამიანთან. ეს იქიდან სჩანს, რომ არიმანის მსახურნი ანგელოზები Aeschma-კები გაგრძელებულია ჩვენში და უთუოდ მათი ბატონი ღმერთიც არ დაავიწყდებოდათ ქართველებს. ამირანის თქმულებაზედ ჰქონდათ აგრედვე გაკლენა აზგარითებსაც ისე, როგორც თვით ამ თქმულებათა ჰქონიათ გაკლენა ლეგენდებზედ შესახებ წმმ. გიორგისა და სიმეონისა.

როსტომის შესახებაც სამი სრული ვარიანტია დაცული: ერთი სვანეთში, ერთი თუშეთში და ერთიც იმერეთშია. გმირულ ლექსებს და თქმულებათა ეკუთვნის აგრედვე თქმულებანი და ლექსები ეთერისა და აბესალომისა (ეთერიახია), თორღვასა, გიგასი, ზეზვასი; ასქინასი, სოლოღასი და სსვ.

ისტორიული ლექსები შეესება უმეტეს ნაწილად თამარსა და ერეკლეს. თამარიცა და ერეკლეც — ორივენი ბრწყინავენ საქართველოში, მაგრამ ლექსებში ორივენი მოსთქვამენ, რომ მთლად პერძო მიაღწიეთ ჩვენს სურვილს და ვერ მივანიჭეთ სამშობლოს დიდებული მამაკალი. თათრების შემოსევამ საქართველოში ბევრი სიუჟეტები გააჩინა სახალხო სიტყვიერებაში. არიან ისტორიული ლექსნი აგრედვე აწილის შესახებაც.

ქართული სალირიო ლექსები მოკლედ მოჭრილია, ლაზონური და სსვა ენაზე ძნელი გადასადები. ხშირად შეეკარებულ ქალისა და კანის მაგიერ გამაჰყავს საღხს შინაური და გარეული ცხაკელები. ქართულ ლირიკაში ბირველი ადგილი უჭირავს ქალს: აქ იგი არის დაუშრეტელი წყარო და უკვდავი მუსა საღხის ჰოეტურის ტენილობისა (ის. ჩემი სახალხო პოეზიისა მეორე თავი მთავრად 1894 წ. დეკემბერი). სსვა გვარს სალირიო ლექსები შეესება მიწის მუშაობას, გუთანს, ხარს და სასოგადოდ ყოველს საგანს, რადგან ქართველი ყოველთვის დიდინებს და ყველაფერს ამოებს სიმღერაში. ამ სალირიო ლექსებში სოგი თვითონ ერას შექმნილია, სოგს ვი ეტყობა თათრული და სპარსული ჩამომავლობა. ქართულია: ლექსი, სიმღერა, შინა, ფერსული; თათრულია: მუსამბაზი, ბაიათი და ვინავი. ყველა ამ სიმღერებს ჰყავს მამღერალი სპეციალისტი: საზანდარი, ანუ მესტირე და აშუღა, რომელნიც დაჭმულნიან ლექს-

სებს სტვირზე, დაფზე, ჩანგზე, ბუზე, წინწილასზე, ჩანგურზე და ჭიანურზე. ამ სავარკვებში სხანსუღია: დაფი, ჩონგური, ჭიანური, აგრედვე ზურნა და დუდევი. ქართული სასალხო სიტყვიერება უფრო მდიდარია ზღაპრებით, რომელიც განიფოფებინს სამ კლასად: I მითური ზღაპრები, II ზნეობრივი და III ცხოველების ეპოსი. ბევრი სიუჟეტი ქართულ ზღაპრებში მოგვარონებს თურქებასა და სხანსუღების ზღაპრებს; ეს კავშირი აისხსება გავლენით დაფისნალოგიურის ერთბუნებობანებით. ზღაპრებში უველგან არის რძი ნათელსა და ბნელს შორის, დღე ებრძვის ღამეს, ზამთარი ზაფხულს. შესანიშნავია ქართულ ზღაპრების შინაგანი სიმდიდრე და მსგავსება და კავშირი აღმოსავლეთისა და დასავლეთის ერთა უველა ზღაპრებთან. აღბად ხან ჩვენს ზღაპრებს ქქონათ სსკებისზე გავლენა, ხან სსკებისს ჩვენს ზღაპრებზე.

ანდაზებში სალხი მოკლედ ქსატავს თავის სიბრძნეს, აზრს, შესედულებას. მათში სჩანს ძველი მითური კვალი და გავლენა ისტორიულის ამბებისა. მაგალითებრ, მითურის სსანათისა არის ანდაზები: «თუ მთვარე ჩემსკენ არის, კარსკვლავები რაღად მიხდა» (სჩანს მნათობთა გაღმერთება); «გაჭირებამ დედუფალთან დამაწვიანა», «ბედს გერ წაუსკალა», «ბედნიერება მომეცი და სანაგვეზე გადამაგდე», «უბედურს ქვა აღმართში მიეწია» და სსგ. ისტორიულ სიუჟეტის ანდაზები: «თამარ ერწერუმელი გოჭის თავს მე მართმეკის» (გავლენა სათათრეთისა), «თუ თათელი იქნა, ბუნი მილეტიდამ მოფრინდება» (საბრძნეთის გავლენა), «ინდოეთში ვიჩი სეზე გავიდა» (ინდოეთის გავლენა). ზოგი ანდაზები შეეხება რჯასის შინაურ ცხოვრებას: «ბატონმა რამ გითხრას, მუხას ვაშლი აბაია, დაუჭურე», «ბუტონის რისხვა წყალობაა», «არც არავის უმა ვეოფილვარ, არც არავინ უმად მყოლია, ძველი ბური ძველი ღვირა წლიდან წლამდე გამყოლია», «აზნაურის სტუმრობა ნუ გგონია ხუმრობა».

გამოცანები აღლეგორიულად ქსატავს ერთს სავანს მეორეს შემწობით: «მოვიდა თეთრი მოზკერი, გაავდო შავი მოზკერი» (დღე და ღამე).

შელოცვებში სალხი მიჭმართავს ღმერთებს, ითხრავს მათს წყალობას და რისხვის უგებრუნებას. ქართულ სალხს ძალიან

უყვარს შელოცვები და გამოლოცველი დედაცანები. შელოცვას და გადალოცვას მიჰმართავს მწვემსიც, მონადირეც, მიწის მუშაც, ოჯახის პატრონიც. ეს ლოცვები არის შეკრებილი კარბადინებში და შეესება ყოველს სსეულებას.

სიტყვიერების მეორე დიდს განყოფილებას შეადგენს მწერლობა, რომელიც საქართველოში იწყება ქრისტიანობის მიღებიდან (IV ს.). ქრისტიანობამ საქართველო დაუგაჟიროს საბერძნეთს და იქიდან წამოაღებია განათლებაც და მწერლობაც. დაიწყო სანა ბიზანტიის გაულებისა, რომელიც განგრძელდა იუსტინიანეიდან გიორგი ბიზანტიის დაცემამდე. ბერძნების მიხედვით ქართველებმაც იწყეს სამწერლობო მოღვაწეობა და სტამბის შემოღებამდის აკრეფებდნენ წიგნებს სელთ-ნაწერებად. ურბეულესი ნაშთი ამ ლიტერატურისა არის ქინის სასარება (VI ს). მეცხრე საუკუნიდან დაგვიჩა ქადაგებანი, კრებულები და კურთხევისი, მათე საუკუნიდან ბიბლია და სსეა გაარი ნაშთებიცა.

განათლების ტენიტრებად იყო პალესტინისა, სირიისა და ათონის ქართველთ მოწარმებები. პირველი განათლება იყო რელიგიურ-ზნებობრივი. პირველად განათლება დაიწყო საქართველოს გარეშე, ბოლოს თქნი მოიმაგრა თვით საქართველოშიაც. აქ პირველი ადგილი ეჭირს დასავლეთს საქართველოს: მესსეთს, იმერეთსა და შავშეთს. სკოლები იყო მოფენილი მთელ საქართველოში და ბიზანტიურად იყო მოწვობილი. არჩილიანიდან სჩანს, რომ ამ სკოლებში ასწავლიდნენ: წერას, კითხვას, მსოფლიო ისტორიას, უცხო ენებს, თარგმნას, საღმრთო წერილს, იურისპრუდენციას, პიტიკას, მათემატიკას, დიპლომატიას, გიმნასტიკას და თესტოვანიეს. მე-XI საუკუნეში პეტრიწის აქეს აკადემია გრემში. მე XVIII საუკუნეში ანტონ პირველმა დააარსა სემინარიები და გადააკეთა სკოლები რუსულ სკოლების ტიპის მიხედვით, ჩაურთო სემინარიის პროგრამაში გრამმატიკა, ლოღიკა, ფილოსოფია, ღვთისმეტყველება, მეტაფისიკა და თვითვე დაამისადა ამ საგნების სასულმძღვანელონი. ამ ძველ დროის ქართულ მწერლობაში უფრო ვრცელს და საინტერესო განყოფილებას შეადგენს აპოკრიფები, ლეგენდები და სასულიერო ლექსები.

აზოკრიტები ძალიან ადრე შემოვიდა საქართველოში ვერ საბერძნეთიდან, მერე სომხეთიდან. შესანიშნავია აზოკრიტები: აბელის მოკვლა კანისაგან, «სარება ანგელოზისაგან სეტის (სეთი) დაბადების შესახებ», «სოლომონი», «ქალწული და ჭაბუკი», «აბრამიანი», «იობი», «მიძინება ღვთის-მშობლისა», «წერილი ავგარისა იესო ქრისტესთან» «მიმოსკლა ღვთის-მშობლისა», «ბრძანება იესო ქრისტესი სილიბისტროსთან», «გოდვა ღვთის-მშობლისა», «კეიხუკები ელისაბედისა ქრისტესადმი», «ლოცვა ღვთის-მშობლისა», «საუბარი გრიგოლ განმანათლებელისა ანგელოზებთან», «სამოთხე» და სხვა.

ბევრი ამ აზოკრიტებ შორის გაგრძელებულია სხვა ერთა მწერლობაშიც, მაგრამ ქართული მათი კარიანტები ბევრს ასალს და სრულებით უცხო მასალას იძლევა.

აზოკრიტების გაკლენით გახდა სასულიერო ლექსები. მათი სიუჟეტები არის ამოღებული საქრისტეანო მოძღვრებიდან, ამისათვის იგინი რელიგიურის შინაარსისაა. ზოგიერთ აზოკრიტის ეტიუბა დაბადების გაკლენა და გესვლა რეგორც სხვა ქვეყნებში, აგრედვე საქართველოს ყველა გუთსეში.

სასულიერო ლექსებთან ასლას დგას ლეგენდები ანუ სასულიერო და სსუობრივი ზღაპრები. იგინი გახდა სასულიერო მწერლობის გაკლენით. ლეგენდებში ქვეყნიური და ზეციური ელემენტები არეულ-დარეულია, მაგრამ ყოველთვის კეთილი სძლეკს ბოროტის. არის ლეგენდები, სხვათა შორის, შოთა რუსთაველისა, თამარისა, კასტანგ გორგასაჯანისა, დაღლაურისა, ირაკლისა და სხვათა.

ლეგენდების შემდეგ საუურადღებოა სასალსო წიგნები. ქართული «კალანდობა» მოკვარებს რუსებს «КАЛЕНДНИКЪ»-ს, ლათინთა «calendae»-ს და ბერძნების «Τὸν Προφήτην Εὐδρα Διόρυαι»-ს, სამკურნალეებში ანუ გარაბადინებში ანუ სსულია წამლები ჯანმრთელობის დასაცველად. ეს წიგნები შესანიშნავია, რადგანაც მათში არიან განმარტული მტენარეთა თვისებანი და მედიცინასთან არეულია ცრუ მორწმუნეობაც, რასგამოც საჭიროა მითოლოგიის შესასწავლადაც.

არა ნაკლებ საუურადღებოა «სამთვარიო», სასულდობრ, იგი საჭიროა ღინგვისტისა და ისტორიკოსისათვის. დასასრულ, სა-

უფრადღებოა «ქუხილის წიგნი», «სირომანტია», «სიზმრის» წიგნი და სხვა.

ჭარბოვანი ერის სიტუაციებისთან, აზროვნებისთან და შესჯდულებისთან ძალიან დაკავშირებულია წმინდათა ცსოვნებისა, ასე რომ ზოგიერთი მათგანი სრულებით ხალხის გემოვნებაზე გადაკეთებული. მაგ. ანდრეასპლოსის «ცსოვნებაში» არის ლაპარაკი სამოთხურზე, ცაზე, ელიაზე და სხვა-და-სხვა საკონსტრუქციულ და საღვთისმეტყველო საგნებზედ. ისე, როგორც თვით ხალხი მსჯელობს თვისს სიტუაციებაში.

ასეთია შინაარსი ზემო-ამოწერილის წიგნისა და მსჯელობა მისისა პატრიარქის ავტორისა. აქედან თვით მეთისველი მასწავლებს, თუ რამდენად მდიდარი და სხვა-და-სხვა იეროვანია ეს შინაარსი. თუმცა ასეთი შრომა პირველი მაგალითია ჩვენს ლიტერატურაში, მაინც შრომის მოყვარესა და ერუდიციით აღჭურვილს ავტორს დაუძლევიან ყველა დამბარკალებელი გარემოებანი. მისა თსზულება ისეთი შრომა, რომელიც უთუოდ ახალს ხანას დამზარებს ჩვენს ლიტერატურაში. ეს თსზულება ამ ლიტერატურაში პირველი მოკლეანა თვისი სამეცნიერო ღირსებით: საგნების სულიერატურულ შემოქმედებით, ავტორის ერუდიციით, მასალების სიუსკითა და შედარებითის მეთოდის მშვენიერად გამოყენებით. ამასთანავე იგი თსზულება დაბეჭდილია რუსულად და, მასსადაძე, მთელის იმპერიისათვის ადვილად წასაკითხი და გასაკები. ამიტომ იგი, იმედია, ბოლოს მოუღებს იმ სასაცილო და შემცდარს აზრებს ჭარბოვან კპოსისა და მწერლობის შესახებ, რომელიც აქვთ გამოთქმული ზოგიერთ ვაჟბატონებს.

რეცენზიის სისრულისათვის უნდა აღვნიშნოთ აქ რამდენიმე წერილმანი ნაკლიც წიგნისა: გმირულ კპოსში ავტორი უფრადღებოდ სტოკებს რამდენსამე თვალსაჩინო გმირს; აგრედვე გამოსტოკება გმირები საისტორიო ლექსებისა. ღირავის ნიმუშები ცნობა უსეიროა; მათ მაგიერ შეიძლებადა მოყვანა სრულის მარგალიტებისა საგნის უფრო კარგა დასასურათებლად. გარდა ამისა, ავტორის აზრით, ზოგიერთი ანდაზა ხალხის პოეზიას «ეგვიზის-ტეაოსნიდან შეუთვისება, მაგრამ პატრიარქული ავტორი უფრადღ-

ღებოდ სტოკებს იმის, რომ მრავალი ანდაზა, აფორიზმი და ეპი-
 სოდი გმიტების ცსოგებისა თვით «ვეფხისტყაოსანშია» ჩარ-
 თული სსსსსსსს სოეზიიდან მსგავსად იმისა, როგორც ეს სსსსს
 ჩვენს მსტიანეშიც. *)

მაგრამ შეგვიძლია თამამად ვსთქვათ, რომ ეს ჩამოთვლილი
 ნაკლებუკანების ერთი ტარია რეკანში თსსულების მრავალ-გვარ
 ღირსებისთან შედარებით და სრულიად გერაფერს ვერ დააკლებს
 მისს დიდს მნიშვნელობას. ავტორი კიდევ გვპირდება სამს ამის-
 თანა ტომს. დმერთმა ჭქსას!

მ. კელ—მე

*) ბ-ნ ხახანაშვილის წიგნის ნაკლებუკანებად უნდა ჩითვალოს ისიც, რომ
 ქართულის პოეზიის ნიმუშები თარგმანთან ერთად ქართულადაც არ არის მოყვა-
 ნილი. თუმცა ასეთი, მეცნიერების საწინააღმდეგო, ჩვეულება ჩვენში სხვებმა შემო-
 იღეს ისტორიულის დოკუმენტების შესახებ, მაგრამ ვწუხვართ, რომ ბ-ნმა ხახანა-
 შვილმა, მიუხედავად ამ ჩვეულებას, რედ.

რ ძ მ

III *)

რძის მამოსაპვლემანი სახსარებანი

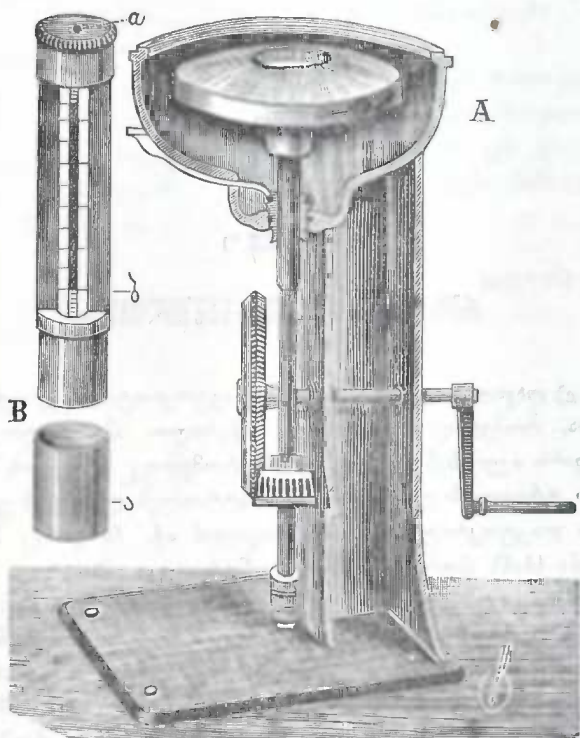
ე) ღაგაღის ლაქტოკრატი. ლაქტოკრიტი ისევე ცენტრიფუგია, რომელიც ზემოდ იყო აწერილი. ამ ლაქტოკრიტს ორგვარს აკეთებენ, ან იმისთანას, რომელიც ორთქლის შემწეობით ტრიალებს და ან ხელით დასატრიალებელს. მე ამ უკანასკნელ ლაქტოკრიტის სურათს მოვიყვან აქ. როგორც სურათიდანა სჩანს (სურათი 16) ეს ცენტრიფუგი მხოლოდ იმითი განირჩევა, რომ ღერძის ზემოდ თავზე თეფშის მაგიერად კარგა სქელი მორგვი აქვს ჩამოცმული. ეს მორგვი ზემოდან შუაში ამოფულდურავებულია კარგი ღრმა ბადიასავით და ამ ფულუროდან შიგ მორგვის სისქეში დატანებული აქვს რამდენიმე ბუდე. ამ მორგვსაც გარეშემო პერანგი არტყია, რომელიც აქაც გაჭრილია ნაჩვენები. ეს ცენტრიფუგი მოგონილია 1886 წელს და უფრო დიდრონი სარქვევებისთვის არის გამოსადეგი, რადგანაც ერთსა თუ იმავე დროს ათი თუ ოცი რძის გამოკვლევა შეიძლება; ფასიც ამისთვის დიდი აქვს, არა ნაკლებ 125 მანეთისა.

აი როგორა ხმარობენ ამ ლაქტოკრიტს: აიღებენ 10 კ.ს. კარგად არეულ რძისას, ჩაასხამენ რაიმე ქურჭელში და მიუმატებენ იმოდენსავე ძმრის სიმკაეეს, რომელსაც 5% გოგირ-

*) მოამბეა № IV.

დის სიმეავე უნდა ჰქონდეს შერეული; კარგად შეანჯღრევენ და ჩასდგამენ წყალით სავსე ქვაბში და გააცხელებენ 7—8

სურათი 16—(B).

სურათი 16. ლავლის ლაქტოკრიტი—(A).

წუთს. ამგვარის გაცხელებით ხაჭო გაიხსნება სიმეავეში და ამით ეზბოს გამოცლა გაადვილდება. ახლა ამ სიმეავესთან არეულ რძეს ჩაახამენ სპილენძის სათითის დაგვარ პატარა ქურქელში, (სურათი 16, ა), რომელიც კარგად ჩამოეცმება იმავე ლითონის მასრას (სურათი 16, ბ). ამ მასრაში ჩამაგრებულია ქიქის ვიწრო მილი, ნიშნებით განაწილებული. როცა ამ მასრას წამოაცმენ რძის სავსე სათითეს, რძე, რასაკვირველია, ქიქის მილში ავა, გაავსებს და მეტი გარედ გამოვა ზევითა პირიდან

(სურათი 2-ა), ახლა ამ მილს ანუ მილებს ჩააწყობენ იმ ბუდეებში, რომლებიც მორგვის ამოფუტრულშია დატანებული, ისე რომ ზევითა პირები ბადისკენ იყურებოდეს, და ბადიას თბილი წყალით (40°) გაავსებენ. ამას შემდეგ დიდის ბორბლის ტარს დაატრიალებენ და როცა იმ სიჩქარემდინ მიახწევს ტრიალი, რომ წუთში 50-ჯერ შემოტრიალდეს, მაშინ ერთს წუთს კიდევ ამ სიჩქარით ატრიალებენ და შემდეგ ტარს ხელს მოაშორებენ, რომ თავისთავად იტრიალოს (რადგანაც ტრიალი აჩქარებული იყო, ამისათვის ხელის მოშორების შემდეგაც იტრიალებს თვისის ინერციით). სამის წუთის შემდეგ ტრიალს შეაჩერებენ და ბუდიდან ამოიღებენ მასრებს იმ სიფრთხილით, რომ რძე არ გადმოიღვაროს; ამისთვის საკმარისია თითო დაუტყონ მილის ზემოთი პირი. მთელი ერბო ეხლა მოგროვილია მასრაში ჩაკეთებულ მილის შუა და ადვილია მისი ტანის შეტყობა ნიშნების შემწეობით. ამ ერბოს ტანი უჩვენებს პირდაპირ ერბოს რაოდენობას. მაგალითებრ, თუ ამ ერბოს ტანს 3,8 ნიშანი უჭირავს, მაშინ ერბოს რაოდენობა 3,5% იქნება.

ამავე ლაქტოკრიტიტით შესაძლებელია ნაღებ-მოხდილ რძისა და ღოს გამოკვლევაც და იმავე რიგად, როგორც ნაღებ-მოუხდელი რძე. მხოლოდ ამ შემთხვევაში ლაქტოკრიტიტის ნაჩვენებს ცოტაოდენი რაოდენობა უნდა მიემატოს, რადგანაც ეს ცოტაოდენი რძეში და ღოში რჩება.

მაგალითებრ, თუ ლაქტოკრიტი უჩვენებს:

	0,1%	ერბოს,	მაშინ	ამას	უნდა	მიემატოს	0,30%
	0,5	—	—	—	—	—	0,25
	0,6	—	—	—	—	—	0,20
	0,7	—	—	—	—	—	0,15
	0,8	—	—	—	—	—	0,12
	0,9	—	—	—	—	—	0,10
	1,0	—	—	—	—	—	0,08

ამ ლაქტოკრიტიტის შემწეობით, როგორც უკვე ვსთქვით, შესაძლებელია ზევით ნიშნების ერთად გამოკვლევა; ლაქტო-

კრიტში 24 ბუდეა და, მაშასადამე, თუ 24 მასრას სხვა-და-სხვა რძით ავაგებთ და ყველას დაენიშნავთ, შეგვეძლება 24 ნიმუშის ერთად გამოკვლევა. ამისათვის ამ ლაქტოკრიტს უფრო ღიდრონ სარძევეებში ხმარობენ; მისგან ნაჩვენები ერბოს რაოდენობა ძალიან მიახლოვებულია სინამდვილეს, თუმცა სოქს-ლეტის საშუალებას ცოტათი ჩამოუვარდება; მისი შეცდომა 0,1% არ გადასცილდება.

რადგანაც ამ ლაქტოკრიტის შემწვობით ნაპოვნი ერბოს რაოდენობა გამოანგარიშებულია რძის ტანზე, ამისათვის საჭიროა, თუ გვსურს რძის წონაზე გამოანგარიშება, რძის სიმჭირხნის ცოდნაც. ამ შემთხვევაში ერბოს ტანის რაოდენობას გაჰყოფენ რძის სიმჭირხნის რაოდენობით და ამის გამო ყოველი ნიშანი მასრისა ასე გამოიცვლება. ესთქვათ, რომ რძეს 1,039 სიმჭირხნე აქვს, მაშინ ერთი მასრის ნაწილის ერბო წონით იქნება $1: 1,039 = 0,962\%$.

რალა თქმა უნდა, რომ მომზადებულ რძის მასრებში ჩასხმა და ამ მასრების ბუდეებში ჩაწყობა სიჩქარით უნდა მოხდეს, რომ რძე არ გაცივდეს; თუ რძე გაცივდა, მაშინ კარგად არ მოიკრიფება.

ბ) სასწრაოთ გამოკვლევა. აქამდის ჩვენ სულ ერბოს რაოდენობის შეტყობაზე ვლაპარაკობდით; ჩვენ ვნახეთ, რომ ამისთვის მოგონილია მრავალი საშუალება, რომლებიც კარგად თუ ავად ასრულებენ თავიანთ დანიშნულებას. ახლა მკითხველების ყურადღებას მივაქცევ იმ ქიმიურ საშუალებათა, რომელთაც მეცნიერები ხმარობენ რძის ვრცლად და მთლად გამოსაკვლევად. როგორც უკვე ვიცით წინა წერილებიდან, რძეში, ერბოს გარდა, სხვა სხეულებიც არის: წყალი, ხაჭო, შაქარი და მარილოვანი ნივთიერებანი.

ა) წყლის და კლსტრატის რაოდენობის შეტყობა. რძეში ამ ნივთიერებათა რაოდენობის შეტყობა ძნელი არ არის: ჯერ ასწყავენ 10 კ. ს. (შესაძლებელია აგრედვე ცოტაც და მეტიც) რძეს და ჩაახამენ გამშრალ და აწონილ ფილაში და ხელმეორედ ასწონენ; ამიდ. შეიტყობენ ამ რძის წონას. ახლა

ამ ფიალას დასდგამენ მღულარე წყალზე და დააშრობენ. ამის შემდეგ შესდგამენ გამთბარ ყუთში (ეგრედ-წოდებულ გასაშრობ ყუთში), რომელიც 100—110°-დინ უნდა იყოს გაცხელებული და აქ იმდენს ხანს დასტოვებენ, ვიდრე ამ ფიალის წონა უცვალვებელი შეიქმნება, ე. ი. ამ ტემპერატურაზე აღარასა ჰკარგავს. ახლა გაცივების შემდეგ, ამ ფიალას კიდევ ასწონენ, წონიდან ფიალის წონას გამოორიცხვენ და ეს იქნება ექსტრაქტის რაოდენობა 10 კ. ს. რძეში. წარმოვიღვინოთ, რომ დასაშრობად აღებულ 10 კ. ს. რძეს 10,38 გრამი წონა ჰქონდა და დაშრობის და გაშრობის შემდეგ ფიალაში დარჩა 1,28 გრამი; აქედან ექსტრაქტის რაოდენობას ასე გამოიანგარიშებენ:

$$\frac{1,28 \cdot 100}{10,30} = 12,42\% \text{ იქნება.}$$

ამ რაოდენობას თუ 100-დან გამოვრიცხავთ, ნაშთი წყალის რაოდენობა იქნება 100 გრამ რძეზე: $100 - 12,42 = 87,58\%$ წყალი.

ჩვენ ამ ექსტრაქტის რაოდენობაზე კიდევ გვექნება ლაპა-რაკი და ეხლა კი იმას ვიტყვი, რომ ფიალაში რძის დაშრობას ძალიან დიდი დრო უნდება, 10 თუ 12 საათი და მიწვს სრულიად არა შრება. ამის მიზეზი ის არის, რომ დაშრობის დროს ხაჭო რძის პირას კანად იქცევა და ასე გადაგვარებული წყალს ნებას არ აძლევს აორთქლებისას. ამისათვის ზოგნი უჩრჩევენ რძის დაშრობის დროს გამშრალი და აწონილი ქვიშის მიმატებას. ეს ფხვიერი სხეული რძეს შეისვავს, რძე დანაწილდება და უფრო ადვილად დაშრება.

კიდევ არის ერთი საშუალება რძის ექსტრაქტის რაოდენობის შესატყობად, რომელიც უფრო თეორიული არის და დაფუძნებულია იმ გარემოებაზე, რომ თუ რძის სიმჭირხნე და მისი ერბოს რაოდენობა ვიცით, მაშინ შეგვეძლება ამ ორ რაოდენობის საფუძველზე თითონ ექსტრაქტის რაოდენობაც გამოვიანგარიშოთ. დიდი ხანი სწავლულები ცდილობდნენ ეპოვნათ, რა დამოკიდებულება არის რძის შემადგენელ ნივთიერებათა შორის და ფლეიშმანმა სცნა, რომ ხეჭოსა, შაქარსა

და მარილების რაოდენობადა შორის ესეთი დამოკიდებულება არის 5: 6: 1.

თუ ექსტრაქტის რაოდენობას დავნიშნავთ რომელიმე ასოთი, მაგ. t და ერბოს რაოდენობას— f და რძის სიმჭირხნეს 15°-ზე — s , მაშინ შეგვიძლიან აქედან შემდეგი ფორმულა შევადგინოთ: $t = 1,2 f + 2,888 \times \frac{100s - 100}{5}$.

წარმოვიდგინოთ, რომ რძის სიმჭირხნე უღრის $1,030$ და ერბოს რაოდენობა— $3,4\%$ და ეს რიცხვები ფორმულაში ჩავწეროთ თავიანთ ადგილას და გამოვიანგარიშოთ ექსტრაქტის რაოდენობა: $t = 1,2 \times 3,4 \times 2,888 \cdot \frac{100 \times 1,030 - 100}{1,030} = 11,84\%$ ექსტრაქტი.

ბ) ერბოს რაოდენობის შეტყობა. რძის დაშრობის დროს რომ ექსტრაქტი დარჩა, თუ ამას წმინდა ეთერში დავალბობთ და რამდენჯერმე ეთერითვე გავრეცხთ, მაშინ მთელი ერბო ეთერში გადავა, ახლა ამ ეთერხსნილ ერბოს გასწურავენ ქაღალდში და ჩაასხამენ მშრალს და აწონილ ფილაში ანუ სხვა რამ ქურჭელში. და ეთერს დააშრობენ ან გამოხდიან. როცა მთელი ეთერი გამოეცლება, მაშინ ქურჭელს შიგ მოგროვილ ერბოთი 100° -დინ გამთბარ ყუთში შესდგამენ ოციოდე წუთით და გაცივების შემდეგ ასწონენ. რაც ქურჭელმა წონით მოიმატა, ეს ერბო იქნება; ვსთქვათ, ეს წონა უღრის $0,45$ გრამს, აქედან რძეში ერბოს რაოდენობა იქნება $= \frac{0,45 \times 100}{10,30} = 4,36\%$.

შესაძლებელია აგრედვე ერბოს რაოდენობის გამოანგარიშება ფლეიშმანის ფორმულით იმავე გვარად როგორც ექსტრაქტის რაოდენობა იყო გამოანგარიშებული; ამისთვის საჭიროა აგრედვე რძის სიმჭირხნის და ექსტრაქტის რაოდენობის ცოდნა. ამ ფორმულით ერბოს რაოდენობა $f = 0,833 t - \frac{100s - 100}{2,22 \times 8}$

თუ ექსტრაქტის რაოდენობა $11,84\%$ უღრის და სიმჭირხნე, $1,030$ და ამ რიცხვებს ფორმულაში ჩავწეროთ თავიანთ ადგილას და გამოვიანგარიშებთ, მაშინ

$$f = 0,833 \times 11,84 - 2,22 \cdot \frac{100 \times 1,030 - 100}{1,030} = 3,4\% \text{ ერბო.}$$

ამ გვარად ნაპოვნი ერბოს რაოდენობა თუმცა დაახლოვებულია სინამდვილეს, მაინც ნამდვილი არ არის, რადგანაც ექსტრაქტის ნამდვილ რაოდენობის ცოდნა ძნელია: როგორც უკვე ვსთქვით, ეს ფორმულა დაფუძნებულია იმ დამოკიდებულებაზე, რომელიც სუფევს ხაქოსა, შაქარსა და მარილის რაოდენობათა შორის (6: 6: 1); თუ მათ შორის დამოკიდებულება რომელსავე რძეში ძალიან შეიცვალა, მაშინ ამის მიხედვით გამოანგარიშებული ერბოს რაოდენობა ნამდვილი აღარ იქნება. ამის მიუხედავად ამ ფორმულის მოხმარება მაინც სასარგებლოა, ძალიან დაახლოვებულ რაოდენობას იძლევა და, თუ შეცდომა მოხდა, ეს შეცდომა 0,2% არ გადაამეტებს და უფრო ხშირად კი ამაზე ნაკლებია და შეადგენს 0,05%-ს. უნდა ვსთქვათ, რომ თითონ ქიმიურის სასწორით ანალიზიც ხშირად ამისთანავე შეცდომას იძლევა და, მაშასადამე, ამას არ ჩამოუვარდება.

ე) შაქრის რაოდენობის შეტყობა. ჩვენ წინაღვე ვსთქვით, რომ რძის შაქარიც ისე მოქმედობს ფელინგის სხნაღზე, როგორც ყურძნის შაქარი, ესე იგი სპილენძის ჟანგს გადააქცევს სპილენძის ჟანგულად და თვითონ განაწილდება, სხვა სხეულებად გადაიქცევა. მაშასადამე, ამ შაქრის რაოდენობაც შეიძლება ისევე შევიტყოთ, როგორც ყურძნის შაქრისა. ამისთვის აიღებენ 25 კ. ს. რძეს და ისე გაანელებენ გამოხდილის წყალით, რომ 400 კ. ს. დადგეს. ამას შემდეგ ამ განელებულ რძეს შრუმატებენ ან ტყვიის შაქარს (ძმრის სიმჟავის ტყვიის ტუტი მარილს) და ან გოგირდის სიმჟავის სპილენძის მარილს, რასაკვირველია, წყალში გახსნილს. ამით რძეს მთელი ხაჭო გამოეცლება. ხაქოს გამოცლა იმისთვის არის საჭირო, რომ მან არ იმოქმედოს სპილენძის ჟანგზე. ამასთან ესეც საჭიროა, რომ რძეში ტყვია და ან სპილენძი არ დარჩეს, რადგანაც ეს ანალიზს დაუშლის. ამ სხეულების გამოსაცლელად ხაჭო-გამოცლილ რძეს მიუმატებენ იმდენ ნატრის ან კალიქვის მწვავ ტუტის ხსნილს, რომ ეს სხეულები სრულიად გამოეცალოს. ამას შემ-

დევ რძეს ქაღალდის ფილტრში გაატარებენ და ნაწურს შევსებენ 500 კ. ს. ღინ.

ახლა მოიქცევიან ისევე, როგორც ყურძნის შაქრის შესატყობად, ესე იგი აიღებენ 10 კ. ს. ფელინგის ხსნილს და 40 კ. ს. გამოხდილ წყალს შეურევენ ჩინურს ფილაში და გაცხელებენ აღუღებამდინ და ამას წვეთ-წვეთობით მიუმატებენ მომზადებულ რძეს, ვიდრე ფელინგის ხსნილის ფერი არ გამოიცვლება, ლაჟვარდ ფერს დაჰკარგავს და თეთრი ანკარა გახდება.

აქ ისიც უნდა მოვიხსენიოთ, რომ რძის შაქრის გასანაწილებლად უფრო ბევრი სპილენძის ჟანგი უნდება. ერთი მოლექული ამ შაქრისა 7,5 გრ. სპილენძის ჟანგს თხოულობს და ყურძნის შაქარი ხომ მარტო 5,25 გრამს თხოულობდა. რადგანაც ფელინგის ხსნილის ტიტრი ყურძნის შაქრით არის შემოწმებული, ამისათვის ამ შაქარზე გამოანგარიშებულ რაოდენობას შეამცირებენ ამ ფაქტორით $\frac{100}{70,5}$ და მაშინ რძის შაქრის რაოდენობა დადგება.

d) ხაჭოს რაოდენობის შეტყობა. ხაჭოს რაოდენობის შესატყობად რიტგაუზენის საშუალებას ხმარობენ. ეს საშუალება ის არის, რომ გოგირდის სიმჟავის სპილენძის მარილის მიმატებით რძეს ხაჭო მთლად ეცლება; სპილენძის ჟანგი ანუ სპილენძის ტუტი ხაჭოს უერთდება და აქედან წამომდგარი სხეული წყალში აღარ იხსნება. ამ გამოცდილებას ასე მოახდენენ:

ჯერ მოამზადებენ სპილენძის მარილის (CuSO_4) ხსნილს, რომელიც ლიტრში უნდა შეიცავდეს 103,25 გრ. გოგირდის სიმჟავის სპილენძის მარილს; ამას გარდა მოამზადებენ ნატრის მწვავი ტუტის ხსნილს 15 გრამი ტუტის (NaHO) ერთ ლიტრ წყალში გახსნით.

ახლა ასწონენ 10 კ. ს. რძეს, მიუმატებენ 100 კ. ს. წყალს და ამასთანავე 5 კ. ს. სპილენძის ხსნილისას, შეანჯღრევენ და მიუმატებენ 7 კ. ს. ტუტის ხსნილს, კიდევ შეანჯღრევენ. ამ დროს რძეში გაჩნდება ლაჟვარდი ლექი და რძე დაიწმინდება, მთელი ხაჭო გამოეცლება და შრავი დარჩება. ამ დროს

საჭიროა, რომ ამ შრატის რეაქცია სრულიად ნეიტრალი იყოს: თუ ტუტი ეტყობა, მაშინ ცოტაოდენ ძალიან განელვებულ გოგირდის ან მარილის სიმჟავეს მიუმატებენ წვეთობით (სიმჟავე ასეა განელვებული: 1 კ. ს. სიმჟავე და 100 კ. ს. წყალი), ვინემ ნეიტრალი არ შეიქნება. თუ მიჯნას გადასცილდა და მჟავე რეაქცია დაეტყო, მაშინ ტუტი უნდა მიუმატონ. როცა ხაჭო კარგად დაილექება და მოიკრიბება ჭურჭლის ძირში, მაშინ ამას გასწურავენ წინაღვე გამშრალ და აწონილ ქაღალდის ფილტრში, ფილტრს და ფილტრზე მყოფ ხაჭოს კარგად გარეცხავენ მდულარე წყალით (ხუთჯერ თუ ექვსჯერ მოუნდება გარეცხა) და გააშრობენ 100⁰-მდე გამთბარ ყუთში. გაშრობის და გაცივების შემდეგ კიდევ ასწონენ და ნამეტი, სპილენძის ტუტესთან შეერთებული, ხაჭოს რაოდენობა იქნება.

რადგანაც 5 კ. ს. მიმატებულ სპილენძის ხსნილში იყო 0,5196 გრ. სპილენძის მარილი ($CuSO_4$), აქედან სპილენძის ტუტი (CuH_2O_2) დადგება 0,2026 გრამი. ეს რაოდენობა მთლად ხაჭოსთან იქნება ან შეერთებული და ან შეერთებული და შერეული. ამისათვის ხაჭოს წონიდან ეს წონა უნდა გამოირიცხოს და ნაშთი იქნება ხაჭოს რაოდენობა 10 კ. ს. რძეში. მაგალ. თუ ფილტრმა იმატა 0,5826 გრამით, აქედან უნდა გამოირიცხოს 0,2026 და დანარჩენი ხაჭო იქნება $= 0,5826 - 0,2026 = 0,38$ ხაჭო.

e) მარლიოვან სხეულების რაოდენობა. მარილოვან სხეულების რაოდენობა ისევე შეიტყობა, როგორც ყოველ სხვა შემთხვევაში. აიღებენ 10 კ. ს. რძეს, ასწონენ, დააშრობენ და დასწავვენ და რაც დარჩება, მარილი იქნება

რძის გამოსაკვლევნი საშუალებანი ღიშკლოსი

აქ აწერილი რძის გამოსაკვლევნი ქიმიური საშუალებანი დრუკლომ ცოტაოდენად შესცვალა და ამით უფრო გაადვილა რძის ანალიზი და უფრო ღიდა სიმტკიცე მისცა მართლა-და,

რატგაუზენის საშუალება ხაჭოს რაოდენობის შესატყობად ყოველთვის ნამდვილ რაოდენობას არ იძლევა; თუ ან სიმყავემ ან ტუტმა ცოტაოდნად გადაამეტა, მაშინ ცოტაოდენი ხაჭო რჩება შრატში გახსნილი და ამის გამო, რასაკვირველია, შეცდომა მოუვა გამომკვლევებს.

თი რა გვარად იქცევა დიუკლო რძის გამოსაკვლევად:

გამოსაკვლევ რძიდან სამ ნიმუშს იღებს, ათ-ათ კუბიკურ სანტიმეტრს; ერთი ათი კუბიკური სანტიმეტრიდან ის ტყობილობს რძის სიმჭირხნეს და მარილოვან სხეულების რაოდენობას; მეორე ათიდან—შაქრის რაოდენობას და მესამე ათი კუბიკური სანტიმეტრიდან—ერბოს და ექსტრაქტის რაოდენობას.

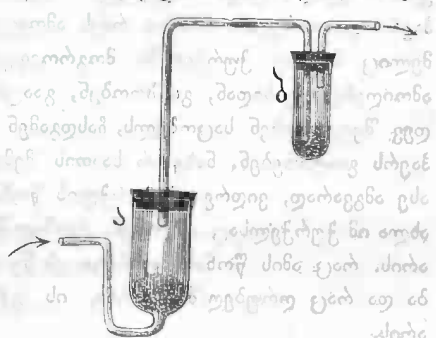
a) **რძის სიმჭირხნის და მარილოვან სხეულების რაოდენობის შეტყობა.** კარგად აწყულ 10 კ. ს. რძეს ჩახსხამენ წინად გამშრალ და აწონილ ფიალაში, რომელსაც სახურავი აქვს და ხელმეორედ ასწონენ. ამ აწონით აღვილი შესატყობია ამ რძის სიმჭირხნე; ამ შემთხვევაში წონა ტანით უნდა განაწილდეს და სიმჭირხნე დადგება. წარმოვიდგინოთ, რომ 10 კ. ს. რძისა იწონის 10,33 გრამს; აქედან რძის სიმჭირხნე იქნება $= \frac{10,33}{10} = 1,033$ სიმჭირხნე. ამის შემდეგ ამ რძეს დააშრობენ და დასწვავენ; როცა ფიალაში მთელი ორგანული ნივთიერება დაიწვება და ნაცარი გათეთრდება, ამ ფიალას გააცივებენ და კიდევ ასწონენ; ესთქვათ, ნაცრის წონა აღმოჩნდა 0,033 გრ., აქედან აღვილია მისი რაოდენობის გამოანგარიშება: $\frac{0,033 \times 100}{10,33} = 0,32\%$.

b) **რძის შაქრის რაოდენობა.** დიუკლოს საშუალება ბევრად არ განირჩევა წინად მოყვანილისაგან და ამისათვის ამაზე ჩვენ არას ვიტყვი.

c) **ექსტრაქტისა და ერბოს რაოდენობა.** წინადაც მოვიხსენიეთ, რომ რძის დაშრობა ფიალაში ძალიან გაძნელებულია და ხშირად შეუძლებელიც არის. ამ გარემოების ასაცილებლად, დიუკლო ამგვარად ჰმოქმედობს: რძის გასაშრობად ხმარობს ღორუბლის (ფიონგე) პატარა ნაჭერს, რომელიც ჯერ ცივი წყალით არის სარეცხილი მტვერის და ტალახის გამოსაცლევად.

ლად, შემდეგ მდუღარე წყალით. გაშრობის შემდეგ წმინდა ეთერით არის გარეცხილი ცხიმოვან სხეულების გამოსაცლელად და პატარ-პატარა ნაჭრებად არის დაჭრილი. ღრუბლის ნაჭრები, ესე მომზადებული, ჩაწყობილია ერთ განიერ ჭიქის მიღწეში, რომელსაც ბოლო შევიწროებული აქვს და მოკაკული, როგორც ეს სურათიდანაცა სჩანს (სურათი 17. ა). ამ მილის

განიერს პირში ერთი ხვრელიანი საცობელი აქვს, რომელშიაც ჩამაგრებულია ერთი ბოლო ორად მოკაკულ ვიწრო მილისა; ამ მილის მეორე ბოლო ჩადის ერთ პატარა ჭიქის ჭურჭლის საცობელში (ბ); ამ საცობელს ორი ხვრელი აქვს და მეორე ხვრელშიაც ვიწრო მოკაკული და მოკლე მილი არის ჩამაგრებული. ამ მეორე ჭურჭელში ჩაასხამენ ცოტაოდენ გოგირდის სიმეავეს, ისე

სურათი 17. ა) განიერი მილი ღრუბლისა და ვიწრო მოკაკული; ბ) ვიწრო მილი გოგირდის სიმეავეთ.

რომ პირველ ჭურჭლიდან წამოსული მილის ბოლო შიგ სიმეავეში იყოს ჩაფლული. ამ სიმეავეს დანიშნულება ის არის, რომ პირველი ჭურჭლიდან ამოსული წყალი აქ მოგროვდეს (როგორც ვიცით, გოგირდის სიმეავეს ის თვისება აქვს, რომ ის ბევრ წყალს შეისვაეს), ახლა ასე მოიქცევიან: განიერ მილს ახდიან საცობელს, ჩასდგამენ თბილ წყალში და შიგ გაატარებენ ცოტაოდენი ხნით მშრალ ჰაერს (გოგირდის სიმეავეში გაატარებულს—ამის სურათი აქ არ არის დახატული). ცოტა ხნის შემდეგ ამ მილს ამოიღებენ წყლიდან; გააშრობენ და გაცივების შემდეგ ასწონენ. ამავე დროს ასწონენ იმ ჭურჭელსაც, რომელშიაც გოგირდის სიმეავე არის ჩასხმული თვისის საცობლით და მილებიგა, ამას შემდეგ ასწავენ. 10 კ. ს. რქის და

განიერ მილში ღრუბელზე დაასხამენ; ღრუბელი, რასაკვირველია, ამ რძეს შეისვაეს. ხელმეორედ ასწონენ. და ამით შეიტყობენ რძის წონას. ახლა საცობელს თვისის მილით ისევ დაუტობენ, ჩასდგამენ ცხელ წყალში და მშრალ ჰაერს გაატარებენ კარგა ხნით, ერთი ორის საათის განმავლობაში. ამ დროს ქვაბში წყალი უნდა სდუღდეს. ამგვარად შიგ გატარებული ჰაერი და გარეგანი სითბო რძეს ამოაცლის მთელ წყალს, რომელიც მეორე ქურჭელში მოგროვდება. შემდეგ ქურჭელს ამოიღებენ ქვაბიდან, გააშრობენ, გააცივებენ და ასწონენ. კიდევ შეუერთებენ საცობელს, ჩასდგამენ ისევ ცხელ წყალში და ჰაერს გაატარებენ. ნახევარ საათის შემდეგ კიდევ ასწონენ და ასე ამგვარად, ვიდრე ამ ქურჭლის წონა აღარა კლებულობს. ახლა იმ ქურჭელსაც ასწონენ, რომელშიც გოგირდის სიმკავე არის. რაც ამის წონას მოემატა, ეს წყალის რაოდენობა იქნება და რაც ღრუბელში დარჩა, ის ექსტრაქტის რაოდენობა არის.

ახლა ამ ექსტრაქტიდან, რომელიც ღრუბელშია დარჩენილი, ადვილთა ერბოს რაოდენობის შეტყობა, ამისათვის ამ ქურჭელში ჩაასხამენ იმოდენა წმინდა ეთერს, რომ მთელი ღრუბელი შიგ იყოს ჩაღობილი. რამდენისამე წუთის შემდეგ ამ ეთერს წმინდა ქურჭელში გადაასხამენ შევიწროებულის მილის შემწეობით; ამას შემდეგ ამ განიერ მილს გააშრობენ ცხელ წყალში ჩადგმით და ჰაერის გატარებით და ცაცივების შემდეგ კიდევ ასწონენ. რაც ეხლა ამან წონით დაიკლო, ეს ერბოს რაოდენობა იქნება. ამგვარად ძალიან გაადვილებულია რძის გამოკვლევა და ამისთვის ღირსია ყურადღებისა.

ბ) გაყალბებული ან დაზიანებული რძის გამოსა-

კვლევის საშუალებანი.

რასაკვირველია, საჭიროა ყველაშ იცოდეს (გამყიდველობა და მყიდველობა), თუ მისი რძე რა ღირსებისა არის; მყიდვე-

ლი ამით ყოველთვის მოგებაში იქნება და პატიოსანი გამყიდველიც, თუ მისი რძე კარგია და გაყალბებული არ არის, მის რძეს უფრო კარგი ფასი ექნება და უფრო მალე გაიყიდება. მაშასადამე, საჭიროა რძე ამ მხრითაც იქმნას გამოკვლეული. ამ შემთხვევაში გამომკვლეველმა ოთხ გარემოებას უნდა მიაზღვრას თავისი ყურადღება:

1) რძეს წყალი ხომ არა აქვს შერეული; 2) ნაღები ხომ არა აქვს მოხდილი; 3) წყალის შერევით და ნაღების მოხდით ხომ არ არის გაყალბებული და 4) რძის ვითარებას ჰიგიენის მხრით.

უფრო ხშირად რძე პირველ ორის მხრით არის გაყალბებული და მესამე კი, ესე იგი ნაღების მოხდა და ამჟამინავე წყალის შერევა უფრო იშვიათია.

რადგანაც ამ შემთხვევაში რძის გაყალბების შესამოწმებლად მხოლოდ რძის სიმჭირხნის და ან ერბოს რაოდენობის შეტყობით კმაყოფილდებიან, საჭიროა ვიცოდეთ, რომ ამით დაკმაყოფილება არ არის სასურველი; აქედან შესაძლებელი არ არის რაიმე შეურყეველი აზრი დაასკვნას კაცმა შესახებ რძის გაყალბებისა, რადგანაც თვითონ ნორმალურ, არა-გაყალბებულ რძეს ყოველთვის ერთგვარი შედგენილება არა აქვს. როგორც წინა წერილებიდან უკვე ვიცით, სხვა-და-სხვა ძროხის რძეს სხვა-და-სხვა შედგენილება აქვს. ამისგანაა ზემოდ მოყვანილ საფუძველზე დაფუძნებული სჯა შესახებ რძის გაყალბებისა კემშარიტი და უტყუარი არ იქნება: ჩვენ უკვე ვიცით, რომ ზოგიერთ რძეში ექსტრაქტის რაოდენობა მხოლოდ 10 ან 11% და ზოგში კი 14 და 15% აღის. ამისათვის თუ იმისთანა რძეს, რომელსაც 13% ექსტრაქტი აქვს, შეურევთ $\frac{1}{6}$ -ს წყალს (20%), მაშინ ამ რძის ექსტრაქტი დაიწვეს მხოლოდ 10,8%-დინ და ამგვარი რძეც ხომ ბევრია, მაშასადამე, არ შეგვიძლიან დარწმუნებით ვსთქვათ, რომ ეს რძე წყალ-შერეულია.

აქედან ცხადია, რომ იმის შესატყობად, გაყალბებულია რძე თუ არა, უნდა ვრცელი გამოკვლევა მოხდეს. თუ რძე შეხედულობით კარგია და იმისი სიმჭირხნე 1,000 ზე დაბალი

არ არის და არც 1,000, მაღალი, მაშინ შეგვიძლიან გამოუკვლევლად ეს რძე ნორმალურ რძედ მივიღოთ. თუ ამ სიმჭირხნეზე ან მცირეა და ან მეტი და თუ ამასთან, სხვა გარეგანი თვისებანიც, როგორც ფერი, გემო და სუნი აქვს, მაშინ რძე ვრცლად უნდა იქმნას გამოკვლეული. რასაკვირველია, ესეც შესაძლებელია, რომ ნაღების მოხდით და წყალის შერევით, რძეს ნორმალური სიმჭირხნე შერჩეს, მაგრამ ამ შემთხვევაში რძეს თავისი გარეგანის შეხედულობით უქვევლად დაეტყობა, რძის ფერი მოლურჯო იქნება და, მაშასადამე, ამ შემთხვევაშიც რძე ვრცლად უნდა იქმნას გამოკვლეული.

როცა საჭიროა რძის ვრცლად გამოკვლევა, მაშინ ჯერ ამ რძის სიმჭირხნე უნდა იყოს შეტყობილი, შემდეგ მისი რეაქცია და ბოლოს ერბოს და ექსტრაქტის რაოდენობა. რასაკვირველია, აქაც ძნელია გადაწყვეტით ვსთქვათ, რომ თუ რძეს რა რაოდენობა უნდა ჰქონდეს ერბოსი და ან ექსტრაქტისა, რომ გაყალბებულად არ ჩაითვალოს. მაგრამ თუ შედგელობაში მივიღებთ იმ გარემოებას, რომ ყოველ მზრისა და ყოველ ადგილის რძეს თავისი ხასიათი აქვს, თავისი ბეჭედი აზის, ეს გარემოება გაგვიადვილებს მსჯელობას. ცნობილია, რომ ჩვეულებრივ მთის ძროხებს უფრო დიდ-ექსტრაქტიანი და ერბოანი რძე აქვთ, ვიდრე ვაკე-ბარის ძროხებს. ამისათვის ყოველმა გამომკვლეველმა წინადავე უნდა შეისწავლოს ადგილობრივის რძის ხასიათი და შედგენილება, შეისწავლოს, რასაკვირველია, ნორმალურ რძის კვლევისა და მაშინ ამასთან შედარების წყალობით შეუძლიან გადასწყვიტოს, რა მინიმუმი და მაქსიმუმი მოსალოდნელი ამ სხეულების რაოდენობისა ადგილობრივ რძეში. თუ ამას შემდეგ რომელიმე რძე ამ მიჯნებს გადაცილებულია, რასაკვირველია, შეუძლიან გაყალბებულად შერიცხოს. ის გამომკვლეველი, რომელიც კარგად იცნობს ადგილობრივ რძის შედგენილებას, შეუდგება სხვა-და-სხვა გარემოებათა აწონ-დაწონვას, მისგან ნაპოვნთა ნივთიერებათა რაოდენობის ერთმანეთთან შედარებას და ამით შეუცდომელად გადასწყვეტს რძის ღირსებას. ამ შემთხვევაში ღირსია ყურადღებისა ერთი საშუა-

ლება, რომელიც ფლეიშმანმა მოიგონა: ჯერ შეიტყობენ რძის სიმჭირხნეს (s) მტკიცედ 15°-ზე; ამას შემდეგ ერბოს რაოდენობას (f) და ზემორე-მოყვანილი ფორმულის შემწეობით გამოიანგარიშებენ ამ რძის ექსტრაქტის რაოდენობას. ექსტრაქტის და ერბოს რაოდენობიდან შეიძლება შევიტყოთ უერბოვო ექსტრაქტის რაოდენობაც (r); აქედან შეიძლება გამოიანგარიშებულ იქნას საკუთარი წონა (ანუ სიმჭირხნე) ყოველის რძეში მყოფ ნივთიერებისა (m) ამ ფორმულით (თუ ერბოს, ექსტრაქტის რაოდენობას წინანდელს მივიღებთ და სიმჭირხნეს 1,0305):

$$m = \frac{s \cdot t}{s \cdot t - (100s - 100)}; \quad \text{ახლა ასოების მაგივრად მათი გამო-}$$

მხატველი ნივთიერებათა რაოდენობა თავიანთ ადგილებს ჩავწეროთ და მაშინ ამგვარი სახე ექნება:

$$m = \frac{1,0305 \times 11,842}{1,0305 \times 11,842 - (100 \times 1,0305 - 100)}; \quad \text{სარდანაც გამოიანგარი-}$$

$$m = 1,333.$$

წყალის შერევის რძით შეიტყობენ, რაზე ექსტრაქტის სიმჭირხნე ნორმალურ რიცხვთა შორის 1,30—1,40 იქნება და სხვანი კი, როგორც s, f, t და r, ნორმაზე დაბალი იქნებიან. ნაღების მოხდის დროს m ძალიან გადიდება და s კი ცოტაოდნავ; თუ რძე ნაღებ-მოხდილია და ამასთანავე წყალ-შერეულიც, მაშინ f, t და r შემცირდებიან და s კი ნორმალური დარჩება. რძეს ხშირად უმატებენ იმისთანა საღებუნფექტო ნივთიერებათა, რომელნიც რძეს დიდ ხანს ინახავენ. ამ ნივთიერებათა მიმატება ხშირად მკენებელია და ამისათვის ყოველთვის საჭიროა შევიტყოთ, ჰრის რამე მიმატებული ამისთანა ნივთიერება, თუ არა. მათ შორის უფრო გავრცელებულია:

ბორაქსის ხმარება. როგორც უკვე ვიცით, ბორის სიმწევის მარილი (ბორაქსი) რძეს კარგად ინახავს და არც ძალიან მავნებელია, თუ გადამეტებული არ არის. თუ რძეშია შერეული, სიმჭირხნეს უმატებს და ამასთან, რასაკვირველია, მარილოვან ნივთიერების რაოდენობასაც ადიდება. ამ სხეულით

გაყალბების შეტყობა ძნელი არ არის. აიღებენ ცოტაოდენ რძეს, ჩაასხამენ პლატინის ფიალაში, დააშრობენ, დასწვამენ და შემდეგ ცოტაოდენს წმინდა ალკოგოლს მიუმატებენ და ამასთან გოგირდის სიმჟავესაც; კარგად აურევენ და ცეცხლს მოუკიდებენ. თუ დარჩენილ ნაცარში და, მაშასადამე, რძეში ბორაქსი იყო, მაშინ ალკოგოლის ალს მწვანე ფერი ექნება.

აგრედვე შესაძლებელია ამ სხეულის შემოწმება ამგვარად: აიღებენ 100 კ. ს. რძეს, ცოტა კირს მიუმატებენ, დააშრობენ და დასწვამენ. ნაცარს რაიმე სიმჟავეში გახსნიან, მაგ. გოგირდის ან მარილის სიმჟავეში, ქაღალდში გასწურავენ. შემდეგ მიუმატებენ კურკუმის ხსნილს (ერთგვარი მცენარის საფერავია) და ცეცხლზე დააშრობენ. თუ რძეს ბორაქსი ჰქონდა მიმატებული, მაშინ დაშრობის დროს მთელი ნაშთი წითელის აგურის ფრად შეიღებება.

სადაცადის საძიებვე. სალიცილის სიმჟავეც ძალიან კარგად ინახავს რძეს და ამისათვის ზოგიერთნი ამ ნივთიერებას უმატებენ. ამისი პოვნაც ძნელი არ არის: აიღებენ 100 კ. ს. თბილ წყალს (60°) და 5 წვეთს ძმრის სიმჟავეს, კარგად აურევენ და ამ ნარევს მოუმატებენ ხუთიოდე წვეთს ვერცხლის-წყლიან გვარჯილის სიმჟავის მარილის ხსნილს. ამით რძეს ხაჭო გამოეცლება და, დალექის შემდეგ, ქაღალდის ფილტრში გაატარებენ. ხაჭო-გამოცლილ შრატს ჩაასხამენ: ვიწრო-ყელიან ქურქელში, მიუმატებენ 50 კ. ს. წმინდა ეთერს, კარგად შეანჯღრევენ და შეასვენებენ. ცოტა ხნის შემდეგ მთელი ეთერი პირს მოექცევა და ამ ეთერში იქნება გახსნილი სალიცილის სიმჟავე, თუ, რასაკვირველია, რძეს ჰქონდა მიმატებული, ამ ეთერს გამოაცლიან, გასწურავენ ქაღალდში, დააშრობენ და ნაშტს წყალში გახსნიან. ამას მიუმატებენ ორიოდე წვეთს ქლორიანის რკინის მარილის ხსნილს ($\text{Fe}^{\text{Cl}}^{\text{I}}$)—თუ სალიცილის სიმჟავე არის, ის მაშინვე იის ფრად შეიღებება.

ამ სალიცილის სიმჟავის პოვნა შეიძლება აგრედვე 20 კ. ს. რძისთვის—ორი-სამი წვეთი გოგირდის სიმჟავის მიმატებით და რძის ეთერთან შენჯღრევით. ამას შემდეგ კი ისევ მოიქცე-

ვიან, როგორც წინად, ე. ი. ეთერს დააშრობენ, მარილს წყალში გახსნიან და რკინის მარილით იმოქმედებენ—აქაც იის ფრად შეიღებება, თუ სალოცილის სიმკვავე არის.

ნახშირ-მკვავის მარცხების ზოგნა. რძის შესანახად ხშირად ჰხმარობენ ნახშირის-სიმკვავის ნატრის მარილს, სოდას (carbonate de soude) და მისი დანიშნულება იმაშია, რომ, თუ რძე დამკვავდა, თუ რძეში რძის სიმკვავე გაჩნდა ანუ **რძის დუღილი**, ეს მარილი სიმკვავეს დაანელებს და რძე აღარ აიჭრება; მაშასადამე, დიდ ხანს შეინახება. ამ სხეულის ჰოვნა ასე შეიძლება: აიღებენ 10 კ. ს. რძეს და მიუმატებენ 10 კ. ს. ალკოგოლს და რამდენსამე წვეთს როზოლის სიმკვავის ხსნილს (acide rosolique—1: 100). თუ რძე წმინდა იყრ, მაშინ იმას საღი წაბლის ფერი ანუ მუქი ქარვის ფერი მიეცემა და თუ ზემოდსხენებული მარილი ჰქონდა მიმატებული, მაშინვე წითელი ფარდის ფერს შეიძენს.

ნადუღი რძის შეტყობა. რძის შესანახავად რძეს ადუღებენ და, თუ რძის ადუღება ყოველ დღეს არის გამეორებული, მაშინ რძე დიდ ხანს შეინახება; ყოველ ადუღების დროს რძის სიმკვავის ფერმენტი იხოცება და, მაშასადამე, აღარ აიჭრება. ამ გვარის ადუღებით რძის ზაქო იცვლება, სქელდება და ამით იცვლება თითონ რძის თვისებაც. ნადუღი რძის შეტყობა ადვილია; ამისთვის ხმარობენ ერთგვარის ფისის (გვაიკის) ხსნილს, რომლის მიმატებითაც, თუ რძე ნადუღი არ არის, ლაქვარდის ფრად შეიღებება და თუ ნადუღია—ფერს არ იცვლის.

საჭარბა აგრედვე რძის რეაქციის შეტყობა. ხშირად მოხდება, რომ რძეს გარეგანის შეხედულობით არაფერი ზიანი არ ატყვია, მაგრამ გაცხელებით მაშინვე აიჭრება. ამის მიზეზი ის არის, რომ ამ რძეში უკვე გაჩენილა რძის დუღილი და ცოტა ხნის განმავლობაში თავის-თავადაც აიჭრება. ამისათვის საჭიროი რძის გასინჯვა ლაკმუსის ხსნილის შემწყობით, უფრო კარგია, თუ ლაკმუსის ქაღალდს იხმარებენ (ლურჯს); თუ რძე დამკვავებული არ არის, მაშინ ლურჯი ქაღალდი ან ისევე

იგიუხბოგმედ ნე იმშეგო კონცილიუჯენ „კოტელოზ იმწიგუიგუჯე
 -...
 ეგობს, სიბრძნე პინდუგუჯენ თე ქალუგეშონ ნოთ ცხე სქებო უჯენ
 პნელოიგუჯე თემუთოატოკ სქნელ იქობდ იბეგენა მითეგ იმედ
 იგობს, სიბრძნე სქებო ნობენ პნელოგონ ქობობდ მტერაქში ზე
 მანი ქნობს, უჯენბეგეშონ თე **IV** „მინელოცობეგ ისბოთ თე
 -მეხმეგენ ებო თე სქენა თნეგ იგობს, ებო „სეტოკ ნოთ თეობე
 ცობეგ თე პითონეგ რე იქობს, ქობობს, სიგობს, ზიგობს, სიბრძნე
 ნოთ „ოტენეცეგე ტიპი **ნ ს ლ მ გ** ოკუნ, ანეგეში მძებთე
 თობში ნე „ოუტენეცეგენა „ელ თოიბსტ) თეკუჯენ სიხობ-რინეპობინ
 „ქნეგეგობს **მისი მოხროგება და მოხდაუ** (თობეგ თუქმ
 ლ რეჯელოდ „იბნეგეგენ „იბნეგენ „იხობს „იბნეგე „კობელოზ

ყველამ კარგად იცის და ჩვენც უკვე ერთხელ მოგვი-
 ხსენებია, რომ როცა რძე წყნარად სდგას ქურქელში,
 მაშინ მისი ერბოს ბუჩქები, ანუ ერბოს წვეთები რძის
 პირას ამოდის და თან ამოაქვს ის ვარსის დაგვარი ნივ-
 თიერებანიც, რომელშიაც ვახეულობა, ესე იგი ხაჭო და
 სხვანი. ერბოს სფერები, ასე ზედაპირას ამოსული, არის ნალე-
 ბი*). მაშ ამ ვარემოებაში რძე ორად ნაწილდება, რომელთაგა-
 ნაც ერთი, ზემოთი ნაწილი, მდიდარია ერბოთი და მეორე კი,
 ქვემოთი—გალარიბებულია, ცოტა-ლა ერბოს შეიცავს. მრეწვე-
 ლობაში ამ თვისებით სარგებლობენ, რომ რძეს გამოაცალონ,
 რაც შეიძლება, ბევრი ერბო ნალების შემწეობით და შემდეგ
 ამ ნალებისაგან მოამზადონ ჰარაქი, კარაქის მომზადება, რასა-
 კვირველია, შესასლებელია პირდაპირ რძისაგანაც, ნალებ-მოუხ-
 დელ რძისაგან, მაგრამ ამგვარად მომზადება გავრცელებული
 არ არის და არც ღირსია გავრცელებისა. ტკბილი, მტკნარი
 ანუ ახლად მოწველილი რძე ძნელად იდლებება და ამასთან
 რადგანაც ერბოს მოსაგროვებლად სადღვებელში საჭიროა და-
 ბალი ტემპერატურა, ამ შედეგებს დიდი დრო და ჯაჯა უნ-
 დება, ძრიელს და ხანგრძლივ დღეებს თხოულობს. ზოგიერთ

* ამ ნალებს, ესე იგი უმეტი რძის ნალებს ჩვენში მგონია, არადა ახლად მძინერს.

ადგილებში, როგორც, მაგალითებზე, ჩვენში, ამ ხანგრძლივი დღეების ასაცილებლად სდღეებენ დამკავებულ ანუ შედღეებულ რძეს, ასე რომ მოწველის და შედღეების შორის კარგა ხანი გადის. ამგვარი ხერხი თუმცა ცოტაოდნად აადვილებს და აჩქარებს ერბოს მოგროვებას, მაგრამ არც ეს არის კარგი და ღირსი გავრცელებისა. ამგვარად მომზადებულ კარაქს, იმას გარდა რომ ცოტაა; არც კარგი გემო აქვს და არც შესანახავად არის კარგი; კარგის ხარისხის კარაქი არ გამოდის და ვერც დიდ ხანს ინახება, მალე მძალდება. ამას ისიც დავუმატოთ, რომ პირდაპირ რძის შედღეება (ტკბილია თუ დამკავებული, ამ მხრით სულ ერთია) დიდწილად სადღეებლებს თხოულობს, რადგანაც, როგორც ვიცით, ამ რძეს, ნალებთან შედარებით, ხუთჯერ თუ ექვსჯერ უფრო დიდი ტანი აქვს. პირდაპირ რძის შედღეება გავრცელებულია, როგორც ლეზე ამბობს, მხოლოდ იმისთანა ღარიბ და გადაკარგულ ქვეყნებში (dans quelques pays pauvres et isolés), სადაც მამაპაპურს ჩვეულებას წლითი-წლობით ითვისებენ შემდგენი თაობანი და სადაც ვერაფერს ჰხედავენ იმის შეცვლას. ეხლანდელ მწერლობაში და მეტადრე საზოგადო სარძვევე ქარხნებში აღარც რძეს და აღარც მაწონს აღარა სდღეებენ, არამედ თითქმის ყველგან ჯერ ნალებს აგროვებენ და მხოლოდ ამ ნალებით აკეთებენ კარაქს. ამგვარ საშუალებას ის უპირატესობა აქვს, რომ ნალები რძესთან შედარებით უფრო ბევრ ერბოს შეიცავს და ამისგამო უფრო ადვილი შესამუშავებელია. მართალია, ნალების მოსაგროვებლად და მოსახდელად საჭიროა ცალკე მოწყობილი შენობა, საჭიროა ნალებ-მოსაგროვებელი ქურჭელი, რაც, რასაკვირველია, დიდ ხარჯსა და შრომას თხოულობს, მაგრამ ამის მიუხედავლად ნალებით კარაქის გაკეთება უფრო გავრცელებულია და გავრცელებულია მხოლოდ იმიტომ, რომ ამ გვარად მომზადებულ კარაქს უფრო კარგი თვისება აქვს, უფრო გემრიელი და სუნნელოვანია, უფრო ადვილი და კარგი შესანახია და დიდ ხანსაცა სძლებს, არა ფუჭდება. ამ ბოლოს დროს ნალებს ცენტრიფუგებით ჰხდიან და ამით, როგორც ვნახავთ, ძალიან შემოკლებული და გაადვილებულია ეს მუ-

შაობა, მაგრამ, სამწუხაროდ, ჯერ ყველგან არ არის გავრცელებული, როგორც თვითონ მანქანების სიძვირის გამო, ისე იმიტომაც, რომ მათ სახმარებლად ბევრი რძე არის საჭირო; ცენტრიფუგების ხმარება აქამდე მხოლოდ საზოგადო სარძევე ქარხნებს შეუძლიანთ და ან მდიდარ და ბევრის საქონლის პატრონს; ცალკე ოჯახობა კი საზოგადოდ ამას ჯერ მოკლებულია.

ამის გამო ჯერ-ჯერობით კიდევ დიდად არიან გავრცელებულნი ის სხვა-და-სხვა საშუალებანი, რომელნიც დაფუძნებულია თავის-თავად ნაღების მოკრეტაზე, როცა რძე წყნარად არის შენახული, თუმცა კი, როგორც ვნახავთ, ამ გარემოებაში რძეს მთელი მისი ერბო არასდროს არ ეცლება, ერთი მეექვსედი შიგვე რჩება და ამ მხრით დიდად სჯობია ცენტრიფუგით მუშაობა.

თუმცა, როგორც ვხედავთ, ნაღების მოგროვებას და შროხდას ძალიან დიდი მნიშვნელობა აქვს, მაგრამ ჯერ მაინც კარგად გადაწყვეტილი არ არის, რა გარემოებაში და რა ვითარებაში უფრო კარგად გროვდება ეს ნაღები. ამისათვის ვიდრე სხვა-და-სხვა ნაღებ-მოსაკრეფელ საშუალებათა აწერას შევუღებოდნე, ვეცდები მკითხველებს გაეაცნო ის სხვა-და-სხვა გარემოებანი, რომლებზედაც ასე თუ ისე დამოკიდებულია ნაღების მოგროვება და ბოლოს თითონ ნაღებისა და ნაღებ - მოხდილ რძის შედგენილება და მოხმარება.

ა) ნაღების მოგროვებაზე ზედ-მოკმედიანი გარემოებანი

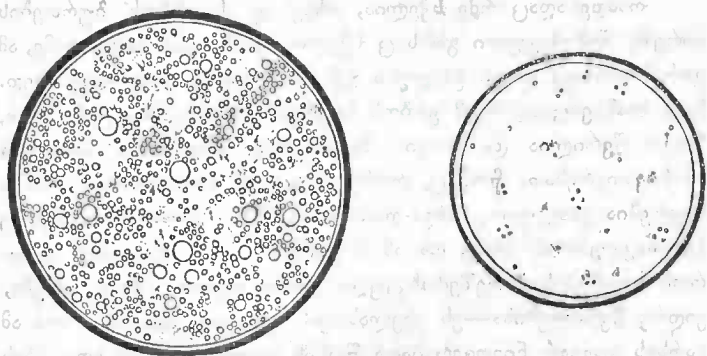
ზემოდ მოხსენებულ რძის განაწილება ნაღებად და ნაღებ-მოხდილ რძედ შთლად დამოკიდებულია იმ ნივთიერებათა ფიზიკურს თვისებაზე, რომელთაგანაც შედგენილია რძე და განსაკუთრებით გამოწვეულია თითონ ერბოს თვისებით, მისი სიმჭირხნით; ეს სიმჭირხნე ბევრად მდაბალია ანუ სუსტი რძის სხვა შემადგენელ ნივთიერებათა სიმჭირხნეზე. აქ იგივე მო-

ვლენაა, რაც ვნახეთ და თითქმის ყოველთვის ვხედავთ წყალ-თან შედღვებილ ზეთის ემულსიაზე: დროს განმავლობით და კოტ-კოტაობით ზეთი ეცლება წყალს და პირზე ექცევა ერთ კეცად. მაშ, მოსალოდნელი უნდა იყოს, რძესაც მთელი ერბო გამოეცალოს და რძის პირას ერთ კეცად მოგროვდეს, მაგრამ, სამწუხაროდ, ეს ძალიან იშვიათია; ეს მოვლენა მხოლოდ მაშინ იქნებოდა შესაძლებელი, როცა ამ ერბოს ბურთებს ექნებოდა შეძლება ან ნება რძიდან თავისუფლად ამოსვლისა. სამწუხაროდ, ერბოს ბურთები ამ შეძლებას ანუ თავისუფლებას მოკლებულია და ამის გამო სრული მათი გამოცლა ძალიან იშვიათია. რძე რომ მარტო წყლისა და ერბოს ემულსია ყოფილიყო, მაშინ, რასაკვირველია, მათი განაწილება ძალიან ადვილი მოსახერხებელი და შესაძლებელი იქნებოდა, მაგრამ, როგორც უკვე ვიცით, რძეში, წყალს გარდა, ბევრი სხვა ნივთიერებაც არის და ეს ნივთიერებანი ძალიან უშლიან ერბოს თავისუფლად პირზე ამოსვლას. აქ დამაბრკოლებელი ან შემაფერხებელი მიზეზი ორია: პირველი ისა რომ, როგორც უკვე ვიცით, თუმცა ერბოს ბურთებს გარსი არა აქვს, მაგრამ მაინც გახვეულია რძის მასალაში, ხაჭოსა და წყალში გახსნილ შაქარსა და მარილებში. ეს მასალა, რომელშიაც ბურთებია გახვეული, უფრო მჭირხნია, უფრო მძიმეა, ვიდრე თითონ ერბო და შიგ გახვეულ ერბოსაც ამძიმებს და დამძიმება, რასაკვირველია, მის თავის-თავად რძის-პირას ამოსვლას დააბრკოლებს, მის თავისუფალ მსვლელობას შეაფერხებს და გააძნელებს. მეორე მიზეზი თითონ რძის თვისებაა: როგორც ვიცით, რძეში ბევრი ნაწილი ხაჭოსი გაქლენტილია რძის მასალით და არა გახსნილი, მხოლოდ გაბუბკებულია და ამის გამო რძე წებოვანია და სქელი. ეს გარემოებაც, ე. ი. რძის წებოვანება, რასაკვირველია, აფერხებს ერბოს ბურთების თავისუფლად მსვლელობას და ამის გამო ძნელდება ამ ერბოს პირზე ამოსვლა. ერბოს ბურთები ამოსვლის დროს ეხახუნებიან ამ წებოვან ხაჭოს და ეს ხახუნნი, რასაკვირველია, აგვიანებს მათ მსვლელობას.

ამას ისიც უნდა დაეუმატოთ, რომ ის ნივთიერებანი, რომელშიაც ერბოს ბურთებია გახვეული, ყოველ რძეში ერთგვარად და ერთის თვისებისა არ არის: ზოგი რძე უფრო სქელია და ამის გამო შიგ მოტივტივე ერბოს ბურთებს უფრო სქლად ექნება შემოხვეული ეს ნივთიერებანი და ამით უფრო დამძიმებული იქნება და, მაშასადამე, უფრო გაძნელებული. მათი ზედაპირისკენ მსვლელობა.

რამდენადაც რძე სქელია, იმდენად ეს ერბოს ბურთების გარეშე შემოხვეული გარსიც სქელი იქნება და, მაშასადამე, ამ გარემოებასაც დიდი გავლენა ექნება ნაღების მოგროვებაზედ. ჩვენ ხომ ვიცით, რომ ერბოს სფერებს სხვა-და-სხვა ტანი აქვს, ზოგი წვრილია და ზოგი შედარებით დიდრონი. ამისგამო იმ ნივთიერებათა წონაც, რომელშიაც ეს სხვა-და-სხვა ტანის სფერებია გახვეული, სხვა-და-სხვა იქნება, ერთი-ერთმანეთზე მეტ-ნაკლები ან მძიმე და ან მსუბუქი. რასაკვირველია, დიდრონ სფერების გარეშემოხვეული გარსი უფრო მძიმე იქნება, ვიდრე წვრილებისა—ეს ყველასთვის ცხადია, მაგრამ, თუ ამ გარსის დაგვარ ნივთიერებათა წონას თითონ ერბოს სფერების წონას შევუდარებთ, მაშინ სულ სხვას ვნახავთ: ყველამ კარგად იცის, რომ დიდის სხეულის ამავე სხეულის ტანთან შედარებით უფრო პატარაა, ვიდრე პატარა სხეულისა, თუ ამასაც ამავე სხეულის ტანს შევუდარებთ; პატარა სხეულის გარსი უფრო მძიმე იქნება მისთვის, ვინემ დიდი სხეულისა დიდი სხეულისთვისვე. აქედან ცხადია, რომ ის დამაბრკოლებელი ძალა ერბოს სფერების ზედა პირზე თავისუფლად მსვლელობისა, როლმელიც ამ სფერების გარსზე არის დამოკიდებული, წვრილ სფერებისა დგის უფრო ძრიელი იქნება, ვიდრე ერბოს დიდრონ სფერებისათვის. ამისგამო წვრილი სფერები უფრო შეფერხებული იქნება, უფრო ძნელად ამოვა ზედა პირზე, ვიდრე დიდი სფერები. მაშ, ნაღებში დიდრონი სფერები უფრო მალე ამოვა, ვიდრე წვრილები, დიდრონი სფერების რძიდან გამოცლა და გამოწაფილება უფრო ადვილი იქნება, ვიდრე წვრილებისა, რასაც ყოველდღიური პრაქტიკა ცხადად გვიჩვენებს. ნაღებ-მოხ-

დიდი რძეში ყოველთვის რჩება ერბო და ეს ერბო სულ წვერილ-სფერებისაგან არის შემდგარი. ჩვენ აქ მოგვყავს ორი მიკროსკოპული სურათი (სურათი 18, ა—ბ), რომელთაგანაც ა ნალებ-მოუხდელი რძეა და ბ ნალებ-მოხდელი და რომელთაგანაც სრულიად ცხადად სჩანს ზემორე ნათქვამი. როგორც ვხედავთ, ნალებ-მოხდელი რძეში სულ წვერილმანი ერბოს ძაფერები დარჩენილა.

სურათი 18: ა) ნალებ-მოუხდელი რძე; სურათი 18. ბ) ნალებ-მოხდელი რძე.

რადგანაც ერბოს გამოსავალი მქიდროდ დამოკიდებულია ამ ერბოს რაოდენობაზე შესაძლებელია ნალებში და რადგანაც ერბოს სფერების ზედა პირზე ამოსვლის სიჩქარეს დიდი გავლენა აქვს ამ ნალების მოკრეფაზე და, მაშასადამე, თვითონ რძის ღირსებაც ამ მხრით ამაზეა, დამოკიდებული, ამისათვის ჩვენ აქ უფრო დაწვრილებით გავარჩევთ იმ გარემოებათა, რომელთაც ასე თუ ისე რამე გავლენა აქვთ ამ ნალების მოკრეფაზე ანუ ერბოს ბურთების რძის პირას ამოსვლაზე.

ნალების მოგროვებაზე მრავალ სხვა-და-სხვა გარემოებას აქვს გავლენა და მათ შორის განსაკუთრებით 1) რძის თვისებას და ერბოს რაოდენობას ამ რძეში, 2) რძის ტემპერატურას ნალების მოგროვების ხანაში, 3) ჰაერის მდგომარეობას, 4) ვენტოლაციას და ნალებ-მოსაკრეფის ადგილის სიწმინდეს,

5) რძის სიმალღეს ჭურჭელში, 6) რძის აღჭლებას და სხვანაირად ამ გარემოებათა გამოკვლევით და შეგნებით შევიძლებთ შევადგინოთ საზოგადო და ცხადი სურათი ნაღების მომზადებისა.

1) რძის თვისების და ერბოს რაოდენობის მსაშენებლობა ნაღების მოგროვების დროს. რადგანაც, როგორც უკვე ვიცით, ხაჭო ყოველ რძეში ერთგვარ მდგომარეობაში არ არის, რადგანაც იგი ყოველ რძეში ერთ ხარისხზე არ არის დაბუზუნებული და გაქლენთილი, ამისგანმო ყოველი რძე ერთგვარის სიჩქარით არ მოიკრეფს ნაღებს, ყოველ რძეში მისი ერბო ერთდროს განმავლობაში არ ამოვა იმის პირას. წარმოვიდგინოთ, რომ ორი რძე შენახულია ერთგვარ გარემოებაში, ესე იგი ერთ ტემპერატურაზე, ერთგვარ ჭურჭელში, ერთის სიმალღით და ერთგვარ ჰაერში და სხვანი და ამასთან ორივე რძეს ერბოს რაოდენობა ერთგვარი აქვს, მაშინ ის რძე უფრო მალე მოიკრეფს ნაღებს, იმ რძეს უფრო მალე ამოეცლება ერბო, რომელშიაც ხაჭოს მდგომარეობა უფრო დაახლოვებულია გახსნილ მდგომარეობაზე. რამდენადაც რძე თხელია, რმდენად გაღვილებული იქნება ერბოს სფერების პირზე ამოსვლა და, პირიქით, რამდენადაც რძე სქელია, რამდენადაც უფრო წებოვანია, იმდენად გაძნელებული იქნება ნაღების მოგროვება ანუ ერბოს რძის პირზე ამოსვლა. ამას გარდა, ამასთან ისიც არის შესანიშნვი, რომ თხელ რძეში, არა. თუ მარტო აჩქარებული იქნება ნაღების მოგროვება, არამედ, ამასთანავე, ამ რძის პირას მოგროვებულ ნაღებში ამოვა წვრილმანი ერბოს წვეთებიც, წვრილმანი სფერები. ამისგანმო ამ უკანასკნელ შემთხვევაში ნაღები უფრო სუქი იქნება, უფრო ბევრ ერბოს შეტევას და აქედან ერბოს გამოსავალიც უფრო კარგი იქნება. მატო ხაჭოს ვითარება და რაოდენობა ჰმოქმედობს ასე, არამედ ხაჭოსთან ერთად და თითქმის, ერთგვარად ჰმოქმედობს ის სხვა სხეულებიც, რომელიც რძეში მოგროვება, როგორც მაგალითად შაქარი და მარილები. ესენიც ხაჭოსთან ერთად ამ ერბოს სფერებს გარს ეხვევიან და ამით ამძიმებენ და ამკირებენ მათ მოჭრაობას ზევით, მათ მსვლელობას

ზედაპირისკენ. ამას ისიც დაფუძნატოთ, რომ ყოველი წვეთი ერბოსი, ყოველი სფერი თავის მოგზაურობაში ზევეთკენ ამ რძის შემადგენელ ნივთიერებათა ხედება, მათ ეწებება, ეხახუნება და ეს გარემოებაც, რასაკვირველია, თითონ რძის მდგომარეობის დაგვარად. შეამცირებს ამ სფერების მსვლელობას; წაღებაც მოგროვებასა და ამ ნაღების შედგენილებაზე აგრეთვე დიდი გავლენა აქვს თითონ ერბოს რაოდენობასაც. რძეში. რამდენადაც ერბო ბევრია რძეში, იმდენად უფრო კარგა და ჩქარა ამოდის რძის პირას და ამის გამო იმდენად უფრო მცირდება თითონ რძეში მყოფი ერბოს რაოდენობა, ასე ესთქვათ, იმდენად უფრო უერბოვდება ეს რძე. ამის მიზეზი ის არის, რომ სუქან რძეში ერბოს სფერები უფრო შეჯგუფებულია, უფრო დაახლოვებული ერთმანეთზე და ამის გამო ის გარემოებანი ანუ ძალნი, რომელნიც ზევით ამოსვლას უშლიან, უფრო შესუსტებულნი იქნებიან, ესე იგი იმდენად უფრო შემცირებული იქნება ხაჭოს ზედგავლენა მათზე, აგრედვე შემცირებული იქნება ხახუნიც, რომელიც ყოველმა ერბოს წვეთმა უნდა აიტანოს. ყოველივე ესე ადვილებს და აჩქარებს ამ ერბოს ბურთების რძის პირას ასვლას.—ამას ისიც უნდა დაფუძნატოთ, რომ რამდენადაც რძე სუქანია, იმდენად ამ ერბოს სფერები უფრო დიდი ტანისაა და დიდრონი სფერები ხომ, როგორც უკვე ვიცით, უფრო მალე და ადვილად აღის რძის პირას. საზოგადოდ, შენიშნულია, როგორც ეს წინა წერილებიდანაც ვიცით, რომ რომელი ძროხაც უფრო სუქან რძეს იძლევა, ის თავის რძეში უფრო დიდრონი ერბოს სფერებს ამზადებს (როგორც ჯერსეის ჯიშისა). ყველა ამ გარემოებათაგან ცხადია, რომ სუქანმა რძემ უფრო მალე და უფრო ადვილად უნდა მდიგროვოს ნაღები.

2) ტემპერატურას ზედგავლენა ნაღების მოგროვებაზე. ყველა გარემოებაზე ტემპერატურას უფრო დიდი გავლენა აქვს ნაღების მოგროვებაზე და რამდენადაც ეს ტემპერატურა მაღალია ერთგვარ მიჯნაზე შორის, იმდენად კარგა იკრიფება ნაღები და ეს ნაღები ამასთანავე იმდენადვე ბევრს ერბოს შეიცავს.

საზოგადოდ, მძლებულია, რომ ნაღების მოგროვების დროს რძის ტემპერატურამ 0° -ზე ძირს არ უნდა დაიწიოს და არც 30° -ზე მაღლა აიწიოს; მაშასადამე, ტემპერატურის ცვლილებას კარგა ვრცელი მიჯნები აქვს. რაც შეეხება ამ მიჯნებს გადაცილებულ ტემპერატურას, ამ მხრით ყოველგვარი გამოკვლევა იმას გვაუწყებს, რომ ორივე მხრით ამ მიჯნებზე გადაცილება მავნებელია ნაღების მოგროვებისათვის. თუ ერთის მხრით ნაღებ მოსახდელი რძე შენახულია 0° -ზე და ან ამას ქვეითზედ, მაშინ ეს რძე ნაღებს აღარ იძლევა, ამ გარეობაში ნაღები აღარ გროვდება, როგორც ეს დამტკიცა მრავლის გამოკვლევით დალმა (Dahl); აგრედვე გაძნელებულია ნაღების მოგროვება 30° -ზე ზევით, მეტადრე იმიტომ, რომ ამ გარემოებაში რძე მალე მჟავდება, იჭრება და, მაშასადამე, ნაღები ვერღარ მოგროვდება. ესეც დამტკიცებულია ალექ. მბულერის გამოკვლევით. ამისათვის, როცა ტემპერატურის ზედგაველენაზე იქნება ლაპარაკი, მაშინ ჩვენ უნდა ვიგულისხმოთ ის ტემპერატურა, რომელიც საზოგადოდ მძლებულია ამგვარის მუშაობისათვის, ე. ი. 2° -დინ 25 — 30° -დინ. აქ კიდევ გავიმეორებთ, რომ ამ მიჯნათა შორის რამდენადაც ნაღების მოგროვების სანაშა რძის ტემპერატურა მაღალია, იმდენად მოგროვილ ნაღებს ცოტა ტანი აქვს და ამასთანავე იმდენად სქელია და იმდენად ბევრ ერბოს შეიცავს.

ტემპერატურის ზედგაველენა ნაღების მოგროვების ხანაში სამის მხრით შეიძლება გავსინჯოთ: ა) ნაღების რაოდენობის მხრით, ე. ი. რა ტემპერატურაზე უფრო დიდი ტანი აქვს მოგროვილ ნაღებს; ბ) ერბოს რაოდენობის მხრით ამ ნაღებში, ესე იგი რომელ ტემპერატურაზე მოგროვილი ნაღები უფრო ბევრ ერბოს შეიცავს და უკანასკნელა ც) რძიდან ერბოს ამოცლის სისრულის მხრით, ანუ რომელ ტემპერატურაზე უფრო ბევრი ერბო ამოდის რძიდან და ნაღებ-მოხდელ რძეში კი უფრო ცოტა ერბო რჩება.

ა) პირველის მხრით, ანუ ნაღების რაოდენობის, გინა მისი ტანის მხრით, პირველად კვიზერმა გამოარკვია, რა დროს

კიდებულეა ც არსებობს რძის ტემპერატურასა და ნაღების ტანის შორის; იმან მოახდინა გამოცდილება ორს ტემპერატურაზე და რძე ნაღების მოსაგროვებლად შეინახა 8°-ზე და 16°-ზე; აი. შედეგი ამ გამოკვლევისა:

		ნაღების ტანი:	
		8°	16°
2	საათის შემდეგ	10,00%	8,00%
4	—	12,28	8,28
6	—	13,80	9,75
8	—	14,80	10,00
18	—	14,75	10,75

როგორც ვხედავთ, 8°-ზე მოგროვილ ნაღოებს უფრო დიდი ტანი აქვს, ვინემ 16°-ზე მოგროვილს და, მაშასადამე, დაბალ ტემპერატურაზე უფრო ბევრი ნაღები, უფრო დიდი ტანისა გროვდება, ვიდრე მაღალზე; ამას შემდეგ სხვა-და-სხვა სწავლულებისაგან მრავალი გამოკვლევა იყო მოხდენილი ამავე საგნის შესახებ და ყველა გამოცდილებათა შედეგი კეიზერის გამოცდილებას ამტკიცებს; იმავე კეიზერმა მოახდინა გამოცდილება ტემპერატურის უფრო გაცილებულ მიჯნებზე, ერთ რძეს 2° ჰქონდა და მეორეს 16° და აი აქაც რა აღმოჩნდა:

		ნაღების ტანი:	
		2°	16°
6	საათის შემდეგ	17,0	9,0
22	—	16,0	9,28

ამგვარზე გამოკვლევა მოახდინეს სხვა საწლულებმაც, მაგ. ალ. მიულერმა, დალმა, გებელმა (G&B) და მათი გამოკვლევა ც ამასვე ამტკიცებს, ე. ი. დაბალ ტემპერატურაზე მოგროვილ ნაღებს უფრო დიდი ტანი აქვს, ვინემ მაღალ ტემპერატურაზე.

ამათ გარდა 1874 წელს ძალიან ვრცელ, დაწვრილებული და ამავე ჭეშმარიტების დამამტკიცებელი გამოკვლევა მოახდინა კრესლერმა კერნის და დალის თანაშემწეობით: აიღო რამდენიმე ჭურჭელი ერთის ტანისა, სტაქნები, რომლებ-

საც 6 სანტიმეტრი სიგანე ჰქონდათ და 18, სიმაღლე, ყველა გაავსო ერთგვარას რძით და შეინახა სხვა-და-სხვა ტემპერატურის წყალში და სხვა-და-სხვა დროს განმავლობაში შეამოწმა მოგროვილ ნაღების რაოდენობა. თითონ სანაღბე ოთახში ჰაერს 12—13° ტემპერატურა ჰქონდა და წყლის ტემპერატურა სხვა-და-სხვა ჰაუზში შეუცვლელად იყო დაცული მთელის გამოცდილების დაბოლოებამდე.

რადგანაც ამ სწავლულის გამოკვლევას დიდი მნიშვნელობა აქვს ტემპერატურის ზედმოქმედების შესაგნებად და ამ გამოკვლევის შედეგი ამ ტემპერატურის ზედმოქმედების სამსავე მხარეს შეეხება, ამისათვის მე აქ ჯერ თითონ გამოცდილებაში ნახმარ რძის შედგენილებას მოვიყვან და შემდეგ იმასაც, რაც გამოკვლევამ აღმოაჩინა. კრეისლერი ყოველ გამოცდილებაში, ნაღების მოხდის შემდეგ, ქიმიურად არჩევს თითონ ნაღებს და ნაღებ-მოხდილ რძესაც და ამისათვის ჩვენ შეგვიძლია ნაღებში ტანს გარდა, ისიც შევიტყოთ, რამდენი ერბოა ამ ნაღებში და რამდენი დარჩენილია ნაღებ-მოხდილ რძეში. ამ ცნობათა შედარებით ჩვენ შეგვეძლება შევადგინოთ სრული და ვრცელი სურათი ტემპერატურის მოქმედებისა ნაღების მოგროვებაზე.

კრეისლერისგან ნახმარ რძეს ჰქონდა 1,02992 სიმჭირხნე, 17,°-ზე და ამ რძეში შემადგენელთა ნივთიერებათა ურთიერთი რაოდენობა შემდეგი იყო:

წყალი	—	88,297	%
ერბო	—	2,951	—
ხაჭო	—	3,226	—
შაქარი და მარილი	—	5,616	—

ექსტრაქტულ ნივთიერებათა რაოდენობა იყო 11,715.

აი ამ გამოცდილების სქემა ნაღების რაოდენობის მხრივ; სადაც სქემაში ციფრებს მაგივრად ხაზებია დასმული, იქ უნდა ვიფიქროსხმოთ, რომ ამ გარემოებაში რძე დამყავდა და ნაღები ვერ მოიკრიფა:

რძის ტემპერატურა,	დროს განმავლობა საათობით:									
	8	16	28	40	52	64	76	88	112	136
2°	—*)	10,43	10,31	11,36	11,89	11,89	12,42	—	12,81	12,32
4°	7,86	10,88	10,88	10,39	11,89	11,71	11,88	—	11,82	11,89
6°	7,80	9,14	10,03	11,0	11,02	11,20	11,21	11,34	11,16	10,82
8°	8,48	9,88	10,18	10,48	10,69	10,80	10,66	—	10,10	9,94
10°	8,83	9,20	9,92	10,41	10,17	10,28	9,82	9,89	9,82	—
15°	8,80	9,26	9,87	—	—	—	—	—	—	—
20°	8,93	8,70	—	—	—	—	—	—	—	—
25°	7,88	—	—	—	—	—	—	—	—	—
30°	6,81	—	—	—	—	—	—	—	—	—

ამ გამოკვლევებიდან ცხადად სჩანს, რომ ზოგიერთ შემთხვევის გარდა, რამდენადაც ტემპერატურა რძისა მაღალი იყო ნაღების მოგროვების დროს, იმდენად ნაღებს პატარა ტანი ჰქონდა, ანუ ცოტა ნაღები მოიკრიფა და პირ-იქით, რამდენადაც დაბალი ანუ გრილი იყო ეს ტემპერატურა, იმდენად მოგროვილ ნაღებს დიდი ტანი ჰქონდა. თუმცა ზოგიერთი ციფრები არ ეთანხმება ამ კანონს, მაგალითებრ, ორმოცის საათის განმავლობის შემდეგ 6°-ზე უფრო ბევრი ნაღები მოგროვდა, ვიდრე 4°-ზე და ამისთანა განსხვავებას ვხედავთ რვა საათის განმავლობის შემდეგაც სხვა-და-სხვა ტემპერატურაზე, მაგრამ ამისთანა ცოტაოდენი უთანხმოება უნდა მიეწეროს თითონ გამოცდილების შეცდომას. ყოველ გამოცდილებაში შესაძლებელია ამგვარი შეცდომა, მეტადრე როცა გამოცდილება სწარმოებს ესეთ ცოტა რძეზე, როგორც 500 კ. სანტიმეტრი.

ბ) რაც შეეხება ტემპერატურის ზედმოქმედების მეორე

*) ამ გარემოებაში დაბალ ტემპერატურის გამო ძლიერ შესაძენი ნაღები მოგროვდა.

მხარეს, ერბოს რაოდენობას ნაღებში, ამ მხრივაც შესანიშნავია და საფუძვლიანი ამავე კრეისლერის გამოკვლევა, რომლიდანაც ცხადად სჩანს, რომ მაღალ ტემპერატურაზე მოგროვილ ნაღებში უფრო ბევრი ერბო არის, ვიდრე დაბალ ტემპერატურაზე მოგროვილში; ნაღებში ამოსული ერბოს რაოდენობა კამდენად უფრო ბევრია, რამდენადაც ამ ნაღების მოგროვების დროს თვითონ რძეს მაღალი ტემპერატურა ჰქონდა. აი სქემა კრეისლერისა შესახებ ერბოს რაოდენობისა სხვა-და-სხვა ტემპერატურაზე მოგროვილ ნაღებში.

რძის ტემპერატურა.	დროს განმავლობა საათობით.									
	8	16	28	40	52	64	76	88	112	136.
	ერბოს რაოდენობა ნაღებში.									
2 ₀	—	12 _{,28}	13 _{,97}	15 _{,11}	15 _{,13}	16 _{,85}	16 _{,29}	—	18 _{,84}	20 _{,36}
4 ₀	11 _{,87}	11 _{,82}	14 _{,35}	15 _{,48}	16 _{,16}	17 _{,87}	18 _{,98}	—	20 _{,18}	22 _{,90}
6 ₀	11 _{,04}	14 _{,31}	15 _{,70}	17 _{,41}	17 _{,37}	18 _{,29}	19 _{,65}	20 _{,09}	21 _{,25}	23 _{,22}
8 ₀	12 _{,88}	13 _{,24}	16 _{,27}	17 _{,07}	18 _{,81}	19 _{,78}	21 _{,30}	—	23 _{,71}	23 _{,22}
10 ₀	12 _{,87}	15 _{,25}	17 _{,81}	18 _{,85}	19 _{,87}	21 _{,12}	23 _{,05}	23 _{,04}	24 _{,97}	—
15 ₀	14 _{,97}	17 _{,31}	20 _{,45}	—	—	—	—	—	—	—
20 ₀	17 _{,89}	17 _{,49}	—	—	—	—	—	—	—	—
25 ₀	20 _{,27}	—	—	—	—	—	—	—	—	—
30 ₀	22 _{,81}	—	—	—	—	—	—	—	—	—

ფ) ტემპერატურის ზედგავლენა ერბოს ამოცლის ანუ ნაღებში ამოსვლის სისრულეზედაც ცხადია. როგორც არა ერთხელ გვითქვამს, რძიდან ნაღებში მთელი ერბოს გადასვლას დიდი მნიშვნელობა აქვს ერბოს გამოსავალზე; რამდენადაც ბევრი ერბო ამოვა რძიდან ნაღებში, იმდენად ბევრს ერბოს მოგვცემს ეს ნაღები. შესაძლებელია, რომ რძემ რომელსაღე გარემოებაში ძალიან ბევრი ნაღები მოიგროვოს და

ამასთან. ისიც შესაძლებელია, რომ ამ ნაღებში ერბოს რაოდენობაც დიდი იყოს, მაგრამ ამასთან კიდევ ისიც არის შესაძლებელი, რომ ნაღებ-მოხდილ რძეში ცოტა თუ ბევრი ერბო კიდევ დარჩეს, ესე იგი შესაძლებელია რძეს მთლად არ გამოეცალოს იმაში მყოფი ერბო. თუ მოვიგონებთ, რომ ყოველ რძეს ერთგვარი სისქე არა აქვს და იმასაც, რომ მისი სიმჭირხნე დიდად იცვლება ტემპერატურის ზედ-მოქმედებით და ამასთან არ დავივიწყებთ, რომ რძის სისქე დიდად აბრკოლებს ერბოს ამოსვლას, მაშინ ჩვენ შეგვიძლიან წინაღვე გამოუკვლევლად გადავსწყვიტოთ, რომ რამდენადაც რძე თხელი იქნება, რამდენადაც შემცირებული იქნება მისი სიმჭირხნე და წებოვნება, იმდენად ამ რძიდან მალე და ადვილად ამოვლენ შიგ-მყოფი ერბოს ბურთები. რადგანაც მაღალ ტემპერატურაზე რძე უფრო თხელია, ვიდრე დაბალზე, აქედან ცხადია, რომ რამდენადაც რძე თბილი იქნება, იმდენად მისი სიმჭირხნე შემცირდება, რძე გათხელდება. ეს ორი გარემოება ცხადად გვიმტკიცებს, რომ რძეში მყოფი ერბო იმდენად უფრო სრულიად და მთლად ავა რძის პირას და ნაღებად მოგროვდება, რამდენადაც მაღალი იქნება ამ რძის ტემპერატურა ნაღების მოგროვების დროს.

ამ მხრიდაც საინტერესოა კრეისლერის გამოკვლევა, რომლის სქემასაც აქ მოვიყვანთ და რომლისაგანაც ცხადად სჩანს, რომ რამდენადაც მაღალია რძის ტემპერატურა ნაღების მოგროვების დროს, იმდენად ბევრი ერბო ამოდის ამ გარემოებაში მოგროვილ ნაღებში და ამის გამო იმდენად მცირე იქნება დარჩენილ ერბოს რაოდენობა ნაღებ-მოხდილ რძეში და, მაშასადამე, იმდენად სრული იქნება რძის განწილვა.

კრეისლერი ამ შემთხვევაშიაც ხმარობს ერთი ტანის სტაქნებს (500 კ. ს.) და ამ სტაქნებს, რძით გავსებულს, აწყობს სხვა-და-სხვა ტემპერატურის წყალში და ყოველ ჰურსკლის ტემპერატურას შეუცვლელად ინჯახავს მთელის გამოცდილების ხანში.

გამოცდილების შემდეგ ქიმიურად არჩევს ნაღებსაც და ნაღებ-მოხდილ რძესაც და ტყობილობს ერბოს რაოდენობას ერთშიაც და მეორეშიაც.

აი სქემა ამ გამოკვლევისა:

ტემპერატურა.	დროს განმავლობა საათობით.									
	8	16	28	40	52	64	76	88	112	136
	რძიდან ამოსულ ერბოს რაოდენობა.									
2°	—	42,3	48,0	56,9	58,7	63,9	66,7	—	76,1	81,1
4°	30,08	42,1	50,4	59,8	62,7	67,4	71,7	—	78,9	83,6
6°	28,16	43,8	50,3	63,3	63,3	67,4	73,9	74,8	78,9	82,2
8°	36,3	42,8	53,9	58,7	65,8	70,2	75,0	—	79,9	83,1
10°	38,3	46,8	57,3	64,4	67,0	72,8	75,6	78,9	81,6	—
15°	43,3	55,0	66,4	73,1	—	—	—	—	—	—
20°	55,0	61,1	—	—	—	—	—	—	—	—
25°	53,0	—	—	—	—	—	—	—	—	—
30°	53,8	—	—	—	—	—	—	—	—	—

აქაც ცხადია, რომ ერთსა და იმავე გარემოებაში და ერთსა და იმავე ხანში, ზოგიერთ შემთხვევას გარდა, იმდენად უფრო ცოტა ერბო რჩება, რამდენადაც ამ რძის ტემპერატურა მაღალია ნაღების მოგროვების დროს. თუმცა აქაც, ზოგიერთ შემთხვევაში, გამოკვლევა ამ კანონს არ ემორჩილება, მაგრამ საზოგადოდ ეს კანონი მართლდება.

მაშ, ცხადია, რომ თუმცა მაღალ ტემპერატურაზე მოგროვილ ნაღებს პატარა ტანი აქვს, მაგრამ უფრო ბევრ ერბოს შეიცავს, ვიდრე ის ნაღები, რომელიც დაბალ ტემპერატურაზე გროვდება და რომელსაც შედარებით უფრო დიდი ტანი აქვს; ესევე აზრი შეიძლება გამოვხატოთ სხვა ნაირადაც:

ნაღების მოგროვება უფრო ჩქარი და უფრო სრულია მაღალ ტემპერატურაზე, ვიდრე დაბალზე. კიდევ გავიმეორებთ, რომ მაღალ-დაბალი ტემპერატურა ნახშირია მხოლოდ 2° — 30° შორის.

კრისლერის შემდეგ კიდევ ბევრმა გამოიკვლია ტემპერატურის ზედგავლენა ნაღების მოგროვებაზე და მათგან ზოგიერთის, მაგ. ნაზერის (Naser) გამოკვლევა არ ეთანხმება კრისლერის გამოკვლევის შედეგს, მაგრამ აქ სხვა მიზეზია, რომელსაც შედეგ გავარჩევთ. კრისლერის დასკვნა სრულიად შეუწყველი და მართალია.

ნაჩვენებ ტემპერატურის ზედგავლენა ხაქოს თვისებაზეა დამოკიდებული; რძეც და მისი ხაქოც დაბალ ტემპერატურაზე უფრო წებოვანი და სქელია და ამისგანამო უფრო აფერხებს ერბოს გამოცლას. მაღალ ტემპერატურაზე კი ამის წინააღმდეგი ხდება.

ტემპერატურის ზედგავლენაში ერთი სხვა გარემოებაც ბრის ყურადღების ღირსი, მაგ. დრო, დროს განმავლობა. როგორც წინაღ მოყვანილ მაგალითებიდან სჩანს, ერბო პირველ ხანში უფრო ბევრია ამოსულად ერთსა და იმავე ტემპერატურაზე, ვიდრე შემდეგ; რამდენაც დრო მატულობს, იმდენად მცირდება ერთსა და იმავე ხანში ამოსულ ერბოს რაოდენობა. ეს გარემოება ცხადად სჩანს წინაღ მოყვანილ სქემიდან:

შევედაროთ რომელსამე ტემპერატურაზე, მაგ. 15° -ზე სხვა-და-სხვა დროს განმავლობაში რძიდან ამოსულ ერბოს რაოდენობა და ვნახათ,

რომ 8 საათ. განმავლობ. ამოსულა	43,8%	ერბო და საათში	5,44%
შემდეგ 8	—	—	—
— 12	—	—	—
— 12	—	—	—

აქედან ცხადია, რომ პირველ 12 საათის განმავლობაში რძის პირას მოგროვილა თითქმის ნახევარ ერბოს რაოდენობა და მეორე 12 საათში კი მხოლოდ ერთი მეოთხედი. ამის მი-

ზეზი. ის არის, რომ პირველად და უფრო მალე რძის პირას დიდრონ ერბოს ბურთები ამოდის და მცირე, წვრილმანი ბურთები კი უფრო ძნელად და გვიან; სულ წვრილმანები კი ისევ რძეში რჩება.

3) რძის შენჯღრევის უნიშვნელობა ნაღების მოგროვებაზე. საზოგადოდ მიღებულია, რომ ერთგვარ გარემოებაში რძეს მხოლოდ მაშინ გამოეცლება ერბო კარგად და სრულად, თუ ეს რძე მოწველის უმაღლეს ჩასხმულია ნაღებ-მოსაგროვებელ კუბურქელში, რომელიც ამასთან მთელ ნაღების მოგროვების ხანაში შეუჩრხველად და წყნარად უნდა იდგეს. ყოველგვარი შენძრევა ანუ შეჩრხვეა მოწველის შემდეგ ან გადატან-გადმოტანით, ან გაცივებით და ან სხვა წაიარად აძნელებს და აფერხებს ერბოს ბურთების რძის პირას ამოსვლას და, მაშასადამე, ამცირებს ერბოს რაოდენობას მოგროვილ ნაღებში. თუმცა გადაწყვეტით ძნელია ითქვას, რა მონაწილეობას იღებს ეს გარემოება ამ შეფერხებაში, მაგრამ საზოგადოდ შეფერხება კი ცხადია, როგორც ეს დაამტკიცა მრავალის სწავლულის გამოკვლევამ; ამ მოვლენას ფლემიშმანი ასე გვიხსნის: „თუ მოვიგონებთ, რომ ერბოს დიდრონი ბურთები ცუდ გარემოებაშია კი ადვილად ამოდის რძის პირას, ოღონდ რძე ცოტა ხანს შესვენებული იყოს და, პირ-იქით, წვრილმან ბურთების ამოსვლა კი კარგ გარემოებაშია ცაძნელებული; ჩვენ შეგვიძლიან წარმოვიდგინოთ, რაში უნდა მდგომარეობდეს რძის შენჯღრევით ნაღების მოგროვების შეფერხება: თუ რძე მოწველის უმაღლეს შესვენებულია, მაშინ ყველა ერბოს ბურთები ნელ-ნელა დაიწყებს ზედა პირისკენ ამოსვლას; თუ, რასაკვირვებელია, იმ ბურთების ზედა პირისკენ მსვლელობის ძალა ისე დიდია, რომ შეუძლიან დაამარცხოთ ყოველი დაბრკოლება. რძის მრავალი ერბოს ბურთები ამ ამოსვლის დროს ერთი-ერთმანეთს უახლოვდება, ერთი-ერთმანეთს აწვება და ამის გამო იმისთანებსაც წამოიყოლებს და ამოიტანს, რომლებიც თავის-თავად არ ამოვიდოდა, თუ სხვებისგან, დიდრონებისგან არ ყოფილიყო წამოტანილი. რადგანაც დიდრონ ბურთების

მსვლელობა უფრო ძლიერია და უფრო ჩქარია, ამისათვის, რასაკვირველია, ესენი უფრო გაუსწრობენ პაწაწინებს. თუ რძე შეინჯღრა ამ ბურთების ამოსვლის დროს, მაშინ რამდენიმე პაწაწინა ბურთებისა დასცდებიან დიდრონების მსვლელობას, რომლებსაგანაც გამოტაცებულნი იყვნენ, მოშორდებიან და შემდეგ, რასაკვირველია, ვეღარ მოეწევიან“. მაშ შენჯღრევით უფრო წვრილმან ერბოს ბურთების ამოსვლა არის შეფერხებული და ამისგანმო მთელი ერბო არ გადავა ნალებში. რძის შენჯღრევის ზედ-გავლენა ნალების მოგროვებაზე გამოიკვლიეს ველკერმა (Voelker), ბაუმჰაუერმა (Baumhauer) და სეგელკემ (Segelecke) და მათმა გამოცდილებამ ცხადად დაამტკიცა, რომ ნალების მოგროვების წინადა შენჯღრევა რძისა აფერხებს ნალების მოგროვებას:

ველკერმა აიღო ორი ერთგვარად ჭურჭელი ერთისა და იმავე რძით და ერთში შეანჯღრია რძე და მეორეში კი არა; ორივე ჭურჭელი შეინახა 17°-ზე და ნახა, რომ 24 საათის განმავლობაში შეუნჯღრეველმა რძემ 12% ნალები მოიკრიფა და შენჯღრეულმა კი მხოლოდ 8%. ბაუმჰაუერმა აიღო ორი ჭურჭელი რძით სავსე და ერთი ერთის წუთით შეანჯღრია; ამ ჭურჭლის შესვენების შემდეგ რძის პირას მოგროვდა ჯერ მართა 1—2% ნალები და შემდეგ 24 საათის განმავლობაში ამ ნალებს მიემატა მეორე კეცი ნალებისა, რომელსაც სულ სხვა შეხედულობა ჰქონდა; მეორე ჭურჭელი ანჯღრია 10 წუთის განმავლობაში და ეს რძე შეიღვებდა და ერბო მოგროვდა.

სეგელკემაც მოახდინა გამოცდილება ერთსა და იმავე რძეზე, რომელიც ორ ჭურჭელში იყო ჩასხმული და ერთი მათგანი კარგად იყო შენჯღრეული. შესვენების შემდეგ აღმოჩნდა, რომ შეუნჯღრეველმა რძემ სამის საათის განმავლობაში მოიკრიფა 9% ნალები და შენჯღრეულმა კი ამოდენა ივე ტანის ნალები (9%), მოგროვა მხოლოდ 8 საათის განმავლობაში.

აქედან ცხადია, რომ შენჯღრევა ძალიან უშლის ნალების მოგროვებას.

4) გენტილაციის მნიშვნელობა ნაღების მოგროვებაზე. თუ ის ადგილი, სადაც რძე არის შენახული ნაღების მოსაგროვებლად, კარგად არ არის და სრულებით არ არის გამოწვავილი, მაშინ შიგ მომწყვდეული ჰაერი ძალიან დანოტივდება; ეს ჰაერი იმდენად უფრო დანოტივდება, რამდენადაც რძის შესანახი ადგილი ჰატარა არის და შესამუშავებელი რძე კი ბევრი. ნოტიო და შეგუბებული (შემწყვდეული) ჰაერი ძალიან ხელს უწყობს სხვა-და-სხვა წვრილმან ორგანიზმების აღორძინებას და გამრავლებას და ამათის მოწყალებით რძე მალე მჟავდება, იჭრება და ნაღები აღარ გროვდება. პირიქით, თუ ამ ადგილში ჰაერი მშრალია, ხშირად გამოწვავილი, მაშინ რძის დამამჟავებელი ორგანიზმები ამ გარემოებაში ვეღარ იხეირებენ და ამისგამო ვეღარც რძეს აენებენ. აქედან ცხადია, რომ თუმცა ჰაერის სიმშრალეს ანუ სინოტივს პირდაპირი ზედგავლენა არა აქვს ნაღების მოგროვებაზე, მაგრამ მიხეცს საჭიროა დიდი ყურადღება, რადგანაც შეგუბებულ ჰაერს შეუძლიან რძის დამამჟავება ააჩქაროს და ისე შესცვალოს, რომ ერობოს სფერები ვეღარ ამოვიდეს რძის პირას, მაშასადამე, ისეთი ისე აენოს ნაღების მოგროვებას. აქედან ცხადია სარძევე ადგილის ხშირ-ხშირი გამოწვავების საჭიროება.

5) სიწმინდისა და სისუფთავის ზედგავლენა ნაღების მოგროვებაზე. სიწმინდესა და სისუფთავეზე ბევრი ვილაპარაკეთ მეორე წერილში და იქვე ვუჩვენეთ მათი მნიშვნელობაც. სიწმინდესა და სისუფთავეში რძე დიდ ხანს ინახება, მაშასადამე, დრო ექნება ნაღების მოგროვებისა; ჭუჭყი და უსუფთაობა კი ააჩქარებს რძის გადაგვარებას და, მაშასადამე, ასე თუ ისე, დაუშლის ნაღების მოგროვებას.

6) ნაღებ-ძიასხედელ ჭურჭელში რძის სამაღლის მნიშვნელობა ნაღების მოგროვების საქმეში. ამ გარემოების გავლენის შესაგნებად მოვიგონოთ, რაშიც მდგომარეობს ნაღების მოგროვება და წარმოვიდგინოთ, რომ ჭურჭელში ჩასხმულ რძეს რამე სიმაღლე უჭირავს და ამისთან ისიც, რომ ამ რძეში ერობოს სხვა-და-სხვა ტანის ბურთები, ერთგვარად არც. გოთანტუ-

ლი; ამასთან თუ ეხლა ჩვენ წარმოვიდგენთ, რომ ეს რძე რამდენსამე კეცად არის გაყოფილი, მაშინ ყოველ ერთის ტანის რძის კეცში (თაიხე) იქნება ერთგვარი რაოდენობა სხვა-და-სხვა ტანის ერბოს ბუშტებისა, ასე რომ რამდენი დიდრონი ბუშტებიც ერთ რომელსამე რძის კეცშია, იმდენივე ამავე ტანის მეორე და ან მესამე კეცში იქნება; აგრედვე წვრილი ბუშტებიც. თუ ნაღების მოგროვება იწყება ამ გარემოებაში, ამ ერთგვარად შეზავებულ რძეში, მაშინ ყოველი ერბოს ბურთი, რომლის ამოსასვლელი ძალაც უფრო ძირიელია, ყოველ კეციდან დაიწყებს ზედაპირისკენ ამოსვლას და ამოსვლის ძალა და სიჩქარე დამოკიდებული იქნება თვითონ ამ ერბოს ბურთების ტანზე. დასაწყისშივე ყოველი კეცი (პირველსა და უკანასკნელს გარდა) იმდენ ერბოს ბურთებს გადასცემს, მეორე მას ზევით მყოფ კეცს, რამდენსაც თვითონ მიიღებს ქვემოთის კეციდან, ასე რომ ამ კეცებში ერბოს რაოდენობა ჯერჯერობით შეუცვლელი დარჩება (შეცვლა მხოლოდ პირველსა და უკანასკნელს დაეტყობა, — ძირის კეცი მოიკლებს ერბოს და ზედა პირისა კი მოიმატებს), არ შეიშლება. მაგრამ, რაკი ძირის კეცზე ზემოდ მდებარე კეცი, ესე იგი მეორე კეცი (ძირიდან) გამდიდრდება ძირის კეციდან ამოსულ ერბოს ბურთებით, მაშინ, რასაკვირველია, ეს მეორე კეცი ერთსა და იმავე დროს განმავლობაში მესამე კეცს უფრო ბევრს ერბოს გადასცემს, ვიდრე თვითონ მიიღებს (რადგანაც ძირის კეცში უკვე შემცირებულია ერბოს რაოდენობა) და ამისგანვე ესეც გაღარიბდება, მესამე კეცზე უფრო ცოტა ერბო დარჩება. ამავე სფუქვლით მესამეშიაც ცოტა იქნება მეოთხეზე, მეოთხეში — მეხუთეზე და ამგვარად უკანასკნელამდინ, ესე იგი პირის კეცამდინ, რომელიც ყველაზე ბევრ ერბოს უნდა შეიცავდეს, რადგანაც ეს აღარავის უგზავნის ერბოს ბურთებს. ამგვარად, ხარისხეულად ნამატი ერბო სულ ამოდის ზედა კეცში, პირის კეცში და აქ გროვდება. აქ ერბოს ბურთები თანდითან უფრო და უფრო უახლოვდება ერთმანეთს, კეცი სქელდება, ტანს მატულობს და ბოლოს სრულიად ვამჯერებ, რძესა თიხა ეგამ-ეყ-იგამ ძობს

ახლა წარმოვიდგინოთ, რომ ერთი და იგივე რძე ჩაეხსნით ორ ჭურჭელში, რომელთა შორისაც ერთი უფრო ვიწროა, ვიდრე მეორე და უდრის ამ მეორის სიგანის ნახევარს. თუ ამ ორივე ჭურჭელში ერთგვარ საწყაო რძეს ჩაეხსნათ, მაშინ ვიწრო ჭურჭელში რძე უფრო მაღალის ტანისა იქნება და ეს სიმაღლე ორჯერ გადამეტებული იქნება განიერ ჭურჭელში მყოფ რძის სიმაღლეზე, ასე რომ, თუ განიერ ჭურჭელში რძის სიმაღლე უდრის 15 სანტიმეტრს, მაშინ მეორეში, ესე იგი ვიწროში რძის სიმაღლე იქნება 30 სანტიმეტრი. თუ ამ ორივე ჭურჭელს, შიგ ჩასხმულ რძით, ერთგვარ გარემოებაში შევინახავთ და ერთსა და იმავე ტემპერატურაზე, მაშინ ორივე ჭურჭელში ნაღების მოგროვება ანუ ერბოს ბურთების რძის პირას ამოსვლა ერთგვარად უნდა მოხდეს, ისე, როგორც ჩვენ წარმოვიდგინეთ ამის წინაჲ. მაგრამ, რადგანაც ერთ ჭურჭელში რძის ტანი ორჯელ მაღალია, ვიდრე მეორეში, ამისათვის ერბოს ბურთებმა მაღალ ტანის რძეში ორკეცი გზა უნდა გაიაროს. რადგანაც დიდის გზის გავლას დიდი დრო მოუწოდება, ამისათვის ცხადია, რომ რა ტანის ნაღებიც რომელსამე დროში დაბალის ტანის რძიდან მოგროვდება, მაღლის ტანის რძეში ამავე ტანის ნაღები ორკეც დროს მოინდომებს. მაგ. თუ დაბალი ტანის რძემ ორ საათში 3 კ. ს. ნაღების კეცი მოიგლო, ამავე სამ სანტიმეტრ ნაღების მოგროვებას მაღლის ტანის რძიდან დასჭირდება ოთხი საათი.

გამოცდილებაც და პრაქტიკაც ცხადად გვიმტკიცებს ამ გარემოების ზედგაუფლენას ნაღების მოგროვებაზე; სხვა-და-სხვა სწავლულების გამოკვლევა ცხადად გვიჩვენებს, რომ ნაღების მოგროვება იმდენად უფრო დაგვიანებულია, რამდენადაც რძეს ნაღებ-მოსაყრეფ ჭურჭელში დიდი სიმაღლე აქვს და, პირიქით, რამდენადაც შემცირებულია რძის სიმაღლე, იმდენად ნაღები მალე გროვდება. მაშასადამე, ერთსა და იმავე გარემოებათა შორის დაბალ ჭურჭელში შენახული რძე უფრო მალე მოიგდება ნაღებს, ვიდრე ღრმა ჭურჭელში და ეს დამოკიდებული იქნება, რასაკვირველია, რძის ტანის სიმაღლეზე.

აი ამის დასამტკიცებლად ნიბერგის მიერ (Nyberg) მოხდენილი გამოცდილება და მისი შედეგი: ამ სწავლულმა ახლად მოწველილი რძე, რომელსაც $3,23\%$ ერბო ჰქონდა, შეინახა ნაღების მოსაგდებლად ორ ტემპერატურაზე ($10-22^{\circ}$) და ისე, რომ ყოველ ტემპერატურაზე რძე ორ ჭურჭელში იყო ჩასხმული; ერთში რძეს $23,6$ სანტიმეტრი სიმაღლე ჰქონდა და მეორეში $4,7$ სანტიმეტრი და 24 საათის შემდეგ ყოველ ჭურჭელში და ყოველ ტემპერატურაზე შეამოწმა მოგროვილ ნაღების ტანი და ამ ნაღებში ერბოს რაოდენობა. აი სქემა ამ გამოკვლევისა.

რძის ტემპერატურა,	რძის სიმაღლე სანტ.	ნაღების ტანი.	რძიდან ნაღებში გადასული ერბოს რაოდენობა.
22°	$26,6$	$11,8$	85%
—	$4,7$	$10,6$	92 —
10°	$23,6$	$18,7$	92 —
—	$4,7$	$12,8$	94 —

აგრეთვე გამოკვლევა მოახდინა კრეისლერმაც, რომელმაც მოწველილი რძე $5-6$ საათის შემდეგ ჩაასხა სხვა-და-სხვა ფორმის ჭურჭელში და სხვა-და-სხვა ტემპერატურაზე შეინახა. მისგან გამოკვლეულ რძეს ჰქონდა $2,85\%$ ერბო. რძე განაწილებული იყო რამდენსამე ნაწილად და ჩასხმული ორგვარ ჭურჭელში; ერთ რიგისაში რძეს ეჭირა $18,6$ სანტიმეტრი სიმაღლე და მეორესაში $3,8$ სანტიმეტრი; 28 საათის შემდეგ გასინჯა ნაღების ტანი და ამ ნაღებში გადასულ ერბოს რაოდენობა.

აი სქემა:

შენახულის რძის ტემპერატურა.	ნაღების რაოდენობა.		რძიდან ამოსულ ერობის რაოდენობა.	
	18,8 სანტ.	3,5 ს/მ.	18,8 ს/მ.	3,5 ს/მ.
2°	10,31	9,81	48	69,3
4°	10,85	10,39	50,4	74,1
6°	10,03	9,86	50,9	81,5
8°	10,15	8,99	53,3	86,5
10°	9,92	8,38	57,2	82,7
15°	9,37	—	66,4	—

ეს სქემა ცხადად გვიჩვენებს, რომ რამდენადაც ნაღებ-მოსახდელ რძეს დაბალი ტანი აქვს, იმდენად ამ რძეზე მოკლებულ ნაღებში ბევრი ერობა არის; რამდენადაც ერობის ბურთებს მოკლე გზა აქვთ გასავლელი პირზე ამოსასვლელად, იმდენად მალე ამოვლენ და ნაღებად მოგროვდებიან. სხვა-და-სხვა სიმაღლის რძეზე ტემპერატურაც სხვა-და-სხვა ნაირად ჰმოქმედობს; თუმცა ორსავე შემთხვევაში აჩქარებულია ერობის ბურთების ამოსვლა, მაგრამ ეს აჩქარება უფრო შესამჩნევია მაშინ, როცა რძეს მაღალი ტანი არა აქვს, ასე რომ ნაღები იმდენად უფრო სუქი იქნება, რამდენადაც რძის ტანი დაბალია და ტემპერატურა კი მაღალი; ამის შესაგნებად აქ მოვიყვან ნაღების რაოდენობის შედარებას სხვა-და-სხვა ტემპერატურაზე და სხვა-და-სხვა ტანის რძიდან იმ რაოდენობასთან, რომელიც ამავე გარემოებაში მყოფმა რძემ 2°-ზე მოიკლდ.

მაღალი ტანის რძე:	დაბალი ტანის რძე:
4° -ზე იმატა 5,0%	6,9%
6° — — 4,8 —	16,8 —
8° — — 12,3 —	23,8 — და სხვანი.

7) ნაღების მოგროვებას ხანას უკად-გავლენა. ჩვენ ვნახეთ, რომ ნაღების მოგროვება სხვა-და-სხვა გარემოებისაგან ბევრად

იცვლება; ისიც ვნახეთ, რომ ამ ერბოს ბურთების რძის პირას ამოსვლა არას დროს არ არის შეწყვეტილი, მაშინაც კი, როცა მოგროვილ ნაღების ტანი კლებულობს, მცირდება. მაშასადამე, რამდენადაც დიდის ხნით არის შენახული რძე ნაღების მოსაგროვებლად, იმდენად ბევრი ერბო გადავა ამ ნაღებში. სამწუხაროდ, რაც უნდა შესაფერ და ხელმომწყობელ გარემოებაში იყოს რძე შენახული, მაინც მთლად არ ამოვა ამ რძიდან ერბოს ბურთები; აქამდინ ჯერ ვერაწინ შესძლო მთლად ერბოს ამოცლა, რაც უნდა დიდი ხნით იყოს გაგრძელებული ნაღების მოგროვება. სწავლულების ფიქრით, რძეში აღბად იმისთანა წვრილმანი ტანის ერბოს ბურთებიც უნდა იყოს, რომელიც მუდმივ და ადგილის შეუცვლელად ტივტივებს რძეში და ვერ ამოდის იმის პირად; სხვა კი ამათზე დიდი ტანის ბურთები ამოდის რძის პირას თავის ტანის დაგვარ სიჩქარით: დიდრონები ჩქარა და წვრილები კი ნელ-ნელა. გამოცდილება დაამტკიცა, რომ თავისთავად რძის პირას ერბოს მოგროვებას აქვს თავისი მიჯნები სხვა-და-სხვა გარემოების დაგვარად და მათის ამოსვლის სისრულე არ გადასცილდება 88%, თუმცა კი უფრო ხშირად შეადგენს 83%. რადგანაც ჩვენ უკვე ვიცით, რომ ნაღების მოგროვების დროს პირველ ხანებში უფრო ბევრი ერბო ამოდის, ვიდრე შემდეგში, ასე რომ რამდენისამე დღის შემდეგ ძლივსა ეტყობა ეს ამოსვლა, ამისათვის ხშირად სასარგებლოც არ არის დიდის ხნით დაცდა, რადგანაც ერბო ცოტა ემატება და დამეხვებაც მოსალოდნელია. საზოგადოდ ნაღების მოგროვების ხანი 24 და ხან 48 საათია, რომელთა გადაცილებაც დიდ სარგებლობას არ მოგვცემს.

8) **ჭაერის ზედაწოლის გავლენა ნაღების მოგროვებაზე.** ზოგიერთმა სწავლულმა და მემამულემ მოინდომეს გავება იმისი, თუ რა გავლენა ექნება ჭაერის ზედაწოლის შემცირებას ანუ მომატებას ნაღების მოგროვებაზე, — ეგონათ, რომ ზედაწოლის შემცირებამ ხელი უნდა მოუმართოს ერბოს ბურთების ამოსვლას რძიდან და, მაშასადამე, ააჩქაროს და შეამოკლოს ნაღებზე მოგროვების ხანი. დალმა მოახდინა რამდენიმე გამო-

კვლევა ამ საგნის შესასწავლად სხვა-და-სხვა ზედაწოლის ქვეშ და აი გამოკვლევამ რა უჩვენა.

დრო სათო- ბით.	ნაღების რაოდენობა.			ტემპერატუ- რა გამოცდი- ლების დროს.
	ჩვეულებრივი ზედაწოლის ქვეშ.	2 ატმოსფე- რის ზედა- წოლის ქვეშ.	დაფუჯულ ჰაერში.	
24	6,1	6,0	8,0	14—18°
23	8,2	7,6	11,4	0°—6°
23	8,6	8,2	9,1	3—6°

ამ გამოცდილების დროს რძე ჩასხმული იყო ქიქის სტაქ-
ნებში სიგანით 4,9 სანტიმეტრი და სიმაღლით 33; რძე სხვა-
და-სხვა ძროხისა იყო და გამოცდილების შედეგი კი სამივე
რძეში ერთგვარია. ამ გარემოებიდან ცხადად სჩანს, რომ რამდე-
ნადაც შემსკირებულია ჰაერის ზედაწოლა, იმდენად მოგრო-
ვილ ნაღებს დიდი ტანი აქვს.

ამგვარივე გამოკვლევა გამეორებული იყო შემდეგ წელი-
წადშიაც ერთგვარ რძეზე და იმავე გარემოებაში და აქაც ისი-
ვე გამოჩნდა:

ერბოს რა- ოდენობა რძე ში.	ნაღების მოგ- როვნების ხანი სათობით.	ტემპერატუ- რა.	დაფუჯულ ჰაერ- ში.		ჩვეულებრივ ჰაერ- ში.		რამდენად იმატა დაფუჯულ.	
			ნაღების ტანი %/0.	ერბოს რა- ოდენობა %/0.	ნაღების ტანი %/0.	ერბოს რა- ოდენობა.	ნაღებმა.	
3,64	24	1—6°	17,50	1,28	13,6	1,06	4,0	0,20
3,64	24	14—17°	—	—	—	—	—	—
3,20	47	2—9°	13,125	0,97	12,6	0,79	0,625	0,18
3,20	47	10—16°,6	10,0	1,74	8,0	1,62	2,0	0,12
3,20	47	10—18°	8,0	1,51	—	—	—	—
3,35	22	12—17°	15,0	1,21	13,6	1,15	1,5	0,06
3,26	23	3—7°	15,0	1,44	13,0	1,36	2,0	0,06

ყველა ეს გამოცდილება ცხადად გვიჩვენებს, რომ დაფუკულ ჰაერში მოგროვილ ნაღებს უფრო დიდი ტანი აქვს, მაგრამ ამასთან ისიც გამოჩნდა, რომ ეს ნაღები ისე სუქანი არ არის, როგორც ჩვეულებრივ ზედაწოლის ქვეშე მოგროვილი ნაღები, ასე რომ დაფუკულ ჰაერში ნაღების მოგროვების დროს ნაღებ-მოხდილ რძეში უფრო ბევი ერბო რჩება. მაშასადამე, ჰაერის ზედაწოლის შემცირებას არაერთგვაროვანი სარგებლობა არ მოაქვს, პირ-იქით, თითქმის მავნებელიც არძს, რადგანაც შემჩნეულია, რომ რამდენადაც ჰაერის ზედაწოლა მცირეა, იმდენად მალე მქავდება რძე და, მაშასადამე, აფერხებს ნაღების მოგდებას.

4) რძის ადუღების გავლენა ნაღების მოგროვებაზე. ზოგიერთ ქვეყნებში, განსაკუთრებით ჩვენში, ინგლისში (დევონში-რი), საბერძნეთში და სხვაგან გავრცელებულია ის წესი, რომ ნაღებს ჰხდიან ადუღებულ რძეს. ძველ დროში სწავლულებიც კი ურჩევდნენ რძის ადუღებას ნაღების მოსაგროვებლად იმ საფუძვლით, რომ, რადგანაც ადუღებული რძე უფრო დიდ ხანს შეინახება უვნებლად, ამისთვის ერბოს მოგროვებაც მთლად შესაძლებელი იქნებოდა. ეს რჩევა სასარგებლო არ აღმოჩნდა; ზოგიერთ სწავლულის გამოკვლევამ, განსაკუთრებით ალექ. მიულერისა და ფლეიშმანისამ დაგვიმტკიცა, რომ დუღილით რძე უფრო წებოვანი, უფრო თითქო ლორწოვანი ჰხდება, მისი ხაჭო იცვლება, სქელდება და ამით აძნელებს ერბოს ბურთების ზედაპირას ამოსვლას. ჩვენ ვიცით, რომ ადუღების დროს რძეს ერთგვარი სუნის ასლის და ამასთან დუღილი რაღაც სულ სხვა გემოს აძლევს, რომელიც დიდად განირჩევა უმის რძის გემოსგან. ამას გარდა, ესეც ცხადია, რომ დუღილით ერთი ნაწილი ხაჭოსი, ეგრედ-წოდებული ალბუმინი სქელდება, იჭრება და ილექება; ეს გარემოება, რასაკვირველია, ყველას უნდა შეემჩნია; ვისაც ადუღებული რძე უნახავს, შეამჩნევდა, რომ ქვაბის ძირს და გვერდებს გასქელებული და აჭრილი ხაჭო აქვს მიკრული. ამგვარად აჭრილი და გასქელებული ალბუმინი შიგ გაიჩვევს ერბოს ბურთებს და ერთად დაილექება; დალექაც, რომ

არ იყოს, გასქელებული ალბუმინი ერთ მეთადად დამძიმებს ერბოს წვეთებს და ამით გააძლიერებს და შეამცირებს ამ ბუ-რთების ზედაპირისკენ მსვლელობას. ამგვარად, ნაღების მო-გროვება შეფერხებული იქნება მაშინაც კი, რომ რძეს, ამის მეტი ცვლილება არ მოუვიდეს. როგორც გამოცდილება, ისე ზოგაერთი გამოკვლევაც ცხადად გვიჩვენებს, რომ ნაღული რძე უფრო გვიან და უფრო სუსტად იგროვებს ნაღებს, ვიდრე აუ-ღულარი.

როგორც ვნახეთ, შრავალ გარემოებასა აქვს გავლენა ნა-ღების მოგროვებაზე, ამ ნაღების შედგენილებასა და თვისება-ზე. აქედან შეგვიძლიან შემდეგი საზოგადო კანონი დავასკვნათ ნაღების მოგროვების შესახებ:

1) ახლად მოწველილი რძე ერთგვარ გარემოებაში უფრო კარგად იღლებს ნაღებს, ვიდრე დიდი ხნის მოწველილი.

2) ახლად მოწველილი რძე თუ გადატანილ-გადმოტანი-ლია, ანუ შენჯღრეულია და ან თუ ცოტაოდნის შესვენების შემდეგ არეულია, ნაღებს უფრო ცუდად მოიგდებს, ვიდრე ის რძე, რომელიც წყნარად იყო შენახული მოწველის შემდეგ.

3) რამდენადაც დიდ ხანს იქნება რძე უვნებლად შენახუ-ლი (დაუმეავებლად), რამდენადაც სუფთად არის შენახული და სარძევეც გამონიავებულია, იმდენად ნაღებში ბევრი ერბო გა-დავა.

4) რამდენადაც შენახულ რძის ტემპერატურა დაბალია, რძე იმდენად დიდ ხანს შეინახება.

5) რამდენადაც შენახულ რძეს დაბალი ტანი აქვს, იმდე-ნად ბევრი ნაღები მოგროვდება.

6) ნაღებში ერბო იმდენად უფრო მატულობს, რამდენა-დაც დიდ ხანს იქნება შენახული.

7) მცირედი შენჯღრევა ნაღების მოგროვების დროს შეა-ფერხებს ნაღების მოგროვებას.

8) რამდენადაც დაბალია ტემპერატურა ნაღების მოგრო-ვების დროს, იმდენად დიდია ნაღების ტანი და ამ ნაღებში

წყალის რაოდენობაც და ამისგან იმდენად ცოტა ერბო ექნება. პირ-იქით, იგივე რძე იმდენად პატარა ტანის ნალებს და იმდენად სუქანს მოიგდებს, რამდენადაც ტემპერატურა მაღალი იქნება ამ ნალების მოგროვების დროს.

გ. პეტრიაშვილი

(შემდეგი იქნება)

რელაქსიამ მიიღო შემდეგი ახალი წიგნები:

- 1) თევდორე-ძეგაძე. — ისტორიული ამბავი თომასანთ კობასი. სასაღსო წიგნი № 5. ტფილისი 1895. ფასი 5 კაპ.
- 2) სამა ანაკი. — № 37. მეორე გამოცემა კ. თაგართქილაძისა. სასაღ-სენაკი 1895 წ. ფასი 3 კაპ.
- 3) По Сигнахскому уѣду. Случайные наброски агронома. А. С. Пиралова. Тифлисъ 1895 г.

რელაქტორი
ალექსანდრე ჭეიანი

გამომცემელი
ალექსანდრე ჯაბადაია

გამომცემი: ...

ქართული ლიტერატურის კლასიკური ნაწარმი

ახალი ქართული ლიტერატურა

საბჭოთაობის ხანა

სოციალიზმი

იქცევათ დაიბეჭდათ ...

სიყვარულისა

ნობელის პრემია (Crime d'amour) ...

რომანი

ავტორი: ...

თარგმანი

ბრ. შიშოვიძის მიერ

ფასი 70 კაპ

"Mehring" ...

ამ 1895 წლის მარტიდან

მეურნეობის, ეკონომიის, ვაჭრობისა და მრეწველობის,
ჭიკიენის, სტატისტიკის და საბეთაღლო

ყოველკვირეული ჟურნალი

„მ მ უ რ ნ მ“

გამოცემა ქუთაისში, სახლის რედაქციისაგან

ხელ-მოსაწერი ფასი: ერთი წლით ხუთი მანეთი, ნახევარი წლით სამი მანეთი. წელიწადი თველებად ამ წლის აპრილიდან მომავალის წლის აპრილამდე. ვინც მეურნის აგენტობას იკისრებს, მას წლიური ფასიდან დაეფიქსება 10% ანუ ათი შაური წლის ეგზემპლიარიდან.

ამასთანავე «მეურნის» რედაქცია აცხადებს, რომ თავის სელის-მომწერთა უმრავლესობის თხოვნისამებრ გადასწყვიტა უსასყიდლოდ შეუტყოს საჭირო ცნობები (სმრავაკები) ქუთაისში, როგორც მართებლობის, ისე, საზოგადოებრივს და წოდებრივს

ყოველ-გვარ დაწესებულებაში

იმ ხელის მომწერთ, რომელნიც სოფლად სცხოვრობენ და წლიური ფასი მთლად შემოტანილი ეძნებათ ცნობის (სმრავაკის) შეტყობას თხოვნამდე.

პასუხისთვის უნდა გამოიგზავნოს ჯეროვანი ფასის ფოსტის მარკა.
ადრესი: ქუთაისი, в редакцію газети „**Меурნა**“.

XIV რამე და მისი სხვადასხვა გვარად გამოყენება. —

III. — ღმირი გამოსაკვლევი საშუალებანი. — IV — ნაღების მოგროვება და მოსდა. — პროფესორის ვ. ზეტრანსვილიას (გაგრძელება).

107

XV განცხადებანი.

დამატება:

XVI საპარტოვლოს სიძველენი.

1

არ. დანიშნულება

უბედური ღიზა (ორიგინალი მოთხრობა); „ოქროს ფული“ ერთელისა (თარგმანი, რომელიც უკვე დაბეჭდილი იყო ქართულად).

რ ე ღ ა მ ც ი ი ს ა გ ა ნ

ამ №-დან ჩვენ შეგუდექით დამატებაში სისტემასტრუქტურად ბეჭდვის სიგელ-გუჯრებისა და სხვა საისტორიო მასალებისა და ამისათვის უმოწილესადაც ვთხოვთ ყველას, გასცე ასეთი მასალები აქვს, გამოგვიგზავნოს ორიგინალები დასაბეჭდად და მასთანავე გააწინაბოს, დაბეჭდვის შემდეგ ეს ორიგინალები უკანვე დაუბრუნოთ ჰატრონს, იუ გადავსცეთ «წერა-კითხვის სასოგადოების» წიგნთ-საცავს, სადაც ივრიბება ჩვენის წარსულას ყოველივე ამგვარი ავლა-დიდება. ყოველივე წარმოდგენილის დოკუმენტის დაბეჭდვისათვისავე აღნიშნული იქნება, ვინ წარმოდგის იგი და დაუბრუნდა იგი ჰატრონს, თუ გადაეცა მისის სურვილისამებრ «წერა-კითხვის სასოგადოებას». ჰატრონს, მოთხოვნილებისამებრ, გაეგზავნება მასგან წარმოდგენილი დოკუმენტების დაბეჭდილი ფურცლები.

„მ რ ბ მ ბ მ“

წელიწადი მეორე

გამოდის ყოველ თვის პირველ რიცხვებში

7—10 თაბახი (224—220 გვ.)

ფასი უზრუნველსა გაზაფხვით:

1 წლით 6 თვით 3 თვით

რუსეთის და კავკასიის ქალაქებში 10 მან. 6 მან. 4 მან.
საზღვარ გარედ . . . . . 13 მან. 7 მან. 5 მან.

ვისაც წლიური ფასის ერთად შემოტანა ეძნელება, შეუძლიან შემოიტანოს: პირველად—4 მან., 1 აპრილამდე—3 მ., და 1 სექტემბრამდე — 3 მან.

ხელის-მოწერა მიიღება ტფილისში, უზრუნალი „გამომბის“ რედაქციაში, რომელიც იმყოფება ლორის-მელიქოვის ქუჩაზე, № 13.

ქალაქს გარეშე ხელის-მომწერმა ადრესის გამოცვლისათვის ათი შაური უნდა წარმოადგინოს.

ქალაქს გარეშე მცხოვრებთათვის ადრესი: Тифлисъ, Редакция „Моамბე“.

უზრუნალი დასაბეჭდი წერილები და სტატიები რედაქციის სახელობაზე უნდა გამოიგზავნოს. მიღებული ხელნაწერები, თუ საჭიროება მოითხოვს, ან შემოკლებულ და ან შესწორებულ იქმნება. ხელნაწერები, რომლებიც არ დაიბეჭდება, პატრონებმა რედაქციაში უნდა მოიკითხონ ერთის თვის განმავლობაში, — მერმე ვეღარ. მოსთხოვენ რედაქციას; არავითარ მიწერ-მოწერას დაუბეჭდელ ხელნაწერების შესახებ რედაქცია არა კისრულობს.

ხელ-ნაწერები, რომლებზედაც არავითარი პირობა არ იქმნება აღნიშნული, რედაქციისაგან მიღებულ იქმნებიან როგორც უფასონი.

დასაბეჭდად წარმოგზავნილ თარგმანზე აღნიშნული უნდა იყოს უეჭველად ყველა ის წყაროები, საიდანაც არის თარგმნილი ხელ-ნაწერი.

რომელ ავტორსაც ან გამომცემელს ჰსურს, რომ ახალი წიგნის შესახებ უზრუნაღმა თავისი აზრი წარმოთქვას, მათ ორ-ოლი ეგზემპლარი უნდა გამოგზავნონ რედაქციაში.

პირისპირ მოლაპარაკება რედაქციასთან შეიძლება ყოველ დღე, კვირა-უქმეებს გარდა, პირველ საათიდან სამ საათამდე ნაშუადღევს.

რედაქცია უზრუნავს სთხოვს ყველა ხელის მომწერთ, რომელთაც კი უზრუნაღის ნომერი არ მიუვიათ, განცხადებასთან ერთად რედაქციას წარმოუგზავნონ აგრედვე მოწმობა იმ ფოსტის კანტორისა, რომლიდანაც იღებენ ნომრებს, რომ ამ კანტორას ესა და ეს ნომერი არ მიუვლია; წინააღმდეგ შემთხვევაში ხელ-მეორედ ნომერი არავის გაეგზავნება.

რედაქტორი
ალექსანდრე ჭყონია

გამომცემელი
ალექსანდრე ჯაბადაძე